

מאסף ציור

תרפ"ו - תרצ"ד

החברה
ההיסטורית
הישראלית

צ' י ו ן

מאסף החברה הא"י להיסטוריה ואתנוגרפיה

ספר רביעי

יצא לאור ע"י ועד החברה בהשתתפות «דביר»

ירושלם

תר"ץ

* * *

בספר הרביעי של המאספים «ציון» נדמה לנו, עשינו צעד קדימה: הרחב גם חוג החכמים והחוקרים המשתתפים וגם חוג הענינים הנדונים; גם עלה בידינו להקדיש מקום יותר רחב לעניני אתנוגרפיה ופולקלור. הננו מקוים, כי מאמצינו יפגשו בהכרת־רצון מצד חברינו, ובעזרתם יכול נוכל להתמיד בהוצאת המאספים להרחיבם ולדאוג לשכלולם.

גם בהוצאת המאסף הזה עזר לנו ועד אנ־סקי בורשוי ויו"ר הועד מר יצחק גרינבוים, והננו מביעים להם כאן את תודתנו והוקרתנו על עזרתם המתמידה.

*

המאסף הזה נערך ע"י חברי הועד הר"ש אסף, מר ב. דינבורג והפרופ. ש. קליין.

ועד החברה הא"י להיסטוריה ואתנוגרפיה.

תוכן הענינים:

מאת שמואל ייבין ע' 1	א. א"י בימי הכבוש
ש. קליין ע' 14	ב. מחקרים בפרקי היחס שבספר דברי-הימים
י. בן-צבי ע' 31	ג. מכתב קראי (חמר לתולדות הקראים בירושלים בחצי המאה הי"ח)
א. מארכס ע' 39	ד. מכתב ר' משה מייועלש לר' אליעזר הלוי (Dr. Loewe)
נ. גלבר ע' 44	ה. שאלת ארץ-ישראל בשנת 1840-1842
ב. צ. דינבורג ע' 65	ו. מארכיונו של החכם-באשי ר' חיים אברהם גאגין
	ז. חובות האתנוגרפיה והפולקלור היהודי בכלל ובארץ-הקודש בפרט
דוב העללער ע' 72	ח. צמחי הבשם במנהגים הדתיים של ערותינו חשונות בא"י ובחו"ל
אפרים הראובני ע' 95	ט. ספור דוד וגלית בלשון תרגום
יוסף י. רבלין ע' 109	י. אלזאר
י. יהודה ע' 121	יא. הכתבות היהודיות בהר"הבית
א. ל. סוקניק ע' 136	יב. לקוטים
י. בן-צבי ע' 142	יג. מפת ארץ-ישראל בעברית משנת 1840.
ס. בר-אדון ע' 155	יד. "המקום ההדור הבנוי עליו נפל" (הערה למאמרו של מר דינבורג)
ע' 159	טו. להערותו של מר סוקניק
ב. דינבורג ע' 160	טז. הערה ל"ציון" א.
מ. איש-שלוש	יז. נספחים למאמרו של י. גלבר (תעודות מהארכיון הממשלתי בוינה)
ע' 1-41 (בסימנים מיוחדים)	

הוֹלֵךְ וְנֶעְרָךְ וּבִקְרֹב יִמָּסֵר לַדְּפוּס

« צ י ו ן », סֵפֶר חֲמִישִׁי,

מֵאִסְף־הַחֲבֵרָה הָא"י לְהִיסְטוֹרִיָּה וְאַתְנוֹגְרַפִּיָּה.

בְּהוֹצָאוֹת «דְּבִיר» נִמְצְאוּ לִמְכִירָה

גַּם שְׁלֹשֶׁת הַסְּפָרִים הָרִאשׁוֹנִים שֶׁל

« צ י ו ן »

מֵאִסְפֵי הַחֲבֵרָה הָא"י לְהִיסְטוֹרִיָּה וְאַתְנוֹגְרַפִּיָּה.

בְּמֵאִסְפִּים הֵלְלוּ הַשְׁתַּתְּפוּ:

הר"ש. אסף, מר י. בן צבי, מר ב. דינבורג, מר י. י. יהודה, מר אבינעם ילין,
ד"ר ל. א. מאיר. פרופ. א. מרמורשטיין, דר. א. ל. סוקניק, מר מ. קהתי, פרופ.
ש. קליין, פרופ. ש. קרויס, מר א. רבלין, מר ב. ראטה, דר. מ. שובה, ודר. נ. שלום.

חֲבֵרָתָנוּ מו"ל שֵׁשׁ פְּעָמִים בַּשָּׁנָה

« צ י ו ן »

«יִדִיעוֹת הַחֲבֵרָה הָא"י לְהִיסְטוֹרִיָּה וְאַתְנוֹגְרַפִּיָּה»

בְּעִרְכַּת פְּרוֹפ. ש. קִלְיִין – יְרוּשָׁלַם.

חברת «דביר» בע"מ. תל-אביב.

דיואן של שירי הרשב"ג

שירי שלמה אבן גבירול

מקובצים ומוגהים, סדורים ומבוארים ע"י

ח. נ. ביאליק וי. ח. רבניצקי.

שירי אבן גבירול היו ברובם הגדול מפורים תכלית הפזור בספרים ובמאספים ובכתבי עתים שונים יקרי מציאות, ומהם רבים טמונים באפלת הביבוליותיקאות ובכתבי יד ועין לא ראתם עד היום. גם המציאות החדשות והמרעישות, שמצאו החוקרים בזמן האחרון בפנה זו, כמעט שלא נודע טיבן בעולם. אין פלא אם הקהל העברי לא ידע מה מגבורת שירתו של הארי שבחבורת המשוררים הספרדים, שירה שאין כמה בכל ספרותנו לעזווי, לעומק ולגובה. הפוררים הקטנים שמגיעים לפרקים אל הקהל מתוך כלי שני ושלישי, ועפ"י רוב בצורה פגומה ומסורסת אין בכחם להקנות לקהל אף מושג כל שהוא על דבר יפיה ועוצם כחה של שירת הרשב"ג וכל-שכן שאין לעמוד מתוכם על דמותו הענקית לכל קומתו השלמה של המשורר הגאון עצמו.

עתה הובא סוף סוף לפני הקהל העברי דיואן שלם ומלא של שירי הרשב"ג הנמצאים בידינו עד היום.

המסדרים, שנתכוננו בעיקר לכנוס ספרותי שוה לכל נפש יודעת עברית, השתמשו עם זה בכל מכשירי המדע שהיו בידם כדי להוציא מתחת ידם דבר מתוקן גם מן הצד המדעי.

השירים סדורים למחלוקותיהם, לפי הענינים והסוגים הספרותיים, וכלם מוגהים ומנוקדים. רבים מן השירים שנשחתו בידי מעתיקים ומדפיסים בורים, באים במהדורה זו בצורה מתוקנת. מוגהים עפ"י נוסחאות כ"י או עפ"י השערה וע"י כך נתגלו כמה מהם זאת הפעם הראשונה בכל עזווי שפתם ובכל עומק תכנם.

בסוף הספר באים הערות ובאורים מפורטים, שיש בהם כדי להעמיד את הקורא על עקר כונתו של כל חרוז בפ"ע ולהורידו לסוף דעתו העמוקה של המשורר. הבאורים האלה הם מפעל ספרותי בפני עצמם ויש בהם תורה שלמה להבנת השירה הספרדית ודרכיה בכלל.

468 שירים, ששה כרכים, בשלש כריכות. כל כרך מחזיק בערך 25 גליונות דפוס בתבנית גדולה אלבומית. מחיר כל הדיואן, מכורך 1750 מיל 8-75 דולר. באמריקה 10-00 דולר.

מבוא ספרותי הסטורי לכתבי הקדש

בארבעה כרכים

מאת ד"ר שמעון ברנפלד

המבוא הזה הוא פרי עבודה מדעית שקדנית של המחבר במשך ימי חייו. כל השאלות הדתיות, ההיסטוריות, הארכיאולוגיות והפילולוגיות, המתעוררות לרגלי העיון בתולדות ישראל ותורתו בתקופת כתבי-הקדש, הולכות ומתפרשות בספר זה הגדול בכמות ובאיכות. בדרך עיון מקיף וכולל מראה הספר את השתלשלות כל החזיונות הדתיים והספרותיים, שמצאו מקום בתנ"כ. העולם החמרי והרוחני שהקיף את היהדות בימי צמיחתו, התהוותו וגידולו של התנ"כ, ההשפעות הדתיות, הכלכליות והתרבותיות, כל הזרמים ההיסטוריים ששטפו בתוך היהדות ומסביב לה, הולכים ומתגוללים עם קריאה ועיון בספר זה.

כל סעיף וסעיף של המבוא הרי הוא מונוגרפיה של הענין הנידון. בכללו הוא מעין אנציקלופדיה למדעי המקרא. המבוא הוא ספר עיון וספר למוד כאחד. יפה הוא למורים ולמתלמדים, לחוקרים ולמשכילים ולכל מי שרוצה לקנות ולהקנות מושגים ברורים על התנ"כ והיציירה העברית הקדומה מתוך השקפה עברית הסטורית.

בסוף הספר באה רשימה מלאה של השמות, הענינים ופסוקי התנ"כ שנוכרו בו.

ת כ נ הע נ י נ י מ

כרך א'

א. בקרת המקרא; ב. כתב בית-ישראל; ג. ספורי המקרא; ד. כיצד נסדרה התורה?

כרך ב'

א. הספרים הראשונים; ב. מדרש היסטוריה; ג. ספרי זכרונות; ד. ההיסטוריה האחרונה; ה. ספרי נבואה;

כרך ג'

א. ספרי חכמה; ב. ספרי שירה; ג. ספרים חיצוניים; ד. חקירות מקראיות ה. חתימה; ו. הערות נוספות; ז. רשימה כללית לשלשת כרכי הספר; ח. תקוני טעויות; ט. רשימה ביבליוגרפית.

כרך ד'

החברה המדינית בישראל א. יסודות החברה; ב. המעמדים בחברה המדינית וחיי המשפחה; ג. ההנהגה המדינית והתרבות הרוחנית; ד. החברה המדינית בימי מלכות פרס; ה. החברה המדינית בימי מלכות יון ובימי בית חשמונאי; ו. דיני עונשין וקנסות; ז. קיומו הנצחי של ישראל; ח. הערות נספחות; ט. הנביאים בפעולתם המדינית; י. באחרית הימים; יא. משל ומליצה בספרות המקרא; יב. «כתוב» ו«קרי»; יג. חקר נוסחאות המקרא.

מחיר הספר כולו 1860 (עמודים בפורמט גדול) בארבע כריכות-בד אורייגנליות 2050 מיל—10·25 דולר; באמריקה 12·50 דולר

יוצרים ובונים

מאמרי בקורת על הספרות העברית החדשה

מ א ת

פרופ' ד"ר יוסף קלויזנר

שלשה כרכים בפורמט גדול.

הספר הזה מכיל הערכות מקיפות על «יוצרי אמונות, דעות ויצירות אמנותיות בספרותנו החדשה, כובשי דרכים חדשות במדע ובשירה ובחיים» וגם על «בוני ספרותנו החדשה שלא חדשו אמנם דברים מעיקרם. אבל נתנו לישן פנים חדשות או סייעו לקליטתו בספרות או בחיים».

הכרך הראשון מכיל מאמרים על סופרינו וחכמינו עד

סוף שנות השמונים למאה שעברה.

הכרך השני – על סופרינו הפרוזאים משנות השמונים

ועד ימינו אלה.

הכרך השלישי – על גדולי משוררינו בתקופה החדשה.

הספר כולו בשלשת כרכיו הוא יחיד במינו בספרותנו. על-ידו יוכל כל המתעניין בספרותנו, כל לומד ומתלמד, לקבל מושג נאמן וידיעה רחבה על גדולי סופרינו בתקופה האחרונה ומתוכו ילמדו לדעת את הזרמים החשובים ביותר בספרותנו החדשה.

ה ת ו כ ן :

כרך א'

הקדמה. רבי אייזיק הירש ווייס. רבי שמחה פינסקר. ד"ר שלמה רובין. רבי דוד כהנא. קלמן שולמאן. יהל"ל. יחיאל מיכל פינס. אברהם יעקב פאפירנא. משה ליב ליליינבלום (2 מאמרים). מיכה יוסף לבנון. יהודה גורדון. אברהם מאפו (2 מאמרים). פרץ סמולנסקין. אליעזר בן יהודה (3 מאמרים). מנחם דוליצקי. מרדכי צבי מאנה. אלחנן לווינסקי. בוקי בן-יגלי (ד"ר יהודה בנימין כצנלסון). ד"ר שמעון ברנפלד.

כרך ב'

הקדמה. אחד העם (4 מאמרים). זאב יעבץ. מנדלי מוכר-ספרים (5 מאמרים). יצחק ליבוש פרץ (4 מאמרים). מרדכי זאב פייארברג. ש. בן ציון (2 מאמרים). מ. סיקו. ג. שופמן.

כרך ג'

ספר ראשון

הקדמה. חיים נחמן ביאליק (5 מאמרים). זאליקנד שניאור (3 מאמרים). דוד שמענובין (2 מאמרים).

ספר שני

שאל טשרניחובסקי (11 מאמרים). יעקב כהן. הוספות ותיקונים לכל שלשת הכרכים.
מחיר שלשת הכרכים בשלש כריכות בד אורגינליות 1000 מיל. 500 דולר.
באמריקה 600 דולר.

א"י בימי הכבוש.

על סמך הידיעות הכלולות במכתבי תל-אל-עמארנה (להלן תמיד ת"ע) ובספר יהושע נשתרשה בעולם המדע—לאט לאט וללא כל פקפוק—הדעה, כי בימי הכבוש וזמן רב לפניו, היתה א"י מחולקת ומפירדת להמון ממלכות-ערים; בועיר אנפין, אשר נלחמו ביניהן מלחמות נצחות; רק במשך ימי ממשלתם התקיפה של המצרים (לערך 1480–1380 לפסה"נ) שרר משטר של סדר ושלום בארץ; ומשטר זה נתחלף בתגרות הדמים הקודמות מיד כשהחלו סימני חולשה נראים בשלטון המצרי בסוף ימי מלכותו של אמונחותפ ג'.

ואולם, אם רק נעמיק מעט לחקור במצב הדברים בא"י ובשכנותה בימי הכבוש, מיד יתעוררו ספקות בלבנו עד כמה הולמת התמונה הנ"ל את המצב לאמיתו. ראשית דבר נשית לבנו אל ממלכות הגבולין אשר סביב א"י גופה. בברא ל"ו, ל"א וגו' מובאת רשימת שמונת המלכים «אשר מלכו בארץ אדום לפני מלך מלך לבני ישראל». (מאלה מִזֵּהִים חכמי הדור את בלע עם בלעם, אשר יד ושם לו בתולדות הסכסוך בין ישראל ובין מואב¹); הדר בן בדר נחשב לבן דורו של גדעון; והדר ב' ²—לבן דורו של דוד המלך³. אבל על לב א"ש מחכמי בקרת המקרא לא עלה עדין לפקפק באמתותה ובעתיקותה של תעודה זו; אי לזאת, יש להניח בודאות גמורה, כי זמן מה לפני הכבוש כבר היה הנוף המשתרע מדרומית-מזרחית לא"י—שעיר גופה—מאורגן כמדינה בת שטח רחב בערך (בהשוואה לממלכות הערים הזעירות שנחשבו לקימות בא"י).

נוסף על זאת, נמצאות בידינו ידיעות על שלש מדינות גדולות בערך בעבר-הירדן מזרחה: א) מואב, שבה מלך בלק בן צפור⁴; ב) ממלכת האמורי, שבה משל סיחון⁵; ג) בשן—ומלכה עוג⁶. אמתותם של הקטעים האלה אף היא

(1) במדב' כ"ב, ב'—כ"ד, כ"ה. [ע' כבר בהוספה שבשבעים בסיף איוב; יע' ראב"ע, מה שהביא בשם היצחקי המהביל].

(2) כן הוא בהרבה כ"י של התורה במקום הדר [ע' אצל Kittel].

(3) ראה מה שכתבתי ב"אשכול" בערך "אלם", וורשימות המקורות המביאים שם.

(4) במדב' כ"ב, ב'.

(5) במדב' כ"א, כ"א.

(6) במדב' כ"א, כ"ג.

מן המוסכמות, מלבד הקטע המדבר בעוג מלך הבשן, שלדעת קצת חכמים הוא הוספה מאוחרת⁷. מכל מקום, הטענה הרגילה כנגד קטעים כאלה, שהם מיחסים להעבר תנאים מדיניים הקיימים בזמן מאוחר יותר, מופרכת היא מעקרה בנידון דידן, היות והמצב המדיני בעבר הירדן בימי שתי הממלכות יהודה וישראל שונה היה מזה הנשקף בקטעים האלה מן הקצה אל הקצה⁸.

הנה כי כן, נוכחנו לדעת, כי הנופות חסרי התרבות ופחותי הפוריות, אשר על הגבול בין המדבר ובין הנושב⁹ היו כבר מאורגנים לממלכות נרחבות בערך מתעוררת, איפוא, השאלה אם יש להעלות על הדעת, כי תושבי עבר-הירדן מערבה, אשר ארצם היתה פוריה יותר ותרבותם גבוהה יותר, לא הגיעו עדיין לאותה מדרגת ההתפתחות, שבה מתחילות ממלכות-ערים לשפך את ממשלתן על שטחים נרחבים יותר? ההיו היהודים הראשונים בין תושבי א"י שהגיעו למדרגת התפתחות זו?

ואולם, מה נעשה לידיעות הכלולות במכתבי ת"ע ובספר יהושע? אם נפרט ונעמיק לחקור בתעודות אלו, נסיק מתוכן, כי לא בלבד שאין הידיעות הכלולות בהן סותרות את ההשערה על מציאות ממלכות נרחבות בא"י ובסוריה בראשית המאה ה"ד לפסה"נ, אלא נותנות לה סמך ותקף. מכתבי ת"ע מזכירים לעתים קרובות «מדיניות»; הנה כי כן, נזכרות במכתבים שונים גם העיר (הַאֵל) וגם המדינה (מֵאֵת חֹיבָה (אֶב) ¹⁰); מעשי נרגנותם של עֶבֶד אֲשִׁירְתָּא ובנו עֲזִיר, אשר שאפו להרחיב את שטח ממשלתם בצל חסותו של פרעה, הניחו מקום לתלונות שלא פסקו מפני שליטים-נכנעים אחרים ¹¹; גזר נקראת גם בשם אַאֵל וגם בשם מֵאֵת ¹²; וכן נזכרות מֵאֵתָאֵת יָפֶ ¹³. ומכתביהם של רַבְאֲדִי חגבל וְעֶבֶד-חִיבָא מירושלים מוכיחים ללא כל-ספק כי מדינותיהם,

C. Marti, Kurzer Kommentar, Abt. IV, S. 90-7

(8) הנה כי כן, הרחיקה מואב-בימי שתי הממלכות-להשתרע צפונה ותכלל לפחות חלק משטחה של ממלכת סיחון האמורי; ממלכת האמורי נמחתה כליל אחר המפלה הזו, שהנחילוה היהודים; כמו כן אין אנו שומעים יותר דבר על ממלכת הבשן. בו בזמן, ממלכת העמונים החשובה כ"כ בהיסטוריה הישראלית למן ימות יפתח ואילך אינה נודעת כלל בפרקים האלה, ו«בני-עמון» נזכרים רק כלאחר יד (במדבר כ"א, כ"ד).

(9) השובה במדב' ל"ב, א'-ה'.

(10) מכתב קצ'ו, H. Kundtson—Die el-Amarnah Tafeln I ב' לכ"א ש'.

ל"ד ומ"ב. נ"ג; כ"ז; ל"ז וכ"ו; קפ"ט — אחר (Rev.), ש' י"ב.

(11) הנ"ל—כלעיל, מכתבים נ"ט; ט'; ס"ד; קי"ח; קל"א; קל"ח; קמ"ז.

(12) הנ"ל—כלעיל, מכתבים רנ"ד, כ"ב; רפ"ז, י"ד; וכן מֵאֵת (אֶאֵל) אֶסְקִלֹב (פ) כנגד (אֶאֵל) לָפִים (פ).

(13) הנ"ל—כלעיל, מכתב קל"ח, פ"ה. הכתבת הכנענית אשר על ארון אשנעזר מלך צידנים מזכירה ארצות דגן בשפלת הים בדרום א"י; אם דגן כאן הוא שם האלול, יש להשוות בסויו זה עם מֵאֵתָאֵת-יָפֶ (אֶאֵל) יָפֶ—כלעיל מכתבים קל"ח, ו'; רצ"ד, כ'.

שהיו נכנעות לשלטון פרעות מצרים; השתרעו על פני שטחים רחבים בערך וכללו כמה ממלכות-ערים⁽¹⁴⁾.

ממכתבי ת"ע אנו למדים: איפוא, ע"ד שתי ממלכות-יריבים ביהודה: גזר וירושלים; הסרים לגמרי מכתבים מערי השומרון⁽¹⁵⁾. ואשר לגליל, אין ממכתבי המלכים אשר משלו בערים דים לתאר תמונה ברורה של המצב המדיני ששרר אז בחבל ארץ זה.

אם נשים עתה פנינו אל ספרי יהושע⁽¹⁶⁾ ושופטים נמצא, כי בהם משתקף מצב המתאים לכל מה שנאמר לעיל.

ספר יהושע פותח בספור כבוש יריחו ותולדות המלחמה על העי. פרשת המפלה הראשונה והנצחון שלאחריה; אחר הפתיחה הזו מספר הספר ע"ד שתי מלחמות עקריות, אחת—עם חבר בעלי ברית בדרום א"י והשנית—עם חבר כזה בצפון הארץ.

פרשת המלחמה הדרומית—כמספר בספר מוכיחה בעליל כי מלך ירושלים היה המושל הראשי בדרום א"י. הוא בתור שליט עליון (suzerain) פוקד על המלכים הנשמעים אליו (vassals) לבוא לעזרתו בצאתו לבצע את אשר זמם⁽¹⁷⁾; וחשיבות יתרה נודעת לעובדה, כי לפי ספור הדברים, אין מלך ירושלים יוצא להלחם על שבטי בני ישראל⁽¹⁸⁾; נראה הדבר, כאילו אין הם מענינו כלל וכלל; מטרתו היא להכניע מחדש את גבעון ואת שאר ערי החוי אשר השלמו אל בני ישראל. אין הדברים סובלים, אלא פרוש אחד: מלך ירושלים—השליט המרכזי בנוף הדרום—רואה חובה לעצמו להחזיר אל תחת כנפי חסותו את הערים אשר פשעו בו. ומה גם אם ערים אלו הן חלק משלשלת מבצרי הגבולין בצפון מדינתו. הוא תוקף בראש וראשונה את נתיניו הבוגדים; יהושע וצבאו מופיעים במערכה רק לקול קריאתם של בעלי בריתם החדשים, אנו מוצאים, איפוא, בספר יהושע—כמו בממכתבי ת"ע—ממלכה כנענית גדולה בערך בדרום א"י ובראשה—מלך-ירושלים. לא דבר ריק הוא, כי רשימת המלכים הנכנעים למרותה של ירושלים אינה כוללת את מלך גזר, ואם גם נסחף האחרון לבסוף אל המערכה⁽¹⁹⁾, הרי הוא פועל על

(14) K u n d t z o n - כלעיל מכתבים קב"ד (ביחוד שש' ז'-ח'); קב"ו; קל ח; רפ"ז (ביחוד ש' כ"ה); רפ"ח; ר"צ (ביחוד שש' ט ו וגו').

(15) עיין בפרטט להלן.

(16) אין ספק בדבר, כי בקרת המקרא בימינו הגזימה להעריך את ספר יהושע כקובץ תעודות החסרות כל ערך היסטורי. וכבר חזרו בהם כמה מחכמי אוה"ע, עיין מאמר הסניגוריה המצוין שכתב P h y t h i a n - A d a m ברבעון PEFQS שנת 1927, עמ' 34 וגו'.

(17) השווה את נוסח הדברים ביהו"ה' עם זה של ברא' י"ד ח'ט'.

(18) מלך ירושלים לא ראה כל צרך לעצמו להלחם עם השבטים המתפרצים לא י, אם התפרצותם היתה מכונת כנגד המחוז שעוד טרם נושבו אז בהרי אפרים. הוא הופיע על הבמה רק ברגע שהרגיש, כי סכנה נשקפת לשלטונו בגבעון וערי הברית אשר לה.

(19) יהו"ו, ל"ג.

דעת עצמו. בפרט זה, אם כן, מאשר ספר יהושע את ידיעותינו השאובות ממכתבי ת"ע ומראה על מלכות גזר מיוחדת האויבת את ירושלים.

במלחמתו השניה תוקף יהושע את צבאות ברית הערים הצפוניות ונוגף אותם. ברית זו מתנהלת בידי יבין מלך חצור. ערכה הרב של העיר הזו בולט לעין כלי ובידי מלכה היה בל"ס השלטון המרכזי בצפון א"י בדומה לזה של מלך ירושלים בדרום. פרופ' גֶרְסְטֶנג הוכיח—זה לא כבר—במאמר קטן⁽²⁰⁾. שבו הציג לזהות את חצור עם תל־פֶּזֶח—תל חרבות גדול על־גבול בקעת החולה, והראה את חשיבותה הגיאוגרפית והצבאית של נקודת הישוב הזו ואת מקומה המרכזי בצפון א"י; וכן הראה עד כמה חזקה היתה שלשלת מבצרי הגבולין שהגנו על גבולה הדרומי של מדינת חצור, החל מחרשת הגויים (חראתיה) במערב ועבר על פני יקנעם (תל־קימון), מגידו (תל־אל מתשלם), תענך (תל־תענך), בית־שאן (ביסאן, תל־אלי־חצן) וכלה בפחל (תל־אלי־פחל—Pella) בעבר־הירדן מזרחה, מבלי לחשב את הערים השניות במדרגה כגון עין־גנים (ג'נין), בלעם (חרבת־בלעמה), שִׁיך—פרקאן וכד'⁽²¹⁾.

וכאן אנו מוצאים דמיון מובהק שני בין תאור המצב המדיני בא"י, כפי שהוא מתבטא במכתבי ת"ע, ופרשת המאורעות המסופרת בספר יהושע; אם כי נחלקת ארץ השומרון בגורלות לשבטי רחל⁽²²⁾ כיתר חלקי הארץ אין שום פרק מפרקי ספר יהושע מספר ע"ד כבושה או אפילו על מלחמה יחידה שנלחמו בני־ישראל בגבולותיה. עובדה זו, אם נעריכנה לעמת שתיתכם של מכתבי ת"ע בכל הנוגע אל ארץ השומרון, אינה נתנת להתפרש אלא על דרך אחת—והיא כי בימי הכבוש היתה ארץ השומרון, או ביתר דיוק חלקה ההררי, ארץ בלתי מפותחה עדיין, אשר לא היה בה ישוב של קבע⁽²³⁾. ובספר יהושע מצאנו מפורש: «כי הר יהיה לך, כי יער הוא ובראתו והיה לך תוצאותיו»⁽²⁴⁾. פסוק זה מבאר לנו מדוע זה נשאר המחוז בלתי נושב עד תקופה מאוחרת בערך: הנוף היה מכסה יערות; חלקים גדולים של המחוז נשארו כפי הנראה מיוערים אף בזמן מאוחר, כמוכח

T. Garstang — The Site of Hasor, Liverpool Annales of Archaeology and Anthropology 1926.

(21) שלשלת מבצרים זו, אפשר שנותרה לפליטה מהימים שכל החבל הזה היה נשמע למלך קדש הסורית (תל־נביא־מנרי, על האורנטס) שמשל על מדינה נרחבה בצפון א"י ובדרום סוריה ובמרכזה; ואף ממלכה זו לא היתה אלא שריד גדולתם של החיקסים (כן יש לכתב בעברית בחי"ת).
(22) יהו' ט"רס"ז.

(23) אחר אשר סימתי את מאמרי מצאתי כי כבר הביע אווארד מאיר השערה זו בספרו Cesch, d. Alter, II¹ (1928), SS. 80-31. הוא הגיע לידי מסקנה זו אחר בדיקת החמר המצוי במכתבי ת"ע, ולא מתוך בדיקת העזרות התנכ"יות, ככל־אפן הוא לא מצא את הדין לעמקי ולא בא לידי התוצאות המפורטות במאמר זה להלן.
(24) יהו' י"ז י"ח.

ZDPV 1914, S. 294. (32)

אם נתן לבנו אל התעודות השיכות לימות הממלכה החדשה. נמצא כי בעקרון הן ארבע רשימות של ערי א"י וסוריה, אשר נכבשו בידי פרעות שונים החל מהשושלת ה"ח וכלה בכ', הלא הם תחותימס ג' ⁽³⁸⁾, סתי א' ⁽³⁴⁾, רעמסס ב' ⁽³⁵⁾, ורעמסס ג' ⁽³⁶⁾. תעודות אחרות, מלבד מגלת אנסטאזי א' ⁽³⁷⁾ הנזכרת לעיל, אינן חשובות לגבי דידנו ⁽³⁸⁾.

וענה, אם נשים עין אל מפת א"י, אשר סומנו בה המקומות המזהים הנזכרים במכתבי ת"ע ובתעודות המצריות הנ"ל ⁽³⁹⁾, נראה מיד, כי בין 320 ו-32023 ⁽⁴⁰⁾ (בערך) לרה"צ מפת שומרון ההררית היא ניר חלק, מלבד שכס אין לצין בה אף מקום ישוב אחד בגבולות אשר סומנו לעיל; גם מצפון לקו הרחב 32023' ⁽⁴¹⁾ מצויים בהרי שומרון אך מקומות ישוב בודדים. דהיינו דותן, יבלעם, רבית ^(?), רמאנה ^(?) אם זו היא העיר שאליה מתכונים מכתבי ת"ע ולא גת-רמון אשר בנחלת דן בשרון). תל-אל-עארה; ואלה אינם אלא חלוצי שלשלת המבצרים השומרים את מבוא העמק (ראה לעיל ע'). וכן בשטח הגון מדרום לקו הרחב 320 מסמנת מפה כזו רק מקומות ישוב מעטים, כגון תמנה ^(?), בית-אל ^(?), עפרה, ישנה, בית-חורון; ואלה בל"ס הם משמרות מבצרים על גבול הממלכה הדרומית ⁽⁴²⁾. ואולם, אם גם היה הר-אפרים בחלקו הגדול מוער וחסר ישוב, הרי לא היה בכ"ז בגדר מדבר שממה. ישובה הפורח של שכס ⁽⁴³⁾ ודבר הכבוש המצרי בימי הממלכה

-
- K. H. Sethe — Urkunden des ägyptischen Altertums VI, Ss. (33
 בתרגום (אנגלי), T. H. Breasted, Ancient Records II, 645 foll. and 779 foll. §§ 391 foll. ובחלקה גם בעברית — בתרגומי העומד להתפרסם בהוצאת „אמנות“.
- W. M. Müller — Egypt. Resear. I, pls. 57—58. (34
 הנ"ל — כלעיל טבלאות 63 — 59.
- הנ"ל — כלעיל, טבלאות 74 — 64. ראה ג"כ בקורת מפורטת של הרשימות האלו בספרו של
 Asien und Europa, עמ' 164 וגו'.
- Alan H. Gardiner — Egyptian Hieratic, Texts I (37
 קטעי רשימות והזכרות בודדות של שמות מקומות שונים בא"י ובסוריה (כן בגללת ישראל
 ובכמה תולדות-חיים פרטיות) אינן מוסיפות ולא כלום על הרשימות העיקריות הנ"ל.
- ראה המפות ההיסטוריות ב Jewish Encyc. ערך Palestine וכן ב Bibl. En- cycl. המפה הנספחת לערך אפרים.
- קיר-באק (M. Burchardt — Altkan. Fremdw., S. V.) דומה
 שהיא ניפלת בתוך תחומי המחוז בלתי-הנושב; אבל זהו מקום זה עם מקומה של בוק שבתנ"ך (יזריק)
 אינו נקי מכל חששות-הזהו נוסד בעצם רק על חלקו השני של השם (בוק), אבל יש לזכר כי השם בוק
 קשור כפי הנראה אף במחוזות הדרום (כן אדני-בוק מלך ירושלים ? — שופט' א' ה'1). זהו מפקפק שני
 מעיר חששות בדומות לאלו, דהיינו תימנתין-תמנה ⁽⁴⁴⁾ נשאים לגבי ענינו עוד שני שמות ישובים
 שמקומם לא נקבע עדיין: יעקב-יארע (יעקב-אל ?) ואישאפירא, ואולם, אין כלל צרך
 לחפש את יעקב-אל דוקא בשומרון; בעוד אשר השואת השם השני עם יוסף-אל אינה חסרה קשיים
 בלשניים (ראה R. Dussaud — No- M. Burchardt—o. P, cit., s. v. Syria VIII, pp. 2.6-33 ere.
 ברבעון 1906).
- (41) השהו ברא' ליד ט"י"ב, כ"א. דרכי מסחר אף הן עברו בשומרון — ברא' ל"ז, ק"ה.

התיכונה⁽⁴²⁾ מוכיחים בעליל, כי פתוח היה המחוז בפני עוברים ושובים. צבאות שבאו לא"י בדרך השפלה והשרון יכלו לעלות הרה שומרון ובל"ס אף עשו כן למען הקיף את המבצרים אשר שמרו על הדרכים הישרות אל ממלכות הדרום והצפון (ירושלים וחצור). אפשרות זו מבארת את קיום שלשלות המבצרים לאורך גבולות הנראים בסקירה ראשונה משוללי כל סכנה צבאית.

מכתבי ת"ע מוכיחים רק פעם אחת את שכם⁽⁴³⁾, וגם זאת—כלאחר יד ; מלבד עיר זו אין אף עיר אחת ממחוז השומרון נזכרת במכתבים הנ"ל⁽⁴⁴⁾. לדאבונו, אין לאל ידנו להסמך על ראיות ארכיאולוגיות בענין דנן. רק בשלשה מקומות בשומרון נערכו עד עכשיו חפירות—ולו גם חלקיות. על העיר שומרון עצמה ידענו מן התנ"ך כי נוסדה בידי עמרי, והחפירות—למרות חלקיות—לא העלו כל עובדה אשר תוכל להטיל חשד בדיעה תנכית⁽⁴⁵⁾ ; על שכם כבר דבר לעיל (ראה ע' 5), ובדבר המקום השלישי—עין סילון, הלא היא שלה שבתנ"ך, נתברר, כי גם היא נוסדה בראשית תקופת השופטים⁽⁴⁶⁾. אין לכחד, כי עובדות אלו כשהן לעצמן אין בהן כדי ראיה מכרעת, אבל אף הן חשובות עד כמה שתאמתנה עובדות אשר נקבעו על יסוד ראיות אחרות, כאשר צין לעיל⁽⁴⁷⁾.

לכשנבוא לסכם, נמצאנו למדים, כי החלה בא"י התגבשות של ממלכות רחבות שטחים בערך בסוף ימי תקופת ת"ע לכל המאוחר ; מאלי, נמצא דרומה של א"י תחת מרותו העליונה של מלך-ירושלים, ורגלים לדבר, כי קמה לו לשטן מדינה שניה (אולי קטנה משלו) תחת מרותו של מלך-גזר⁽⁴⁸⁾. א"י הצפונית סרה

(42) ראה הערה כ"ח.

(43) Knudtzon — כלעיל, מכתב רפ"ט, ר"ג [מאת] פ-אכ-מ.

(44) לכאורה ימצא מי שיטען כנגד זאת, כי בין ברשימות המצריות ובין במכתבי ת"ע כלולים המון שמות גיאוגראפיים אשר מקומם עוד טרם נודעו שמות אלה יכלים לכלל כמה מושבים בשומרון. ואולם טענה זו משוללת כל יסוד מעקרה. ראשית, מקומם של מושבים רבים ידוע בקרוב, אם גם לא זהו המקומות בודדות ; כן המקום **שאמשאנא**, שיש לחפש אחריו בגבולות שבט הדג, אשר ממנו יצא שמשון ; וכן גת-אשן, שיש לזהותה כנראה עם אשנה (יהו' ט"ו, ל"ג, מ"ג) אשר ביהודה. ועוד אחת, אין כל יסוד לשער כי חלוקתם הגיאוגראפית של שמות המקומות אשר עוד טרם זהו תהיה שונה ביחסיות מזו של אלה אשר זהו כבר. כמות ואיכותה של החקירה הטופוגראפית בארץ השומרון, הן על פני הקרקע והן בעזרת חפירות, אינן נופלות מאלו של יהודה ושל הגליל ; עד עתה הגליל המערבי הנהו המחוז שנחקר פחות מכל חלקי א"י מערב לירדן.

(45) מלכ"א ט"ו, כ"ד. ראה ג'כ George A. Reisner — The Harvard

Excavations of Samaria I, p. 60.

PEFQS 1927, pp. 157–158 and 213 (46)

(47) בראשית תקופת השופטים נוסדו כמה וכמה מושבים יהודיים במחוז ; לתקופה זו שייך עוד

מושב שנחפר זה מקרוב (במרחק מה מדרום לקו הגבול אשר סמן לעיל), הלא הוא גבעת שאול

ראה The Annual of the American School of Oriental Research IV, p. 8.

(48) מדינה זו השתרעה כפי הנראה בצפון השפלה ובדרום השרון, ויש לשער כי כללה אף את

גבעת-המעבר ומורדות ההרים בגבולות אלה, ורק מנעה בער הפלשתים מלפשט צפונה (ראה ע' 3).

למשמעתו של מלך חצור. א"י המרכזית—או לפחות חלקה ההררי—עדין לא נושבה. כי יער היתה.

שתי עובדות חשובות אלו—האחרונה כבר נאמרה בדרך השערה מפי אדוארד מאיר⁽⁴⁹⁾—לא בלבד שהן מפיצות אור בהיר על מצב א"י בימי הכבוש ולפניו. ולא דין שהן מבארות ומאמתות חלקים גדולים מספר יהושע. אלא עוזרות הן לנו לרדת לעמקו של מהלך ההיסטוריה העברית בתקופת השופטים ולאחריה; ומהן סבה ואחרית לאמת כמה מדברי ספר שופטים, אשר נתנו חכמים רבים בין מבקרי המקרא בדור האחרון ספק בכנותם.

לאור הדברים הנזכרים לעיל מתברר, כי התקפת השבטים, אשר עמד בראשם יהושע⁽⁵⁰⁾, נתכונה בעקרה לכבש את הקרקעות הבלתי נושבות בהר אפרים; ולמען להגיע שמה היה הכרח לפרוץ דרך באזור שמדרום למחוז זה בגבול ערי החוי. מהן נכבשו בכח (יריחו, העי) ומהן הובאו בברית (גבעון, הכפירה ועוד). ויש לשער, כי עצם תפישת⁽⁵¹⁾ שומרון ההררית הוקלה בהרבה בעזרתם של שרידי המשפחות הקרובות קרבת דם לשבטי הכובשים, שנדדו אולי בחלק זה של א"י עוד בימים שקדמו להתקפתו של יהושע.

וכך נתהוו והתפתח במחוז זה לאט-לאט קבוץ (commonwealth) חפשי של שבטים שנתאגדו סביב המרכז הדתי בשילה. כאן בשלה בלאט ההכרה הלאומית של המשפחות המפורדות, כאן גדל וטפח רגש האחווה והקרבה בין השבטים השונים וכאן נתערתה בדמם אהבת החפש ותשוקת הראשות אשר היתה לתכונתם האפייית של שבטי בית-יוסף גם בתקופות מאחרות יותר. אם נכיר באמתותן של הנחות אלו יקל עלינו להבין את השתלשלות ההיסטוריה העברית בתקופת השופטים כמסופר בספר זה.

הצלחתו של יהושע עוררה שבטים אחרים לתקוף מחוזות אחרים בא"י⁽⁵²⁾; ולא שבטי בני-ישראל בלבד חקו את מעשיו. מדינה מאורגנת בעבר-הירדן-מזרחה—מואב⁽⁵³⁾—אף היא יצאה בעקבות הכובשים האלה ותפרוש את ממשלתה על יהודה

(49) ראה הערה 23.

(50) במאמר הזה לא נגעתי במתכון בשאלות א) כמה שבטים ואי-אלה השתתפו בהתקפה שהתנהלה בידי יהושע, ב) אם מצאו כובשים אלה משפחות או שבטים אחרים בא"י שהקדימו להתישב שם. כמו-כן לא עסקתי בשאלות: עד כמה מתאימה פרשות המלחמות בצפון ובדרום בכל פרטיהן אל האמת ההיסטורית ואם נלחמו במלחמות האלו יהושע וצבאו או כובשים אחרים. לגבי מאמר זה דיה העובדה כי התעוררות הכלולות בספר מזכירות זכרונות היסטוריים נכונים.

(51) אני משתמש במושג תפישת במובנן של המלים הלועזיות occupy, occuper, besitzen.

захват, השוה מלכ"ב י"ד, ז'; ט"ז, ט; י"ח, י"ג; י"ח, מ"י.

(52) יתכן כי התקפות יהודה ושמעון המתארות בשופ' א' קדמו להתקפתו של יהושע, והצלחתו

התלקית היא היא שהניעה את שבטי בית-יוסף לערך התקפה מאורגנת על א"י המרכזית.

(53) לא עסקתי כאן לע"ע בתולדות ההתנגשות בין בני ישראל והארמנים (?), שופ' ג', ח'—י"א;

וכפי הנראה גם על חלקו הדרומי של השומרון; ומעניינת היא העובדה, כי קריאת השחרור לא נשמעה מערי הכנעני אשר בל"ס סבלו לא פחות מן הכובשים משלטון המואבים, אלא אהוד בן גרא בן הימיני⁽⁵⁴⁾ הרים את נס המרד ויפרק את עול מואב מעל תושבי א"י המערבית. הצלחה זו מאמצת את ידי היהודים, ונביאה נלהבת מ"הראפרים" — דבורה⁽⁵⁵⁾ — הוגה את רעיון שחרורם של שבטי הצפון השכנים לאפרים מעול הכנעני היושב בעמק. ואף כאן מעניינת היא עמדתם השונה של שני ראשי המורדים: האפרתית הגאה והנלהבת, המסורה לרעיון החפש — מזה; וברק — נשיא השבטים הנכנעים שקול-הדעה, המהסס, המחשב, אשר רוח ד' לא תפעמהו — מזה. והנה מגיעה שעתו של הקרב האחרון וזרוע חצור תפארת — גאון — כנענים בצפון א"י נשברה⁽⁵⁶⁾. ואולם מה רב היה המחיר אשר שלמו המנצחים עבור נצחון מכריע זה. כל זמן ששמרה ממלכה כנענית חזקה (ביחס לשבטי נודדים) על מבואות א"י הצפונית-המערבית, קשה היה לשודדי המדברות המזרחיים ותושבי הספר לחדר לארץ בחזק יד⁽⁵⁷⁾; אך מיד אחר מפלת השלטון המרכזי נפתח פתח רחב לשוסי-המזרח להכנס; ואלה לא אחרו לבוא. סמוך למעשה דבורה מספר ספר שופטים על ההתנגשות עם שבטי מדין ועל מלחמות השחרור, אשר נלחם גדעון. עלינו לצין כי נס המרד הונף שוב בידי אדם שנחשב על שבטי בית-יוסף; למרות העובדה, כי בעקר סבלו מן המדינים לא תושבי ההר, אלא דוקא שבטי העמק יששכר, זבולון ושרידי הכנעני).

ממשפחת גדעון יצא גם המועמד הראשון למלוכה בישראל, אבימלך — חציו עברי וחציו כנעני (ממשפחות החוי שישבו בשכם?) מנסה ליסד ממלכה מקומית;

עשיתי כן, לא משום שאין התנגשות הו נכנסת בגדר האַפְסִיָּקָה המצעת במאמר זה, אלא משום שהופעתם של הארמים בדרום א"י לעת כזאת עוד לא הבררה. אפשר כי הקרי "ארם" במקום זה במקרא מוטעה הוא תחת "אלם" (השורש ד"מ מלכ"ב ט"ו, ו' א) אם נניח כי תקין זה הוא בגדר האפשרות, מתעוררת שאלה שניה — האם כושן רשעתים מלך אדם הוא חושם מארץ התימני (ברא' ל"ו, ל"ד) [!?!] כל השאלות האלו דורשות עדין חקירה מפורטת.

(54) אין כל ספק בדברי כי החלק האחרון של השם מורה על היחס המשפחתי, וכי אהוד היה משבט בנימין [ע' "ציון" ב' צד 3].

(55) יחסה "אפרתי" (אני משתמש בכנוי אפרים בהוראה רחבה, דהיינו כל השבטים שנתישבו בהר אפרים: אפרים, מנשה, בנימין ודן) של דבורה ברור עתה לעין כל לאורן של העובדות אשר הובאו לעיל. כל הספקות שהובעו ביחס לאמתותה של מסורה זו (שופ' ד', ה' — ראה — Nowack Handkommentar zum Buche der Richter, S. 84) מקורם בקשיים מלאכותיים.

(56) עיין מה שכתבתי בפרטט Encycl. Jud. ערך Deborah.

(57) דבר חזירתם של הכובשים אל תוך המדינה הו אינו סותר את הנאמר לעיל. תקופות מהומה כבר היו מקודם, כמו ימי הסיים של תקופת ת"ע; במשך ימי הבהלות יכלו שבטים נכרים לחדר על נקלה אל שטחיהן של המדינות האלו; ולא זו בלבד, אלא שיש להעלות על הדעת, כי לפחות חלק מן התושבים היהודיים התישב במקום בדרך של חזירה אטית בשלום. מיד עם עבור ימות המהומה, כשנתבסס שווי המשקל המדיני במדת-מה, יצאו האריות הכנענים מִסְבָּכָם וַיִּשְׁכְּחוּ את ממשלתם מחדש בגבולותיהם הישנים (השורש שופ' ב', י"א-ט"ו; ובעקר שופ' א' ל"ד וברא' ל"ט, ט"ו).

נראים הדברים, כי הכנענים—שהיו בעלי תרבות יותר מן היהודים בזמן ההוא—השפעתם היתה נכרת ביותר בענייני הממלכה הזו. בא הנסיון בהקדם זמנו ויעל בתהו לרגלי תקפה של מסורת השבטים הקדומה על חפש אישי ואי-הכנעה לשלטון הנכפה מהחוץ. מסרת שהיתה יקרה בעיניהם מנפשמ.

המעשה הסמוך לזה של גדעון⁽⁵⁸⁾ מתרחש בעבר-הירדן מזרחה. הלא הוא פרשת הסכסוך בין היהודים ובין בני-עמון, שפרקו הראשון נסתיים בנצחון יפתח. זוהי הופעתם הראשונה של העמונים על שדה ההיסטוריה הישראלית. התנגשות זו הנה הנסיון השלישי בסדר הזמנים, שנעשה ע"י שבטי המדבר או הספר לצאת בעקבות השבטים היהודיים ולכבש לעצמם משכן חדש⁽⁵⁹⁾. יש לחשוב, כי בתחלה הצליחו העמונים לקחת להם בכח הזרוע את חלקה המזרחי של ממלכת סיחון האמורי לפנים, אבל לאחר זאת עלה בידי יפתח למנוע בעדם מלהתקדם צפונה ומערבה—לפחות במשך תקופה ידועה. ושוב אנו מוצאים כי גם מלחמה זו מתנהלת על-ידי «אפרתי» (ראה הערה 55); יפתח היה גלעדי משבט מנשה.

בין כה וכה ושתי ממלכות הכנעני בדרום ובצפון נמחו מעל פני האדמה; הצפונית—נשבר עוזה במפלה הנצחת שהנחיל ברק לרכבה במלחמת תענך על מי מגידו, וגסיסת שרידיה נמשכה ודאי זמן מה אח"כ; הדרומית נפלה במלחמת גרלל'יה ממושכת, אשר קרעה לאט לאט ערים ונופות מידי שלטונה המרכזי של ירושלים היבוסית. מלחמה ממושכת זו נסתיימה רק בימי מלכותו הראשונים של דוד המלך, כאשר הסתערו צבאותיו על ירושלים עצמה ויכבשה.

עם המחות ממלכות הכנעני נפתח פתח רחב לכובשים חדשים—הלא הם הפלשתים. בזמן קצר בערך עלה בידם להשתלט על יהודה ועל הגליל תחתון. כפי הנראה מבלי אשר התנגדו להם הכנענים והיהודים בתקף⁽⁶⁰⁾. הרחבת-גבולין שעסקו בה התנגשה בכח מתנגד רק במחוז שבטי היהודים החפשיים: הר-אפרים. פרקיו האחרונים של ספר שופטים גופו⁽⁶¹⁾ מספרים את תולדות התגוששות של בני דן עם הפלשתים הפושטים מזרחה. במרכז פרשת הספורים האלה הציב המספר האלמוני בכשרון ספרותי רב את דמותו המרהיבה של שמשון הגבור⁽⁶²⁾.

---

(58) חמשת השופטים «הועזרים» לא נכללו במאמר הזה מכיון שתולדותיהם אינן ידועות ומהותם בלתי ברורה עדין. מ"מ, עיין ע' 12 להלן.

(59) הנסיון הראשון לצאת בעקבות הכובשים נעשה בידי המואבים בימי עגלון (אם נעלים עין ממעשה ארם (2) — ראה הערה נ"ג), הנסיון השני נעשה בידי שבטי המדינים בראשות עורב וזאב (ולפי מקור שני זבח וצלמן; או שמא היו אלו שתי התקפות מדיניות נפרדות?)

(60) השוה שופ' ט"ז, ט"י-י"ד.

(61) שופ' י"ג-ט"ז.

(62) חמשת הפרקים האחרונים עוסקים בשני מאורעות, אשר אין להם שיכות ישרה למסרת-הדברים המקפריים בספר ונוספו בסופו בל"ס ע"י אחד העורכים, היות ועוסקים הם במקרים שארעו בתקופה שקדמה לזמן המלוכה בישראל (או לפחות נתיחסו לתקופה זו — השוה שופ' י"ח, א' ו"ט, א'). ויתכן, כי

המלחמות עם הפלשתים נמשכו עוד זמן רב אחרי מותו של שמשון ונסתימו רק בראשית מלכותו של דוד ; תולדות ההתגוששות הזו נכתבו לזכרון בספרי שמואל א' וב'.

מה שנאמר לעיל מבאר עוד עובדה היסטורית, אשר נלאו כמה וכמה היסטוריונים למצא את פשרה, דהיינו כשלונה הפתאומי של ההתקפה הפלשתית מיד כאשר החלו היהודים מראים סימני התנגדות נמרצת. הכל שוים עד עתה בדעתם, כי היו הפלשתים בני גזע חזק ונועז, אשר עלו על תושבי הארץ בין באיכותם ובין בטיב נשקם ובהתפתחותם. תורה זו היה בה «קוץ», אבל הכל כאלו הסכימו להעלים עין ממנו. בידי איש לא עלה עדין לבאר משום מה ישבו הפלשתים «הנעלים» תחתיהם בעריהם אשר בשפלה בשעה שהלכו מחוזותיה ההרריים של א"י ונכבשו לפני בני־ישראל, מדוע זה הניחו לשבטי הכובשים לקנות לעצמם מעמד בארץ כבושיהם, ורק אחר זאת התערבו אף הם בדבר ויכניעו במהירות את ה«הינטרלאנד» אשר להם.

הרצאת הדברים דלעיל פותרת את כל השאלות האלו בצורה הנראית טבעית ומניחה את הדעת. חבירות הפלשתים הקטנות, אשר הדפן רעמסס ג' ממצרים, התישבו אחר מפלתן בשפלת יהודה (ואולי אף במחוזות ידועים בשרון). כחן היה רב עד כדי תפיסת ערים בודדות בשפלת הים ; אבל חדלי אונים היו כנגד מדינות מאורגנות כל שהן. לפי־כך לא בלבד שלא עלה בידם לחדור לפנים הארץ לתוך גבולותיה של ממלכת ירושלים, אלא שלא הצליחו אפילו להכניע את גזר ולחדור אל הנוף הבלתי נושב בהרי שומרון⁶³. לכשנשבר לגמרי תקפן של המדינות המאורגנות בדרום א"י (ירושלים וגזר) ומשטחיהן נקרעו חלקים גדולים שנפלו בידי שבטי יהודה, בנימין ודן ומשפחות בני בריתם (הקיני, הירחמאלי וכו'). רק אז ראו הפלשתים שעת־כושר לעצמם להרחיב את נבולותיהם ; ואולם, מיד לאחר שהבינו היהודים כחו של ארגון מהו, ופרוד השבטים פסק עם התחלת מלכותו של דוד אשר יסד מדינה מסודרת אם במעט ואם בהרבה, שנתארגנה על דרך ממלכות הכנעני לפנים, מיד חדל יתרוגם של הפלשתים מהיות, וכח־התקפתם היה כלא היה.

אם נשוב לסקור בקצרה על פני פרק ההיסטוריה, שבו עסקנו בחלק האחרון של המאמר הזה, נמצא, כי—מלבד עתניאל בן קנז, אשר פרשת מעשיו יש בה

צ'רפו הפרקים י"ז-י"ח סמוך למעשה שמשון לא רק לרגל הטעם הנ"ל, אלא כתוצאת זכרון עובדה היסטורית נכונה, כי נדודי הדגניים חלו בפרק הזמן שאחר מותו של שמשון, מ"מ, מנהיגי התנועה כנגד הפלשתים מאז וחלוא הנם אפרתים גופה במובנו הצר של המושג—בני השבט עצמו ולא דגניים. שאלת תאריך נדודי בני דן שניה עדין במחלוקת, עיין בפרט מה שרתבתי בנידון זה ב־"Encycl. Jud. ערך דן. (63) אפשר לחשוב ג"כ שלא היו הפלשתים מעוניינים במחוזות בלתי נושבים והשומרון החל לעגין אותם רק לאחר שנושבי ע"י הכובשים ; אף פתרון זה אינו מתקבל על הדעת ביותר.

שאלות לרב⁶⁴). היה מוצאם של כל השופטים «הגדולים» אשר מעשי גבורתם מתוארים בספרי «הר־אפרים». דהיינו המחוז אשר נאמר עליו לעיל, כי בו נתהווה והתפתח לאט לאט קבוץ חפשי של שבטים יהודים, הלא הוא מקום מושבם של ארבעת השבטים ה«אפרתיים»: אפרים, מנשה, בנימין ודן. מכאן יצאה ג"כ משפחת הכהנים לבית עלי, אשר שרתה באהל-מועד בשילה ומלאה—כפי הנראה—תפקיד חשוב בראשית המלחמות עם הפלשתים. מכאן יצאה גם משפחת כהני נוב, אשר יוצא חלציה—אביתר—היה אחד מאנשי סודו של דוד המלך הקרובים אליו ביותר. נוף זה הוא גם מקור מחצבתם של שני גדולי הדור בפרק הזמן השני בתולדות מלחמות הפלשתים, שני האנשים שהם אבות המלוכה בישראל: שמואל ושאול.

בכונה תחלה הסחתי דעתי במאמר זה מן השופטים «הזעירים» אשר תולדותם ומהותם אינן ברורות עדיין. מ"מ יש להעיר דרך אגב, כי מחמשת השופטים «הזעירים» אחד הוא גלעדי (משבט מנשה)⁶⁵; על שנים נאמר שהם בני ערים ידועות, ושתי אלו—מקומן בהר־אפרים⁶⁶; ורק שנים הם בני שבטים שהתגוררו מחוץ לתחום השומרון ההררי⁶⁷. ואולם, אחד מהם ישב בתמידות בהר־אפרים⁶⁸. מכל הנאמר לעיל יובן מה גדולים היו בישראל יחוסם וכבודם של שבטי יוסף וביחוד השבט הגדול והחשוב אשר בהם—אפרים גופו; עד כי בזמן מאוחר נהפך התאר «אפרתי» לשם נרדף לבעל יוחסין ולנכבד בעמיו. גאות השרט היתה למשל בפי העם והביאה לידי כמה התנגשויות אזוריות⁶⁹. עד אשר גרמה לבסוף לחלוקת מלכות בית-דוד.

בתקופת הבחרות של שתי הממלכות היתה ממלכת הצפון הנכבדה מן השתים. חייה המדיניים, התרבותיים והכלכליים של ממלכת-ישראל התפתחו ביתר שאת מאלה של יהודה, ואם גם ניחם חלק מן הבגרות המוקדמת הזו לקרבתן הגיאוגרפית של ממלכות ערי החוף הכנעניות (השוה השפעת «איזבל בת אתבעל מלך צידנים» בימי מלכות אחאב בעלה). הרי שרשה העקרי נעוץ בימים מקדם, ימי ההתפתחות החפשית בראשית תקופת השופטים.

כאן באפרים בכרו גם בכורי פירותיהם של חייה-הרוח בישראל; כאן היה

64 ראה הערה נ"ג לעיל.

65 יאיר הגלעדי—שופ' י, י"ג.

66 אבצן מבית לחם—שופ' י"ב, ח' ועבדון בן הלל הפרעטוני—שופ' י"ב, י"ג (השוה ג"כ י"ב, ט"ו).

67 אין להטיל כלל ספק בדבר, כי בית-לחם זו אינה בית-לחם שביהודה ואף לא זו שבזבולון כי אם בית-לחם בשומרון (השוה ברא' ל"ח, י"ט; שמו"א י' ג' וירמ' ל"א, ט"ו) (! ? ש. ק.).

67 תולע בן פואה משבט יששכר—שופ' י', א' ואלון משבט זבולון—שופ' י"ב, י"א.

68 והוא ליושב בשמיר-בהר־אפרים—שופ' י' א'.

69 ד"מ שופ' ח', א—ג'; י"ב, א'—ז'.

מושבם של בני רכב, אשר אחזו בכל תוקף במסרת הישנה של תקופת הנדודים במדבר; כאן הופיע הענק בנביאי־ישראל הראשונים—אליהו; וכאן גבאו קדמוני נביאי הכתב, שני מתקני החברה והמדינה הראשונים בישראל—עמוס והושע. אכן דבר מוזר הוא בהיסטוריה הישראלית, כי המחוז הזה, אשר ישבוהו לראשונה הכובשים ויהי לערש התרבות הישראלית הקדומה, הפך—אחר מפלת שומרון וביתר שאת אחר שיבת ציון—לקן כל המזימות אשר נתכוננו כנגד ישראל. תולדות היחסים בין היהודים והכותים בימי בית שני ולאחריו ידועות למדי; ואף הכותים דהאי עדנא כוננו את מושבם האיתן ביותר בסביבת שכם העתיקה.

ברלין—תל־אביב.

29, v. 8.

מחקרים בפרקי היחס שבספר דברי-הימים.

ד. קביעת זמן רשימות-היחס של יהודה.

כבר הזכרנו שלפי דעת חוקרי התנ"כ החדשים מוצאן של רשימות היחס מהתקופה שאחרי שיבת הגולה. משפט-קדום זה חזק כל-כך עד שאפילו מי שכבר התנוצצה במוחו לשעה קלה ההכרה הנכונה, שוב מזניח אותה בכדי שלא יוותר על הדיעה המוטעה המוסכמת. כך אנו רואים בפירושו של קיטל לד' כ"א-כ"ב; הוא מעיר שאפשר שהאומנים הנזכרים שם חיו בתקופה שלפני הגולה ושאומוניות מיוחדות היו בידי משפחות מיוחדות דור אחר דור, כי אפשר לפגוש בהופעה כזו גם היום הן במזרח והן במערב; ומכיון שכן-כותב הוא-אינו נראה שהצדק את בְּנֵצָנָגָר שחושב שהדברים מוסבים אך ורק על מצב הדברים אחרי הגולה; בפסוק כ"ג נזכר «המלך» וזה מראה, שהדברים נתלו במסבות קדומות אשר חיו בזכרון האומה עוד מהימים שלפני הגולה; ובאמת יכול להיות שבתי-אומניות כאלה היו בישראל זמן רב לפני הגולה-כך כותב הוא עצמו-ובכל זאת אנו קוראים אצל המפרש הזה אותם הדברים שהבאנו למעלה (בסוף פ"ג) בנוגע למשפחות סופרים (ב' נ"ה). והוא גם פרש יפרש את שמותיהן של המשפחות ההן מתוך מסבות החיים של התקופה המאוחרת (שוכתים-סיכה, תרעתיים-תרועת הזמר הקדש, שמעתיים-שמועה, פירוש התורה).

אמנם לפי האמת, אין לכל הדברים האלה ולקביעת-זמן זו שום יסוד ברשימות עצמן, וכמו שראינו כבר בפרט בפרק א', עלינו להביט אך בסקירה קלה על החומר הטופוגרפי שסדרנו בסוף הפרק השני.

ראינו שם שהרבה מהשמות שבד"ה¹, נמצאים בספר יהושע², מה שמובן מאליה. שהרי הרשימות ששם ושפה מוסבות על נחלת שבט יהודה, ובכן מן הראוי שיובאו אותם המקומות בשתייהן. יש כאלה שנמצאו בעזרא ונחמיה³, וגם זה מובן, שהרי העולים מהגולה התישבו בארץ יהודה במקומותיהם העתיקים. ברשימות שונות שבספר שמואל ודברי הימים מצאנו הקבלות להרבה שמות שברשימות-

(1) סך הכל 55.

(2) 30 במספר, מהם 2 רק ב-LXX ואחד ספק.

(3) סך הכל 10.

היחס ב' ב' וד' (1). גם כאלה מצאנו שאין זכרם בא בשום מקום אחר לא לפני ולא אחרי ימי הגולה רק ברשימות שבשמואל ובדה"י.

מהסטיסטיקה הזאת יוצא בשבילנו שרוב המקומות מקבילים אל ס' יהושע ואל ס' שמואל ומעוטם אל עזרא-נחמיה מה שמוכחת שאין הדבריה מוסבים על התקופה שאחרי הגולה אלא דוקא על התקופה שלפני החרבן הראשון ביתר דיוק: על תקופת דוד שהרי לפנינו שורה של מקומות הנמצאים רק בימיו הנחה זו מקבלת חזק גם מצד אחר אם נבקר את רשימת שרי המחלקות ב ימי דוד (דה"י א' כ"ז) נסדר נא את השמות ההם בהקבלה אל דה"י א' י"א ולשמואל ב' כ"ג:

I דה"י א' כ"ז	II דה"י א' י"א	III שמואל ב' כ"ג
1. ישבעם בן זבדיאל (1) (2) ישבעם בן חכמוני (1) (11) ישב בשבת תחכמי (1) (8)

מן בני פרץ
  2. דודי האחתי ומקלות אלעזר בן דודי האחתי (12) אלעזר בן דדי בן אחתי (9)

הנגיד (3)
  3. בניהו בן יהוידע (4,5) בניה בן יהוידע (22)

" " " " "

עמיזבד בנו (6)
  4. עשהאל אחי יואב עשהאל אחי יואב (26)

" " " " "

וזבדיה בנו אחרי (7)
  5. השר שמהות הזרח (8) שמות ההרורי (27) שמה החרדי
  6. עירא בן עיקש התקעי (9) עירא בן עיקש התקועי (28) " "
  7. חלץ הפלוני מן בני חלץ הפלוני (27) חלץ הפלטי (26)

אפרים (10)
  8. סבכי החשתי לזרחי (11) סבכי החשתי (29) מבני החשתי (27)
  9. אביעזר הענתותי אביעזר הענתותי (28) " "
  10. מהרי הנטופתי מהרי הנטפתי (30) " "
  11. בניה הפרעתוני מן בניה הפרעתוני (31) בניהו פרעתני (30)

בני אפרים (14)
  12. חלדי הנטופתי חלד בן בענה הנטופתי (30) חלב בן בענה הנטפתי (29)

לעתניאל (15)

(1) 12 או 13. השוה גזון-גזו; מצבה-המצביה-הצבבה; חשה-חושה; הרר-חרן; קרח.
 (2) שמו המלא הוא ב' I; מקומו: חכמוני ב'-III (אפשר שהיו לשם שתי צורות: חכמוני ויתחכמוני. איש אחר ממקום זה בפסוק ל"ב: יוראל בן חכמוני עם בני המלך יש להוסיף את השם הזה בלוח שבסוף פ"ב).

בבקרנו את הרשימות שלמעלה עלינו לתקן ראשונה את משפטו של בנצינגר האומר: «שמות השרים לוקחו פשוט מפרשה י"א כמו שהם מסודרים שם».

ציוני הפסוקים שאחרי השמות בקולומנה השניה מעידים על השטחיות שבדברים אלה! רק זו אמת: שהשמות שבכ"ז נמצאים גם ב"א מפני שאלה השנים עשר מגבורי דוד עשו את העבודה הנסמנת שם.

אבל העיקר פה: להשגיח על ה ה ב ד ל ים הגדולים שבין שתי הרשימות:

(א) אצל 4:2 נמצא שם שלא נזכר ב"א כלל;

(ב) אצל 2 נמצא התואר «הנגיד» ואצל 5 התואר «השר» ו«היזרח»⁽¹⁾ מה שלא נזכר ב"א;

(ג) בכ"ז נמצאים דברים אלה החסרים ב"א:

אצל 1 «מן בני פרץ»

" 7 «מן בני אפרים»

" 8 «לזרחי»

" 9 «לבנימיני»

" 10 «לזרחי»

" 11 «מן בני אפרים»

" 12 «לעתניאל»

עלינו לשאל במפגיע, מאין לקח מחבר פרשת כ"ז את ההוספות האלה; מאין לו התוארים המשובחים האלה דוקא אצל שני שמות בעוד שאת שאר השמות השאר בלי שום תואר של כבוד? ומאין לו ההוספות «מן...» ו«ל...»? אצל 11 היה אפשר עוד לחשוב, שהמחבר ידע ע"פ שופטים י"ב ט"ו שפרעתון עיר באפרים היתה; אבל מאין היתה לו ידיעה כזו בנוגע ל-7: חלק הפלטי (כפי ש"ב כ"ג כ"ו)? מיהושע ט"ו כ"ז ידוע שהיה בירת פלס בנגב יהודה, אבל לא שמענו ממקום בשם זה בשבט אפרים!

אמנם היה מקום בשם זה גם באפרים והוא שנזכר ביהושע ט"ז ג' בנחלת בני-יוסף: וירד [הגבול] ימה אל גבול הַפְּלִטִי עד גבול בית חרֹן תחתון וכו'. אין ספק שהשם פֶּלֶט הוא הוא כמו פֶּלֶט, פְּלִיט (כמו שנמצא יִזְרַח-יִרְחִי) אבל מכיון ששם זה בצורת פלטי או פֶּלֶט לא נמצא במקום אחר בפירושו אי-אפשר לחשוב שמחבר דה"י המציא אותו לו. אלא ודאי מצאו במקור עתיק ונאמן. אמור מעתה: שכמו שהיה לדוד פקיד גבה אחד מבני בנימין, כן היו לו שני פקידים משבט אפרים.

בנוגע להוספות «מן...» ו«ל...» שברשימת הפקידים עלינו להתחשב בזה:

(1) היזרח=הזרחי, השוה 9, במקום אחר נמצא אזרחי-הזרחי: מ"א ה' י"א (איתן האורח).

והרי הוא איתן מבני זרח דה"י ב' ר'.

בדה"י א' כ"ז א' נאמר: ... «חדש בחדש לכל חדשי השנה, המחלקת האחת עשרים וארבעה אלף». לפי דעת בנצינגר פירוש הדברים יהיה כן: בכל חדש וחדש עובדת מחלקת אחת ובה כ"ד אלף איש. אמנם אין שום ספק שלא זאת היא כוונת הפסוק, אלא יש להשוות את הדברים לאלה שבספר מלכים א' ד' ז' ושם בפירוש נאמר שכל נצב ונצב כל כל את המלך שלמה ואת ביתו חדש בשנה. כך היה הדבר כבר בימי דוד, אבל בעוד ששלמה העמיד הנצבים בכל הארץ, עשה דוד כזאת רק בשבט יהודה; בנימין ואפרים (או אולי רק בחלקו של שבט זה). לכל מחלקת ומחלקת היו 24000 נפשות (כמובן לא בדיוק) ולכל המחלקות יחד 288000 נפש. נדמה לי שדבר המחלקות נסדר עוד בחצי הראשון למלוכת דוד בעוד שמשפחות יהודה טרם היו מאוחדות, על כן מוצאים אנו ברשימתנו שהפקידים היו לזרחי (8:10) ולעתניאל (12), כמו שהיה פקיד אחד לבנימיני (9). זה שהיה מן בני פרץ (1) היה גובה המסים מבני משפחתו. וכמו שהפקיד לבנימיני היה מענות וישב בין בני שבטו, כן היה הדבר גם בנוגע לאלה שמשבט אפרים (האחד מפרעותו והשני מפלט). פרץ, זרח ועתניאל הן אותן המשפחות הידועות לנו מרשימות היחס שבדה"י (ד' א'; ב' ו'; ד' י"ג) ואם כן גם מצד זה מובאים אנו לקבוע את זמן רשימות היחס ב' וד' דוקא בימי דוד.

עוד יש להתבונן בדברים אלו:

(א) בדה"י א' ד' י"א הובא כלוב אחי שוחה; כפי שהראנו למעלה, שוחה הוא עֶזְרָא (ד' ד'); א"כ כלוב היה קרובו של עזר, ומה מעניין הדבר שבין פקידי דוד (על אוצרות המלך) «על עושי מלאכת השדה» (כ"ז כ"ו) היה עזריבן כלובי. זה היה ממשפחת כלוב ושמו כשם קרובי משפחתו: עֶזְרָא-עֶזְרִי.

(ב) יחדיהו המרנתי (כ"ז ל') בלי ספק הוא יהדי (ב' מ"ז) — יהדיה (ד' י"ח) — הודיה (ד' י"ט). במקום זה אנו מוצאים גם את שם מקומו מרונות הנזכר רק פעם אחת אצל נחמיה ג' ז'. מכיון שהמשפחה היא מְלָב, יש לחפש אחר מקום זה בסביבת חברון.

מכיון ששני הפקידים האלה חיו בלי ספק בימי דוד ושניהם נמצאים גם ברשימות היחס, מזה יוצא שאלה גם-כן שייכות לימי דוד; ואם כן הדכר — אז:

(ג) אין שום מקום לפקפק בנוגע למה שנאמר בדה"י א' ד' ל"א בענין מקומות שבט שמעון: «אלה עריהם עד מלך דוד», אלא ודאי אפשר להאמין שבימי מלוכת דוד העלו את מקמות השבטים ואת משפחותיהם על ספר ממש כמו שעשו בפעם אחרת בפקודת מלך את מפקד העם (ש"ב כ"ג).

עיקר המפקד והכתיבה היה כנראה לצורך גבית המסים⁽¹⁾. אבל מנקודת־מבט אחרת גם כן היה חשוב ליחש את משפחות ישראל דוקא בימי דוד; והיא טהרת המשפחות⁽²⁾. הרי בימי דוד באו הרבה גרים לארץ־יהודה בפרט כאלה שעבדו בצבא (כרתי ופלתי הגתים) וגם בין פקידי דוד היו אנשים ממואב ומעמון ומשאר שבטים נכרים⁽³⁾; משפחות ישראל הטהורות רצו להתרחק מאלה על ידי קביעת יחוסיהן⁽⁴⁾.

ה. רשימות היחס של שאר השבטים.

למחבר ס' דה"י היו קצת מקורות ורשימות גם בנוגע לשאר השבטים למזרח ולמערב הירדן. על השבטים שבמזרח הוא מדבר בה' א'—כ"ו; על מנשה עוד הפעם בו' י"ד—י"ט. על עץ־היחס שבה' ד'—ז' (ראו בן); כמו־כן על פסוק י' דברנו כבר למעלה בפרק א' מצד 10 והלאה.

על בני גֵד הוא אומר (י"א) שהם ישבו «בארץ הבשן עד סלכה». הבשן והעיר סלכה אשר בקצהו המזרחי לא בנחלת שבט גד היו; אבל בני גד «ישבו בגלעד, בבשן ובבנותיה ובכל מגרשי שרֹן על תוצאותם» (ט"ז). כלומר: הם יצאו ממושבותיהם העיקריים עם מקניהם ונתישבו לזמן מה במקומות אחרים. כי גם זאת נקראת «ישיבה», כפי שמוכיח ה' ט' ששם נאמר על ראובן: «ולמזרח ישב עד לבוא מדברה למן הנהר פרת, כי מקניהם רבו בארץ גלעד» (ע"כ הכרחו לצאת משם)—כך הדבר גם בנוגע לגד: «וישבו בגלעד»—מקום מושבם העיקרי; «בבשן» (לצפון מזרח גד, מקום־מרעה חשוב ביותר); «ובנותיה» — קשה קצת, כי על «בנות» שומעים אנו רק בקשר עם איוז עיר ולא ביחס אל חבל־ארץ, כמו הבשן.

בכל זאת אין מקום לתקון «בגולן ובבשן ובבנותיה»⁽⁵⁾. כי מאיזה טעם יש לחשוב, שהמעתיק שבש בטוי כל־כך מורגל כמו «גולן בבשן» לגלעד? —

(1) השוה למעלה בפרק א', צד 3.

(2) ע' שם מצד 3 והלאה.

(3) השוה אוריה החתי (ש"ב כ"ג ל"ח) בין גבורי דוד; — יתמה המואבי (דה"י א' י"א מ"ו); — אליפלט בן אחסבי בן העמנתי (שם כ"ג ל"ד); — חנן בן־מעכה (דה"י א' י"א מ"ג); — צלק העמוני (שם כ"ג ל"ז); אוביל הישמעאלי (דה"י א' י"א ל'); יוזן ההגרי (שם ל"א).

(4) מובן שאין בקביעת־זמן זו סתירה לדברי מחבר ס' דה"י א' ה' י"ז (ע' בפרק א' צד 6). שהעיר שם, ש"התיחש" משפחות ישראל היה בימי יותם ובימי ירבעם, כי שם ידבר בעיקר על שבטי עבר־הירדן, ואת יחשם של אלו מצא במגלות שומנן בימי המלכים הנוכרים. אבל גם אפשר שדברים רבים הנמצאים בנוגע לשבט ומשפחות יהודה, שבפ' ב' וד' — גם כן מאותם הימים, ואנו מדברים פה על עיקרן של רשימות אלו בימי דוד.

אנשי ה-LXX תרגמו את «בנותיה» במלת *κόμαι* ובכן הבינו שבני גד התישבו גם בכפרי הבשן, מה שאפשר מאד, שהרי הם עסקו לא רק בגדול צאן, אלא גם בעבודת-האדמה והיו—אם אפשר לומר כן—«חצי-בדאונים» או «חצי-פלחים», כמו שנמצאים כאלה גם היום בין הערבים היושבים על הספּר. בנוגע ל«מגרשי שרון» כבר העירונו למעלה (פ"א צד 11) שהם מרעי¹ השרון הידוע. אשר בעבר-הירדן במערב, אמנם אחרים חושבים, שמכיון שלא נמצא שרון במזרח, מקום שבת בני גד, וב-LXX כתוב במקומנו *Γεραμ* א"כ יש לתקן *Σεραμ* וזה יהיה שְרִיזִין. כלומר החרמון (דברים ג' ט').—אבל האם אפשר להעלות על הלב, שבהר חרמון היו מגרשים, מרעי לצאן?—לעומת זה, הלא שמענו שבני ראובן! הלכו עם מקניהם מנהר פרת עד המדבר, וגם זאת ראינו, שאחר מגדולי השבט התעכב במלכות ישראל במערב.—א"כ איפוא, אין להטיל ספק בדברי, שהיו יכולים גם בני גד ללכת «על תוצאותם» עד השרון שאצל חוף-הים במערב.

בני גד עמדו תחת «ראש» אחד ו«משנה» אחד (י"ב) בעיקר מושבותם: בגלעד אבל גם בבשן הסתדרו כן: ויִצְנִי וּשְׁפֹט בבשן (שם). הראשון היה ה«ראש» השני «המשנה» לו (וכמובן אין מקום לתקן ה-LXX ה«שופט» או ה«שוטר»).—בני גד השתתפו כפעם בפעם עם בני ראובן וחצי שבט מנשה לעשות מלחמה בשבטי ארם הקרובים להם; לקחו את מקניהם הרב וישובו תחתיהם עד הגולה (י"ח—כ"ב).

*

מעט מוזער המגיע אלינו על אדות חצי שבט מנשה שבעבה"י מזרחה. הם ישובו «מבשן עד בעל חרמון ושניר והר חרמון» (ה' כ"ג). «מבשן»—כלומר מקצה הבשן—«עד בעל חרמון», אלה הן שתי הנקודות הקיצוניות של ארץ-מושבתם. בעל חרמון היא «בעל גד בבקעת הלבנון תחת הר חרמון» (יהושע י"א י"ז; השוה י"ב ז'; שופטים ג' ג'). מקום עבודת הבעל קרוב להרים הגדולים הנזכרים, אולי במקום פְּנִיָּס המאוחרת (מקום עבודת ומקדש הפֶּן שהיה יורשו של הבעל במקום הזה). אבל בני מנשה התישבו גם בשניר והר חרמון. — לפי דברים ג' ט' קראו האמורי לחרמון שניר, א"כ חרמון הוא שניר, וקשה להבין ששני השמות נזכרים פה יחד, כאלו הם שמות מיוחדים של שני הרים נבדלים זה מזה. אמנם גם בשה"ש ד' ח' נזכרו «ראש שניר וחרמון» זה על יד זה, ומה יוצא שבזמן מאוחר השתמשו בשני השמות לציין בהם הרים מובדלים זה מזה; או אפשר, שהאמורי הסיבו את השם שניר, שהיה שמו של הר מיוחד על החרמון כלי, כמו שהסיבו היונים את השם «פלשת» (ארץ הפלשתים) על כל ארץ ישראל. כדאי להעיר, שעוד בזמן התלמוד היה השם שניר רגיל

(1) השוה במדבר ל"ה ג': ומגרשיהם יהיו לבהמתם וקר.

בפי העם, וכן מוכיר ר' ירמיה (1) «יין קרוש הבא משנר שהוא דומה לעגולי דבילה». דבריו אמנם לקוחים מבריתא (2) «משחרב מקדש ראשון בטל... אף יין קרוש הבא משנר» מה שמראה שעכ"פ בתקופת התנאים היה השם עוד נהוג; וכן נאמר בבריתא אחרת (3): «שנר ושריון (מ)הרי ארץ ישראל [הן]». ועד כמה המסורות העתיקות חזקות בארץ, מוכיח לנו הגיאוגרף הערבי אַצטַכְרִי מימי הבינים שהוא גם כן מביא את שמו של הר סְנִיר, כשמו של חלק החרמון אשר מצפון לדמשק (4)—ומכל זה עולה, שלנכון הביא כותב דה"י את שני השמות יחד ואין «חרמון» גליון נוסף לפרש בו את השם האחר (5).

בראש השבט עמדו—כמו בַּגְד — «ראשים» (כ"ד). שלשת השבטים עשו «מלחמה עם ההגריאים ויטור ונפיש ונודב» (י"ט)... וינתנו בידם ההגריאים וכל שעמהם» (כ). המלחמה היתה כפי ההערה שבפסוק י' בימי שאול, ומקומה—כלומר מקום־מושב השבטים הזרים — היה «על כל פני מזרח לגלעד» בשטח הגדול המשחרע למזרח עבר־הירדן. חבל־ארץ בלתי חרבותי מקום־מראה לצאנם של שבטי יושבי המדבר, מכוסה במקומות רבים בלבת הרי־געש נדעכים.—על אודות השבטים הזרים הנזכרים פה אין אנו יודעים מהתנ"ך דבר חוץ משמותיהם: יטור ונפיש נזכרו גם בבראשית כ"ה ט"ו בין שבטי ישמעאל; נודב לא ידוע ממקום אחר כלל, וכבר השם הזה היה די הוכחה שלא מחבר ס' דה"י המציא את הענין המסופר במקומנו.—את בני שבט יטור מכירים אנו גם מתקופת החשמונאים; גם ידוע שממלכה קטנה—מלכות של גולנים ושוודדים—היתה להם בהרי הלבנון (Ituraea) עד זמן הרומיים, ששמו קץ לשלטונם, אבל השבט עצמו ישב גם אחרי־כן במקומו ועוד בתלמוד ירושלמי נזכרה ארצו בשמה העתיק יטור (6).

בענין ההגריאים חושבים, שהם בני הָגָר, גם מראים על שמו של אחד מגבורי דוד מבחר בן הגר (דה"י א' י"א ל"ח) ועל יניז ההגרי שעמד בימי דוד «על הצאן» (כ"ז ל"א). אבל לא הרגישו בדברי שהמדינה הזאת של ההגריאים ידועה גם כן בתקופת בית שני ועד סוף תקופת המשנה. כוונתנו על המדינה הנזכרת במקורותינו בשם הגר.

(1) סוכה י"ב ע"א (בראש העמוד).

(2) סוטה מ"ח ע"ב.

(3) חולין ס' ע"ב (בסוף העמוד); ע' הגי' בד"ס פ"א ע"א. מדברי הבריתא יוצא שגם שריון

היה שמו של הר מיוחד; וע' ההערה הבאה.

(4) ע' דבריו ZDPV VI 6; וע' מה שהובא במלון Gesenius-Buhl הוצ' 17, 789; שם

793 על שריון שנמצא אולי בכתב היתדות סְכְכָא, שם הר הנזכר יחד עם הלבנון.

(5) Benzinger 33.

(6) ע' על ענין זה במאמרי Das tannaitische Grenzverzeichnis Palästinas

(Palästina—Studien II, 1) מצד 26 והלאה—המקום בירושלמי ברכות ג' א' י"י ואפילו ליטור

יוצא (ע' שם הערה 111).

1. במשנה שבראש מסכת גטין שנינו: «המביא גט ממדינת הים צריך שיאמר בפני נכתב ובפני נחתם. רבן גמליאל אומר אף המביא מן הרקם ומן החגר; ר' יהודה אומר מרקם למזרח ורקם כמזרח...»
על רקם זו ועל מקומה נחלקו כבר הראשונים. איפה היא? וכבר הם ראו לנכון שלא רק מקום אחד בשם רקם יש בארץ (1): היתה רקם בשבט בנימן (יהושע י"ז כ"ז); גם עיר מלוכת האדומיים בנגב הארץ נקראת כפי הודעת יוספוס בשם זה בפי היושבים הראשונים (2) ורק היונים קראוה בשם פטרא. מתוך הודעה גניאלוגית אחת שבס' דבה"י יוצא שמשפחות חברוניות התישבו בימי מלכי יהודה בעיר רחוקה זו (3). ועוד הפעם נמצא את השם רקם ברשימות דה"י (ז' ט"ז): בין בני מנשה, שנולדו ממעכה אשת מכיר נזכר אחד בשם רקם. אנו נמצאים בחצי שבט המנשה שבמזרח, כמו שמעידים השמות מכיר ומעכה. היה איפוא גם בסביבה זו מקום בשם רקם קרוב לשבט ארם של מעכה. ואינני מהסס כלל להשוות את רקם זו שבדה"י אל רקם או הרקם שבמשנתנו שישבה כפי דברי התנאים בקצה מזרח ארץ ישראל (4).

כפי דברי ר' יהודה נחשבה רקם בנוגע לדיני גטין לחול אף שהיו יושביה יהודים (5). אמנם יהודים לא מבטן ומלידה; שהרי כך מודיענו ר' יהודה במקום אחר (6) שהם «גרים וטועין». ובכן לא בסביבה יהודית ממש ישבה רקם אלא במדינה מגוירת.

מקורות היסטוריים מוכיחים שסביבה כזו היתה בעבר הירדן סביבת דמשק (7). ומכיון שהגיאוגרף מקדסי מביא את שם המקום א-רקים קרוב לדמשק (8) חושבני לנכון לקבע את הרקם של משנתנו דוקא בסביבה זו וכפי שנראה מיד. למזרח דרום דמשק.

2. האם נוכל לקבע בסביבה זו גם את השם האחר שבדברי רבן גמליאל והוא חגר? — אין ספק ששני המקומות שייכים יחד וכפי צירופם במשנתנו היו עומדים זה אצל זה. באמת מוצאים אנו את שני השמות יחד גם ברשימה המפרסמת של תחומי א"י שזמנה, כפי חקירותי בענין זה, מימי מלכות הירודיס (9)

(1) ע' תוס' נדה נ"ו ע"ב ד"ה הבאים: «דטובא רקם הוו». וע' מה שהבאתי בחוברתי: החומר הטופוגרפי הא"י בס' כפתור ופרח; צד 25 והלאה.

(2) קדמוניות ד' ז' א'.

(3) ע' במאמרנו זה פרק ב' על רקם שבדה"י א' ב' מ"ג.

(4) בזה אני מתקן את דברי במ"ע 1917 MGWJ, 142.

(5) ע' תוס' גטין ב' עמ' ד"ה אף: משמע דברקם דרין בה ישראל.

(6) משנה נדה ז' ג'.

(7) מלחמות של יוספוס ב' כ' ב' וע' מה שכ' ב"עבר הירדן היהודי» צד 12.

(8) ע' בספרי הנזכר צד 45 בסוף ההערה. בקוראן י"ח ח' נזכרת המערה של א-רקים. חשובה לחקירתנו, כפי שנראה להלן.

(9) ע' מאמרי הנזכר בצד הקודם הערה 6 מצד 10 והלאה.

בהלכה: «ערביות יוצאות רעולות» בשבת, ומובן מאליו שלא על ערביות נכריות אלא על יהודיות דברו חכמים. רבי יהודה הנשיא חשב להשוות את האומה «הקני» שבתורה אל «ערביה», כלומר חשב, שאומה זו יושבה במדינה הנוכרת, ושהיא תהיה לעתיד לבא חלקה של ארץ־ישראל. גם זאת יודעים אנו מהמשנה שרבי ובית דינו נמנו על קיני וטהרוהו, כלומר ספחוהו אל א"י, שהיא מותר לכהנים ללכת שמה ולהתישב שם⁽¹⁾. מכל זה יוצא ברור שבמדינות ההן שבערביה זו שבעבר־הירדן, ישבו יהודים במספר הגון בימי רבי.

אם כן הדבר, אז מבינים אנו ספור זה⁽²⁾: ר' חייא רבה ור' שמעון בן חלפותא שכחון מילין מן הדין תרגומה ואתון להדה אגדא דערביי ה למפיניה מן תמן—ועל פי חקירתם מצאו את תרגומי, כלומר פירושי, מלות אלו יִקָּב (תהלים נ"ה כ"ג); עֵשָׂה (מלאכי ג' כ"א), גלמודה (ישעיה מ"ט כ"א) עוֹרֵךְ לוֹיֹתָן (איוב ג' ח'); מטאטא (ישעיה י"ד כ"ג), קשיטה (בראשית ל"ג י"ט)— כדאי לקבע את המקום ששם שמעו חכמים אלה, שהיו בני דורו של רבי, את התרגומים—יותר נכון: את הבטויים הזרים האלה.

בדפוס ראשון של הבר' נמצא «ואתון להדא תגרא דערביא» וז"א. לאלו תגרי, כלומר סוחרי הערבים; אבל כתב־היד, שבהם השתמש טהעאדאר, מראים ברור, שמלת «תגרי» משובשת היא ובמקומה עומדת בכ"י אגדה, הגדא אגרא, תגרא, תגרא, יא. אין ספק אמנם שהעיקר או «אגרא» או «תגרא» (ומזה נשתבש «תגרא»), והכוונה לא על חֶגְרָא שבערביה הגדולה⁽³⁾, אלא על חגרא = חג'ר שלנו, שגם שם ישבו ערביים, אבל ערבים יהודים וכמו שמוכיח אחד הבטויים הזרים ששמעו שם חכמים אלו; אשה אחת אמרה לחברתה: «אתון סחייה, גלמודה אנא»⁽⁴⁾.

רואים אנו גם מהספור הזה, שליהודי הגליל היו יחוסים מסחריים אל יושבי חג'ר וא"כ אין פלא אם נמצא עוד רמזים אחדים בדברי התלמוד בנוגע ליושבי המדינות הרחוקות האלה.

5. תאור המדינות האלה נותן בראשונה הגיאוגרף סטֶרַבּוֹ. הוא אומר: לדרום ולמזרח דמשק משתרעות מדינות גדולות אשר שמן Τεαχωνες מדינות אלו מבוקעות הן ומלאות מערות וגם קשה לחדור בהן. Wetzstein הכיר אל נכון ששני הטרכונים הם הַפְּלִטוֹת הוולקניות, האחת הַצֶּפֶה שבמזרח והשנית הַלְג'ה שבדרום דמשק. שתיהן מכוסות לבה נפרכה, ועל־כן אדמתן פִּזְרָה מאד

(1) ע' על כל הענין בספרי «עבר הירדן היהודי» צד 46 והלאה ועוד יש להוסיף על הדברים שנאמרו שם.

(2) בראשית רבה ע"ט ז', הוצ' טהעאדאר 946.

(3) כמו שחשב אלבעק בהערתו לב"ר שם.

(4) פירוש הדברים: לרחוק אני באה, גדה אני.

בהרבה מקומות עד שבתקופה העתיקה נוסדו שם כפרים וישובים גדולים. הבתים היו הרבה פעמים מתחת לשטח האדמה במערות, ורשימה נראים עד היום הזה⁽¹⁾. — התרגומים שמים במקום «אַרְגָב» את שמו של הטרכון (טרכונא) ובכן לא הבדילו בין שני הטרכונים, אבל ברשימת «תחומי א"י» הנזכרת נמצא «טרכונא דזימרא דמתחם לבצרה», וזהו הטרכון הדרומי שנקרא על שמו של מנהיג היהודים הבבליים שנתישבו פה בימי הירודיס והוא משתרע עד תחומה של בצרה⁽²⁾. מתוך ההגדרה הזו יוצא שגם הטרכון האחר היה ידוע לעורכי הרשימה ההיא. — חושבני למצא את זכרון היושבים בערי ובכפרי המערות האלה גם בהלכה גם באגדה: «אמר להן ר"ע... אי אתם מודים לי בנותן את ערובי על-פי המערה! אמרו לו: אימתי, בזמן שאין בה דיורין אבל בזמן שיש בה דיורין מהלך את כלה ומחוצה לה אלפים אמה»⁽³⁾; ובברייתא נוסף על זו⁽⁴⁾: «שבת... במערה אפילו היא כמערות צדקיהו מלך יהודה»⁽⁵⁾. אחר-כך ידבר על «מערה חרבה» ועל «מערה ישיבה» — אם היה גגה של מערה ששת אלפים אמה מהלך את כלה וחוצה לה על ידי ניבריות⁽⁶⁾. הרי אנו רואים שלא היה דבר יוצא מן הכלל, שיהודים ישבו במערות גדולות וארוכות, יהודים ששמרו את השבת לכל דקדוקיה ופרטיה. — אבל כמובן לא רק יהודים ישבו בסביבות אלו אלא גם שאר משפחות ועליהן מוסבים דברי ר' אלעזר: «ונברכו בך כל משפחות האדמה... אפילו משפחות הדרות באדמה אין מתברכות אלא בשביל ישראל»⁽⁷⁾. — כך הרגיש ר' אלעזר בראותו את הברכה שישראל הביאו למדינות המונחות ההן וליושביהן. עד כמה היתה ההשפעה היהודית הזאת גדולה במובן החמרי, אין אנו יודעים, אבל אין ספק שבעניינים רוחניים היתה השפעת קדמונו על המדינות ההן גדולה מאד, וכבר שמענו על הגרים שישבו שם. אבל גם זאת לדעת, שהגרות היתה הרבה פעמים רק מעבר אל הנצרות: הגרים חזרו לסורם, ומכיון שמצאו את

Reisebericht über Hauren und die Trachonen, 24; Guthe, (1) Bibelwörterbuch 684

(2) ע' במאמרי Grenzverzeichnis צד 10.

(3) משנה ערובין סוף פ"ה.

(4) ערובין ס"א ע"א; תוספתא ג' (ב) י"ב.

(5) המערה הזאת נזכרת שם בהקבלה אל עיר גדולה כאנטוכיא, ובכן גדולה היתה. השוה ילמדנו במדבר סי' ט' (ספר הלוקטים של גרינהוט ג' ע"ב): ומצרת צדקיה שהיתה י"ח מיל — מהלך את כלה וחוצה לה אלפים אמה סביב; בתנחומא: י"ב מיל, אבל במדבר ר' סי' ט': י"ח מיל. איפה היתה המערה הזאת, לא נזכר. אבל רש"י והרד"ק מביאים אגדה (ר"ק: «דרש») למ"ב כ"ה ד'; «מערה הולכת מבייתו [של צדקיה] עד ערבות יריחו וברת לו דרך המערה... וכשהגיע לפתח המערה בערבות יריחו ראוהו ולכדוהו» — א"כ נמשכה המערה מירושלים עד ערבות יריחו.

(6) ירושלמי ערובין שם. על ניבריות ע' קהוט ערך V, 803 אבל לא נהירא — תלמידי מר

שאויל לברמן סובר שהמלה מהפעל «נבר» שהוראתו «חפר», א"כ — חפירה.

(7) ע' יבמות ס"ג ע"א.

תורת ישראל די קשה בשבילם, פנו להם אל הנצרות המקילה להם את החיים הדתיים. באופן זה פנתה היהדות את הדרך על-ידי קבלת גרים לפני הנצרות המנצחת—הודות להשלטון הרומי-הביזנטי. עד היום הזה מעידות על העובדה הזאת חרבות רבות של כנסיות-נוצריות בצפון מזרח עבר-הירדן ובפרט בחורן אם גם יהודים מבטן ומלידה נאלצו בזמן רדיפות ביוזן לעבור בסביבות אלו אל הנצרות ואולי על ידי כך נכחדו הקהלות היהודיות מסביבות אלו או שעזבו הם את מקומותיהם ברקם ובחגרי-מי יודע לתת תשובה ברורה על השאלה הזאת? אפשר שעל-ידי חקירה במקורות ביוזן וערב מימי כבושי האשלם הראשונים נמצא עוד איזה הודעות המפיצות אור על חשכת הדברים האלה.

*

נחזור ליחש בני מנשה! כפי העולה מחקירותינו, רקם הנזכר בין בני מנשה על שם מקומו נזכר כך, וכמו שמצאנו הופעה כזאת כמה פעמים בפרקי היחס שבדה"י (בפרק ב).—דומני, שגם אולם המובא יחד עם רקם (ז' ט"ז) כבני שרש (בן מכיר ומעכה) על שם מקומו נקרא כך. שם-מקום כזה ידוע גם מסביבות אחרות. ברשימת «תחומי ארץ-ישראל» נזכרת הנקודה אולם רבת א, כלומר אולם הגדולה, כדי להבדילה ממקום אחד בגליל התחתון, ששמו כשם זה. במקום אולם (כאל"ף) נמצא במקור אחד עולם (בעין) (1). מה שלא תפתיענו כלל בסביבות אלה שלא הבדילו כנכון בין א' וע'—גם בעבר הירדן מזרחה מכירים אנו מקום בשם אולם או עולם: יהודה מכבי התנפל על יושבי ערים שונות בעבר הירדן המזרחי וביניהן על אלה שהיו *ἐν Ἀλαμοις* (2). חושבים—כנראה בצדק—שהכוונה על ע' למ א (או ע' למ א) לצפון אדרעי בנוקרא, ובכן באותה הסביבה, ששם ישב חצי שבט מנשה (3). על-כן מן הדין שגם בני מנשה אל המקום הזה.

בנוגע «לבני אולם» נאמר בסוף (י"ז) «בדן». פירוש המלה הזאת: בני אולם, המשפחה או המקום התישבו בזמן מן הזמנים בעיר דן אשר על מעיינות הירדן; וכבר שמענו, שבני מנשה ישבו מהבשן ועד בעל גד, ודן העיר סמוכה ממש לבעל גד. אם-כן ישבו בעיר דן לא רק בני שבט דן, כי אם גם מבני מנשה, וכמו שמצאנו גם בארץ יהודה משפחות שונות בעיר אחת.

רשימות-יחס שבטי ארץ-המערבית—חוץ מאלו של בנימין ואפרים—מכילות חומר היסטורי לא הרבה.—בין בני אָ ש ר נזכר בספרנו (ז' ל"א) «מלכיאל הוא

(1) ע' במאמרי הנזכר עפ"י הרשימה שבסוף הספר.

(2) חשמונאים א' ה' כ"ו.

G u t h e, Bibelwörterbuch 25: Alima. (3)

אבי בִּרְזִי? ת'. האיש היה ראש המקום או אולי מיסדו. שם זה לא נמצא פעם
ספר אחר ובכל זאת אין ספק שמחברנו לקחו ממקור נאמן. ארצו של אשר היתה
עשירה בשמן¹. על-כן מתאים מאד השם בְּרִזִית, כלומר «בִּאר־זית» למקום
עשיר בזיתים.²

על אדות הרשימות בנוגע לבני אפרים (ז' כ—כ"ט) ושל בנימין (ח' א'
והלאה) דברנו כבר בפרק הראשון. (ביחס בנימין יש עוד הרבה דברים מעורפלים).
פה עלי להוסיף דברים אחדים לפירוש הדברים ח' ו':

כתבתי (בצד 12). שמה שנאמר «ויגלום אל מְנַחֵת», אין הכוונה על גלות
יהודה לבבל, כי אם על גלות בני גבע למנחת שביהודה ושגלות זו היתה, כפי
הנראה, בימי פלגש בגבעה. ראייה לדבר מצא ר. דוד ילין³ בדברי שרידי השיר
העתיק שהובא בשופטים כ' מ"ג:

כתרו את בנימן' הרדיפה מנוחה...

כלומר «רדפו אחריו עד מְנוּחָה», הגלוהו למקום זה.

על ימי פלגש בגבעה הסיב ר' לעזר בי רבי יוסה (בטח על יסוד מסורה
היסטורית) גם את דברי הפסוק (ח' י"ב): «ובני אלפעל... ושמר, הוא בנה את
אונו ואת לד ובנתייה» — «בימי פלגש בגבעה חרבה (ל' ד) ועמד אלפעל ובנייה
הדא היא דכתיב (שופטים כ' מ"ח): גם כל הערים הנמצאות שלחו באש»⁴ —
אם עוד ביד התנאים היתה מסורה מדויקת כזאת אשר על ידה — ורק על ידה —
אפשר לפרש דברים סתומים בס' שופטים ודברי-הימים, אין עוד מקום לפקפוקים
בנוגע לערכן ההיסטורי של המון המסורות אשר מצאנו בספר דברי הימים. שהוא
באמת אוצר נחמד ויקר לתולדות שבטי ומשפחות יהודה וישראל החיל מימי
השופטים ועד חרבן ישראל ויהודה⁵.

1) Galiläa von der Makkabäerzeit bis 67 (Palästina-Studien I, 4) (1)

2) והלאה.

3) כן ראה לנכון הגר"א בפירושו לדה"י: «היא עיר שגדלו בה זיתים ומלכאל היה אב של
כל בני ברזית».

4) ע' «לשוננו» שנה א', צד 22.

5) ירושלמי מגלה א' א'.

6) ד"ר שמואל י. פייגין במאמר-הבקורת על «ציון» ב' (ששם הופיע הפרק הראשון
של מחקרים אלו) ב«הדאר» ההאמריקאי תרפ"ח עמוד 415 כותב בתוך דבריו: «... גם לא באר איך
הגיעו הרשימות של השבטים למחבר דברי-הימים». תשובתי: אי-אפשר לתת תשובה ברורה על שאלה
כזאת, כי אין בידינו שום אחיזה בענין השתלשלות המסורת גם בנוגע לשאר הספרים ההיסטוריים של
כתבי הקדש ומקורותיהם. אמנם ידוע שהשבטים לא נכחדו מכל וכל על-ידי הגלות מן הארץ (השוה דה"י
ב' ל' ו' והלאה על «הפליטה הנשארת», ומכיון שנשארו שרידיהם בצפון ובמזרח הארץ, אפשר
להבין שמחבר ס' דה"י מצא איוה מסורות על חיי ותולדות השבטים ההם אם בפי בניהם אם
בכתבי יחשיהם.

נספח ג.

שלשה ספרים שנמצאו בעזרה.

במקורות שונים הובאה הודעה על שלשה ספרים שנמצאו בעזרה⁽¹⁾
רוצה אני להעמיד הנה שתי נוסחות של ההודעה ההיא:

ספרי דברים שנ"ו: ירושלמי תענית ד' ס"ח ע"א 40

(בהוצאת וניצא):

שלשה ספרים נמצאו בעזרה שלשה ספרים מצאו בעזרה

(1) אחד של מעונים (1) ספר מעוני

(2) ואחד של היא היא (3) וספר היא

(3) ואחד שנקרא ספר זעטוטים וכו' (2) וספר זעטוטי וכו'

בספרי ובירושלמי מובא פירוש שלפיו מוסבים דברי ההודעה על ספרי
תורה מיוחדים שנמצאו בעזרה⁽²⁾—לעומת פירוש זה שבמקורות עצמם, אנו
מצאים בפירוש לס' דברי הימים המיוחס לרש"י א' ח' כ"ט
דברים אלה:

«מפרשה זו עד כל אלה בני אצל כתובה שני פעמים בספר זה; (a) גם
פרשת [ו]היושבים הראשונים אשר באחוותם בעריהם (b) ופרשה מן הכהנים ידעיה
בן (יהודע) [וייריב] (c) כמרכן בספר עזרא דכתיב ואלה (שרי) [ראשי] (b) המדינה;
וזהו שמפרש בסוף מגלת (d) ירושלמי:

ג' ספרים מצא עזרא ספר מעונים, ספר זעטוטי, ספר (האחים)
[היא היא] ובטלו דברי האחד וקיימו דברי השנים; וכן מצאו הרבה
ספרי יוחסין. כשמצאו ג' (או ה') בטלו המועט וקיימו המרובים וכשמצאו זוגות
כמו ובגבעון ישבי (אבי גבעון) הוצרך לכתוב שתי פעמים שאין ספר יחוסן שוה.
וכן היושבים הראשונים מצא זוגות וחלוקים זה על זה, כתבוהו שני פעמים בכאן
ובספרי, וכו' (3).

(1) ספרי דברים שנ"ו; מדרש תנאים 222 שורה 5; ירוש' תענית ד' ב'; מס' סופרים י"ד;
אבדר'נ ג"ב פ' מ"ו בסוף. ע' ל כל הענין L. Blau, Studien zum althebräischen Buchwesen, 104. בקצור גם בספרי Galiläa, 62; מאמרים שונים לחקירת א"י 20 ס' XIII.

(2) «באחד כתוב מעון... וישלח את זעטוטי בני ישראל... תשע ה י א»...

(a) ח' כ"ט—ל"ח—ט' ל"ה—מ"ד. (b) ט' ב' והלאה—נחמיה י"א ג' והלאה.

(c) נחמיה י"א י—ד"ה ט' י"י. (d) אצלנו נמצא בירוש' תענית, לא במגלה;

אמנם פירוש זה מזכיר גם בפרשה ז' י"ג את ירושלמי מג' לה.

(3) השויתי את דברי הפירוש שהבאתי פה עפ"י הוצ' התנ"ך—פראג תקצ"ו אל ההוצאה

בנוגע לציטט שבפירוש זה. הרי הדברים «ובטלן» וכו' נמצאים גם בירושלמי ובספרי בנוסח זה:

א. «ובטלו חכמים את האחד וקיימוהשנים» II. «וקיימו שנים וביטלו אחד». אמנם המשפט הזה בא בשני המקורות אחרי הפירוש בנוגע לטיב הספרים שנמצאו בעזרה. אבל מהציטט שבפירושנו יוצא ברור שהמפרש לא מציא בירושלמי ש'לו את הפירוש הזה' (4).

ומכיון שלא מצא שם את פירוש הדברים, נותן הוא פירוש מפתיע לדברי ההודעה שלפני מוסבים דבריו לא על ספרי-ורה אלא על ספרי-יוחסין שמצא עזרא (או שנמצאו בעזרה).—האם אפשר לקבל את הפירוש הזה?—אפשר ואפשר!

סקירה קלה בדברי הירושלמי מוכיחה שבסוגיתנו על עניני יוחסין ידבר. מוצא הסוגיא «מארבע משמרות שעלו מן הגולה... ועמדו ראשי משמרות ועשו עצמן בתי-אבות». אח"כ מובאים ענינים דומים לדבר זה: «רבי היה ממני תרין מיניין, אין הוון כדיי היו מתקיימן ואין לא הוון מסתלקין וכו'» (5); אח"כ מובא מעשה: «שמואל ואילן דבית שילא הוון שאלין בשלמיה דנשייא בכל יום והוון אילין דבית שילא עלין קדמיי ויתבין קדמי» וכו' (6) ואח"כ מיד תבוא ההודעה על «שלשה ספרים» ואחרי זו: «אמר רבי לוי: מגלת יוחסין מצאו בירושלם וכתוב בה...» אח"כ באה הלכה על «סדר הסב» בסעודה. איך להושיב את הגדול שבחבורה.

מהמשך זה עולה ברור שהודעתנו בעיקרה לענין יוחסין נאמרה; ומה שנמצא שם פירושה לענין אחר, אפשר להוכיח על נקלה, שהפירוש הוא מאוחר ונתוסף על דברי הספרי והירושלמי ממקור מאוחר.

ההוכחה נמצאת באבות דר' נתן נוסחה ב' סוף פרק מ"ו. שם הובאה ההודעה

הראשונה. הפירוש שם מראה הרבה שנויים בלתי חשובים. המלות ששמתי למעלה ב( ) חסרות שם. העיקר שבבילגו הציטט מהירושלמי, ואלה דבריו בענין זה: «ומפרש בסוף מגלה ירושלמי שלש ספרי» מציא עזרא ספר מעונים, ספר זאטוטי (כך!) ספר האחיא ובטלו דברי האחד וקיימי דברי השנים.—חשובה הגי' האחיא, המראה שסעות יש בספרינו בפירוש לדה"י («האחיז»). אבל גם בנוסח זה יש שבוש שצריך לתקנו עפ"י הספרי ל ה[א]חיא—עוד אבוי פה את דברי המפרש לוי: «עפ"י ההוצאה העתיקה היא: «עזרא לא מצא יותר מבני נפתלי, והטעם בירושלמי בסוף מגילת לוי, לפי שמצא ספרים ובכל אחד היה כתוב בו יחס, ומה שמצא כתוב ומה שלא מצא לא כתב, לפיכך היחס בדילוג בספר זה ברוב מקומות».

(4) כבר ראה לנכון הח' בלוי בספרו הג"ל שעיקר ההודעה הוא: «ג' ספרים נמצאו בעזרה ספר מעוני וספר זעטוטי וספר היא» ודברי הפירוש נתוספו עליו.

(5) «לא היה ממנה... לעולם אלא היה ממנה וחזרו וממנה כל שנה, מי שהיה ראוי היה מתקיים ומי שאינו ראוי מסתלק» (קרוב העדה); «ואיירי דאיירי במנוי בתי אבות מייתי להא» (פ"מ). הרי דבר זה ג"כ לענין יחוס משפחות נאמר.

בקצת שנויים ; אח"כ הפירוש הידוע כבר מהספרי והירושלמי : «באחד היה כתוב מעון אלהי קדם ובאחד היה מעונה, בטלו אחד וקיימו את השנים», אבל מיד אחרי"כן נמצא כזאת: «אמר רבי יוסי זה הוא ספר שנמצא בבית מעון ; אם-כן איפוא רבי יוסי (האמורא) מפרש את שם הספר «מעון» על שם בית מעון, העיר הקטנה הסמוכה לטבריא. לו היה ר' יוסי מוצא את הפירוש שנמצא בספרי וירושלמי בגוף ההודעה, אז בטח לא היה מפרש את השם «ספר מעון» באופן אחר לגמרי. אלא ודאי הפירוש ההוא פירוש מאוחר הוא שהכניסוהו לתוך הספרים ז', אבל מפרש דבה"י לא מצא אותו בירושלמי והוא פירש את ההודעה מתוך הענין לענין יוחסין.

אבל מה הוא פירושו האמתי והעיקרי של שמות הספרים ?

«ספר» במשפט זה אין פירושו ספר גדול בעל גוילים רבים, אלא כמו «מגלת ספר» כלומר כתב או מכתב⁸; ובהמשך הזה הוראתו «ספר היחש» כמו שנמצא בטוי זה אצל נחמיה ז' ה'—בידי כל משפחה ומשפחה מיוחדת היה «ספר יחש» כזה, כמו שנאמר: «אלה בקשו כתבם המת יחש ים» וכו', ושם על משפחות מיוחדות ידבר. כל ספר וספר כזה נקרא כמובן על שם גדול המשפחה או על שם המשפחה עצמה. אם-כן אין ספק שפירושו של «ספר מעונים» (ספרי) הוא «ספר היחש של משפחת מעונים»; «ספר זעטוטים» — «ספר היחש של משפחת זעטוטים»; «ספר היא חיא» — ספר היחש של איש ששמו היא חיא¹⁰ — המלים «מעונים» ו«זעטוטים» (במספר רבים) מראות למדי שלא על מלה אחת שבנוסח ספר התורה התכוונו, אלא על בני אדם, ובכן גם בירושלמי יש לקרוא מעוני, זעטוטי (הצורה הארמית של השמות)¹¹.

חושבני שאת משפחת מעונים ואת היא חיא מכירים אנו גם ממקום אחר. ב«ספר היחש העולים בראשונה» נמצא כתוב (עזרא ב' נ' נחמיה ז' נ"ב) בין הנתינים: «בני מעונים» — גם השם היא חיא ידוע; הלא אחד מחכמי המשנה שבשמו הובא מאמר יפה בפרקי אבות (ה' כ"ג) היה בן האה¹², אי"כ בנו של היא חיא, או שהוא עצמו כנה בכנוי «היא חיא» ונקרא «בן היא חיא». — ה«זעטוטים» אין אני מכיר ממקום אחר, אבל על-פי שנים האחרים אין

(7) אפשר שהדברים לא היו בעיקרם בכלל בספרי ובזמן מאוחר הכניסום שמה (ב לו י).

(8) ע' להוראת «ספר» את מלון Gesenius-Buhl בערכו.

(9) עזרא ב' ס"ב נחמיה ז' ס"ד.

(10) ב לו י כבר שער (שם) ש«היא חיא» בהודעתנו שמו של איש, רק חשב שזה היה בעל

ספר התורה.

(11) השוה במשנה קדושין ד' א' של «עשרה יוחסין»: «כהני, לווי» וכו', שצריכות להנקד

«כהנ» וכו'.

(12) «הא» = «היא». על השם והזכרותיו ע' אצל ב לו י ובמאמרי «לחקר השמות והכנויים»

ב«לשוננו» א' 336, 331 ד"ה: בן בג-בג; — בחגיגה ט' ע"ב נכתב השם «הי חיא».

ספק שהיתה משפחה בישראל שנקראת בשם או בכנוי זה, שפירושו «קטנים»¹³.
א"כ «משפחת הקטנים»¹³.

ההודעה אומרת «ובטלו חכמים את האחד וקיימו השנים»
או ביתר קצור: «וקיימו שנים ובטלו אחד» (ירוש') או כפי הציטוט שבפ' דה"י:
«ובטלו דברי האחד וקיימו דברי השנים»; ה«אחד» והשניים הם כמובן הספרים
(ספרי היחש) שנמצאו. וההודעה אומרת: שאת אחד מהספרים בטלו, כלומר
מצאו אותם פסולים ובטלו את ערכו, ושנים קימו מפני שמצאום נכונים¹⁴. —
ממשנת מדות ה' ד' ידוע ש«סנהדרי גדולה של ישראל יושבת בלשכת הגזית
ודנה את הכהונה וכהן שנמצא בו פסול לובש לבנים ומתעטף שחורים ויוצא
והולך לו ושלל נמצא בו פסול לובש לבנים ומתעטף לבנים. נכנס ומשמש עם
אחיו הכהנים». מה שנאמר במשנה זו לא רק על הכהנים נאמר אלא על כל
משפחות ישראל המיוחסות «המשיאין לכהונה»¹⁵. אלא שהתנא רצה לגמור את
המסכת בדבר שיש לו ענין על עבודת הכהנים בבית המקדש, על-כן קרא דוקא
אותם בשם: על-כל-פנים חכמי-ישראל שבלשכת הגזית דנו בעניני יחוסינן, וע"כ
בצדק אומרת ההודעה «ובטלו חכמים את האחד וקיימו השנים» — מתי היה
זה, ואיזה מהספרים היה האחד שבטלוהו? — אי-אפשר לדעת בבירור, אבל נראה לי,
שספר [היחש של] מעונים הוא הוא שבטלוהו, מפני שמצאו שמשפחה זו מנתינים
יצאה; אבל שני האחרים נמצאו נכונים, וכפי שמוכיח בנוגע לאחד שמו של בן
היא היא. — כפי הנוסחה שבפירוש לדה"י עזרא עצמו מצא את הספרים, וקצת
ראיה לדבר משמו של מעונים שנזכרו בספרי. אבל מכיון שבכל הנוסחות
האחרות לא על עזרא נאמר שמצאם, אלא שנמצאו בעזרה, ומכיון שזמנו של
(בן) היא היא ידוע — הוא היה תלמידו של הלל הזקן — אס-כן נוכל לקיים את
גירסת הספרי והירושלמי בענין זה וגם לקבע את זמנם של ה«ספרים» האלה
בערך: כמאה שנה לפני חרבן הבית השני. הספרים נמצאו בעזרה — לא שנאבדו
ומצאום שם, אלא שנמצאו באחת הלשכות שבעזרה, בארכיון של הסנהדרין
הגדולה¹⁶. אפשר, שערערו על יחש שלשת המשפחות האלו, בפרק אחד ובדקו את
ספרי יחושיהן בסנהדרין, שישבה באחת מלשכות העזרה. הדבר היה חשוב מאד
בעיני אנשי הדור עד שהעלוהו לזכרון הדורות הבאים, והוא הגיע אלינו בצורה
מטושטשת קצת, אבל עכ"פ בצורה כזו, שאפשר עוד להכיר את עיקר הדברים.

13) השוה את השם זעירא-זירא; קטינא.

14) ולא כפירוש המפרש שהסיב את הדברים על ספרי היחש שמצא עזרא (ע' בציטוט).

15) השוה גם דברי יוספוס «נגד אפיין» I, 7.

16) בלוי מכיון שהסיב את ההודעה על ספרית-העזרה, חושב על ס"ת שנמצאו בשעת התרבות —

על הארכיון שבה היו כתבי היחש ע' משנה קדושין ד' ה': אף מי שהיה חתום (עד) בערכי הישג
של צפורי (אין בודקין אותם). וע' למשנה זו מה שכתבתי ב«מאמרים שונים», 54.

מכתב קראי

(חמר לתולדות הקראים בירושלים בחצי המאה הי"ח)

המכתב המובא בזה נודמן לידי בשעת בקורי הקצר בפירנצי באלול תרפ"ו. הד"ר י. זנה, אשר ברשותו נמצא המכתב הואיל בחביבותו להעתיקו לפי בקשתי, עבורי. המכתב תופס ג' עמודים קטנים בדפוס, ושייך לסוג אותם מכתבי השדרות שהיו נשלחים במשך דורות מארץ ישראל לכל תפוצות הגולה, בכדי לזרז את בני ישראל לבוא לעזרת אחיהם בארץ האבות. מכתבי השדרות הידועים לנו שייכים ברובם ככלם, לאחת העדות ה"רבניות" אשר בארץ, ומכתבי העדה הקראית אינם מרובים ביותר, ויש להם איפוא דין של יקרי ערך. מכתבים מסוג זה משמשים עדות על זה, שגם מלב אחינו בני המקרא לא נכרת במשך דורות הקשר הפנימי החי עם ארץ מולדתם העתיקה.

באשר לעצם המכתב: תעודה זו, אף על פי שנשלחה לארצות הגולה לא מארץ ישראל ממש, אלא ממצרים, השכנה לה, הרי היא מכילה חומר מענין לדברי ימי העדה הקראית בעיר הקודש. היא מספרת לנו על דבר המשך גורלה של הקהלה הזאת בירושלים, אשר נתחדשה ונתחזקה זמן קצר לפני זה ע"י אותו האיש עצמו, אשר שמו מופיע בתעודה הזאת, בתור שליחה של הקהלה, המבקש על נפשה.

עצם דבר חדושה של הקהלה הקראית מסופר בפרוטרוט ע"י החכם שמואל בן אברהם הלוי, מחדשה של הקהלה, בהקדמתו לספרו "זבחי צדק"¹. הקובע מאורע זה לשנת תק"ט (1749), וכמו כן בתוך ספורו של החכם הקראי משה הלוי, כפי שהועתק מפיו ע"י ח"ר ר' צדיק טרבלוס². לפי ספורו של ר' משה הלוי באר' שמואל הנ"ל מדמשק לירושלם ביום ח' אדר (ש' תק"ט), וכ"ד נפש עמו, והוא הצליח להוציא את בית הכנסת וההקדשות מידי הרבנים ולבצר את הישוב הקראי בירושלים. החכם המספר הנ"ל מודיע, שקודם לזה לא היה אף קראי אחד במשך שנים רבות דר בירושלים, כי מרוב עניותם עזבו את הארץ, והלכו באשר הלכו לבקש מחיה לנפשם: לדמשק, למצרים ולקהלות אחרות. בית הכנסת הקראי נשאר בינתיים סגור והחצרות ריקות מאין יושב במשך שנים רבות. לפי דברי המספר השתמשו «הרבנים» בזה, שהבתים

(1) ירושלים, לונץ, כרך י' ע' 251-252.

(2) ע'י' שם, ע' 239 ואילך. הציטטים ע"ם לונץ.

נשאלו ריקים, והחזיקו בהם. לפי דברי שמואל הלוי יוצא אמנם, שהרבנים החזיקו בבתיים בלי צדק, ובלי רשיון בעליהם, וגם באו בטענה עליהם, שהקראים בעלי הבתים, חייבים להם סכום כסף גדול, ולפיכך מוחזקים הבתים בתור משכון אצלם. אולם מתוך מקור קראי יותר מאוחר ברור לנו (לכל הפחות בנוגע לתקופה המאוחרת) שהבתים ניתנו בחכירה על ידי הקראים לרבנים⁸. יתכן, איפוא שגם בפעם הראשונה החזיקו הרבנים בבתי הקראים ברשותם של אלה האחרונים. מתי נעזבה החצר הקראית מיושביה?

עוד בשנת 1642 מצא התייר הקראי שמואל בן דוד את הישוב הקראי בפריחתו. הוא מזכיר בשמות את מהר"י דוד היקר הנחמד והנעלה יצ"י, את משה הכהן, את ישועה הלוי, יפתח הבחור ויצחק הבחור. אח"כ הוא מתאר את בית הכנסת עם שלשים ספרי התורה אשר בו, מלבד הישנים וחומש אחד טוב ויפה מאד, וגם יש הרבה ספרי חכמי הערב. 'ויש שם ט"ו בתים להקדש ויושבים בהם, כל הנפש, קטנים וגדולים, כ"ז נפשות', שלש עשרה שנה אחריו בקרו התיירים הקראים משה ירושלמי ב"ר אליהו הלוי ואליהו ב"ר דוד את הארץ. משה הלוי מזכיר בזמנו רק שלשה מתפללים (משה הכהן, עובדיה הלוי, ואברהם ישראלי), ושתי נשים אלמנות המבקרות את התפלה. זה היה בכסלו תט"ו (1654). מתוך טענות הרבנים במשפטם עם הח' שמואל הלוי הקראי (1749) נראה שהם החזיקו בשלשת החצרות של הקראים במשך זמן של 63 שנים. לפי החשבון קרה זה, איפוא, בשנת 1686 בערך. מאידך גיסא נראה מתוך דברי ר' משה הלוי כי הרבה שנים עברו למיום עזוב הקראים את העיר עד שנוכחו היהודים שהקראים אינם אומרים לשוב ואז תפסו את הבתים בטענה שהקראים חייבים להם לרבנים סך עשרת אלפים ושבע מאות זולוטאס (הזולוטה 30 פארא). יתכן איפוא, שהקראים עזבו את העיר זמן קצר אחרי בקורו של משה בן אליהו הנ"ל.

התעודה שאני מפרסם בזה מספרת לנו על מאורעות שאירעו בתקופה יותר מאוחרת לקהלת הקראית הזאת. שנתחדשה בתחלת המאה הששית למנינו ולא נתבטלה עם זמננו. המאורעות הללו, מלבד מה שהם מענינים בפני עצמם, מזכירים לנו, יחד עם זה, מאורעות דומים לאלו שאירעו לקהלת האשכנזית בירושלים

(3) «בתחלה באנו אל בית הכנסת שלנו, שהוא בנין ענן הנשיא יר"א, שהוא בנוי תחת הארץ ותקרתו היא החצר שאנו הולכים בו... ויש לנו כמו ט"ו או ט"ז בתים בירושלים, ובכולם יושבים הרבנים בשכר, לבד הבתים הנצרכים לחכם של ירושלים ולאכסנאים, שנתונים להם בלי שכר כל עיקר»—הקראי בנימין ירושלמי בן אליהו, בשנות ה' תקמ"ה—תקמ"ו [6—1735], פרק ג'. המונח «בתים» משמש בירושלים לעתים קרובות במובן «חדרים», והכוונה לחצר הקראים היחידה, או לשלשת החצרות שהיו בהן כמו 16—15 חדרים. על פרטי הבנין ושלשת החצרות והמרתפים פרסם מר יעקב פינקרפלד חקירה חשובה: בית הכנסת לעדת הקראים בירושלים, בקבץ «ירושלים» לזכר א. מ. לונק.

כשבעים שנה לפני זה. הקהלה הקראית מיסודו של החכם שמואל הלוי עמדה שוב לפני חורבן הודות לסבות דומות שגרמו שני דורות לפני זה, לחורבן קהלתו של ר' יהודה החסיד. הרי כי כן אנו רואים בחוש עד כמה השוה הגורל את בני כת זו עם בני האומה אשר ממנה נפרדה גם בגולה וגם בארץ ישראל: גם בפני החרב המתהפכת של בוגדן חמילניצקי, גם תחת יד משטר הפחות והסגנים בפלך התורכי הרחוק, בארץ המולדת ההסטורית, היקרה עד היום לכל כתותיה ושבטיה של אומה זו.

המכתב הנדון נשלח מקראי מצרים לקהלות קרים וקושטא ומדברת על שליחותו של שמואל הלוי.

מי הוא הח' שמואל הלוי ומתי נכתב המכתב הזה? על השאלה הראשונה קל לענות. אחרי שהבאנו את תוכן ספורו של הח' משה הלוי, וזה שמסופר בהקדמה ל"זבחי צדק" שמחברה הוא ח' שמואל הלוי הנ"ל. גם ממקורות אחרים הגיעו לנו ידיעות על אישיות חשובה זו שבדברי ימי הישוב הקראי בארץ. הח' שמחה לוצקי מזכירו לטובה בין החכמים תושבי אה"ק שבזמנו בספרו "אורח צדיקים" (נדפס בוינא בש' התק"ו—1756) בזה"ל: "הר"ר שמואל הלוי החזן ירושלמי בכמ"ר אברהם ע"ה". גראה שבאותה שעה עוד לא הגיע לידי המחבר ר"ש לוצקי ספרו של ר' שמואל בן אברהם הלוי, ולכן לא הזכירו. אך מתוך הדברים המובאים ב"אורח צדיקים" יש חזוק להשערתנו, כי שמואל ב"ר אברהם הלוי, החזן הירושלמי, כנזכר במכתבנו הוא המחבר של "זבחי צדק" ומחדש הישוב הקראי בש' תק"ט, והוא השד"ר הנוסע לארצות הגולה לאסוף כספים לפדיון נכסי עדתו בירושלים.

ואשר לזמנו של המכתב, הנה בעמוד השני של המכתב ישנו פרט זה "שנת ועת לדרוש את ה' לפ"ג". הסמן "לפ"ג" מראה, שכונת המחבר היה המנין ליציאה, ואולם מכיון שאין לגלות עקבות הנקוד על גבי האותיות אין לדעת אילו אותיות שייכות לגימטריא, כי ברור שאין הכוונה לכל האותיות (חשבון הכללי בגמטריא הוא 1417 לבד המלה ה') צריכים, איפוא, לקבוע את זמנו לא מתוך תאריך מפורש, אלא לפי תכן המאורעות המסומנים במכתב.

המכתב מזכיר את עלי-ביק ואת מלחמות "צאהר עמאר" והמוסקובימחש"ו במשך שש שנים. ידוע הדבר, שעלי-ביק המצרי מרד בש' 1768 (ה' תקכ"ח) במלך תורכיה ומת בשנת 1773. מה שנוגע לשייך דהיר (צאהר) נמשך שלטונו של זה עד שנת 1776, ומתוך כך יש להחליט כי המכתב נכתב לאחר שנת 1768. מצד שני מזכיר המכתב (השלוח) בעיקר לקהלות הקראים שבחצי האי קרים) את מלחמת הטטרים עם המוסקובים ומכיל דברי הודיה לשם "על חסדיו ועל טובו, שהציל אתכם מחמת הגוי האכזר והמר והנמהר"; הכוונה היא

לרוסים. ומכיון שכבוש קרים בידי רוסיה היה בשנת 1783, בימי המלכה יקתרין, ברור הדבר שהמכתב קדם לתאריך זה. זמן כתיבת המכתב שייך איפוא לתקופה שבין 1773 ובין 1783.

הנוסע הקראי בנימין ירושלמי בן אליהו, שבקר בחבורה את ארץ ישראל בשנת התקמ"ו (1785), מתאר כמו כן את שיירי הישוב הקראי בירושלים. לעיל הבאנו ציטטה ע"ד שכירות בתי הקראים על ידי הרבנים. הוא מזכיר בשם את החכם הקראי בירושלם «כמהר"ר מרדכי הלוי ירושלמי המשכיל הנבון הבחור המשמש עבודת בית אלהים בן כמהר"ר שמואל לוי ירושלמי החכם המופלא המובהק והקדוש זצ"ל. שהיה משמש עבודת בית אלהים אשר בירושלם שנים רבות כמו ארבעים שנה».

מכאן ברור, שבחשון התקמ"ו (1785) כבר נפטר ר' שמואל לוי ושמותו חל קרוב לשנה זו⁽⁴⁾. על זה יש להוסיף את הידיעות שאנו מוצאים במכתב אחר מעדת הקראים הירושלמים, משנת 1799⁽⁵⁾, שעליו חתום מרדכי לוי בן לא"א החכם השלם שמואל הלוי ירושלמי הזקן החזן תנצב"ה. במכתב הנ"ל מסופר על רוב הצרות שעברו על העדה הקטנה באשמת אילי העיר ומושליה, והשוד אשר שדדו אותם עד שעלו חובותיהם, וחובם הראשון בכלל זה למ' אלפים וקכ"ב גרוש. ידיעה מאוחרת, מש' 1822 מוסרת כי באותה שנה היו רק שלש משפחות קראיות בירושלם.

בבית הקברות הקראי, אשר בצלע הר המשחית (או הר־המשחה) בירושלים נשמרו אי־אלה מצבות עם כתבות הנוגעות למאה הששית למניננו. העתקתי איזו מהן בידי, אחת מאלו שייכת למרדכי הלוי הנ"ל שנפטר כשנה ורבע אחרי שחתם על המכתב המובא אצל מר א. כהנא. ואלה דברי הכתבת המצטינת גם בשפתה ובנועם מליצתה:

»אצרח מר ואתמרמר

עלי דודי דד אוהבי:

ושק אחגור עת

אזכור פטירת רבי

מרדכי איש יחידות⁽⁶⁾

(4) מתוך רשימת מצבת אברהם בן שמואל, המובאה להלן ברור שהר"ש הלוי כבר לא היה בחיים באר"ר התקמ"ג, ולפי זה נראה שהמספר 40 הוא מוגזם, ושהתייר הנזכר נגרר במספר ארבעים אחרי מליצת הכתוב.

(5) נתפרסם ע"י מר אברהם כהנא בס' השנה א', מתוך צרור המכתבים, אשר מצא בחיך ההעתיקות אשר עשה לעצמו ר"י גורלאנד בש' 1866, מאוסף כתבי יד פירקוביץ.
(6) [במקום "איש יהודי" שבפסוק.]

הוד דודי בסוד תורה
הוציא אורה ע"כ אור
זרוע למרד כי הלוי הר'
הארי"ת (?) בכמה"ר שמואל
הלוי נ"ע יקיצו אל בבוא
גואל ואו' (1) בשער המלך
יושב מרדכי א' נ"א בט' (?) (2)
כ"ט בח' אב ש' תק"ס
ליצירה»

העתקתי עוד כתובת, השיכת, כנראה, לאחד מבני הר' שמואל הלוי.
אברהם שמו וזו לשונה:
זה

ציון המוכתר
בכתר של תורה איש
תמים פנה הודה והדרה
אדם מצא חכמה ה' כי תהורג (?)
עדנה מחוקק ושם יזכה
להנות מזיו שכינה צפונה
מעיני כל חי נעלמה
אשרי תמימי דרך כך היא
דרכה, דרכו צלולה תורת ה'
תמימה כ'ג'ק' מעלת ת'פ'א'
הגדול בבני מקרא הרב
המופלא כ'מ'ה'ר'ר' אברהם
הלוי ת'נ'צ'ב'ה' ב'ל'א'
הר"י י"ז (?) המצוין הקדוש
האלהי שמואל
הלוי ת'נ'צ'ב'ה'

שנפטר היום
יום ראשון כ'
ימים לח' אדר
ראשון שנת
ה'תקמ"ג לפ"ק:

(1) [=ואומר]

(3) [נ"ל שצ"ל שנפטר=שנפטר.]

גוף המכתב:

(עמוד א') למושב ראשי הקהלות, שורש התהלות, בעלי המעלות הרמות אשר נקבו בשמות, דגלי התעודות, נוחלי המדות החמודות, משכימים ומעריבים, להלל ולהודות, לאל ה' צבאות ולקדם תודות, בעלי שכל ומדע וחכמה, עוטים אור כשלמה, הם עין התושיה וראש המזמה, החכמות בשכלם יתקדשו, ולערפלי זהרם⁽¹⁾ יתנגשו, ובעפר אהלם יתפלשו, הם לשון ללשונות שונות, וידיהם מסלוליות שעוליה⁽²⁾ התבונות בונות, והחכמות שירותות, ותשבחות צחות במעונות עונות לנגדם חוג שמי שירים הנמרצים רצים, ולפניהם הרי המליצים העליצים מתרוצצים, ויראה לובשים ומחבושים⁽³⁾, הם שלשלת היחס והמעלה, בני חכמים בני מלכי קדם, המאירים על ימין המנארה (=המנורה) ועל שמאלה, אוהבי התורה והיראה להם אחוזות נחלה, יוסיף ה' על כל יום מיומם שנה תמימה, ותרומם ימין ה' רוממה, על כל הצלחה מדומה, ששים ועושים צדק, מקימים באמרי פיהם הריסת כל בנין, ומפיצים גשמי נדבותם על כל מעין, ברוב מנין ורוב ענין, לבס רחב כים כנרת, ולבות זולתם במימם צללו כעופרת, יפוצו מעינות נדבותם החוצה ברחובות, להשקות כל צמא בארץ תלאובות, ותמטיר על אדמתם גשם נדבות, מחזקים כל בדק, הין שלהם צדק.

(ע"ב): שנת ועת לדרוש את ה' לפ"ג.

אחר התפלה והתחנה לאלהי קדוש שמו, הנותן עוז ותעצומות לשמו ידוע למעלות אחינו קהלות הקראים ק"ק קוסדינה⁽⁴⁾, יצ"ו וק"ק קלע"א⁽⁵⁾ יצ"ו וק"ק טול"ב⁽⁶⁾ יצ"ו וק"ק כפ"א⁽⁷⁾ וק"ק מענף⁽⁸⁾ יצ"ו, שאנחנו ק"ק קהלת מצרים בגדר הבריאות והחיים והשלום תהלות לאל, אך ורק גודיע למעלת אחינו היקרים קהלות קדושות שזכרונם לעול, השם ישמרם, איך בא אלינו החכם המצוין והשלם כמה"ר שמואל לוי ירושלמי⁽⁹⁾ נר"ו, לפי שברח מירושלים מרוב היגון והשבר

---

(1) אולי צ"ל ולערפלי טהרם, כדברי המליצה הידועה.

(2) צ"ל שעל יתן.

(3) וחבושים ?

(4) קצור מקושטנדינא, היא קושטא.

(5) קלע"א בערבית פירושו מבצר, אולם משמש גם במובן סלע, והכוונה היא למבצר הישן הידוע גם

בשם "סלע היהודים", ובתורכית צ'ופוט-קלעה.

(6) צריך להיות כזולוב או גזולוב, או גזולובא, דהיינו יבפטוריה של עכשיו, ויש

כאן שבוש באותיות "גז" ו"ט"א.

(7) היא תיאודוסיה של עכשיו.

(8) היא בלי ספק מנגוב, או מנגובי — כל ארבעת הקהלות הללו נמצאות בקרים.

(9) אין לחשוב תמיד שנושא תואר זה נולד בירושלם, לפעמים הוא מראה רק שנושא בקר את

והרעב והחמס שקם למטה רשע והמלחמות שהיו שש(ה) שנים מאודות עלי ביק(9) וצאהר עמאר(10) והמוסקוב(11) ימחש"ו(12) במשך שש(ה) שנים וזכרו לנו שלא שלחתם לו כלום בתוך זה הזמן והאמת שהוגד לנו גם הייתם במשך הזמן בצוק העתים ומלחמות מקיפות בתוך ארצכם בהכרח שלא בטובתכם עשיתם וסיפר לנו בעונות כל הקורות והמוצאות מפני הרעב והדוחק והכסף אול מכליו ונשאר הוא ובניו מחוסרים מכל טובה וגם מבואר אצלכם אם לעת כזאת צריך ההוצאה בין לעצמו בין למקום הקדש ולדברים שהם קצובים מדי שנה בשנה כמו הבאש"ה(13) והפקידים של אחינו הרבנים והמת לו השנים(14) של בית החיים(14) והנקי"ב(15) והשי"ק של בית המקדש והמועמאר(16) באש"י והתורגמן והסופר של הבאש"ה, והעולה על כל מה שהזכרנו דבר חדש ואנשי המלחמה ולשומרי החומות בין ביום בין בלילה והכל חובות עליו במשך שש(ה) שנים בנשך ותרביית שני אלפים גרושות ובעונות כי הבתים ומקום הקדש ובית הכנסת כלם משכון מסורים בידי נכרים(17) להוציא החכם הנ"ל הוא ובניו למחוז ותפשו הכל, ועת שבא וספר לנו כל הצרות והגזרות ונשמע וימס לבבנו ולא קמה עוד רוח בנו ונבוכו קהלנו איך מה יעשו עוד שלחנו עוד כתבים מגדולי ארצינו לבאש"ה של ירושלים להפגיע ולבלתי שלוח יד במקומותינו עד שנגיד למעלתכם גם אתם ורצוננו שלא לעכב החכם אצלינו לפי שמתיראים אנו שמא יודמן מקרה בלתי טהור אמרנו שילך לדרכו עד שנראה איך תשובתכם תשתדלו או אם ח"ו תתרשלו ועתה אתם אחינו בעלי שכל ועצה נכונה ברוך ה' אשר הניח אליכם מאודות המוסקוב יש"ו והיה שלום בארצכם צריך בתחלה להודות לשם על חסדיו ועל טובו שהציל אתכם מחמת הגוי האכזר והמר והנמחר תהלות לאל, והשנית תכף תעשו

(9) ממושלי מצרים הממלוכים, שמרד בסולטן בשנת 1768, ומת בשנת 1773.

(10) או דא היר אל עמר מהבידוים משבט בני-זידאן, מהרי צפת, מרד בפחת דמשק בשנת 1740, ומעט מעט הרחיב את גבולותיו על ידי כבוש טבריא, נצרת, עכו, שפרעם וכל שפת הים עד גבול מצרים. הוא ובניו שלטו על הארץ עד שנת 1776, שאז דוכא על ידי קפיטן-פשא, שר צבא התורכים.

(11) הרוסים עזרו על יד דאהר אלעמר במלחמתו נגד התורכים על ידי צי-אניות ששלחו לעכו.

(12) התואר הזה המלוה את "המסקוב" אופיי הוא רק עד הזמן שהמוסקוב הנ"ל כבש את קרים מאז נהפכה השנאה לירידות נפרוה. אופיית היא הפטריטיית המיגומה הזאת של הקראים, שמיד לאחר כבוש הרוסים הרבו להתניף לכובשים ולהכשיר את הקרקע לזיכוי בני דתם בכל הזכויות בניגוד לשאר היהודים אחיהם. סגוריהם של הקראים ברוסיה דחו כל רעיון על קרבת לאום ביניהם ובין "הרבנים", וקראו לעצמם בשם *Рече кие Карайи* כלומר קראים רוסים, וביטלו את כנויים הקודם "יהודים קראים" (13) הוא הפשה [הפחה]—הכונה למושל המחוז.

(14) ידוע מכמה תעודות שיהודי ירושלים היו צריכים לשלם גם חכירת אדמת בית הקברות.

(15) הממונה על בית המסגד.

(16) בנין; מעמאר-באש—פירושו ראש הבני [של מסגד עומר] וכונה כנראה על המפקח הראשי

או המהנדס [הארדכל] הראשי על הבנין הנ"ל.

(17) הכונה בלי שום ספק לישמעאלים ולא ליהודים, שהוא קורא להם תמיד בשם רבנים. רור

שלא היהודים, אלא הערבים השליכו את החכם הנ"ל ואת משפחתו ממעונו, כמפורש במכתב.

השתדלות ותעמידו שלוחים וגבאים לכל קהל וקהל יצ"ו ותשלחו כתבינו זה לקהלות אי קירים מצד שאם ח"ו לא יתכן (?) השתדלות ח"ו ילכו המקומות לא יקום ולא יהיה, ואגב גררה ג"כ תראו חשבון החכם כמה שנים עברו ותשלמו לו לפי שבעונות נפל היום בחזקת הדלים והנכשלים ברעב ובצמא ובחוסר כל בְּדָקִי¹⁸) העניות הכללי והפרטי ואין צריך לכם ביותר אדרבא (?) בשמעכם כל עניניו ואם תאמרו שפרנסתו וקצבתו הוא מרובה: (ע"ג:) יתכן שיש אצלכם ש"פ¹⁹) אחר במקומו שפרנסתו מעוטה תשלחו וגם החכם כבר קצתה חייתו ותמיד אומר יחנני ה' ומילדי שיתן בלבם רוח אחרת וישלחו כמה שירצו וסוף דבר עשו מה שתמצאו מורה נבוכים יורנו דרך הטוב והישר ואנחנו כבר כל מה שיעלה עלינו מסך החובות כפי מה נתחייב נתן בטוב לבב ושמענו ועשינו, אבל אתם תמהרו לדבר ועשו רצונו ודרשוהו בלב שלם אולי יחנן ה' צבאות שארית יוסף. כי לא דבר ריק הוא מכם כי הוא חייכם ובדבר הזה תאריכו ימים. כי ארך ימים ושנות חיים ושלוש יוסיפו לכם ברוכים אתם לה' עושה שמים וארץ אכ"ר.

---

¹⁸) דקדוקי העניות.

¹⁹) צ"ל ש"צ [שליח צבור].

מכתב ר' משה מייזעלש לר' אליעזר הלוי (Dr. Loewe)

ר' משה מייזעלש נודע לתהלה כאחד מן המיוחדים במשכילי עיר ווילנא שמש ונאמן הקהל כ"ב שנה; כל מוצאות ומובאות הקהלה היו על ידו ברוב שלום וחדוה כאשר כתב בעצמו במכתב שלפנינו. הוא היה מתלמידי הגר"א ונמנה גם בין אוהבי הרב שניאור זלמן. כאשר נודעה התקרבותו אל החסידים אחרי פטירת הגר"א נטרד מעירו ומארצו ונדד למרחקים. הרב רש"ז כתב בעדו לר' פנחס הלוי הורוויץ בעל הפלאה, שהיה אז ראב"ד דק"ק פראנקפורט דמיין, והמליץ עליו שיתמוך בו (1). ר' משה הלך איפוא עד קצה המערב של אשכנז.

ענין רב הוא איפוא לשמוע שהאיש המצוין הזה שהיה קרוב להגאון ולהרב היה לו יד ושם גם בספרים חזונים, וכאשר ראהו ד"ר לעווי (2) בסוף ימיו התפעל על ידיעתו הרחבה והברורה בסופרי המופת האשכנזים. אישיותו המשכלת משתקפת ביותר מתוך דבריו על מנדלסון בהסכמתו שכתב בשנת תקמ"ג. בהיותו בן כ"ה, על באור ר' שלמה דובנא שנדפס עם תרגום בן מנחם, הוא שפר התורה אשר עשה משה בתרגומו, אדם הגדול בענקים. גדול מרבן שמו להיות כל איש שורר ומדבר בלשון עמו (3).

במלחמת נאפוליאון עם רוסיה היה ר' שניאור זלמן ירא שאם ינצחו הצרפתים אף כי יתנו חרות והרוחה ליהודים, בכל זאת רעיונות החפש של הרבולוציה יזיקו ליהדות הזק גדול שא"א יהיה לתקנו. על כן השתדל בכל כחו ובכל השפעת אישיותו הנפלאה למשוך רוח כל אנשי שלומו אחרי הקיסר אלכסנדר ולנטוע בלבם שנהא עצומה לנאפוליאון. כשנודע לו, שידידו ר"מ מייזעלש נוטה אחר שנוא נפשו חרה לו מאד וכתב אליו מכתב קצר (4): «ביום א' דראש השנה הראו לי אם ינצח באנא פארטא יורבה העושר בישראל ויורם קרן-ישראל, אבל יתפרדו ויתרחקו לבן של ישראל מאביהן שבשמים. ואם ינצח אדוננו אלכסנדר, אם כי ירבה העוני בישראל ויושפל קרן ישראל אבל יתקשרו ויתחבר

(1) טייטלבוים, הרב מלאדי, וורשא, תר"ע צד 79-80

(2) ע' להלן.

(3) קריה נאמנה, צד 246.

(4) טייטלבוים, צד 158.

לבן של ישראל לאביהן שבשמים» וכו'. בסוף המכתב הוסיף 'יולמען השם לדון את האגרת הזאת בשרפה', ואם כי המכתב נצל מדין קשה זה יש לשער שכמה מכתבים כאלה שיצאו מעטו נדונו בשרפה וא"א לידע היום כמה עסק בכזו אלה. גם בנו ר' ביר⁵ כתב בענין זה למיזעלש, והודיעו דברי אביו בימיו האחרונים כדי לזרוז למלאות עצתו ולעשות כל מה שבכחו בעד הצלחת הרוסיים.

מרדכי טייטלבוים, הביוגרף של מיסד חב"ד, משער⁶, שדבריו עשו פרי מפני שנראה ממכתב אחר לר' ביר שלמיזעלש היו מהלכים בהיכלי השרים בפטרבורג והיה אפשר לו לבקש חסד מהקיסר בעצמו.

מהמכתב שאני מוציא לאור כעת אנו רואים עד כמה הצליח ר' שניאור זלמן להטות לב אוהביו. ממעריך נאפוליון נהפך מיזעלש למרגל בעד אלכסנדר. אם לא הפריז הזקן המופלג בזכרונותיו ראה פני שני הקיסרים בעצמם. יש בקו קטן זה בדברי הימים של מלחמות עולם שלפני מאה שנים בכדי להוסיף ענין, וצר לנו כי קצר המרגל הזקן בספור מעשים אלו יותר מדי.

למרות מקומו הרם שרכש לו משה מיזעלש כנראה בארצו החליט לעלות לארץ-ישראל והתישב בחברון. לפי עדות פין בס' קריה נאמנה⁷, נסע לשם בשנת תקע"ג אך ממכתבנו נראה שזוהי טעות. מצור דאנציג התחיל בשבט תקע"ג ונמשך עד חשון תקע"ד. גם אם נניח שאירע המעשה של הבאת המכתבים לדאנציג ב' פעמים בתחלת המצור אך כשנגמרה המלחמה עוד היה ברוסיה וצוה לבא לפטרבורג. ורק אז היה יכול ר' ביר לפנות אליו שישתדל אצל השרים בעד בית-העולם דעיר האדין שלא ידחה ממקומו. באמת לא עזב מיזעלש את ארצו עד שנת תקע"ו. כי במכתבנו שנכתב באב תקצ"ח הוא מעיד שהוא יושב בארץ-ישראל כ"ב שנה.

ד"ר לוי מזכיר כי ר' משה מונטיפיורי בא לחברון בט"ו אב תקצ"ח ובערב הראשון אחרי בואו שם בא החכם הישיש ר' משה מיזעלש מוויילנא לבקרו. הרושם הגדול שעשה עליו הזקן, שהגיע לגבורות באותו החדש, נראה מתוך דבריו שכתב בפנקסו⁸. בזמן מושבו בחברון פנה אליו מיזעלש עוד הפעם במכתב שלפנינו, ששלח על-ידי נכדו, ובקש ממנו להמליץ בעדו אצל מונטיפיורי לתמכו בעת פזרו מעות לעניי ארץ הצבי, וביחוד להיות לו לעור להוציא לאור שנית את ספרו הקטן «שירת משה» על תרי"ג מצות, שנדפס בשקלאוו תקמ"ח. בקשתו זו לא נמלאה; ורק כשבעים שנה אחר זה זכה ספרו להוצאה שניה, ירושלים

(5) שם 157,244.

(6) שם 158 בהערה.

(7) צד 246.

(8) מ"א גינצבורג, דביר ווילנא תרט"ז

תרס"ז, ע"י בני נכדי נכדיו. בראש הספר הדפיסו שני מכתבי ר' שניאור זלמן וג' מבנו ר' דובער אל המחבר, וגם הוסיפו העתקות מס' בית רבי וקריה נאמנה אודותיו. ע' עליו גם טייטלבוים, הרב מלאדי חלק א' צד 31.

המכתב שלפנינו נכתב על ב' דפים⁴⁰, שנקפלו ונדבקו לס' תניא של ידיד הכותב ר' שניאור זלמן. אחרי מות ד"ר לעווי נפל ספר זה עם המכתב נחלה לבנו יעקב חיים הלוי, ומעזובו קניתי אצל המו"ס המנוח יצחק ליפשיץ בלונדון בעד אוצר הספרים של בית-מדרשו.

אגב אעיר שנמצאה חתימת ידו של מייזעלש על ג' מכתבים «מכולל אשכנזים חסידים הנקראים בשם חב"ד תושבי חברון» בין שאר החתומים המכתבים הם בקובץ כ"י הכולל מכתבים בודדים מא"י שבאו לאוצרנו בעתים שונות ונכרכו יחד. ב' מכתבים אחרים מקובץ זה יצאו לאור מקרוב ע"י ידידי מר יצחק ריבקינד ברשומות ד', שלשת המכתבים⁹, נכתבו בעד ר' יצחק בהרב המפורסם כמהר"ר שלמה אשכנזי תושב ירושלם בשנות תקפ"ז ותקפ"ט. הראשון, מח' סיון תקפ"ז, אל «ערי מדי בבל ובצרה וגלילותיהם» מעיד שהודחקו בהכרח גדול לבקש רחמים ועזר «על דררא דס"נ (=סכנת נפשות) מצות פדיון שבויים», וחתומים תחתיו¹⁰: צבי הירש במו"ה שלמה זלמן ליפשיץ ממונה דעה"ק חברון; אפרים בן א"א מוהר"ר ישראל (?); יהודה ליב בא"א מו"ה זאב וואלף זלה"ה נאמן דפה עה"ק חברון; משה בן א"א מוה"ר מרדכי מיזלש זלה"ה מוילנא בעה"מ ס' שירת משה על תרי"ג מצות; יהודה ליב בא"א אברהם יהושע הלוי (?); חיים בן א"א מוה"ר מנחם מענדל זלה"ה; דובער במו"ה יהודה ליב הלוי שפירא; בנימין בינש בהרב ר' משה בן המפורסם הרב ר' ישראל מפלאצק.

במכתב השני, מחדש תמוז תקפ"ח, נמצא קצת פרטים על מצבם הרע: «עברו עלינו מים הזדונים ברשעת הגוים אוכלים את ישראל בכל פה, וזה כמה שנים תמנע היתה מלשלוח אליהם שום שליח בעדנו ובשמינו עד יומא כי האידנא כי באו מים עד נפש. ומקדמת דנא עולם כמנהגו היה באה אלינו הקצבות והחילוקים מארץ-מולדתנו מאת אחינו שבגולה היושבים בארצות היום ארץ רחוקה ציר הצפוני כל אחד מקרוביו ומיודעיו. והן בעון לעתות כאל נתמעטה הפרנסה מחמת רוב הגלות דאשתכחת תמן צרות תכופות זו לזו. דין גרמא כי נפסקו צנורות השפע ולא בא אלינו שום פ"ק (=פרוטה קטנה) כמאז ומקדם: ואנן מהכא נחותי דרגא לית דמשגח בן מדלית איסר וחסרון כיס קשה ועול חחיבות... והשתרגו על

(8) כל המכתבים הם טופסים שלא השתמשו בהם ולא נכתב בהם שם. אולי נתנו להשד"ר ד"ר להשתמש בהם בעת הצורך.

(10) אין עותתי בידי לחפש אחר שמות החתומים אם נודעו ממקום אחר, ואני מדפיסם כאן רק בתור חומר לתולדות ישוב הארץ.

צוארינו בנשך ובמרבית על חד תרין, ומודעת זאת בכל הארץ כי אין קיום וישוב במקומות וארצות החיים האלו כי אם על דמים יקרים והוצאות מרובות שאי אפשר לומר ונקא ומה גם לסתום פי המקטרגים לבל ישטינו עלינו. על מכתב זה נמצא גושפנקא של הכולל ובאו על החתום: צבי הירש במו"ה שלמה זלמן זצלה"ה ליפשיץ; אפרים בן א"א מוהר"ר ישראל (?); ...; משה בן א"א מוה"ר מרדכי מייזלש זלה"ה מווילנא. המכתב השלישי נכתב בסיון תקפ"ט בעד השד"ר הנ"ל, מפני שיושבים «במצור ובמוצק העטופים ברעב... העמוסים ברבוי החובות» וחתומים ג' אנשים הנ"ל וגם גושפנקא של הכולל נוסף בזה.

ממכתבים האלה אנו רואים באספקלריא את הצרות הגדולות שבאו על בני חברון. חבריו של מייזלש. בסוף מכתבו הוא אומר שהוא בעל חוב גדול להכולל. לפי הנראה אילו רוב מעותיו שהביא עמו מארץ-מולדתו, שמי שנמצאה מטבע בידו היה לו לבוא לעזר הכולל ועי"ז נדחקה שעתו שהיה צריך לתמיכת אחרים. שרטוט מעציב בתמונה האפלה של המעמד הגרוע בחברון בימים ההם היא הערתו, שאם לא תבא התמיכה דווקא מיד דר' לעווי לידו או ליד נכדו «בודאי ישלטו זרים בהם ולא יהיה לי מזה שום טובה».

וזהו נוסח האגרת:

בע"ה

אהובי ריעי כאח לי ידעתי את לבך להיטב לי במה דאפשר גם ידעתי את טרדתך מבית ומבחוץ על כן לא באתי במכתב הזה לדבר בגדולות כראוי לך כי אם לדבר בדברים פשוטים והוא מגמתי נחלקת לשנים האחת גדולה ואחת קטנה והם הגורמים לי לטרוח בכל זה אשר אין זה בכחי ולא כפי מדותי לבקש חלקי בפי מה גם בפרט שברכני ה' שבאתי בימים בחודש הזה להיות פ' שנים שלמים ויש לי ספוק על הוצאות הבית הגם שהוא בצמצום עצום ומההרפתקאות ומפגעי הזמן דעו עלי והאחרון הכביד השלל שהיה במחנינו מדאנשי חיל אשר שללו ביתי עד שלא נשאר כסות ושלמה ואין בכחי לעשות חדשים ובודאי שצריך אני לעזר וזה מגמתי הקטנה אבל זה אבקש מכבודך מה שיתנדב השר הגביר והטפסר שיהי' דוקא מידך לידי ממש או ליד נכדי המוכ"ז [=המוביל כתיב זה] הלזה כי אם לא כן בודאי ישלטו זרים בהם ולא יהי' לי מזה שום טובה ודי מזה ומגמתי השנית וגדולה היא אלי אחרי ראותי ושקלתי במאזני השכל במהות השר ובמדותיו ובכוחו ויכולתו מה טוב ומה נעים הי' לי להוציא מחשבתי אל הפועל להדפיס שנית את חיבורי על תרי"ג מצות כי לא נשאר לי עד אחד כי זה ערך חמישים שנים שנדפסו אלהי חתיכות ומרוב החשיבות לא נשאר בידי מאומה וההוצאה לזה לפי דעתי הוא חמשה ועשרים אדומים רענדליך והוא נח"ר (=נחת רוח)

לי בחיי ואחר מאה שנה וגם יהי' עזר ליוצאי חלצי כי לפי דעתי אם הי' מכיר אותי בכל מה שעברו עלי מימי אשר זה הוא התנצלותי על שיצאתי מן הכלל בבקשה זו כי אינני כשאר כל אדם אחת מחמת שיש לי יד ושם בכל החכמות שנית הייתי מנהל ומנהיג בעיר מולדתי ק"ק ווילנא כ"ב שנה ברוב שלום וחדוה כל מוצאות ומובאות הקהילה הי' על ידי ומרוב שם טוב שקניתי בעז"ה בעיני אלפים ואדם אני בהתחלת המלחמה בין קיסר רוס' לבאָנִי פֶּאָרט נקרא נקראתי לבית הקיסר שהי' אז בוילנא וציווני שאעשה לפי שכלי במה שאוכל בכחי להתחבר לבאנע פֶּאָרט עד שיוזמן לי אוהב נאמן שלי ואראה ואדע כל סודותיו להודיע להקיסר והרבה לדבר ואין כאן מקומו רק בקיצור שהזמין לי השי"ת שהייתי בשעת המלחמה אצלו ב"פ והוא מסר לי איגרת להוליך לדאנציג מקום שחיילותיו היו סגורים שמה ולהביא לו תשובה וכן עשיתי רק בינתיים גם האגרת תשובה שכתבו מדאנציג לו קרא אותו הקיסר שלנו וכוזה עשיתי ב' פעמים ואם השר הטפסר ירצה לידע בפרטיות כל זה הנני הנני שלישית כשכלה ענין של המלחמה ובא העת שישלם לי הקיסר שלנו משכורת כפי האוטעסט שנתן לי הקיסר שהרבה עשיתי פעולה בעיזר המלחמה וכבר באתי בימים הגם שצויה לי לבא לפ"ב לקבל שכרי נזכרתי במשנה אל תתודע לרשות והייתי קרוב לס' שנה ונדרתי להשליך כל עניני העולם ולילך לעבודת הקודש לאה"ק ולהשליך כל עניני החכמות מעלי וכן קיימתי והריני כ"ב שנה באה"ק ולא זזתי ממקומי לצאת קרית חוצות לבקש עזרה בחו"ל אף כי עברו עלי כמה וכמה פגעי העולם ודי גם מזה ואלו ג' סיבות המה גרמו לי להטריחו ולדבר בפניו את כל הדברים האלה לצאת מהכלל ואסיים בקצרה מה טוב ומה נעים אם יתן ה' בלב השר להשלים מגמתי הגדולה ואם לאו ידעתי כי טרחת רומע"ל יעלה לרצון לפני השם ובודאי לא ישכח גם־כן ויאמין לי אם לא כמו שכתבתי למעלה שיהיה דוקא מידך לידי או ליד נכדי המוכ"ז דוקא ממש ישלטו בהם זרים כי גם במתנה אשר יתן להכולל לא יבוא חלקי לידי כי אני בע"ח גדול להכולל ואסיים. בברכה כאשר יצווה אדוני לנכדי אם אבוא ואימתי אבוא וגם בוודאי ישכיל לבחור לי זמן הטוב אימתי לדבר עם השר מעניני ומה שיבחור מזה המכתב מה לדבר ומה לא לדבר הכל כהשכלת חכמתו למעני יעש ה' הזקן החותם במה"ק¹) מחמת כי כבדו עיני מוזקן משה מייזילש מווילנא.

---

¹ במס"ק (2) = במסירת קולמוס.

שאלת ארץ-ישראל בשנות 1840–1842

בעקבות המרד של «מחמד עלי» בסוריה ובפלשתינה, קבלה שאלת ארץ-ישראל באותה התקופה חשיבות זמנית מיוחדת בפוליטיקה הבינלאומית, ואין כל פלא, שהשאלה הזאת תפשה מקום רחב על סדר היום של הפוליטיקה-האירופית בכלל ובפוליטיקה האנגלית בפרט. באָסרו את המלחמה נגד תוגרמה, התכוון מחמד עלי לבצע את זממיו ביחוד נגד אנגליה. האנגלים, אשר קרוב לשנת 1807 גרשו ממצרים על-ידי מחמד עלי, התאמצו להשתלט על ארץ זו מחדש. כבוש סוריה ונצחונותיו בשנות 1832–33 פלסו למחמד עלי, את הדרך לסוריה ואפשרו לו לספח למדינותיו גם את ארץ-המעבר הזאת. מגמתו זו הברורה לא נחשבה בעיני האנגלים לדריסת-רגל באינטריסיה האסיתיים ועל-כן נעשו שתי השאלות האלו, המצרית והסורית (ובתוכן ארץ-ישראל), לענינים משותפים שאין להפריד ביניהם.

כבר לרגלי מלחמותיו והכנתו של מחמד עלי לכבוש סוריה, נתעוררה בין הקהל האנגלי והצרפתי השאלה, מה יַעֲשֶׂה עם ארץ-ישראל. הן ידוע הדבר, כי הצרפתים הושיטו עזרה ממשית למחמד עלי במלחמתו נגד תורכיה; בצבאו נמצאו שרי צבא צרפתיים, אשר בנו לו צי חזק.

המלחמה הסורית פרצה בשל סכסוך עם הפחה עבד-אללה, שִׁמָּן למלא אחרי מבקשו של מחמד עלי למגן בידו את פליטי הצבא המצרי, אשר ברחו לארץ-ישראל. היות שגם הממשלה התורקית הראשית בקושטא התנגדה לבקשתו זו, התחיל מחמד עלי לגייס את צבאותיו נגד סוריה כדי להחזיר, לפי דבריו את מְרוֹת השולטן התורכי לִישָׁנָה ולהכריח את עבד פחה למגן את פליטי הצבא.

העם הפלשתינאי קבל את מחמד עלי בזרועות פתוחות כמושיע והשולטן התכוון כבר למסור לו חלק סוריה, אבל נגד כונתו זו התקוממה בתוקף אנגליה. בשנת 1833 נכרת החוזה בקוֹטְחִיָה, שבו מסרה תורגמה למחמד עלי רק את הנציבות על סוריה. אחרי-כן יסדו אוסטריה, אנגליה, רוסיה ופרוסיה את «ברית ארבע הממלכות», שמגמתה היתה לשמור על קיומה של מלכות תוגרמה. ארבע

הממלכות תבעו בתוקף את שחרור א"י וסוריה משלטון מחמד עלי. צרפת התיחסה לתביעה זו בשוויון-נפש גמור ואפילו ולא הסתפחה לברית ארבע הממלכות. אך תביעתן של ארבע הממלכות לא נתבטאה בהחלטה חיובית, אם יש. רחוק יותר את סוריה לבעליה הקודמים. לתורכים או אם יש למצא פתרון אחר.

ראש המיניסטרים האנגלים, פֶּלְמֶרְסְטוֹן, התכוון לחלק את סוריה לשתיים: להשאיר את סוריה המקורית ביד תוגרמה ולמסור את פלשתינא למחמד עלי לארך ימיו. אחד מתומכי השקפתו היו ראש המיניסטרים הצרפתים, (Thiers) טִיֶרֶ, שרצה למסור למחמד עלי את שתי הארצות האלה יחד.

מסבה זו עודד את מחמד עלי במלחמתו עם תורקיה כדי לסבך את אנגליה. אשר יסדה את ברית ארבע הממלכות, בסכסוכים ולחזק מאידך-גיסא את השפעת הצרפתים בארצות המזרח.

אמנם, כאשר הצליח הכידיב המצרי לכבוש בשנות 1830-31 את סוריה ופלשתינא כלה, פרצה בגלוי המלחמה בין מחמד עלי ותורקיה בשנת 1839. מחמד עלי, אשר התכוון גם ליסד מלוכה אֶסִיתית גדולה ולהקים נגד תורקיה ממלכה (ערבית¹), הספיק להקריב צבא של 10-000 איש עד לגבול תוגרמה.

כבר בשנת 1839 הודיע מחמד עלי לבאי-כח הממלכות הזרות באלכסנדריה, שיש בדעתו לבטל את יחס נתינותו לתורקיה ולהכריז את עצמו «שליט בגבוליו» אם לא תאבה תורקיה למסר לו את ארץ-סוריה לארץ-ימים וארץ-מצרים לנחלת-עולם.

מבלי לחכות לבירור דעת מצד תורקיה ובאי-כח הממלכות אסר את המלחמה, וההצלחה האירה לו את פניה. הנצחון עלי-יד ניססיב ביום 34 לחודש יוני 1839 הוסיף עוד תקף ליהירותו והגבירה את עקשנותו. הנצחון הזה הכריח את האנגלים לאחזו ברסן המאורעות, ולהגביל את משובתו של מחמד עלי, כי בנצחונותיו כרוכה היתה הסכנה להתפוררות מוחלטת של מלוכת תוגרמה.

הלורד פלמרסטון, מנהל הפוליטיקה החיצונית של אנגליה, שנהג אחרי תורתו של וולנינגטון וראה בקיום תוגרמה תנאי עיקרי לשמירת-הפוליטיקה הקולוניאית של האנגלים באסיה, החליט לתווך בין הנלחמים ולהכריח את מחמד עלי, שיכנע לפני השולטן. הן המקרה הזה, לפי דעתו נגע לא רק בסכסוכים בין תורקיה ומצרים אלא גם בשאלת המזרח, שהיתה חלק חשוב של הפוליטיקה האירופית בכלל. לו הצליח מחמד עלי לנצח את תורקיה, אפשר היה, כי יוצר מצב פוליטי כזה, אשר יוכל לגרר אחריו נוק גדול לא רק לפוליטיקה האנגלית אלא לכל הממלכות האירופיות.

(1) מתוך עזבונו של (פרוקש-אוסטן), Prokesch-Osten, Briefwechsel mit, Gentz und Metternich יוני 1881. חלק II, ע' 189-198.

כבר בשנת 1838 גלה מטרניך, הקנצלר האוסטרי, את דעתו בשאלה זו בתביעתו, כי הממלכות האירופיות מחיבות להודיע למחמד עלי בהחלט, שהן לא תסכימנה לעולם, כי יונהג שלטון עצמי בארץ-מצרים. נחוץ היה להשפיע על מהלך הענינים, ועל-פי דרישת אנגליה, שהיתה מעונינת בהכנעת מחמד עלי ובחזוק תוגרמה, הצהירו באי-כח חמש הממלכות האירופיות (אנגליה, אוסטריה, רוסיה, פרוסיה וצרפת) לתורקיה את דעתם להחיש פתרון מחלט לשאלה המזרחית. למטרה זו נקראה ועידה ללונדון אחרי משא-ומתן ממושך בין הקבינטים המיוחדים.

ברור השאלה בלבד, מה יהיה בסופה של סוריה, עורר וכוח סוער בעתונות ובקהל האנגלים והצרפתים (1).

במרוצת הועידה הלונדונית נתגלעו חלוקי-דעות בין באי-כח חמש הממלכות בנוגע לפתרון שאלת המזרח ועתידה של ארץ-ישראל. בשעה שצרפת הציעה ליצר מדינה כנסיתית-דתית בירושלים ולהנהיג בעיר הזאת שלטון חפשי שאליה יספחו גלילות הסביבה תחת חסות הממלכות הנוצריות, התנגדו להצעה זו רוסיה ואוסטריה, שהתאמצו יחד להגן על השלטון התורקי. רוסיה רצתה לעשות מפלשתניה פשליק מיוחד, לחדש את הכנסיה המזרחית ולהעתיק את מושב ההגמון היוני לא"י. כה גם דרשה רוסיה, שתוסד כנסיה רוסית לבית כמרים ועולים רוסים בירושלים. מלבד ברור שאלת ההנהלה והשלטון העתידי בא"י, התענינו ממלכות אירופיות ובראשן אוסטריה במצבם העתידי של הנתינים הנוצרים בתוגרמה, אם גם היו שיטת הסבלנות כלפי בני דתות אחרות והתרחקות מכל התערבות בלתי אמצעית בשאלות דתיות של התושבים הזרים עיקריים יסודיים של המשטר התורקי, אשר נתאשרו במספר רב של פירמנים, חטי-שריפים ופקדות ממשלתיות אחרות, הרי בכל-זאת השתדלו הממלכות האירופיות לבחר באמצעים מתאימים למנוע את השלטונות המקומיים להפריע את הסדר החקי.

מטעם זה ראה הקנצלר האוסטרי מטרניך חובה לעצמו לקבל תחת חסותו בחדש דצמבר 1840 (2) את האינטרסים של התושבים הנוצרים בלי הבדל בדת ואמונה. האינטרנוציוס האוסטרי בקושטא, הברון שטיירמר, קבל את הפקדה להתיעץ עם באי-כחם של אנגליה, פרוסיה ורוסיה על האמצעים הנכונים להגנת הנוצרים.

בנוגע לא"י עצמה הוגשו לוועידה הלונדונית תזכירים מן הממשלות הרוסית, האוסטרית והפרוסית.

(1) באנגליה דנו אז גם על שיבת היהודים לפלשתינה. פרטים אודות זה בספרי Judenstaatsprojekte 1695-1815, וינה 1927.

(2) פקודתו לאינטרנוציוס האוסטרי בקושטה מיום 18 דצמבר, 1840 W. St. A. Turcica Fasz, 305.

טטישצ'ב (Tatitschew), באַכּה של הממשלה הרוסית, הסביר את דעתו בתזכיר מחדש אוקטובר 1840, כי באירופה וביחוד בצרפת מכריעה ההשקפה, שהמלכות האדירות תוכלנה בעונה זו להשלים את מפעלם של נוסעי-הצלב. בין יתר דבריו הוא מטעים שיש גם הצעה אחרת כיצד לבסס את שלטון הנוצרים, דהיינו; למסר את הגנת «הקבר הקדוש» לְקַרְמְלִיטִים, אך הצעה זו נדחתה מסדר היום. בחלק האינפורמטיבי של תזכירו מדבר טטישצ'ב גם אודות «יחידים» המבקשים «להחזיר לעיר שלמה את היהודים לסייע להתנצרותו של עם כבד-עוון זה»⁽¹⁾

בא־כּה הממשלה הרוסית לא ראה כל אפשרות ונחיצות לטכס עצה על הצעות כגון אלה והוא הציע לוועידה לטפל רק בתכניות, שהפוליטיקה החיצונית נותנת מקום להוציאן לפעל. קודם כל הוא תובע, כי הממלכות האירופיות, בהסכם עם תורקיה, תחליטנה להנהיג שלטון עצמי וחפשי בעיר ירושלים ולחזק את עמדתה על-ידי הוספת שטח ידוע בשכונתה תחת חסות הממלכות האדירות. כדי לבא לידי החלטה ברורה בנדון זה נחוץ לשקול בזהירות את כל האמצעים הנאותים ולשים לב למניעות המקומיות ולהתיעץ על האפשרויות בדבר שמירת הסדר החדש. הציר הרוסי מסביר בתזכירו להלן, שקבל ידיעות ברורות מילידי הארץ ושני פקידים, אשר תירו את א"י בעתים שונות ואספו חומר אינפורמטיבי, המוכיח, כי ירושלים סובלת מידי פעם ופעם מהתנפלויות הבדווים החיים על גול ושוד, וכי תושבי העיר הזאת מתפלגים לכתות בעלות אמונות שונות ואין הם מסוגלים ליצירת שלטון עירוני מאחד, העלול לעורר בטחון בדברי פוליטיקה ודת. חוץ מזה רְחוקה של ירושלים מחוף הים והמדברים שבבְּתָן שוללים מן הצי את האפשרות להגן על העיר ותושביה. על-כן נחוץ להביא את המקומות הללו תחת שלטון נוצרי ולהקים בהם גדודי צבא תמידיים היכולים להשגיח על הסדר והמשטר. אמנם אסור לשכוח, כי אפילו לכשתוסד מדינה כנסיתית בירושלים, הרי הנוצרים היושבים בירושלים מתפלגים לכתות שונות הצרות אישה את חברתה ואין קץ למריבות בדבר «החזקה» על הקבר הקדוש, ורק הודות לשלטונות המושלמים המריבות האלו שוקטות ואינן פורצות את הגבול.

בא־כּה הממשלה הרוסית מדגיש אמנם, כי ביחוד אמוני הכנסייה הרומית-על-פי רוב ספרדים ופורטוגיזים, הנהנים מחסות צרפת, מתאמצים להשתרר על הקבר הקדוש בנמקם את תביעותיהם בחוזים ישנים הנותנים מקום לחלוקי דעות. לפי דעתו של בא־כּה הרוסי נחוץ להציע פרסום חֲטִי-שְׂרִיף (אֲשֶׁרוֹי) חדש לטובת כל הכנסיות⁽²⁾.

(1) הוא מתכוון לשאיפותיו של המלך הפרוסי וילהלם IV ואיש טודו, מי שנתמנה לאחר-כך לציר בלונדון, שהטיפו לשיבת היהודים לארץ-ישראל, כדי ליקץ התנצרותם.

(2) עד אותו הזמן עמד החטי-שְׂרִיף מחדש מאז (1840) בתקפו. לאחר כך נכרת בין התורקים

מלבד זה הוא תובע, שימנו פחה נבון וצדיק, שהבדוים מחלקים לו כבוד, ויאסרו ליונים, קתולים וארמנים לחרחר ריב בשל עריכת התפלות לפני הקבר הקדוש. צריך לתת זכויות ורשיונות שוים לכל הדתות הנוצריות.

בשאר התביעות הוא דורש, שיבטלו את תשלומי הפדיונות בשביל בתי הכמרים, ויסדרו את שאלת המושב של אב־הכנסיה (פטר־רך), ושלא יעמידו את הכנסיה היונית בראש כל הכנסיות בלי בקרת קודמת ובחירת ועד מיוחד שתפקידו יהא לקבע לכתות הדתיות השונות את זמן התפלות והתהלכות הדתיות, ובסוף הוא דורש, שיבוא סדר בעבודות התקונים ויפנו את המכשולים מצד הממשלה. בסעיף מיוחד תובע טטישצ'ב שיאסרו לחיילים, שומרי הקבר הקדוש, להכנס לפני המקדש כדי למלא, כביכול, את שרותם מטעם הבולשת, ויחייבו אותם לחלק כבוד לפטרירכים (לאבות הכנסיה) ולצירים. התביעה האחרונה היתה, לתת חסות וסיוע לעולים הרוסים וזכויות שוות עם יתר העולים הנוצרים¹.

בתביעות הפרוסיות, שעליהן נדבר להלן, ראתה רוסיה רק «sentiment religieux profond» (רגש דתי עמוק), העלול לגרום להבא סכסוכים דיפלומטיים. הממשלה האוסטרית הגינה בתזכירה² מיום 5 לאוקטובר 1840 על חירותה הפוליטית המוחלטת של תורכיה והמליצה בעד החזרת סוריה לתורכיה, אם תאבה להעניק לתושבים הנוצרים הנחות וזכויות ידועות³.

לפי דעת הממשלה האוסטרית צריכה ממשלת תוגרמה לשים לב למהלך הענינים בסוריה, וכדי לפזר את ספקותיהם של כל אלה המחפשים דפי בתקנות משנת 1840 צריך שהשלטון יעניק לנתיניו הסוריים את אותן הזכויות אשר נתן בעלותו על כסא המלוכה לשאר תושביו בחט־גול־חנה. נחוץ לעצור את התורקים, ששלטונם בתורכיה לא יגרם לתושבים נזק יותר גרוע מאשר שלטונו

והציר הצרפתי de Breves חווה, שעל פיהו קבלו הנתינים הצרפתים כניסה חפשיה ובטוחה למקומות הקדושים וגם לכמרים הצרפתים נתן חפש גמור. חוץ מזה נשתחררו כל הכמרים הרומיים (הלטיניים) שעלו לא"י, מכל מיני ארגוניות, שהטילו על שאר הכמרים. F. "Verdy du Verlois" Dr. Die Frage der heiligen Stätten in Palästina, ברלין - 1901 ע' 73.

(1) רוסיה השתדלה בכל תקף לשמור על הסדר הישן (L'ordre ancien).

(2) הארכיבישוף הממשלתי בווינה. פקודות בשביל הועידה האנגלית (הוספה למברק מיום 9 פבר, 1841). שנתנו לציר האוסטרי הנסיך v. Esterhazy בלונדון מיום 3-2-1841 Fasz 198 גם 192.

פרוסיה דו"חים.

(3) "Pour obtènr quelques concessions ou privilèges en faveur de différents courants et des chrétiens qui habitent ce pays" (כדי להשיג איזה הנחות או זכויות לטובת כתות שונות והנוצרים המתגוררים בארץ הזאת). Esterhazys Bericht an Metternich No. 30. W. St. A. England, Fasz. 291.

של מִחֲמַד עֲלֵי יִסְפִּיק לְהַנְהִיג שְׁמִירָה מְעוֹלָה עַל זֶה, שְׁכָל הַתִּישְׁבִּים יִתְיַחֲסוּ בְּכּוֹבֵד-רֹאשׁ לַחֲקִי הַשְּׁלֹטוֹנוֹת הַמִּקְוִיִּים וְעַל־יְדֵי כַךְ תִּבְסַס גַּם עֲמַדַּת הַנוֹצְרִים בָּאָרֶץ. הַמִּמְשָׁלָה הַתּוֹרִיקִית מְחַיֶּבֶת לְהַשְׁגִּיחַ עַל זֶה, שֶׁלֹּא יִפְגְּעוּ בְּכּוֹבֵד הַקְּבֻרוֹת הַקְּדוּשִׁים וּבַתְּרוֹת הָעוֹלָם הַנוֹצְרִים.

אֵין לִפְקֹק גַּם־כֵּן שֶׁתִּיטִיב תּוֹרִיקָה לְמִנּוֹת פֶּקִיד מִיּוֹחַד, שֶׁתִּפְקִידוֹ יִהְיֶה לִפְקֹק עַל שְׁמִירַת הַזְכוּיוֹת הַיִּשְׁנוֹת, וְעַל קִיּוֹם הַסְּדָרִים הַקְּבועִים עַל־יְדֵי חֲטָג־לַחֲנִי בְּנוֹגַע לְמִקְוֹמוֹת הַקְּדוּשִׁים וּבִטְחוֹן הַנוֹצְרִים. הַפֶּקִיד הַזֶּה צָרִיךְ לִהְיוֹת מוֹכֶשֶׁר לְהַחֲשִׁיב אֶת עֲמַדָּתוֹ בְּעֵינֵי הַפְּחָזִת. עָלָיו לַעֲמֹד בְּמַגַּע וּמִשָּׂא קְרוֹב עִם בְּאִי־כַח הַנוֹצְרִים וּלְהוֹצִיא פְּקוּדוֹת בִּיחָס לְמִקְוֹמוֹת הַקְּדוּשִׁים וְהָעוֹלָם עַל דַּעַת עֲצֻמוֹ. הוּא צָרִיךְ לַעֲמֹד בְּקֶשֶׁר יִשְׂרָאֵל עִם הַמִּמְשָׁלָה הַמְּרִכִּזִּית בְּקוֹשֶׁטָא וּלְצִיִּית רַק לִפְקוּדוֹתֶיהָ, וְכָל הַתְּלוּנוֹת וְהַמַּחֲאוֹת נֶגֶד הַפֶּקִיד הַזֶּה יֵשׁ לְהַגִּישׁ יִשְׂרָאֵל לְמִמְשָׁלָה הַמְּרִכִּזִּית.

עַל־יְדֵי מְנוֹי פֶּקִיד כֹּזֶה אֲפֻשֶׁר יִהְיֶה לִפְשֹׁר אֶת כָּל הַחֲכּוֹכִים וּלְבַסֵּס אֶת הַזְכוּיוֹת הַקִּיּוֹמִית¹). כְּמוֹ־כֵן נְחוּץ לְסֹדֵר מַחֲדָשׁ אֶת הַמִּשְׁטֵר הַקִּים וְאֵת כָּל הַתְּקִנּוֹת שֶׁנִּתְקְנוּ וְנִשְׁתַּכַּחוּ בְּמִשְׁךְ מֵאוֹת הַשָּׁנִים, כִּי הָעוֹלָם מְכּוֹבְדִים הִיוּ תָּמִיד בְּעֵינֵי הַמוֹשְׁלָמִים וְכָל הַחֲכּוֹכִים נִתְּהוּ רַק מִחֲמַת הָעוֹלָוֹת שֶׁל הַשְּׁלֹטוֹנוֹת הַנְּמוֹכִים וְהַטִּינָה הַשּׁוֹרֶרֶת בֵּינֵיהֶם.

רַק עַל־יְדֵי פְּעוּלָה מִשְׁתַּפֶּת שֶׁל הַמַּמְלָכוֹת הָאֲדִירוֹת וְעַל־יְדֵי צַעַד מְכֻרֵעַ וּמוֹסְדֵר בְּהַסְכֵּם עִם הַמִּמְשָׁלָה הַמְּרִכִּזִּית אֲפֻשֶׁר לְהַחֲשִׁי פְּתָרוֹן גָּמוּר לְכָל הַשְּׁאֵלָה הַזֹּאת.

הַתּוֹכִיר הַפְּרוֹסִי, הַמְּדַגִּישׁ אֶת הָעוֹבְדָה, כִּי לְרַגְלֵי הַמַּאֲוָרְעוֹת הָאֲחֻרּוֹנִים הֶחְזָרָה אֲ"י לְשֹׁלְטוֹן הַתּוֹרִיקִים וְנִתְבַּסֵּס הַמִּצָּב הַפּוֹלִיטִי הַקּוֹדֵם, שֶׁשָּׂרָר לִפְנֵי כְּבוֹשׁ מַחֲמַד עָלָי, מְסַבֵּיר, שִׁישׁ לְהוֹכִיר לְשׁוֹלְטָן, כִּי רַק הוֹדוֹת לְעוֹרְתָן שֶׁל הַמַּמְלָכוֹת הָאִירוֹפִיּוֹת הַצְּלִיחַ «לְגַרֵשׁ אֶת נִתְיָנוֹ הַמּוֹרֵד (עָלֵי מַחֲמַד) מֵאֶרֶץ־מּוֹלֶדֶתָהּ שֶׁל הַנִּצְרוֹת, הִיקְרָה לְלִבּוֹת כָּל הָאֲמוֹנוֹת וְהַכְּתוֹת שֶׁל הַכְּנִסְיָה הַנוֹצְרִית».

הַכּוֹחֹת שֶׁל «נְדִיבוֹת לֵב וְנִקְיוֹן־כְּפִים» מִצַּד הַמַּמְלָכוֹת הָאֲדִירוֹת מְחַיֶּיבוֹת אֶת הַמִּמְשָׁלָה הַתּוֹגֵרמִית לְהַבִּיעַ לָהֶן תּוֹדָה, תִּפְקִידָן שֶׁל הַמַּמְלָכוֹת הַנוֹצְרִיּוֹת הוּא קוֹדֵם כָּל לְשַׁחֲרֹר אֶת הָאֲמוֹנָה הַנוֹצְרִית מִמִּצְבָּהּ הַקְּלָקְלִי. הֵן מְחַיֶּיבוֹת לְהוֹצִיא תוֹעֵלֶת מִן הַמִּצָּב הַפּוֹלִיטִי הַנוֹכַחִי, שֶׁנִּשְׁתַּנָּה לְטוֹבָה, וְלְהַשְׁתַּמֵּשׁ בּוֹ לְתַקּוֹן עֲמַדַּת הַנוֹצְרִים בְּאֲ"י. אֵין מְדַבֵּר כָּאֵן עַל שַׁחֲרוֹר הָאֲמוֹנָה הַנוֹצְרִית בְּלִבָּד אֲלֵא גַּם עַל הַנְּחִיצוֹת לִיסֹד מוֹסְדוֹת, שֶׁתְּבַטִּיחַנָּה לְהַבֵּא לְכָל הַכְּתוֹת הַנוֹצְרִיּוֹת אֶת הַכְּנִסְיָה הַחֲפֵשִׁית לְמִקְוֹמוֹת

¹ בַּחֲצֻעָתוֹ לְמִנּוֹת קוֹמִיסֵר כֹּזֶה רָאָה מִטְרַנִּיךְ גַּם לְהֵלֵן אֶת הָאֲמֻצֵּי הַיַּחֲדָה לְהַשְׁקֵט כָּל הַמְּרִיבוֹת. בְּפִקּוּדוֹתָיו לְנִסִּיךְ אֲסֵטֶרָהאֻזִּי מִיּוֹם 3 פֶּבֶר־1841 מְטַעֵם מִטְרַנִּיךְ עוֹד הִפְעִם אֶת חֲשִׁיבוֹת הַקּוֹמִיסֵר: "L'idée de l'établissement d'un commissaire sultanique à Jérusalem se rapproche aussi beaucoup de celle de mettre certaine place de guerre sous la sauvegarde même de S. H. (W. St. A. Fasz. 295. פְּקוּדוֹת לְאֲגָלִיָּה

הקדושים. התזכיר הפרוסי מביע את תקותי, כי גם שאר הממשלות תסכימנה לדעתה של הממשלה הפרוסית. התענינותו של העולם הנוצרי במקומות הקדושים לא תפסק לעולם; להיפך התענינות זו הולכת הלך והתעמק בה במדה שהרגש הדתי באירופה מחדש את תקפו.

בסמכה בבטחון גמור על הסכמתן של הממשלות האוסטרית, הרוסית, והאנגלית, הגישה הממשלה הפרוסית את ההצעה להזכיר לתורקיה את כל הטובות והחסדים, שעשו למענה ולהשפיע עליה, כי תכלת חוזה עם המדינות האירופיות. שעל פיהו הערים הקדושות ירושלים, בית-לחם ונצרת תעברנה משלטון השולטן תחת שלטון וחסותן המשותפת של הממשלות האירופיות. על-ידי זה ינתנו חירות גמורה ובטחון גמור לתושבי הערים האלה, לבתי-כנסיותיהן, בתי-חוליהן, למלמדיהן, אַמניהן ובעלי המלאכה שלהן, המתגוררים בהן באופן ארעי וככה תבוטל מאליה כל התערבות מצד השלטונות התורקים וההנהלה הארצית הפנימית.

מובן מאליו, שחירות זו לא תגורר אחריה שום הפחתה לקורות המלוכתיות של השולטן. התושבים הנוצרים של הערים האלה יִמְנוּ להלן לכת «הַרְיָה» (Rahyas), אלא הם ורכושם יִהְיוּ מחסותם המשפטית של הרזידנטים של חמש הממשלות האירופיות האדירות וישלמו לממשלה התורקית רק מס שנתי, שיגבה מן הקהלות ולא מכל פרט ופרט. ביחוד הערים הקדושות ירושלים, בית-לחם ונצרת תעברנה לידי חמש הממלכות האדירות, הנוצרים, היושבים בהן ישיבת קבע או ישיבה ארעית, מחויבים ליסד להם חברות-חברות מיוחדות לפי אמונותיהן חוץ מן הארמנים והסורים, אשר לפי מנהגיהם הדתיים יסתפחו לאחת מן הכנסיות הקתולית, היונית-קתולית או האיבנגילית הקימיות. כל אחת מן החברות האלה תקבל זכויות חקיות והנהלה עצמית וגם זכותן על המקומות הקדושים תִּגְבַּל למפרע באופן ברור.

הכנסיה האיבנגילית תקבל רשיון ליסד קהלה בפני עצמה עם בתי-חולים וכולי, חברה רשאים גם לערוך את תפלותיהם על-יד הקבר הקדוש ובבִּזְ'ילִיקָה הבית-לחמית, שבה יפנה לה מקום מיוחד. הנהלת כל החברות הנוצריות חמסר לידי שלשת רזידנטים.

אוסטריה וצרפת תבחרנה את הרזידנט בשביל החברות הקתוליות, הרזידנט של הכנסיה היונית יבחר על-ידי רוסיה והרזידנט הפרוטסטנטי על-ידי אנגליה ופרוסיה. כל רזידנט יקבל מממשלתו גדוד אנשי משמר של ששים איש שחובתם להגן עליו מפני התנפלויות לסטים נודדים. חוץ מזה נחוץ לבנות במקומות אחדים תחנות בצורות⁽¹⁾.

---

(1) רעיוני של המלך וילהלם IV. ליסד בירושלים מדינה כנסייתית תחת חסותן של הממלכות

חצר בית־המקדש הישן ומסגד עומר ישארו כמקדם ביד התורקים. צריך לטכס עצה «אם חמש הממלכות מחויבות לבנות מוסדות דומים כמו לנוצרים גם ליהודים המתגוררים בירושלים ולעולים למקומות הקדושים».

לתזכיר הזה צָרַף בא־הכח הפרוסי, ברון בילוב, מכתב מיוחד ללורד פלמרסטון, שבו תבעה הממשלה הפרוסית, כי יקציעו לכנסייה האיבנגלית פנה על־יד הקבר הקדוש בירושלים וגם בבית־הכנסייה הנוצרית לערוך שם את תפלותיה. המקום הזה יהנה מחסות שתי הממלכות המגינות על רכוש הקהלה הפרוטסטנטית.

התזכיר מביע גם כן את הנחיצות לרכוש בעד חברה זו את הר־ציון וליסד שם בית אורחים ועולים, פריסביטיריות, בתי־חולים ובתי־ספר בעד התינוקות הפרוטסטנטיים ואולי גם בעד התינוקות היהודים. מלבד זה נחוץ גם להקים תחנות בצורות להגנת מצב המשמר החלש.

מכל התזכירים האלה הגיש התזכיר האוסטרי את התביעות הכי קלות, בכונתה לשמר על האינטרסים התורקיים. על כן אין כל פלא כי הקנצלר הרוסי, הגרף נססלרודה, קבל את תזכירו של מטרניך בשויון־נפש גמור.

רוסיה לא יכלה בשום אופן להשלים עם כונתו של מטרניך לעשות צעדים משותפים עם כל הממלכות ובתוכן גם עם צרפת, היות שברור היה הדבר, כי מטרניך התכוון ע"י כך להוציא את צרפת מעמדתה המובדלת. כמו שלא היתה נוחה דעתה של רוסיה מן התזכיר האוסטרי, כך גם לא היתה נוחה דעתו של מטרניך מן התזכיר הפרוסי, כי לפי סברתו עלולה היתה קבלתו על ידי הועידה לגרם סכסוכים רציניים בסוריה.

בזמן המלחמה המצרית־תורקית הפנה מטרניך את תשומת־לבו המיוחדת לעמדתם העתידית של הנתינים הנוצרים בסוריה. למרות היותו סמוך ובטוח, כי הממשלה התורקית התאמצה תמיד להסביר פנים ולהוכיח את סבלנותה לבני אמונות אחרות ולבלתי התערב בענייני דתם הפנימיים, וכי כל הזכויות האלה הובטחו במספר רב של פירמנים, הטי־שריפים ופקודות אחרות מטעם הממשלה לטובת הדתות והאמונות הזרות, בכל זאת לא נסתרה גם ממנו העובדה, כי רוב הפירמנים והפקודות לא יכלו לצאת מן הכח אל הפעל בכלל אורק בחלקם בשל שרירות לבם וא־פים ההפכפך של הפחות והשלטונות המקומיים, שנהלו הכל לפי רצונם.

הממשלה התורקית הבטיחה אמנם בשנת 1839 את חסות הנוצרים והכרת זכויותיהם בתקנות יסודיות, בכל זאת היה קרוב לודאי, כי אפשר היה להשפיע על

האדירות, מצא חובבים מרובים בפרוסיה. כה הגישו כבר בשנת 1839 למלך בקשה, שבה גכללה תביעה זו, Morgental, Jg. 1839, מספר 8, ע' 287.

תורקיה דוקא בזמן זה, ששלטונה התחזק בעזרת הממלכות הנוצריות, כי תבחר פוליטיקה הזאת לטובת עצמה, כדי להוכיח, כי בנדון האמונות הנוצריות היתה נכונה לקיים את כל ההנחות והזכויות המתירות חפש דתי גמור. המיניסטר התורקי באותו הזמן רש"ז פחה, אדם פוליטי ומלומד במובן אירופי, ידע אל נכון, כי כל הממלכות האירופיות מותחות בקרת חדה על הפוליטיקה הטורקית ולא תרשינה, כי יולזלו בכבוד הנוצרים בסוריה, בגורלם ובאמונתם וכי יופחת ערכם יותר מאשר תחת שלטונו של עבדול רשיד או תחת עלו של העריץ מחמד עלי¹.

מטרניך שלח על-כן פקודה לאינטרנוציוס (ציר הבינים) ברון פון שטירמר, בה בקש אותו להגן על האינטרסים של הכנסיה הקתולית ושל הדתות הנוצריות בלי הבדל הכתה, האמונה והמקצוע. כמו כן צוה אותו לבוא במגע ומשא עם באי-כח הממשלה האנגלית, הפרוסית והרוסית ולהזמין אותם למועצה משותפת בנוגע לאמצעים שצריך להשתמש בהם כדי להבטיח בפועל את חסותן של כל הדתות הנוצריות.

יוצא מזה, כי מטרניך השתדל מאד שלא להכניס סכסוכים גדולים יותר מדי בשאלת החסות של הדתות הנוצריות בסוריה, וכבר מטעם זה בלבד התנגד להצעה של התזכיר הפרוסי, אשר לפי דעתו היה עלול לתת מקום לסכסוכים דפלומטיים.

בינתיים הודיע המיניסטר הפרוסי ווילהלם פון ווערטער ביום 24/2/1841 לציר הפרוסי בוינה מלטצהן (Maltzahn)², כי המצב שבו נמצאת א"י תחת השלטון התורקי וגורל היהודים משכו עליהם את שימת-לבו של המלך הפרוסי. רגשו הדתי העמוק והתענינותו הגדולה של המלך הפרוסי בכל מה שנוגע להתפתחות ההיסטורית של האיבנגליה, הפיחה בלבו את הרעיון לעשות את הנחוץ, כדי להוציא להבא את הערים הקדושות ירושלים, בית-לחם נצרת משפלותן שנשתקעו בה מחמת השלטון הטורקי ולהגן על התושבים הנוצרים של הערים האלה מפני קנאתם של התושבים המושלמים.

בשים-לב לעובדה, שתורקיה נחלה נצחון שלם במלחמתה נגד מחמד עלי רק בעזרת ארבע הממלכות הנוצריות, צריך להשתמש ברגע המתאים הזה, כדי לבסס את עמדת הנוצרים, היות שהשולטן בעצמו מכיר את ערכו של הסיוע הנוצרי. המלך, בהיותו סמוך ובטוח, כי רגע יקר ומועיל כזה בשביל משא ומתן בשאלה הזאת לא ישוב במהרה, החליט בדעתו להשפיע על מהלך הענינים וצוה לבא-כח ממשלתו להגיש תזכיר לממשלות בפטרסבורג לונדון ווינה. הציר מלטצהן קבל

(1) פקודתו של מטרניך לאינטרנוציוס (ציר הבינים) בקושטא, לברון פון שטירמר מיום 1840-12-12. ראה הוספה I. Fasc 305. אנגליה W.St.A.

(2) הארכיבייון הממשלתי בוינה. Fasc. 305. פקודות, היספה למברק הלונדוני מיום 1841-7/3. מספר 2 (ראה הוספה מספר II).

את הפקודה לברר את הענין למטרניך במובן האמור לעיל. אמנם פרוסיה מודה בנחיצות לרכוש את הסיוע בעד התכנית הזאת גם מצד צרפת, מכיון שצרפת פורשת את חסותה על מקומות קדושים אחדים ובתי-כמרים הסמוכים להם זה הרבה מאות שנים.

בשאלה הזאת מתבלטת הנחיצות בפעולה משותפת והוד-מלכותו טובר, כי הממלכות הנוצריות מחויבות להשתמש בהודמנות הנוכחית, שלא תחזור להבא, למען השיג בעד נאמני הדת מצד הממשלה התורקית את כל אותן הזכויות. שתבעו זה מאות שנה לחנם⁽¹⁾.

למרות כל הטענות האלה לא הודה מטרניך בצדקת ההצעות של הממשלה הפרוסית, אדרבא, הוא הטעים בשיחתו עם הציר האנגלי בוניה, לורד בובל (Bovale), כי הוא ישלח לממשלה האנגלית דו"ח מיוחד נגד ההצעה הפרוסית. הוא בקש, כי הממשלה האנגלית לא תתענין בתזכיר הפרוסי עד כי לא יקבל לורד פלמרסטון את הצעותיו בכתב⁽²⁾. פלמרסטון הודיע לקבינט הוינאי, כי הוא מצדו מסכים לתכניתו של מטרניך. הציר האוסטרי בלונדון, הנסיך אֶסְטֶרְהִיזי, מסר בפקודת מטרניך את התזכיר האמור לעיל שבו הובאו הצעותיו כנגד ההצעה הפרוסית⁽³⁾. בתזכיר הזה הוסבר כי האמצעים אשר הוצעו בתזכיר הפרוסי מיום 3-2-1841

אינם מסוגלים לבסס ולהבטיח את עמדת הנוצרים בסוריה

לפי דעתו של מטרניך מוקפת השאלה הזאת בעצמה מניעות רבות. על-כן צריך לגשת לפתרונה בזehירות ובישוב דעת, כדי להגן על זכות שלטונות החסות ומקבלי החסות כאחת. מצד אחד דורשים טעמים פוליטיים שיתחסו לתורקיה בסבר פנים יפות, ומאידך גיסא צריך לשים לב לעובדה, כי האמונות הנוצריות בסוריה ובפלשתינה מפולגות הן. אם כי הוגשו בזמן האחרון הצעות שונות המאפשרות פתרון מוחלט, עליו להדגיש כי רובן היו עלולות לערער את היסודות של השלטון התורקי ולא שמו לב כלל וכלל לאינטריסים הממשלתיים של תוגרמה. בעלי-ההצעות הללו נוטים כנראה לזלזל בערך הצד הפוליטי שבשאלה הזאת, ושוכחים כי קריעת סוריה או א"י כרוכה בקרבנות חמריים גדולים שאי אפשר יהיה להביאם. וחץ מן הצד הפוליטי אסור לשכח כי ערבוביה נוראה שורת בדתות והאמונות הנוצריות. זה שנים רבות רבות שלש כנסיות זו בזו בדבר המקומות הקדושים. הכנסיה הרומית-קתולית, היונית והארמנית נלחמות זו בזו. וצוררות אשה בחברתה בחמה שפוכה, ואפילו שחרור המקומות הקדושים לא יוכל לקרב ולאחד את פרוד-הכנסיות, כי אף אחת מהן אינה רוצה לותר על עמדתה

(1) פקודת המיניסטר וורטר (Werther) לציר מלטה (Maltzahn) בוניה, ברלין, 24-2-1841 הארכיביין הממשלתי בוניה, אנגליה, Fasz. 305

(2) מכתבו של לורד בובל לפלמרסטון מיום 2-3-1841 Lucian Wolf c הוספות III

(3) הארכיביין הממשלתי בוניה, אנגליה, Fasz. 305, ראה הוספה III.

המייוחדת ועל תביעותיה על המקומות הקדושים. יש מתאוננים על אי־סבלנות מצד החוק המשלמי ותוך כדי כך שוכחים כי החוק המשלמי בתוצאותיו איננו אי־סבלני בכלל, והוא חדור מן המגמה שלא להשפיע על הסדור הפנימי של עניני הדתות הנוצריות השונות. את הסבה לחכוכים האלה יש לבקש קודם כל בקנאות וביחס המרוגז, שבו נמצאים תדיר הדתות הנוצרית השונות, הנותנים מקום למעשי התרברבות ויהירות.

מטרניך יוצא מנקודת ההשקפה, שלממלכות הזרות אסור לנהוג פוליטיקה־לאומית, כמנהגה של צרפת זה עשרות שנים, בכל מה שנוגע לאינטריסיים בהשתתפותם לסדר את השאלה הזאת. לא מחכמה הוא לממלכות האחרות לקחת דוגמה מצרפת ולסבך את החסות הדתית עד מגמות פוליטיות, כי על ידי זה תתמוטט החסות הנוצרית ויפתח ערכה בעיני תושבי הארץ, ויש לחשש, כי התנהגות כזו תעורר אי אֶמון מצד תוגרמה ותכריח אותה למעשי התנגדות. מטרניך מצדיק את התביעה בנוגע להרחבת ההשפעה הפוליטית של הרוסים על הכנסייה האורתודוקסית, היות שכנסייה זו היא כלה רוסית במקורה ואנשי דתה נהנים בשלמות מחסות הממשלה הרוסית. הוא סובר, כי רק הצעותיו מסוגלות הן לפתור את שאלת החסות הנוצרית. הוא מונה עוד הפעם את האמצעים הדרושים שהוא מציע בתזכירו, המתרכזים בתביעה למנות קומיסר מושלמי ולהשוות את הזכויות הרכושיות של התושבים הנוצרים לזכויות התושבים המשלמים. הוא מסיים את תזכירו בהערה, כי הממשלה התורקית לא תסרב למלא את רצון ממלכות־הברית ולהרים את ירושלים לעיר חפשית ונוצרית.

מטרניך שלח את התזכיר הזה בצירוף העתקה של התזכיר הפרוסי ביום 7/3/1841 לציר האוסטרי בלונדון, הנסיך אסטרזהוי, במקום מיוחד¹. הוא מביע את השתוממותו, כי בתזכיר הפרוסי לא נמצא כל זכר לתזכיר האוסטרי שנמסר ביום שלישי לפברואר לברית הממלכות. הוא הדגיש עוד הפעם, כי בתזכיר הברלינאי חסרות הצעות ממשיות ומעשיות המתאימות למצב הפוליטי שאפשר להוציאן לפעל. התכנית הפרוסית שואפת בלבד להבטיח לכנסייה האיבנגלית באות־כח ושותפות ברכוש של הכנסיות הרומית־קטולית, היונית והארמנית. לכל ההצעות האלה אין, לפי דעתו של מטרניך, כל יסוד מוסרי או חמרי. הוא מציע לנסיך אסטרזהוי לבוא במשא ומגע עם הציר הפרוסי בלונדון, היינריך פון בילוב, ולשים לב ביחוד לנחיצות של רכוז הכתות הפרוטסטנטיות לכנסייה איבנגלית מאוחדת. במכתב הזה הוא מטעים עוד הפעם, כי אחרי בירור ולבון מפורט של התכניות

---

1) פקודתו של מטרניך לאסטרזהוי מיום 7-3-1841 מספר 2/הארכיביזן הממשלתי בווינה, אנגליה Fasc 305 פקודות (הוספה IV).

האוסטרית והפרוסית—את התכנית השניה הוא מכנה בשם «יצירת גֶפֶל של הקבינט הפרוסי»—יִנְכְּחוּ בנקל מי צודק יותר במובן המעשי.

נוסף על זה מודיע מטרניך לאסטרזהוי, כי הקבינט הצרפתי הסכים ליסודות תזכירו מיום 3/2. אויסטריה חזרה והטעימה את האינטרסים הקתוליים כלפי הממשלה הצרפתית והמיניסטר הצרפתי Guicot הצדיק את טענותיה בהסכימו כי השאלה הזאת נוגעת רק לאויסטריה וצרפת בתור מדינות קתוליות. תפקידו של אסטרזהוי הוא בכך להגן בכל כחו על העקרים המונחים בתזכיר, היות שרק אלה מכילים הצעות מעשיות לפתרון השאלה הזאת.

בינתיים הודיע בא־הכח האוסטרי בלונדון, הברון פיליפ ניימאן, ביום 14/3/1841 למטרניך, כי בפרלמנט האנגלי נתעורר וכוח בשאלת החסות של הנוצרים והפרוטסטנטיים לסוריה. בעתונות האנגלית נתפרסמה הידיעה, כי הקונסוליות הרוסיות בסוריה נצטוו לקבל תחת חסותם את כל בני־הדת היונית.

בזה ראה מטרניך סכנה, כי במרוצת הזמן תשתנה החסות הדתית הזאת לשררות פוליטית, שתכליתה תהא לעשות את סוריה דומה למולדביה או ווֹלְחִיָה, שבהן שולטת השפעה של רוסיה, השואפת להשתלט על המדינות הנמצאות מסביב הים התיכון. את השקפתו זו הוא הודיע גם ללורד פלמרסטון, שנדהם מאד על־ידי גלוי דעת זה והבטיח «שהוא יפשפש היטב בדבר ולא יתן אפילו לצד הזה להתערב במובן הדתי». פלמרסטון הביע בגלוי את רצונו, כי אוסטריה תפרוש גם את חסותה על הסורים הקתוליים כדי לשלל מצרפת באופן זה כל אמתלה להתערבות. אנגליה תתחייב מצדה לסייע לאוסטריה. על יסוד זה הצהיר ניימן, כי אוסטריה תציע על כל פנים חוזה, מיוסד על הצעתו של מטרניך ותִמְנֶה פקידים בירושלים, שחובתם תהא לשמר על שלום הקטוליים כדי שלא יסבלו משרירות לבם של הפחות. ניימן הודיע עוד למטרניך, שבא־הכח הרוסי בלונדון הברון פיליפ פון ברומוב (Brumoff), הצהיר, כי אין בטחון גדול יותר לשלום הכללי מאשר ברית אנגלית־רוסית, ושרק ברית כזאת תאפשר פתרון גמור של שאלות המזרח. לפי דעתו בא הנאום הזה רק להוכיח, כי צריך להחליף את הברית האנגלית־רוסית בברית אנגלית־צרפתית.

בינתיים נהל הציר הפרוסי בלונדון הברון בילוב, משא ומתן עם פלמרסטון, בדבר התזכיר הפרוסי. פלמרסטון הודיע לו, כי אי־אפשר להוציא לפעל את ההצעות הפרוסיות, והוא מוציא את התכנית האוסטרית יותר מתאימה ונוחה. הנסיך אסטרזהוי הודיע בינתיים למטרניך¹, כי אין בדעתו להפציר בפלמרסטון ולדרוש ממנו קבלה מוחלטת כל זמן שלא יחייבו את צרפת שלא

---

1) דו"ח של אסטרזהוי מיום 30-3-1841 הארכיביון הממשלתי בווינה, אנגליה Fas. 302, דו"חים.

חתמך יותר מדי בתביעות הנוצרים. הגשמת ההצעה האוסטרית תלויה אך ורק ברצון הקבינט הבריטי. אמנם ישנם גם באנגליה כאלה, האומרים, שצריך לתת גם לנוצרים האנגליקניים את אותן הזכויות, שמהן נהנים הקתולים בסוריה. על-כן קרוב לודאי הוא, כי הקבינט האנגלי יאות לקבל את ההצעות של הממשלה הפרוסית מתוך רצונו לתמוך בכנסייה האנגליקנית.

לעומת זה הודיע אסטרזהזי ביום 30 לחודש מרץ⁽¹⁾, כי מתוך שיחה ארוכה עם לורד פלמרסטון, אשר ידע את תכן התזכיר האיסטרי על בוריו, נוכח כי פלמרסטון איננו מייחס כל תועלת ממשית לתזכיר הפרוסי. פלמרסטון הדגיש לו, כי חזוק השלטון התורקי יתהווה רק על ידי מנוי מפקח טורקי בירושלים. הוא צוה גם לציר האנגלי בקושטא הוייקונט (Viscount) דוֹזֶן פונסונבי (John Ponsonby)⁽²⁾, לאסוף את החומר הדרוש העלול לחזר את התוצאות האפשריות של מנוי כזה. פלמרסטון הטעים גם, שאין עוד ביכלתו להסכים בכל הפרטים להצעת אוסטריה בדבר מנוי פרוקורטורים בשביל האמונות השונות, המאומנים אצל המפקח הראשי בירושלים. כי אין לו מושג מקיף וברור עד היכן יגיע יפוי-כחם והשפעתם של הפרוקורטורים הללו.

בינתיים התכוננה⁽³⁾ פרוסיה לברר את היחסים בין ברלין ולונדון על ידי הברון קריסטין יוֹסֶס (יהושע) בֶּוֹגֶן, שנשלח מטעם זה ללונדון, בנוגע לאינטיריסים הפרוטסטנטיים בפלשתינא. בונן בא בחודש ינואר 1841 ללונדון ותפקידו היה לפנות את הדרך להשואת הדעות בין שתי הממשלות על יסוד התזכיר הפרוסי⁽⁴⁾. הקבינט הוינאי לא התכוון להתערב במשא ומתן בין שתי הממשלות הפרוטסטנטיות היות שלפי דעת מטרניך לא נשקפה לתזכיר הפרוסי כל תקוה להתגשם. על-כן צוה מטרניך לנסיך אסטרזהזי להגביל את יחסו לבונן, לכשיודמן עמו, רק בפרוגרמה, שנקבעה בתזכיר האוסטרי מיום 3 לחודש פבר 1841. הוא מודה אמנם בצדקת המלך הפרוסי, בנסותו לשמר את האינטיריסים הפרוטסטנטים בסוריה.

(1) דו"ח של אסטרזהזי מיום 30-X-1841, מספר Lit. E. הארכיון הממשלתי בווינה. Faszi

302 דו"ח-ים.

(2) הוספה לדו"ח של אסטרזהזי מיום 30-X-1841.

(3) בונן נצטרך כבר ביום 5 לחודש אפריל 1841 על ידי המלך הפרוסי לבא לברלין, כדי לקבל פקודות בשביל משלחת מיוחדת אצל הממשלה הבריטית Freifrau von Bunsen תאור חיים מתוך קבץ מכתביה, שנאסף על ידי אבגוסט J. C. הרלי גוטה, Bd II. 1883 ע' 21.

(4) לפי דעתו של הציר הרוסי בברלין, Meyendorf היתה לבונן לא רק משלחת דתית אלא גם פוליטית, היות שבונן רוצה להמנות למיניסטר בלונדון ועל כן הוא משתדל לעורר את היחס הידידותי של המלך לאנגליה qu'il Bunsen vent être nommé ministre à Londres et qu'il a intérêt à nowir l'anglomanie du Roi נסְקְלוֹרְדָה מיום 1-XI-1841 ראה מכתביו. הוצאו לאור מאת Otto v. Noetsch, ברלין 1923 כרך I. ע' 195 מספר 106. בונן נתמנה גם בחודש נובמבר 1841 לציר פרוסיה בלונדון.

אבל הוא איננו יכול להסכים. כי פרוסיה תנחל חלק ברכוש יתר הכנסיות. הוא מנמק את תביעותיה של פרוסיה באי־בקיאותה בתנאים השולטים. מטרניך יעץ גם לאסטרזהזי, כי יתיחס לבונזן «כאל אדם, שאין לו כל שייכות לעסקיו»⁽¹⁾. בינתיים התנהלו המשא והמתן בין הממשלות הפרוסית והאנגלית בעצלתים. השאלה הסורית הוכנסה על ידי הקבינט האנגלי לשלשלת שאר הפרובלימות המזרחיות ונטפלה אליהן כאל חטיבה אחת בלתי נפרדת. בא־הכח האוסטרי ניימן, שנחנה לו בשנת 1841 הזדמנות לנהל שיחה מפורטת עם הדוכס ווולינגטון, הודיע⁽²⁾, כי ווולינגטון ואנגליה הרשמית מחויבים להגן על תורקיה והוא מציע לקרא לועידה כדי לבא לידי הסכם הדדי. מן הנחוץ יהיה ליסד שלטונות מרכזיים בוינה, קושטא וירושלים, שתפקידם יהיה להבטיח את קיום הנוצרים ולשמור עליהם מפני תנופת ידם של הפחות. כדי להגיע להסכם זה, נחוץ להושיב שלטון תורקי בעל השפעה בטוח מתגרת הפחות בירושלים עצמה, אשר יטפל בחסות הנוצרים בסיוע הפקידים הקונסולריים של הממלכות האדירות. כה הצדיק ווולינגטון את הרעיון שהתבטא בתזכירו של מטרניך וראה בהצעותיו את הדרך היחידה והאפשרית לפתרון השאלה בדבר חסות הנוצרים. אבל הוא הכיר גם את הנחיצות לספח גם את צרפת, שהתבדלותה עלולה היתה לפי דעתו להביא נזק. גם את היקף חסותה של רוסיה מן הנחוץ היה להגבילו כדי להרחיקנה מהתקשר את צרפת, שלפי דעת ווולינגטון לא היה זה בין כך וכך בגדר האפשרות כל זמן שישמור הצר ניקולי את טינתו הרגילה למלך לואיס פיליפ (Louis Philiph).

כדי להסיר את הסכנה הזאת, אמר ווולינגטון לחזק את הקשר בין הממשלה האנגלית והאוסטרית ולספח להן גם את פרוסיה, והברית הזאת היתה בעיניו לפתרון הכי מתאים. ווולינגטון סבר, כי אפיטרופסטון של הממלכות האדירות על סוריה לטובת הנוצרים התורקיים תגרום לתורקיה תועלת פוליטית מרובה, כי הפחות יוכחו, שאין לקרוע את סוריה משלטון התורקים כל זמן שהיא נהנית מחסות הממלכות הגדולות. ניימן עורר את שימת לבו של ווולינגטון על זה, כי רוסיה לא תאבה להשתתף במפעל הזה היות שהקיסר ניקולי מאן עוד בשנת 1839 ליסד מרכז «לממלכות הברית» בוינה. חשוב יותר ונחוץ יותר הוא להרחיק את תורקיה ממגמותיהן של ארצות אירופה «ולהעניק לה מקצת חירות, כדי שתלמד את הפסיעות הראשונות בעצמה מבלי לפחד שנשלל ממנה את סיוענו מטעם מלכויותינו בכל הדברים הצריכים להעשות לטובת המדינה המתמוטטת הזאת».

על דבריו אלה השיב ווולינגטון, כי ברית כרותה בין אוסטריה, אנגליה

(1) פקודת מטרניך לאסטרזהזי מיום 1841-6-30. הארכיביון הממשלתי בוינה, אנגליה, Fasz. 306 פקודות.

(2) דו"ח של ניימן למטרניך מיום 1841-8-18. הארכיביון הממשלתי בוינה, Fasz. 304 דו"ח.

ופרוסיה תספיק לגמרי לשים קץ לכל הענינים האלה. הוא בקש אותו להציע את ההשקפות האלה למטרניך.

בינתים התקדם המשא ומתן של בונזן עם אנגליה עד כדי זה, שאנגליה החליטה לתמך בתביעת פרוסיה בנוגע ליסוד כנסיה פרוטסטנטית בירושלים. הקבינט הלונדוני צוה גם ללורד פונסונבי שינסה להשיג פירמן לתכלית זו. אבל השולטן מאן לקיים פירמן כזה, באמרו, כי הקורן אוסר ליסד כנסיות חדשות, ומתיר רק לתקן את הכנסיות הישנות ומהיתר זה הרי הקתוליים וגם שאר הדתות והאמונות יכולות ליהנות ולהשתמש בו. לא הקתוליים ולא הפרוטסטנטים זקוקים לרשיון מיוחד ברצותם להקים בתי תפלה ובתי כנסיות באותם המקומות, שבהם נמצאים באי כח ממשלתם. אך היות, שלתורקיה אין נתינים פרוטסטנטיים ושהחברה להפצת הנצרות בין היהודים הציבה לה מטרה ליסד בירושלים דוקה כנסיה פרוטסטנטית, הסבה לתוגרמה את המחשבה, כי במפעל הזה צפונה איזו מגמה אורבת שכונתה היא לעשות נפשות בין הנתינים התורקיים ובין שאר הכתות הדתיות, וכדי להפר את התחבולות האלה, מאנה תוגרמה לאשר את הפירמן הנ"ל. כשנפסק המשא ומתן בין הציר האנגלי והממשלה התורקית, הציע הציר הפרוסי, בקושטה, הגרף הנס קרל קניגסמרק ביום 9 אוקטובר 1841 ליסד את הכנסיה בירושלים בלי פירמן, כדי להכריח על יד עובדה שאין להשיבה את הממשלה התורקית לקיים את יסוד הכנסיה הפרוטסטנטית.

הציר הפרוסי הודיע עוד, כי הצירות האנגלית בקושטה מבינה ומודה בערך ההצעה הזאת, כמו כן האינטרנוציוס (איש הבינים) האוסטרי ובא־הכח הרוסי והצרפתי הביעו את שביעת רצונם.

כה הופיעה על סדר היום בחודש אוקטובר 1841 תכניתו של המלך הפרוסי בדבר מנוי הגמון אנגלי לראש קהלה פרוטסטנטית קטנה בירושלים. אב ההגמונים מקנטנבורי (Cantenbury) הביע את נכונותו להשתתף במפעל הזה ולמנות את ההגמון של בית התפלה St. James לראש הקהלה הפרוטסטנטית בירושלים.

העתון «טיימס» תמך בתכנית הזאת בהטעימו, כי חרפה היא לכנסיה פרוטסטנטית, שעד היום הזה היא הכתה היחידה בכל העולם הנוצרי, שאין לה באות־כח בירושלים. בשים לב לשנויים הפוליטיים הגדולים בשנות 1840/41 והשנויים המשמשים לבא נחוץ לעשות דבר בנדון זה. העובדה, כי בפלשתינא נתמנה קונסול אנגלי, מוכיחה למדי, כי פלשתינא היא מרכז התקוות והצפיות של רבים. בין יהודים וגם בין נוצרים מתגברת השאיפה להתישב בארץ הזאת, אבל בעולם הפרוטסטנטי הורגש תמיד החוסר בבני סמכא ובעלי השפעה עד כי המתנצרים כפרוטסטנטים נחשבו לארחי־פרחי. החוסר הזה יכל לפי

דעתה של ה"טיימס" להמלא על ידי יסוד כנסיה פרוטסטנטית והגמון בראשה. בחברה האנגלית היו גם כאלה שסברו כי גם הקהלות הבלתי פרוטסטנטיות לא תתנגדנה למנוי הגמון פרוטסטנטי. הם לא יכלו להבין כי בין חמשה או ששה הגמונים של כנסיות אחרות לא ימצא אפילו בא"כ אחד של הכנסיה הפרוטסטנטית. אמנם היו גם רבים שהתנגדו למנוי הגמון אנגלי בטענם כי הכנסיה האנגליקנית ניהגת לכבוד גם את הכנסיות האחרות וכי אין אנגליה מתכוונת לוותר על העקרים האלה. הקבועים בטבעה האהב שלום ולחקות את הפוליטיקה של הכנסיה הרומית המביאה לידי ריבות והתבדלות בין בני אמונתה.

בפמפלט מיוחד יצא נגד ההצעה הזאת ריכרד W. פלמר מווסטר College (Worcester). הפמפלט הזה הופיע תחת שם Church (בקרת על הכנסיה).

תחת לחצה של דעת הקהל מתחה ה"טיימס" בקרת חדה על מנוי הגמון בשביל הכנסיה האנגליקנית; אבל אבהגמונים מקנטבורי הסכים למגמת פרוסיה והתחבר בנדון זה עם הציר הפרוסי בלונדון. בונזן. המשא ומתן הזה מצא גם חן בעיני פלמרסטון⁽¹⁾.

כאשר נתמנה באוקטובר שנת 1841 קבינט חדש תחת הנהלתו של לורד אברדין (Aberdeen) אי-אפשר היה לעכב את מהלך המאורעות מכיון ששאלת מנוי הגמון אנגליקני היה כבר דבר נמרץ ומוחלט. פעולתו של אבהגמונים בקנטבורי מצאה גם סיוע מצד מפלגות רבות בעלות השפעה בחברה האנגלית. לא היתה ללורד אברדין ברירה אחרת אלא לתת גם את הסכמתו ולקיים את המשא ומתן עם בונזן. אמנם הוא הבטיח לבא"כ האוסטרי כי אין הוא מיחס חשיבות רבה לענין הזה וכי "הקונסוליות האנגליות לא יסירו את עינם ואת השגחתם מן החדוש הזה בשלטונות כדי לשלל ממנו כל ערך פוליטי"⁽²⁾. אוסטריה הביע את חששה כי המנוי של הגמון אנגליקני ישמש אמתלה לצרפת למנות גם מצדה הגמונים, כדי לפרש את חסותם על הקתוליים בסוריה. וכדוגמת צרפת תעשה גם אולי רוסיה ועל ידי כך יוצר מצב מיוחד, ויש לחשש כי תושבי סוריה, שהם נתינים לתורקיה ובקשו מפלט תחת חסות אבות כנסיותיהם, כדי ליהנות משתדלנותן והשפעתן ולפרוק מהם את עול השלטון התורקי בכל עת, שהעול הזה יראה בעיניהם מעיק ביותר וסוף-סוף תתפשט ערבוביה שלמה מכל הנגודים האלה. שמוטב למנוע בעדם בעוד מועד.

מטרינך צוה גם לבא"כו בלונדון, ניימן, במברק חשאי מיום 21 אוקטובר

(1) דו"ח של ניימן מיום 27 אוקטובר 1841 מספר 3. Lit C. הארכיביון הממשלתי בוינה. אנגליה. Fasz. 304 דוחיים.

(2) דו"ח של ניימן מיום 31-X-1841 מספר 4. Lit B. ארכיביון הממשלתי בוינה. אנגליה. Fasz. 304.

«להעיר בכל תקף את דעתו של אברדין על התוצאות האפשריות של מינוי הגמון אנגליקני. ניימן התראה גם עם לורד אברדון והעיר את שימת לבו על העובדה כי על-ידי מנוי הגמון אנגליקני יסתבך המצב בסוריה, המסובך בלא-הכי, עוד יותר ויגרם קנאה עצומה וקטטות. מנוי הגמון אנגליקני (פרוטסטנטי) עלול לעורר חשד. הטפול המרובה יותר מדי בשאלה הזאת מצד העתונות האנגלית הוסיף לענין הזה אופי של חדוש מתמיה. מוטב לשלח לבית התפלה הירושלמי קפלן (כומר ראשי) פשוט, ומנוי כזה בודאי לא יפליא שום איש. כסא הגמוניות תחת חסות הקונסוליה האנגלית יגרם רק סכסוכים פוליטיים. ניימן הדגיש, כי העמדת מוסד כנסיתי תחת חסות קונסוליה של מדינה זרה תהיה חדוש במובן החוקי, שאין לקבל אותו כמו שאי-אפשר לקבל מנוי הגמון אוסטרי בלונדון, שיקח תחת חסותו את האוסטרים המתגוררים באנגליה ואנגליה תתנגד כמובן בכל כחה להצעה שכזו. הממשלה האוסטרית מבינה אמנם, כי ההגמון הקטנבורי נגרר אך ורק מטעמים דתיים להשתתף ולתמוך במפעל הזה, אבל תפקיד בעלי המדינה הוא לשום לב גם לצד הפוליטי שבדבר. על-כן אנגליה מחויבת היא לפשפש היטב בדבר הזה ולהוכיח אם אין מוצא אחר לפתרון השאלה הזאת.

לורד אברדין, שהוכה בתמהון על-ידי טענותיו של ניימן הודיע לזה «כי הוא בעצמו לא חשב מעודו למנות משהו, מכל שכן הגמון». חוץ מזה הודיע לו, כי מציעים להגמון בירושלים יהודי, שהתנצר, וכי המלך הפרוסי נדב ליסוד זה 15,000 לואידור, וגם ההגמון הקטנבוראי קבץ סכום כזה מנדבות אנשים פרטיים. הסכום הזה יכניס רוח של 12,000 לואידור «והכסף הזה ישמש משכורת בשביל ההגמון הזה».

על יסוד השיחה הזאת מהר ניימן להודיע למטרניך, כי אי-אפשר לבטל את «כל ההחלטות האלה, שאדון בונזן תלה אותן על צוואר הכתה האיבנגלית של הארץ הזאת מתוך קנאותו הנפרזה»: לורד פלמרסטון הקדיש את תמיכתו לרעיון ההגמוניות אשר התפשט הודות לתעמולתם של «הקדושים» הדומים לכת הפיסיטים בגרמניה ולורד אברדין איננו יכול להפסיק דבר שהתחיל לורד פלמרסטון בשם הממשלה הבריטית.

למרות הטענות וההתנגדות של הממשלה האוסטרית נגמר המשא ומתן בין אנגליה ופרוסיה בכי טוב ויסוד הגמוניות איבנגלית התגשם.

המלך הפרוסי פרידריך IV אשר רצה להשות על-יד גלוי השאלה הסורית את כל הדתות השונות בירושלים ואת זכויותיהם על המקומות הקדושים, התכוון ביסוד הגמוניות איבנגלית גם למטרה אחרת.

בפקודתו, ששלח לבונזן ביום 8 יולי 1841 הטעים בכל תקף «כי בארץ ההבטחה העתיקה, במקום שדרכו רגליו הקדושות (של ישוע), אפשר להחזיר את

היהודים להכרת תורת־הישועה⁽¹⁾. לרגלי בקורו באנגליה בשנת 1841 הבטיח לשליחי חברת המיסיון היהודית, כי יתמך בה תמיד בכל האמצעים הדרושים. באופן יותר ברור הדגיש את השקפתו בבידוריו. שהוסיף לתזכירו של בונזן מיום 26 אבגוסט: «מתוך דברי התזכיר אפשר להוציא את המסקנה, שאני אומר לקומם את הריסות העם היהודי ולאחד את הכנסיה על־ידי יסוד הגמוניות קתולית. סהדי אלהים כי תקוות כאלה צפונות בעמקי לבי...» והוא מקוה «כי בירושלים בבא הימים יכן מרכזו היהודים־הנוצרים ותשלט האחדות בין הדתות האיבנגליות השונות»⁽²⁾.

כפי שסבר המלך הפרוסי עתידה ההגמוניות הזאת היתה לשמש מרכז להרבצת תורת הנצרות בין היהודים⁽³⁾.

כמו שראינו לעיל, לא נתחבבו הרעיונות האלה על המדינאים האנגלים. מכיון שהם הסתפקו בחטי־שריף בתור יסוד להבטחת־קיומם של התושבים הנוצרים. אבל בפרימנט האנגלי נמצאו רבים שתמכו בתביעות המלך הפרוסי, עד שנתאשרו סוף־סוף ולמרות הבדלים העיקריים בין הכנסיות האנגליקנית והפרוטסטנטית הוחלט יסוד הגמוניות פרוסית־אנגלית בירושלים. הרעיון הזה הוצא לפועל רק הודות לפעלתו הזריזה והפקחת של בא־הכח הפרוסי, בונזן. הוא רכש לו את סיוע הגדולים האנגלים בדבר יסוד ההגמוניות והבין לגרור אחריו גם את פלמרסטון. שרצה על־ידי זה לחזק את הקשר בין אנגליה ופרוסיה.

לפי דעת הכנסיה האנגליקנית ובונזן תכליתו של יסוד ההגמוניות היתה להכין בפלשתינא את הקרקע המתאים להתנצרותם של היהודים⁽⁴⁾.

---

(1) Le Roi מיכאל שלמה אלכסנדר ע. 85. Leopold von Ranke מתוך חלוף־מכתביו של המלך פרידריך ווילהלם IV. עם בונזן, לייפציג, 1873 ע. 94.

(2) I. c. Le Roi ע. 88.

(3) Das evangelische Bistum in Jerusalem (ההגמוניות האיבנגלית בירושלים) H. Abecken ע. 54.

(4) החל משנת 1820 היתה בירושלים קיימת חברה מיסיונרית. המלך הפרוסי רצה לשכלל ולהרחיב את פעולת המיסיון על ידי תכניתו החדשה. בדבר יסוד ההגמוניות פרסם העתון "Orient" בלייפציג בגיליון 44 מיום 30-X-1841 את הידיעות המעניינות הבאות: לגורן 12 אוקטובר. האנגלים לא ותרז עוד על יסוד הגמוניות פרוטסטנטית בירושלים. העתונים הלונדונים טוענים, כי פלשתינה, אשר במרוצת השנה האחרונה התבלטה בכל חשיבותה המיוחדת לה על האופק של העולם הנוצרי, מוכרחה להקשר אל אנגליה בקשר אמיץ וחזק, שיתגבר על הזמן ועל כל הנגודים והמלחמות בין עמי העולם. מתכוננים למנות הגמון פרוטסטנטי בירושלים. כבר מזמן רב מתנהל משא ומתן בשאלה הזאת עם הממשלה הפרוסית והמלך הפרוסי תמך ביד נדיבה את הנוצרים, הרוצים להרביץ את תורת הנצרות בין העם הנבחר. בראשונה רצו למסור אצטלה זו לחוקר הלשון העברית המפורסם Dr. M. Caul אבל הוא דחה את המשרה הזאת בענותנות הראויה לשבח, היות שהוא בעצמו תמך זמן רב במועמד יהודי ורצונו היה כי יהודי יתמנה במקומו. אחרי מאונו הוצעה המשרה הזאת למר אלכסנדר, פרופסור הלשון העברית בקינגס קולידג' (King's College) וזה קבל את המשרה וישב על כסא ההגמוניות תחת אפוסטרופסתו של ההגמון הקנטבוראי. הוא אדם בעל מדות מצוינות וירא־שמים. לתורת הנצרות הוא עובד באמונה ויושר־לב. מניו יספיע על כל פנים השפעה טובה על המתנצרים היהודים המרובים

הגורם העיקרי להצלחת המפעל היה בונזן, שהבין לרכש את השתתפותם של הכנסייה האנגליקנית ושל לורד פלמרסטון.

על-פי דרישת המלך הפרוסי ובהסכמת אבות הכנסייה האנגליקנית הוצעה ההגמוניות הירושלמית לד"ר אלכסנדר M. Caul. חמיו של הקונסול האנגלי בירושלים, James Finn, חוקר הלשון העברית ואחד מחלוצי החברה המיסיונרית. הוא בקש להמלך זמן מה, אבל לבסוף דחה את המנוי ונמוקו עמו «כי ברצון השמים ההגמוניות צריכה להמסר לאחד מצאצאי ואחי השליחים הקדושים» או נתמנה להגמון המיסיונר המשומד מיכאל שלמה אלכסנדר.

העובדה הזו בלבד, כי המשומד מיכאל אלכסנדר, שבהמלצת הרב הראשי בלונדון הירש'ל שרת בקהלה היהודית בפלימוט (Plymouth) בתור חזן ושוחט בשנות 1829/25, נתמנה להגמון מוכיחה למדי, כי גם אנגליה כפרוסיה התכוונו לחזק את זרם ההתנצרות בין יהודי פלשתינה. במכתבו לאשתו מיום 19 יולי 1841 מודיע בונזן, כי נוסדה ההגמוניות וכי ההגמון יפליג לא"י בחודש אוקטובר. הוא (ההגמון) מגזע היהודים, פרוסי מעיר ברסלוי מלידה, ונוצרי אנגליקני באמונתו, מבוגר ע"י עבודה קשה באירלנדיה, מי שהיה פרופיסור ללשון העברית והערבית באנגליה במשך עשרים שנה.

בשביעת-רצון מיוחדת מסכים בונזן, כי «בעזרח השם קרבה התחלתה דגאולת ישראל»⁽¹⁾.

יסוד ההגמוניות הזאת עלתה למלך הפרוסי בסכום 15-000 ליטראות שטרלינג⁽²⁾

כשנכנס ההגמון אלכסנדר לירושלים בחדש מרץ 1842 «זרקו עליו רפש ואבנים ואין כל פלא, כי המלך הפרוסי קצף משום זה קצף גדול». אבל הוא לא יכול לעשות מאומה למנוע את העול⁽³⁾. מנוי ההגמון האנגליקני העיר גם חמת רבים בפרוסיה ובמדינות גרמניות אחרות וגרם למלך הפרוסי טרדות אין קץ.

הראויים לשימת לב מצד המתעניינים במפעל הזה, ראה Le Roi, Die evangelische Christenheit und die Juden (הנצרות האייבנגלית והיהודים) ברלין 1892 כרך III. ע. 172, 183. (1) ראה אודותיו את ספרו של Le Roi, Lit Z.F.A. (מיכאל שלמה אלכסנדר ההגמון האייבנגלי הראשון בירושלים, מאמר לשאלת המזרח) Michael Salomon Alexander, der erste evangelische Bischof in Jerusalem, ein Beitrag zur orientalischen Frage. Gütersloh 1879.

(2) באותה השנה נתמנה גם לקונסול ראשי של הממשלה הפרסית בבירות, קונסול בירושלים וסגן-קונסול ביפו.

(3) "Varnhagen von Ense" כותב בנידון זה, ביומניו כלהלן: «ההגמוניות בפלשתינה עלתה למלך בסכום של 15000 ליטרא שטרלינג. גודל הסכום הזה מפחיד מאד, ביחוד משום זה שיש להטיל ספק בתועלת הענין. אמונים 2-1861 חלק I ע' עמוד 367.

(4) הציר הרוסי בחצר המלכות הברלינאית שבאותו הזמן, פטר פון מאינדורף (Meyendorf) מודיע מיום 26-II-1842 להקצנר הרוסי גרף נסלראדע (Nesselrode): "le roi regarde l'idée de Jerusalem comme son oeuvre et ie crois griell est blessé de tout ce

המלך הפרוסי, אשר נגרר אחר מפעל זה תחת השפעתו של בונזן העיר אירצון גם בין הפרוטסטנטים הגרמניים, אשר דמו, שיש בדעתו של המלך לקרב אותם אל הכנסיה האנגליקנית על ידי יסוד ההגמוניה הפרוטסטנטית. גם מצד הפוליטי כמו סכסוכים רבים. המשאומתן של פרוסיה עם אנגליה ומנוי ההגמון האנגליקני ענינו מאד גם את הקבינט האוסטרי. מטרניך¹. ראה במנוי ההגמון גורם חשוב לקושיים פוליטיים. היות שאי אפשר להרשות לממשלה זרה ליסד אצטלה רשמית במדינה אחרת בלי הסכמה מלאה מצד ממשלת הארץ. בנוגע להגמוניות הזאת קשה להקיש השואה להגמוניות הרומית *in partibus infidelium* מכיון שההגמון *in partibus* (תאר) בעל «כנוי» הוא בלי טעם רשמי. התאר הזה הוא רק המשך הגיוני של התאר הישן שאין לו בדיעבד כל יסוד ממשי. עוד יש לפקפק מאד, אם הממשלה התורקית תרשה בכלל ליסד דִּיצִינָה בירושלים, ואם תסכים ליסוד זה, תרבינה הריבות בין הכתות הדתיות השונות עוד יותר. הריבות האלה יפרצו גם בדבר הפרוטקטורט. מן המצב הזה יוציאו תועלת רק רוסיה וצרפת; רוסיה על יסוד תקפה ועשרה של הכנסיה השיסמתית והארמנים; הנמצאים תחת חסותה של הממשלה הרוסית, וצרפת תדרוש זכויות דומות גם בשביל הכנסיה הרומית. מטרניך העיר את שימת לב המעוניינים בדבר, כי בנגוד לשאר הכנסיות בפלשתינא השולטות על המון מאמינים, אין להגמוניות הפרוטסטנטיות מאמינים בכלל.

בלתי מרובה מיסוד ההגמוניות האנגליקניות היה גם הקנצלר הרוסי גֶ'ך' נססלרודֶה, אשר התרעם ביחוד על ה«פִּיטִיסטים» משום שבעטים נוצרו סכסוכים חדשים במזרח «לחנם». רוסיה מצדה היתה די עסוקה בהרפתקאותיה מצד הקתוליים ולא רצתה בסכסוכים חדשים².

qu'il entend dire contre cette belle conception". (המלך חושב את הרעיון של ההגמוניות הירושלמית למפעל וסבור אני כי הוא מתמרמר בלבו בשל הטענות הנשמעות נגד מגמה זו). פטר פון מאינדורף, מדינאי רוסי אצל הממשלה הברלינאית והווינאית. חילוף המכתבים הפוליטי והפרטי, הוצא לאור מאת אוטא פון Hoetzsch ברלין 1923 חלק I עמוד 219 מספר 115 משנות 1826–1826. (1) פקדונו לניימן מיום 4 דצמבר 1841, הארכיוון הממשלתי בווינה, אנגליה 306 Fas. פקדונו, ראה הוספות IX.

(2) במכתבו למינדורף מיום 30-XI-1841 הוא כותב: Dans le moment où j'écris, je suis plus que jamais furieux contre les piétistes. Ses nous créent dans l'Orient une nouvelle complication bien gratuite. Déjà les catholiques nous causent beaucoup d'embarras, maintenant nous allons avoir encore les protestants sur les bras avec toutes les sectes méthodistes et autres. Des conflits religieux au XIXe siècle! Vraiment, le sens commun disparaît tous les jours de la terre. Ce qui couronne encore cet oeuvre piétiste est que le fameux Alexander qui a été nommé évêque est un juif baptisé. אני קוצץ מאד על ה«פִּיטִיסטים». הם גורמים לסכסוכים חדשים במזרח «בתחנם». לא די שהקתוליים תלויים בקולר עלינו, הגנו רואים עכשיו את הפרוטסטנטים בשורה אחת עם הכתות המתודיסטיות וכולן.

נססלרודה קנה, כי הכמרים האנגלים, ביחוד כמרי אוקספורד, יחנגדו לתכנית הפרוסית. אבל הוא לא הכיר את מצב הדברים על בוריו, אם כי חשבו שתוגרמה לא תתן את הסכמתה. אמנם תוגרמה הביעה את דעתה בהחלט ולא רצתה להרשות, כי תוסד ההגמוניות. אבל כל התאמצותו לא הביאה פרות, כי ההגמוניות סוף־סוף נתיסדה.

כה החישו את פתרון השאלה הפלשתינאית ויחד אתה השאלה של חסות הנוצרים הסוריים. כל התכניות האחרות נתבטלו ופלשתינה הֶחֱזרה לתורקיה בלי להתנות תנאים חדשים. הדבר היחיד, שהצליחו להוציא לפועל על יסוד המשא־ומתן של בונזן עם פלמרסטון היה יסוד הגמוניה אנגליקנית. אפשר הדבר, כי אנגליה שנהרה אחרי תורתו הפוליטית של וולינגטון, שהטיפה לחזוקה של תורקיה—אבדה את התענינותה בנוגע פלשתינא על יסוד החוזה הלונדוני מיום 5 יולי 1840 ורצתה להסיר את הפתרון המוחלט של השאלה הזאת מסדר היום. גם אוסטריה הביעה את השקפתה, כפי שנאמר בתזכירה מיום 3·2·1841 שצריך לקיים שליטת תורקיה בפלשתינא בלי שנויים ועל־כן לא יִחָסָה כל חשיבות לשאלה זו. באופן כזה עלתה השאלה הפוליטית הגדולה הזאת, שהרעיש את החוגים הדיפלומטיים, בתהו בלי להביא תוצאות ממשיות. והשאלה הזאת לא עלתה שוב עד שפרצה מלחמת העולם. שבה התחילה אנגליה עוד הפעם לטפל בשאלת א"י

נגידים דתיים במאה ה־XIX! אמנם! התבונה הישרה הולכת הלך והתמעט על פני הארץ. ומה שמוסיף למפעל הפיטיסטים את הצורה הכי מותרת, הוא מנזר או אלכסנדר הידוע להגמון, שהוא יהודי שהתנצר.)
Paris, III, Lettres et papiers du Chancelier, Nesselrode 1760—1856 חק ע' 153.

מארכיונו של החכם-באשי ר' חיים אברהם גאגין

V 1).

(לתולדות הכוללים בארץ-ישראל).

התעודה המתפרסמת⁽²⁾ בזה אינה אלא כתב-פשרה שנחתם בשנת תר"ה בין כולל הפרושים וכולל החסידים בענין חלוקת ההכנסות ממעות א"י הבאות ממדינות אונגריה. כתב-פשרה זה יש בו במקצת משום סיום זמני לפרשה ארכה זו של סכסוכים ודברי-ריבות, טענות ומענות שנמשכו שנים רבות. כתב-פשרה זה הובא לאשור בית דינו של רח"א גאגין, שיקיים אותו ב«גושפנקא דשדר ליה מלכא». הצד הקוריוזי שבתעודה זו הוא הצורה שניתנה לכתב-פשרה זה: יש לו במקצת אופי של «חלוקתה של אונגריה»... בין שדר"י ארץ-ישראל. אבל לצד קוריוזי זה יש גם חשיבות-מה היסטורית: «חלוקה» זו נותנת לנו מושג יותר בהיר על גבולות השפעתה של החסידות בגבולות אונגריה. שאלה שעוד טרם נחקרה כראוי. וזה לשון כתב-הפשרה:

«עומדות היו רגלינו בשעריך ירושלם מקום מקדשינו מקור החיים, הללי אלקיך ציון השם גבולך שלום בהתאסף ראשי עדת ישורון מע' הרבנים ממוני ק"ק פרושי אשר פה עיק"ו ירושלם ת"ו ומעלת הרבני הממונים ומורשים מכוללות ק"ק חסידים שבערי הק' ירושלם וצפת וטבריא ת"ו נדברו יראי ה' אל האמת והשלום בדבר מדינות אונגריה, היות שכבר היה פשר בין הכוללות הנז' בשנת תקפ"ט⁽³⁾ ואח"כ נפל איזה סכסוכים בין כו"פ⁽⁴⁾ ובין כו"ח⁽⁵⁾ והגיעו הטו"ת⁽⁶⁾ משני צדדים ע"י שלוחיהם, לפני הרב הגאון הגדול רשכבה"ג⁽⁷⁾ מו"ה משה סופר זי"ע⁽⁸⁾ אב"ד ור"מ דק"ק פ"ב⁽⁹⁾ ויצא פס"ד⁽¹⁰⁾ בשנת תקצ"ז בחי"ק⁽¹¹⁾ הרב

(1) הפרקים הראשונים נתפרסמו ב«ציון», ספר א', עמ' 121–84.

(2) התעודה נמצאת ב«בית הספרים הלאומי», ואינה שייכת לחבילת המכתבים שנתפרסמו ב«ציון» א', אלא נמסרה לבית הספרים במתנה ע"י מר שמחה שולמן (מצפת) ב«מרחשון שנת א' תתל"ו לגלותינו», כאשר רשם המנדב על גוף התעודה... סמני ההפסק בתעודה הם מכתב-היד.

(3) כתב-הפשרה הוזה, דומני לא נתפרסם, ופרטיו לא ידועים לי.

(4) כולל פרושים. (5) כולל חסידים. (6) הטענות ותביעות.

(7) רבן של כל בני הגולה. (8) זכותו יגן עלינו. (9) פרשבורג.

(10) פסק דין. (11) בחתימת יד קדשו.

הגאון הנ"ז ובית דינו הצדק⁷, ועל הפס"ד הנ"ז מעל"ד⁸ רשום בכתב אמת הסכמת הרב הגאון המפוי מוהר"מ טייטלבוים זי"ע אב"ד דק"ק אוהעל⁸ ויהי סדר הפס"ד והפשר שנעשה אז נתקבל יפה להכוללות הנז' ובכל המדינה הנז', אכן אח"כ נתהוו סכסוכים בין כולל חסידים ובין כולל פרושים, בפרט אחד המבואר בפס"ד הנז' שבכל מקום שהחזיק הרצ"ה פרוש⁹ שייך להפרושים אפילו בתוך הקאמידאטין¹⁰ של החסידים, דין גרמא שערוריה גדולה בין הכוללות הנז' לזאת עתה באנו לעמק השהו ופשר דבר לחק עולם והוא, אשר בעבור כל החזקות שיש לכו"פ בתוך הקאמידאטין של החסידים כנ"ז, הוסיפו מעתה החסידים לכו"פ ארבעה קאמידאטין שלמים היינו פעסטער¹¹, העווישער¹², ביהארר¹³, סאטמאהר¹⁴, נתונים נתונים המה לכו" פרושים יתר על הטו קאמידאטין השייך לכו"פ מכבר כפי הפשר בשנת תקצ"ו, ומעתה כל הארבע קאמידאטין הנז' היינו עיירות גדולות וקטנות וישובים וכפרים ופריאשטעט וכל אגפיהן הכל כאשר לכל שייך לכולל פרושים להניף ולהרים בכל אתר ואתר די בכל הקאמיד' הארבעה הנוספי' הנז' כל מעות דאה"ק מכל השופרות הן מעות רמב"נ ומעות חלה וכל מיני נז"כ¹⁵ מעות א"י אפילו במקומות שלא הוחזקו ע"י שום שליח מכו"פ והחסידים מוחזקי' שמה משנים קדמוניות עכ"ז שייכים מעתה לכו" פרושים עד עולם, וכנגד זה כל אותם המקומות שהחזיק בהם הרצ"ה פרוש בתוך הכ"ב קאמידאט' של החסידים אפילו באיזהו מקומן שלא החזיקו שמה החסידים כלל הכל כאשר לכל מעתה יהיו שייכים להחסידים, להניף ולהרים מכל אותם המקומות כל מיני מעות דאה"ק מכל השופרות הן מעות רמב"נ הן מעו"ח¹⁶ ושאר נז"כ כל דמתקרי' מעות א"י משום קופה הכל שייכים לכו"ח כנז', ועוד התחייבו כו' פרושים בחייב גו"ש¹⁷ מעתה ליתן לכו' חסידים מקיבוץ תרוה"ק¹⁸ של כו"פ

(7) והשוה חוט המשולש לר' שלמה סופר דף כ"ט, שמביא מכתבו של ר' משה טייטלבוים לר"מ סופר (מניסן תקצ"ג) על ראשית הסכסוך הזה, ודעתו של ה"חתם סופר", כי יש לבטל "חלוקי שמות אלו «פרושים וחסידים» ורק לכולל אחד יחשבו".
(7a) מעבר לדף.

(8) רב מפורסם בשעתו; מחבר ספר "ישמח משה" (עה"ת) ושו"ת "השיב משה", ראש מפיצי החסידות באונגריה (תלמידו של הרב מלובלין).

(9) רבי צבי הירש פרוש עלה לא"י ביחד עם ר' חיים ב"ר פרץ הכהן מפניסק בשנת תקפ"ו. והשוה תולדות חכמי ירושלם ח"ג עמ' 170—171; והוא היה השד"ר מכולל פרושים באונגריה אשר עליו בא בקובלנא ה"שד"ר... מכולל הנקראים חסידים הי"ו ה"ה הרב וכו' מהו יוסף חישן בשנת תקצ"ג, על כי "הקדיח עצמו לתפוס ולאחוז ממון הקדוש" כמו שמספר ר' משה טייטלבוים במכתבו הנ"ל.

(10) =קומיטטים—גלילות.

(11) הגליל מסביב לבודפשט

(12) F. Heves גליל העיר אג'ר וסביבותיה.

(13) Bihar, (14) Szatmâr, (15) נדרים ונדבות.

(16) מעות חלה, (17) גמור ושלם, (18) תרומת הקדש.

ממדינה הנז' בכל שנה ושנה סך של[שים אדו' זקו]קים⁽¹⁹⁾ כל זמן היות הקיבוץ במדינה הנז' ומעתה מתחיל קיום החיוב הנז' היינו שממעות אונגרין אשר יעלה ויגיע בקרוב לכו"פ מחוייבים ליתן ט"ו אדו"ז לכו' חסיד[ים] על העתיד ע"ח חיוב הסך הנז' וככה מחוייב כו"פ ליתן לכו"ח מכל שילוח כסף הק' שיגיע להם מאונגרין היינו שהסילוק יהיה ממעות אונגרין והחשבון יקום כמדובר שלשים אדו"ז לכל שנה ולא יעבור כל זמן תהלוכות הקיבוץ ממדינה הנז'. ובאם שישנה חז' חיוב סילוק סך הנז' באמור, אזי הרשות ביד כו' חסידי' לעקל מעות הכו"פ נגד סך הנז' בכל מקום אשר תשיג ידם, וזאת נאמר בפירוש כי בסך השלשים אדו"ז נכלל גם מה שמוטל על כו"פ ליתן ממעות אונגרין חלק י"ב לכולל חב"ד שכבר קנו החסידים מכולל חב"ד כל זכותם מאונגרין מכאן והלאה ובכן גם כו"פ נפטרו מעתה מחלק דכולל חב"ד כי נכלל זה בחיוב סך הנז'.

והנה מעתה אלה הם הקאמידאטין השייכים מעתה בשלימות לכו' פרושים היינו פרסבורגר⁽²⁰⁾ וויזלבורגר⁽²¹⁾ ראבער⁽²²⁾ קאמארינר⁽²³⁾ טרינצינער⁽²⁴⁾ נייטרער⁽²⁵⁾ גראנר⁽²⁶⁾ וויסנבורגר⁽²⁷⁾ עדענבורגר⁽²⁸⁾ וועספרימער⁽²⁹⁾ אייזנבורגר⁽³⁰⁾ טאלנויער⁽³¹⁾ סאלעדער⁽³²⁾ שימעגר⁽³³⁾ בארינער⁽³⁴⁾ פעסטער העווישר ביהארר סאטמאהר. ואלה הם הקאמידאטין השייכים מעתה בשלימות לכו' החסידים הנז' הי"ו מדינת «זיבען בערגר⁽³⁵⁾» מארמארישער⁽³⁶⁾ «אגוטשער⁽³⁷⁾» «בעריגר⁽³⁸⁾» «אונגוואהרר⁽³⁹⁾» «סעמפלניר⁽⁴⁰⁾» «אבהוירר⁽⁴¹⁾» «שארעשר⁽⁴²⁾» «סיפסינר⁽⁴³⁾» «בארשאדר⁽⁴⁴⁾» «סאבלטשער⁽⁴⁵⁾» «באטשקער⁽⁴⁶⁾» «אראלוער⁽⁴⁷⁾» «ליפטאווער⁽⁴⁸⁾» «טרצער⁽⁴⁹⁾» «טארנר⁽⁵⁰⁾» «נעגראדר⁽⁵¹⁾» «אראדר⁽⁵²⁾» «טשענאדר⁽⁵³⁾» «קראשווער⁽⁵⁴⁾» «טארינטאלר⁽⁵⁵⁾» כל הקאמידאטין הנז' כמו שהם עכשיו למקומות, הן הנרשמים לחלק הפרושים, הן הנרשמים לכולל, החסידים כל העיירות גדולות וקטנות ופרייא-שטעט וישובים וכפרים הכל כאשר לכל יעמדו מעתה כל חלק לכולל שלו כנו"ל, אלה

(19) כאן חסר בתעודה, והשלמתי לפי המשך הענין.

Raab (22)	Wieselburg (21)	Pressburg (20)
Neutra (25)	Trentschin (24)	Komorn (23)
Ödenburg (28)	Stuhlweissenburg (27)	Gran (26)
Tolna (31)	Eisenburg (30)	Veszprém (29)
Baranya (34)	Sünieg (33)	Szalód או Zalá? (32)
Ugocsa (37)	Mármaros (36)	Siebenburg (35)
Zemplén (40)	Ungvar (39)	Bereg (38)
Zips (43)	Sáros (42)	Abaujvár (41)
Bácska (46)	Szabolcs (45)	Borsod (44)
Turoc (49)	Liptó (48)	Arva, Orova (47)
Arad (52)	Nograd (51)	Torna (50)
Torontal (55)	Körös (54)	Csanad (53)

יעמדו על משמרת הק' בגבולם, ומהיום והלאה כל מיני הכנסות של אה"ק מה שיכנס מעתה בתוך השופרות בכל המקומות ההם, הן מעות רמב"נ הן מעות חלה ושאר נדבות דא"י בין מבעלי בתים וסוחרים בין מבתי כנסיות ובתי מדרשים וכל בית תפלת מנין וכל מיני צדקות דאה"ק הנהוגים להתקבץ בכל המקומות שבכל הקאמיד' הנז"ל או מארחי ופרחי הבאים שמה הן מהאנשים דגירי בתר כו' פרושים ואפי' הם עצמם פרושים הן האנשים דגירי בתר כו' חסידים ואפי' המה חסידים הכל כאשר לכל בלי שום שאר כלל מהגבול דכו' פרושים כרשום לעיל שייך כל ההכנסות הנז' לכו' פרושים אפילו במקומות שהי' שייך עד עתה להחסידים וכן מהגבול הרשום למעלה לכו' חסידים שייך כל ההכנסות הנז' לכו' חסידים אפילו במקומות שהי' הכנסות עד הנה לכו"פ, ומעתה חל איסורא לשנות בגבולין הנז' שום שנוי להכולל שאינו בעל הגבול, ובאם שישונה בשום מקום שיתעוררו רבים או יחיד לשלוח לו שום מעות של א"י להכולל שאינו בעל הגבול ההוא, אזי הכסף ישיבו לבעליו לחזרה בלי שום טו"מ הן מהגזברים והמאספים דשם הן מהממונים דאה"ק, אכן מה שירצה איזה יחיד לשלוח נדבות מכיסו חוץ מנדבות הנזכר לכולל שאינו בעל אותו הגבול כגון דא מותר, ומעתה השלוחים שיצאו מאה"ק לשם הכוללות הנז' והשלוחים שבמדינה המסבבים לאסף ולקבץ וכל העוסקי' חלילה להם לעשות שום פעולה ותחבולה והשתדלות בשביל כולל שלו בגבול שאינו שייך לאותו הכולל הן מפיהם הן מפי כתבם הכל כאשר לכל חל מעתה איסור גמור להיות מעות ההוא אסור בהנאה כהקדש ממשי, והשלוח כשיהיה מוכרח לעבור דרך גבול חבירו לנסוע לתוך גבול הכולל שלו וגם לא לתועלת עצמו, גם אעפ"י שירצו שם לשלוח על ידו שום קבוץ לאיזה אמרכל מאותו הכולל אסור לו לקבל השליחות, כללו ש"ד^{55a} שמחוייבי' להזהר בכל מיני הרחקה בלי יצא שום מכשול וחשד לשום כולל בשום אופן כלל.

ומעתה ומעכשיו קבלנו עלינו ועל ב"כ הב"א לשב"ק⁵⁶ ועל שלוחינו ומשביעים אנחנו בש"ח⁵⁷, לכל הגבאים והמאספים והגובים די בכל אתר ואתר בכל הקאמיד' הנז', הן אותם שנתנו מאתנו או מב"כ, או מי שיקח מינוי לעצמו להיות גבאי או מאסף הכל בש"ח ובאיסור הנאה חמורה שלא לעשות שום תחבולה וערמה ולא לעשות שום התאמצות ע"י שום אדם בעולם לקבץ נדבות א"י ואפילו נדבה קלה בשביל הכולל שאינו בעל הגבול ההוא יהי' מי שיהי' בעולם. רק כל אר"א מהכוללי' הנז' יעשה בגבול השייך לו כל טעדיקי דבעי ודאפשר שיבא כל הנודר ונודב על א"י ורמבה"נ ושאר צדקות הכל יעלה ויבא ויגיע

^{55a} של דבר.

⁵⁶ באי כחנו הבאים אחרינו לשרת בקדש.

⁵⁷ שבועה חמורה.

נגד היסוד פקוח נפשות מהכולל בעל הגבול ההוא ולא לזולת. והנה אליכם אישים נקרא וקולינו אל אצילי בני־ישראל. הרבנים הגדולים קודש הלולים ומצדיקי הרבים אלופי קהלות הקדושים ר"ט⁵⁸ וגבאי הצדקות והמאספים וגובי' וכל העוסקי' בדבר ה' וכל המתנדבים בעם, נא עבדי ה', נא בני אל חי, נא אוהבי ציון יחזיקו במעוז האמת והשלום ואל ירע לבבם כלל בתתם צדקת פזונם לכולל שלא נתנו עד הנה. יהי נכון לבם בטוח שמקובל ומרצה להכולל שהחזיקו בו עד הנה כאלו שולחים להם גם עתה, ואלקי ציון המהוללה יריק להם ברכה כפולה, וירים קרנם בכבוד ותהלה. כי תעשו הטוב והישר לחזק עמוד השלום והיה מעשי הצדקה שלום. האנשים ממדינת אונגריין הן אותם הנמצאים כעת באה"ק והן אשר יבואו מהיום והלאה אותם שהם מהגבול הנרשם למעלה לכו"פ יהי' שייכים לכל ענין להפרושים, ואותם שהם מהגבול הנ"ל לכו"ח יהיו שייכים לכו' חסידים ואין חלוק אם האנשים עצמם הם [חסידים] או פרושי', כי רק בגבולין תליא מילתא כנ"ל ואודות האיש היקר מו"ה מאיר ליב מווין אליו יותן חלקו ב"ה מכל הכוללות אשכנזים לפי ערך חלקם⁵⁹.

וסכסוכי' אשר עברו בין כו"ח ובין כו"פ בענין של אונגריין [וכל פסקים ופשרות שהיו בין כו"ח ובין כו"פ] בנידון מדינות אונגריין הכל בטלין [ומבוטלין] כחרס הנשבר אלא מהיום והלאה יתנהגו [כולם על האופנים הנוכחים] המבוארים בכתב פשר הלז דוקא, ועלינו לאשר ולקיים כתבא דנא ככל חו"ח כל שטרות העשויין כתחז"ל וכל המערער על אופני הפשר הלז ידו על התחתונה והכולל שיעבור ח"ו על אחת מהנה אובר זכותו במדינה ההיא ולא יהי' לו שום זכות בנדבות של המדינה הנ"י, ואם השליח מאיזה כולל יעבור על אחת מפרטי התנאים הנז"ל יוקנס מכולל שלו באיבוד חלוקתו ושכר שליחותו והקנס שייך לכולל השני, ואם יעבור השליח המסבב בהמדינה וגם השליח דק"ק אוהעל וכן שליח ומסבב שבגבול הפרושים ודק"ק פרעסבורג⁶⁰ אם ישנה א' מפרטי תנאי' הנז' אזי יורד ויופסל מהתמנות שלו למען אשר לא ירים איש את ידו ואת רגלו לעשות שום ערמה ותחבולה זרה כלל ולא יזידון עוד.

כל הנז"ל נעשה בינינו הח"מ ונגמר בכי טוב מרצוננו הטוב לפני מע' הרבנים המובהקים ב"ד הגדול שבירושלים והכל בקגו"ש⁶¹ במדל"ב ובת"כ ובפ"מ ובב"ד חשוב ומעכשיו בכל אופני' היו"מ⁶² ובביטול מודעות בשבועה

(58) ראשים וטובים.

(59) מלות אחדות חסרות בתעודה.

(60) שבע המלות האחרונות כתובות מעל לשורה.

(61) בקנין גמור ושלם במנא דכשר למקניא ביה ובתקיעת כף ובפועל ממש.

(62) היותר מועילים.

ומודעו' דמודעות וכו' כדרך שמבטלין ופוסלין ג"נ^(62a) לדעת הרשב"א זצלה"ה ובתנאי קל"מ^(62b) בהן קודם ללאו.

ותוקף כתב פשר הלז כאלו נעשה בב"ד דרבינא ור"א^(62c) באופן שלא יוגרע כח הפשרה הלז ע"י שום טענה בעולם הן גדולה או קטנה מכל מה שהפה כול לדבר וכו', ומעתה אנו מבטלי' כל הטענות שיכול לגרוע פשר הלז אפי' גרעון כ"ש^(62d) ולא יהא כח בשום מקום בעולם ב"ד רבא או זוטא להודקק לשמוע איזה טענה בעולם לגרוע הפשר הנז' רק שיהי' בתקפו וגבורתו תמיד עד ביאת משיחנו ולא יצטרכו ישראל זה לזה ושבנו בנים לגבולם ועל ראשם שמחת עולם. ועתה ה' השקיפה ממעון קדשך, וברך את נדיבי עמיך, אשר יחזיקו האמת והשלום בארציך ובהר קדשך, הופע למו באור פניך, ויזכו לשבוע משוב ביתך ונחל עדניך בב"י כיר"א⁽⁶³⁾.

ר"ל שבין שטה מ"ט לשיטה נ' נכתבו למעלה תיבות אלו מעלד"ז (וכן שלח ומסבב בגבול הפרושים ודק"ק פרסבורג) ומפורש עוד שכל הסכסוכים שהי' בין הכוללות הנ"ז בעניני אונגריין עד היום הכל כאשר לכל מחלו ופטרו אלו לאלו ואלו לאלו. אלא כל הכתוב בשטר הפשר הלז הוא שיעמוד חק עולם ולא יעבור והכל דלא וכו' ודלא וכו' בביטול וכו' ובפיסול וכו' לדעת הרשב"א זללה"ה ולמען תהיה האמת נהדרת [על כל הכתוב בכ"ז מתיב] «עומדות» שמעלד"ז עד תי' «האמת נהדרת» באנו עה"ח בשלום יחדיו פה עיקר"ת ירושלם ת"ו בש"ר^(63a) לחו' מנחם אב שנת והיה מעשה הצדקה שלום לפ"ק והכל שריר ובריר ואמת ויציב ונכון וקיים.

נאום משה באאמו"ר הרב מ' הלל ז"ל ריבלין⁽⁶⁴⁾. מ"מ וממונה דק"ק פרושים. ונאום נתן נטע בהרב החסיד מוה"ר מענדיל זללה"ה⁽⁶⁵⁾. ונאום נתן נטע בא"א הרב החסיד המפו' מו"ה סעדי' זצ"ל שהיה תלמיד הגאון החסיד מהר"א זק"ל מוילנא⁽⁶⁶⁾.

ונאום אר"י בא"א מ' מו"ה ירחמיאל זללה"ה נאמן⁽⁶⁷⁾. ונאום ישעי' בא"א מו"ה ישכר בער⁽⁶⁸⁾ צללה"ה.

(62a) גיטי נשים. (62b) קודם למעשה. (62c) דרב אשי.

(62d) כל שהוא.

(63) במהרה בימינו כן יהי רצון אמן. (63a) בשליש ראשון.

(64) ר' משה רבלין המגיד. מת בשנת התר"ו. חכמי ירושלים עמ' 224—225.

(65) אביו ר' מנדל היה מתלמידיו של הגר"א, והוא הנקרא ר' נטע הגדול, אשר בימי מלחמות

הפלחים נקרו את עיניו אחד ממיסדי קהלת הפרושים, מת בשנת תר"ז.

(66) ביד-עם ר' נטע הגדול היו הממונים הראשיים שעל ידיהם נשלחו מעות א"י לישוב

האשכנזים. והשוה תולדות חכמי ירושלם, שם. מת בשנת תר"ט.

(67) ר' אריה ב"ר ירחמיאל מרקוס' הנאמן של כולל הפרושים. תולדות ח"י ח"ג עמ' 263—264.

(68) ר' ישעיה בארדאקי, אחד מראשי הקהלה בירושלם. תחנו של ר' ישראל משקלוב. השוה

נאום דוד הוא הקטן טעבלי בההג' מ"ו שלמה זצ"ל אבד"ק לונדון והמדינה יע"א
נאום הק' נפתלי צבי נכד הבעש"ט נב"מ מעה"ק טבריא ת"ו מכולל חסידים.
ונאום שמואל אווערבך מעה"ק טבריא ת"ו מכו"ח הי"ו
ונאום הק' שבתי ⁶⁹ מעה"ק טבריא תובב"א.
ונאום ישראל מדפיס דפה ת"ו.
ונאום הק' אלחנן דובער הכהן ^{69א}.
ונאום הק' שאול יואל מליזענסק.

נחנא ב"ד דח"ל ⁷⁰ ראה ראינו את כל הכתוב ומפורש לעיל וחת"י
מעלת הרבנים המורשים דק"ק פרושים ודק"ק [חסידים] לפי' כח והרשאה
אשר הביאו בידם הרבנים הנ"ז מהשני צדדים מספיקות לפום דינא וכתחז"ל
ונתייעדו יחד וגמרו הענין ככל הכתוב ומפורש לע"ל כי הגם שעמדו לדין קדמנא
השני צדדים ואת הענין מה שנראה לנו הדין לפום דינא [הו] דענום לשני
הצדדים במעמד אחד ואח"כ הם הלכו ונתפשרו שניהם ורצו ועשו הם כרצונם
את כל הכתוב ומפורש לעיל הנעשה בהסכמת כל הכלליות כרצון נפשם מבלי
שום ערעור כלל ועיקר. וליותר יפוי כח עשו הכרזה בבתי כנסיות ביום ש"ק
בעיני ואזני כל העם ואין פוצה פה ומצפצף. גם ראינו שהם ביניהם רצו ופייסו
זא"ז בשלום ובמישור עם כל זה הם בקשו ממנו ג"כ לבא על החתום לקיום
הפשר והשלום שעשו ושחתומותינו הכרחית היא להם לקיום השלום לכן באנו
גם אנו עה"ח «ובכן זאת מאתנו איך בכח ב"ד יפה אנו גוזרים שאין רשות
[לשום] אדם לערער ע"כ הנ"ל כלל ועיקר וכל המערער בין בכתב בין בע"פ
מלבד שדבריו בטלים ומבוטלים גם אין רו"ח ^{70א} נוחה הימנו ועבריינא יתקרי ופורץ
גדר וכו' ע' והכל נעשה ונגמר בקגו"ש במדל"ב בלשון מעכשיו כדחז"ל לאשר
ולקיים את כל הנז"ל בלי שום שינוי ותמורה כלל ועיקר» ועל דבר אמו"ק ח"ש ⁷¹
פעה"ק ירושלם תובב"א בשליש ראשון לח' מנחם ש' התר"ה ליצירה והכל שריר
ובריר וקיים.

ודא גושפנקא דשדר מלכא ⁷² יר"ה לי לשמי חיים אברהם גאגין ס"ט.

זה שמי וזה זכרי חיים משה פיזאנטי ס"ט.

⁶⁹ עלה לא"י בשנת תקצ"ח; והיה אחד מממוני כולל הפרושים במשך עשרות בשנים.
^{69א} היה כנראה ג"כ אחד מן הממונים של כולל פרושים. והשוה תולדות חבמי ירושלם ח"ג

עמ' 244.

⁷⁰ בית דין דחתומים למטה.

^{70א} רוח חכמים.

⁷¹ אמת וצדק חתמתי שמי.

⁷² הוא היה חכם באשי וחותמו מאושר מטעם הממשלה.

חובות האתנוגרפיה והפולקלור היהודי בכלל ובארץ הקודש בפרט.

פוק חזי מאי עמא דבר! זוהי העצה היעוצה כמה פעמים בתלמוד בבלי (ברכות מ"ה ע"א, ערובין כ"ד ע"ב, מנחות ל"ה ע"ב) ובירושלמי (יבמות פ' ז' הל' ה', דף ז' ע"א): צא וראה היאך הצבור נוהג ונהוג. זהו כללו של ר' יהושע בן לוי בדבר הלכה וזהו גם כן כללה של חכמת-העם המבקשת להכיר את העם. ועל האתנוגרפיה היהודית מוטלת החובה להכיר את עם ישראל, בפרט בארץ הקודש. מפתח להכרה כזאת כבר נתן ש"ל ר': אם רוצה אתה להכיר את עצמך, הבט אל האחרים; אם רוצה אתה להכיר את האחרים, התבונן לנפשך. בימינו חפצה החכמה להקיף, להבדיל, לדמות. ואם כבר אמרו: אם אין דעה הבדלה מנין, יש גם להפוך את הכלל: אם אין הבדלה דעה מנין. וכיחיד כן גם הרבים: מי שרוצה להכיר את עמו, צריך שיכיר גם עמים אחרים. החכמה החוקרת את העם היא האתנוגרפיה. ופה אין לנו לדקדק ולהבדיל בין אתנולוגיה ובין אתנוגרפיה. שהאתנולוגיה דורשת הצד השווה בין העמים, החוקים הכוללים, הכללים הגדולים. והאתנוגרפיה דורשת סיגנון כל עם ועם לחוד: בין כך ובין כך צריך לדמות מנהגי עם אחד למנהגי עם אחר, ודווקא במה שמסכימים בני-העם זה עם זה, או גם עם אחד עם אומה אחרת, הצד השווה שבהן, הוא העממי.

חכמת האתנוגרפיה החדשה נוגעת בגבול כמה חכמות עתיקות: היא דורשת את גוף בני העם, ובזה היא נוגעת בגבול האתנוגרפיה והאנתומיה; היא דורשת את מושב בני העם, ובזה היא נוגעת בגבול הגיאוגרפיה; היא דורשת את חוקי העם ומשפטי-העם, ובזה היא נוגעת בגבול התכניקה; היא דורשת את לשון העם ובזה היא נוגעת בגבול הפילולוגיה; היא דורשת אמונות העם ובזה היא נוגעת בגבול התיאולוגיה והמיתולוגיה. אבל בכל מקום ובכל עת האתנוגרפיה דורשת את העם בתור כלל עממי, ולא את היחיד הפרטי.

על אודות ערך העממי וחשיבותו נשתנו ונתחלפו הסברות. לפנינו נטו לסברא שכל מה שהעם עושה הוא תכלית הטוב והיפה. היום נוטים להפך

הסברא הזאת. היום מקובל כללו של "Das Volk: Hoffmann—Krajer" (העם אינו יוצר, אלא שונה על היצירה) "produziert nicht, es reproduziert" Naumann אומר בפירושו. שכל מה שעושה העם, אינו עושה מעצמו אלא מקבל מעשי הדרגות העליונות ומורידם אל דרגתו התחתונה. זהו משפט אכזרי מאד. אבל הכל מודים, שאגדות העם, משליו, וחידותיו מצטיינות ביופי גמור. ענינם פעמים שהוא הולך בדרך מחשבות הילדים אבל צורתם, לשונם משוכללת בתכלית האמנות.

1. פרטי חובות האתנוגרפיה⁽¹⁾

(א) גוף בני העם. כמה סימנים מבדילים בין מין בני אדם אחד למין אחר, בין משפחות של עם זה למשפחות אחרות, בין עם לעם, בין אלוף לאלוף, בין יחיד ליחיד. הסימנים המובהקים ביותר הם: גובה הקומה; גודל הגולגולת וצורתה. אם היא סגלגלת או מרובעת; מצח ולחי בולט או שקוע; צבע העור; צבע השער; צורת השער (תלתלים, פיאות); צבע העינים וכו'. ויש לחקור, אם הסימנים האלה דומים אצל בני ישראל מצד אחד ואצל הערבים והנוצרים מצד אחר. ועוד יש לחקור לחוד את בני ישראל הבאים מארצות אירופא ואמריקא והבאים מארצות הקדם ואפריקא, מסוריא, ממסופטמיה (ארם-נהרים), מערב, מתימן, מפרס, מבוכארה, מטורקסטאן, מהודו, מסין, ממערב (שבאפריקא) מכוש עד מרוקו.

(ב) מושב בני העם. שאלות האתנוגרפיה אינן פשוטות כל כך כמו שאלת המרגלים: «ומה הערים אשר הוא יושב בהנה, הבמחנים אם במבצרים». שאלות כאלה במקומן עומדות. אבל נוספו עליהן אחרות: מאימתי יושבין בני-ישראל בכל מקום? מאיזה ארצות באו? כמה יושבים בערים, כמה בכפרים, כמה בטירות ובחוות?

מתי החלו הערים והכפרים וכו' להבנות? איך נבנו הכפרים, אם בשורה אחת, על-יד הדרך שורה כנגד שורה, אם ברחובות, אם בלי סדר, זעיר שם וזעיר שם? איך מגינים על המקום מפני האש? מאין מקבלים את המים? ויש לדמות את מושב היהודים בינם לבין עצמם ובינם לערבים ולנוצרים. כפרי ילדים, כפרי הנוער טעונים הבחנה מיוחדת.

(ג) בתי בני העם. גם בערים ומכל שכן בכפרים, בטירות, בחצרות, במושבים. יש לדרוש, איך בונים בני ישראל את בתיהם. בערים ששם יושבות כמה משפחות בבית אחד, יש בלי ספק טיפוס כללי לבנין או כמה טיפוסים,

(1) ביבליוגרפיא אצל Eduard Hoffmann—Krajer, Volkskundliche Bibliog-

raphic מדי שנה בשנה.

ואולי יש גם הבדל בין עיר לעיר. בפרט ראויים להתבוננות בתים שבני ישראל בונים לעצמם, או גם משפחה אחת לעצמה. ראויים לתשומת־לב הסגנון, החומר, תבנית הבית: החומות, הגג, הדלף, החלונות, החדרים; התנור, הכירים, ארובות העשן, איפה שומרים את הבהמות, את הסוסים, את העופות; החצר, הגן, היש הבדל בין בנין בני ישראל ובין בנין הערבים? בני־ישראל הבאים מארצות שונות, האם שונים הם גם בבנין בתיהם?

(ד) רהיטי הבית, כל־יִתְשִׁישׁ, בגדי העם ותכשיטיהם. אם אפשר שהבתים משתנים זה מזה בחיצוניותם, בוודאי הם משתנים בתוכם עוד יותר: בצורת רהיטיהם וכלי תשמישם וגם בעריכתם, בסדרם, ועוד יותר בבגדי יושביהם ובתכשיטיהם. בני ארצות הקדם ותימן בלי ספק מנהג אבותיהם בידם. היהודים מתימן או מבוכארא מתלבשים בדרך אחרת מהיהודים הבאים מארצות איירופא. בני קדם מחזיקים עוד במיני הקשוחים שישעיה הנביא מונה אותם (ג' י"ח כ"ד), ובני איירופא קצתם כבר בני חורין הם להיבטל מהם—מלבד תכשיטי האנשים והנשים ראוי לשים לב לתכשיטי בית־הכנסת, לארון־הקודש, לפרוכת, לכתרי ספרי־התורה ולתכשיטיהם.

(ה) אמונות בני העם. יש להבדיל בין האמונות הנעשית ע"י בני הבית: איך הם אופים, מכבסים בגדיהם, תופרים, אורגים וטווים בבית ובין האמונות הנעשית רק ע"י אומנים מומחים. אמונות הבית משמרת מנהגים עתיקים או מיותרים—גלויה וידועה לכל חשיבות הסטאטיסטיקה החוקרת ודורשת בדקדוק פרטי אמונות היהודים בארץ הקודש. האתנוגרפיה מחויבת ללמוד מן הסטאטיסטיקה. מה הן האמונות שבני ישראל חפצים בהן, היש אמוניות שנואות או מתועבות?—מכל בעלי אמונות הרי עובדי האדמה הם המחזיקים ביותר במנהגים עתיקים, כמו שאמר עמוס הנביא: וקראו אכר אלי אבל, ומספד אל יודעי נהי (ה' ט"ז), מפני שהאכרים יודעים היטב מנהגי ההספד.—לכן האתנוגרפיה גם בארץ ישראל תסתכל ביתר עיון למלאכת עובדי האדמה ומנהגיהם.

(ו) משפטים. בכל עם ועם קימים בצד דיני המלכות וגזירות הממשלה עוד חוקים ומשפטים שלפיהם בני העם דנים את דיניהם ומוצאים הפשרה למריבתם. כן נאספו בגרמניה חוקים ומשפטים מקובלים ומסורים מדור לדור ע"י יעקב גרים (Rechtsaltertümer), וראוי לדרוש, אם גם בארץ הקודש חוץ מדיני הממשלה האנגלית וחוץ מדיני החושן משפט יש עוד משפטים עממיים?

(ז) לשון העם. אומות בעלות תרבות גבוהה מבדילית בין דרך הלשון ואוצר המלים שבו משתמשים המשכילים ובין הלשון והמלים שמשתמשים בהן בני העם. באשכנז ובצרפת כבר ציירו אטלאס הלשון ובו מצויינות דרכי הלשון והמלים

וגבולותיה—ידוע לכל, כי באירופא מערבים בני ישראל בלשונם כמה מלים וכמה בטויים מספרדית, מאשכנזית, מסלאבית. כמו כן יש לבדוק לשון בני ישראל בארץ הקודש, מה יש בה מלשונות אירופא ומלשון הערבים. צרכי החיים, צרכי היום, צרכי השעה מחייבים את בני־ישראל בארץ הקודש לחשוב תמיד מחשבות חדשות, לעבוד עבודות חדשות, לתקן כלים חדשים. נבחר נא דוגמא מהענין שאנו עוסקים בו. אנחנו רגילים לקרוא בשם אגדות בין אגדות המדרשים על אברהם אבינו, על יוסף הצדיק, על משה רבינו, על דוד המלך, בין אלה שהנוצרים מספרים על קדושיהם, בין מה שהאומנות מספרות לילדים על הענקים ועל בני הננסים. אבל בלי ספק מבדילים בארץ הקודש בבית־הספר בין historia, fabula, legenda (בין Märchen, Fabel, Sage, Legende). לכן כל העוסקים באתנור גרפיה צריכים להשגיח גם אל לשון העם. מי שמספר מנהג, מי שמצייר כלי, חייב לקרא המנהג או הכלי בשמו שהעם קורא אותו.

II. פולקלור.

תולדת השם הזה ידוע בדיוק גמור. בשנת 1846 השתמש בו בראשונה החוקר האנגלי J. W. Thoms ויענינו: ידיעת־העם. ויש שקראו בשם הזה את הענינים שפרטנו מחובות האתנוגרפיה. אבל היום קימת בענין זה הסכמה גמורה, והיא לקרא בשם „פולקלור” את החכמה המתעסקת באגדות העם, בספורי העם, בשירי העם, בחידות העם, במשא העם, באמונות העם, ודווקא באלה דרשו וחקרו היטב מאז. מאז נודע כי האגדות העממיות דומות זו עם זו דמיון מפליא: ספורי העם מספרד דומים מאד לספורי העם ברוסיה או גם באוסטראליא. לעמי אירופא השונים יש כמעט אותו אוצר האגדות, ולעמים שלמדו מהם יש להם אגדות דומות לאלה רק מועטות מהן זה מה דורות בקשו לפרש את הדמיון הנפלא הזה, ונולדו כמה שיטות.

השיטה הקדמונה היתה שיטת המיתולוגיה. בעלי השיטה הזאת בקשו באגדות העם סודות עמוקים, סתרי תורה, ודרשו על כל קוץ וקוץ של ספורי ילדים תלי תלים של מיתוס על השמש והירח, על מלחמתו של השחר עם הלילה, של הקיץ עם החורף, על גבורות הטבע ואלהי המיתוס. ראשי המדברים בשיטה הזאת היו Jakob Grimm, Adalbert Kuhn, Max Müller, Michel Bréal, Angelo de Gubernans והם סברו שכל ספור מקורו מאגדה (legenda), וכל אגדה מקורה ממיתוס. ולפי שבמיתוס הזה משתתפים כל העמים של הגזע הארי (האינדא־גרמאנים), לפיכך דומות אגדות כל העמים האלה אלו עם אלו. מולדתם אחת היא: כל־האגדות האלה נולדו באשר נולדו גם העמים האלה. היום גלוי וידוע שצריך להפוך את השיטה: האגדה אינה מיתוס, אדרבא

במיתוס נמצאו כמה אגדות. דוגמא אחת: בעלי שיטת המיתולוגיה סברו כי Dornröschen אינה כי אם Brynhild. היום חושבים אנחנו שמוטיב (motivum) העיקרי של ספור Dornröschen נכנס במיתוס של ברינהילד. כיום שיטת המיתולוגיה בטלה ומבוטלה.

עוד לא באה שמש של שיטה זו וכבר זרחה שיטה אחרת, שיטת הודו: האגדות כולן נולדו בארץ הודו ומשם נפוצו לארבע כנפות הארץ. לפיכך מסכימות הן אלו עם אלו. ראשי המדברים בשיטה הזאת הם Theodor Benfey, Reinhold Köhler, Gaston Paris, Emmanuel Cosquin בימינו. אע"פ שגם Benfey עצמו היה מוכרח להודות שמשלי השועלים נמצאו בארץ יון לפני המצאם בארץ הודו—כיום מכירים אנחנו כמה אגדות ממצרים שהיו קיימות וגם נכתבו על ספר עוד בימים קדמונים בזמן שלאגדות הודו לא היתה עדיין שום השפעה.

אין להשמיט כאן גם את שיטת הסוברים שזאגדות נולדו בישראל; ביניהם נמנה גם החכם לאנדסבערגער בהקדמתו להוצאת משלי סופוס.

רגילים להזכיר עוד גם את השיטה האנתרופולוגית הסוברת שהאגדות נולדו בכל מקום, ובמקרה הן דומות אצל עמים שונים. אמנם שני החכמים Andrew Lang, Joseph Bédier שלהם מיחסים את השיטה הזאת מתנגדים לסברה הזאת ואומרים, שלא כווננו לה מעולם. ובאמת שיטה כזאת טעות גמורה היא. אגדות העם הם מעשה אמנות גמורה שאי אפשר לבדות אותן מלב שתי פעמים במקומות שונים. והיום מבדילים בין האגדות השלמות ובין חלקי האגדה (המוטיבים שלה). המוטיב היחיד אשר הוא מן «הרעיונות היסודיים» (Elementargedanke), כלומר מחשבה הרגילה בפי כמה וכמה אומות, כגון: החיות מדברות, הנשים עושות בערמה, הכלה שנואה לחמותה, שיש סימנים לנחש על פיהם את האסון, שעץ החיים או מים ממקור החיים יכולים להחיות את המתים; המוטיבים האלה וכיוצא בהם כשהם לעצמם ידועים הם להרבה והרבה אומות ולשונות; אבל חבור המוטיבים, השתלשלותם, גמר מלאכתם ושכלולם האמנותי אינו נעשה אלא פעם אחת בעולם.

בימינו, לעינינו נולדה עוד שיטה חדשה, שיטת הריטוס (Ritus), זוהי שטתו של P. Saintyves הסובר שכל אגדה נולדה ממנהג דתי, מריטוס קיים. ויש לו למחבר זה גם ספר Essais de Folklore biblique אשר בו הוא מבקש לחזק את שגם ספורי הנסים בספרי קדשנו נולדו ממנהגים. כך היו נוהגים, למשל, להוריד אש על הקרבן, מזה נולדה האגדה שהאש ירדה על קרבן מלואים של אהרון, על זבח שלמה, על מזבח אליהו בכרמל; נהוג היה לעשות חוג של קסם סביב למקום מוחרם, לפיכך סבבו את יריחו כמה פעמים. ועוד הרבה לפרש

בדרך הזה את מעשי הנסים. אבל מעטים הם ההולכים בעקבי שיטתו. השיטה השלטת כיום היא השיטה ההיסטורית-הגיאוגרפית: כל אגדה ואגדה נולדה במקום אחד, ועברה ממקום למקום, מארץ לארץ, מלשון אל לשון. הן ע"י כתב, וזה הוא מעוטא דמעוטא, הן בעל פה. זו היא שיטת האגדות הנודדות או האגדות השאולות. ומי שחוקר אגדה אחת, חייב לאסוף את נוסחאותיה השונות הידועות אצל כל העמים, ומענינם הוא מכריע, איפא נולדה האגדה. השיטה הזאת נוסדה ע"י הפינים Julius Krohn, Kaarle Krohn, Antti Aarne. הפינים מבססים את הסברה הזאת בפרט בחקירות חשובות היוצאות לאור בשם Folklore Fellows Communications. ויש שכר לפעולתם: כמה אגדות ידוע כבר איפה נולדו, מאין באו ואיך נפוצו. אמת שקצת מן האגדות באו מהודו, אבל גם באירופה נולדו כמה וכמה אגדות ויש גם אגדות שנולדו בישראל.

(א) פולקלור יהודי¹.

מימים קדמונים עד היום הזה המשל והאגדה חביבים הם בישראל. משל יותם על העצים שהלכו למשוה עליהם מלך (שופטים ט' ח"כ). נאמר בזמן שאין עוד אגדה הודית רשומה ידועה לנו. גם משל המלך יהואש על החוח אשר שאל בת הארזו לאשה (מלכים ב' י"ד ט') עתיק מאד.

גם בעיני התנאים הגדולים המשל חשוב מאד. אמרו עליו על הלל הזקן שאפילו «שיחת הרים וגבעות ובקעות, שיחת עצים ועשבים, שיחת חיות ובהמות, שיחת שדים ומשלות הכל למד» (מס' סופרים ט"ז ט'). כמו כן «אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי שלא הניח... שיחת מלאכי השרת ושיחת שדים ושיחת דקלים, משלות כובסין, משלות שועלים» (סוכה כ"ח ע"א, בבא בתרא קל"ד ע"א). ר' מאיר, כי הוה דריש בפירקיה, הוה דריש תילתא שמעתא, תילתא אגדתא, תילתא מתלי, כלומר שליש הלכה, שליש אגדה, שליש משלים, ואמר ר' יוחנן: שלש מאות משלות שועלים הו לור' מאיר (סנהדרין ל"ח ע"ב). בר קפרא אמר בבית המשתה ג' מאות משלים על השועל עד שנצטננו התבשילים (קהלת רבה א' ג'). אמת, דברו חכמים לשון הבאי, אבל מן הגוזמאות האלה יוצא בוודאי שנחשב לגדולי הגדולים לשבח ולמעלה יתירה שלא הניחו ידם מהמשלים. ר' יהושע בן חנניה, «אסכולסתיקא דאורייתא», מנע את ישראל מלמרוד במלכות ע"י המשל על קורא מצרי (בוודאי הוא העגור) שהוציא עצם מגרונו של הארי (בראשית ר' ס"ד י'). ר' עקיבא דרש המשל של השועל עם הדגים על התורה שהיא חיינו

---

(1) עי' מאמרי Das hebräische und arabische Märchen בכרך ד' של Bolte- Polivka, Anmerkungen zu den Kinder u. Hausmärchen der Brüder Grimm.

ואורך ימינו (ברכות ס"א, ע"ב). הנה אגדת התנאים והאמוראים מלאה משלים מקצה אל קצה (משלי שועלים בתלמוד ובמדרש קיבץ S. Back: MGWJ 1875, 76, 80, 81, 84).

פעמים המשל אינו מסופר, אלא רק מרומז בפתגם עממי המיוסד עליו: «דאמרי אינשי». דוגמאות: גמלא אזלא למיבעי קרני, אודני דהוו ליה גזיון מיניה (נהדרין ק"ו ע"א), כלומר: הגמל בקש לו קרנים, גם את אזניו שהיו לו חתכו לו—וכרכושתא ושונרא עבדו הלולא מתרבא דביש גדא (סנהדרין שם ע"א). כלומר: החולדה והחתול עשו משתה מחלב חיה שמולה רע. — בין מדידה ובין לא מדידה מתגלגלת בת קבריא (אסתר ר' ב' א'), כלומר: בין בנוצת עצמו בין בנוצת עוף אחר מתקשט העורב. — טב לביש לא תעביד ובישא לא מטי לך (בראשית ר' כ"ב ח'); אפשר שרומז על המשל מהאדם שהחיה נחש בדרך והנחש נשכו. — כך עונשו של כדאי שאפילו אמר אמת אין שומעין לו (סנהדרין פ"ט ע"ב); אפשר רומז על המשל של הרועה שהיה רגיל לשחק ולקרא: בא הזאב, בא הזאב ופעם אחת כאשר באמת בא הזאב, לא היה אדם שהקשיב לו. אולי גם על המשל המפואר של Menenius Agrippa נמצא רמז: לעתיד לבוא הפה והכרס מתדיינין זה עם זה (בראשית ר' ק'). ממשלי שועלים של ר' מאיר לא נזכרו בתלמוד אלא הפסוקים שעליהן נסמך המשל האחד (סנהדרין ל"ח ל"ט). המשל עצמו אינו מסופר אלא הובא ע"י רש"י ורב האי גאון.

גם ספורי אגדה שאינם משלי שועלים גם כן אינם נזכרים לפעמים אלא ברמז, כגון: בוא וראה כמה גדולים בעלי אמונה מחולדה ובור (תענית ח' ע"א), או מעשה דההיא איתתא דהוה עובדא ואפיקתיה (קדושין פ' ע"ב) וזה הוא המעשה המפורסם מהמטרונה באפיסוס כמו שמפרש רב חננאל בתוספות. וכמה מן הספורים המפוארים בעמים נודעים גם בתלמוד ובמדרש כמו קניא דרבא (נדרים כ"ה ע"א), או מרגניתא שנמצאה בקרב דג (שבת קי"ט ע"א, והוא המוטיב המפורסם באגדה על Polykrates).

גם אחרי ימות התלמוד לא אבדה חשיבותו של המשל ושל הספור העממי. ידוע לשבח חבורו של רב נסים בן יעקב בן נסים: חבור יפה מהישועה, כלומר ישועה מצרה לרוחה. הוא היה חי בין מושלמים וראה שלמושלמים יש להם כמה חבורים להשקיט את עגומי הנפש ולהבטיחם שאלהים הוא אלהי צדק ולבסוף יגמול לאיש חסד כמפעלו, לפיכך שם לבו לחבר חבור כמו זה גם לישראל ולהביא במקום אגדותיהם של המושלמים אגדות מישראל.

פעמים קבצו את האגדות ואת המעשיות בלא שום כוונה להורות או להועיל, ולא כוננו אלא לשעשועי בני אדם, לקצר את הזמן לתת עונג ולספק את תשוקת האנשים המתאווים לשמוע דברים חדשים ונפלאים. כן נולדה «אלפא ביתא דבן

סירא», וגם ספר שעשועים לר' יוסף בן מאיר בן זבארה, שניהם בארצות המושלמים, וכן נולדו משלי שועלים של ר' ברכיה הנקדן בארצות הנוצרים. אמנם גם בדורות האחרונים לא בטלה המסורת הקדמונית של המדרש העתיק ושל רבינו נסים, המסורת שכוונתה להועיל לנפש ע"י אגדות ומשלים לתקן המוסר לחזק האמונה, וברם זכור לטוב ר' נחמן בן שמחה מברצלוב, (נכדו של הבעש"ט) שמלא ספורי מעשיותיו טעם וחן, חסד וחסידות. ולפי שבני ישראל אוהבים את האגדות ואת הספורים, אין לתמוה שהעתיקו כמה חבורי מעשיות גם מלשונות אחרות, העתיקו את משלי סנדבד, את בן המלך והנזיר, שתי פעמים העתיקו כלילא ודמנא, ובימינו כמעט אין קץ להעתקת המעשיות בעברית.

גם בחקירת האגדות יש להם לחכמי ישראל חלק חשוב. הרב הגדול ישראל ד"ר (פאריס) ירד לעומק אגדות ישראל, השוה אותן לאגדות עמים אחרים, והצליח לבאר את תולדותן; בפרט אין כמוהו בדרישת האגדות על אלכסנדר מוקדון¹. M. Grünbaum החכם הענות, אסף את אגדות המושלמים על תולדות ישראל והשוה אותן לאגדות ישראל; ישראל ד"ר זון הוציא לאור ספר שעשועים של יוסף בן מאיר בן זבארה, וגילה את מקור ספוריו ואסף נוסחאותיהם השונות, אבל חלק הבכורה, פי שנים ועוד יותר, נטל החכם משה גסטר, אחר כמה מאמרים חשובים בגבול חקירת האגדות הוציא לאור ספר המעשיות The Exempla of the Rabbis כולל יותר משלש מאות מעשיות בעברית וקצור ענין של ארבע מאות וחמשים מעשיות באנגלית ולכל מעשה ומעשה ערך את הדומה לו הן בספרי ישראל הן העמים—ובהקדמתו לקובץ המעשיות הוא נותן את ראשי הפרקים לתולדות האגדה והאגדות ועתה בימינו כמעט נגמרה מלאכה, מפוארה, מלאה חכמה: The Legends of the Jews I—VI של ר' לוי גינצברג המאסף את ההגדות לספרי הקודש מתחלה עד דורות הקבלה, ובצד אגדות ישראל הן בארץ הקודש הן בבבל הן באלכסנדריא הוא עורך מה שנאמר על הענין הנידון ע"י אבות הכנסיה הנוצרית, בספרי המושלמים ומה שדומה לאגדות ישראל בספורי עמים אחרים, לא בא כעושר הזה עוד לרב.

חכמי ישראל התחברו גם לחברה לדרוש את הפולקלור היהודי, ועל ידם העריך הרב M. Grünwald בתחלה מכתב עתי: Mitteilungen der Gesellschaft für jüdische Volkskunde ואחר כך ספר השנה Jahrbuch für jüdische Volkskunde, בחבורים האלה נאספו לרב גם מעשיות, אבל לא בעברית, כי אם באידיש. גם חוץ לחברה זו יצאו לאור קובצים פאלה, ומהם חשוב ביותר

(1) ביבליאגרפיה של חבורי ר' ישראל לוי ומאמריו על האגדות נמצאה 1926 REJ

הקובץ של אָלשוֹנגר Rosinkes mitt Mandlen, ועתה על החברה הא"י להסטוריה ואתנוגרפיה בירושלם מוטלת החובה להוסיף על מה שהתחילו ב־Mitteilungen וגם מה שזכו אחריהן ה"רשומות".

(ב) אגדות ממקור ישראלי.

ברור לנו איפוא שהאגדות נודדות ממקום למקום, מעם לעם, ואין בכל הארץ אפילו עם אחד שברא ובדא מלבו את כל האגדות שהוא יודע ומספר. וברור גם כן שכל אגדה נולדה רק במקום אחד. ואם כן יש לשאול: האם גם בישראל נולדו אגדות? אין אנו הולכים עוד בעקבי לאנדסבערגער ואחרים כמוהו שהפליגו לומר: סתם אגדות בישראל נולדו. בכל זאת, אין ספק שגם ממקור ישראל נבעו אגדות. אבל אין לדון בכל אגדה אלא אחר בדיקה פרטית.

האגדות היותר קדומות שאנחנו יודעים היום הן אגדות מצריות. החשובה שבהן מספרת מעשה בשני אחים ולאחד אירע עם אשת אחיו מה שאירע ליוסף עם אשת פוטיפר. גם הוספות המעשה נמצאו בכמה אגדות אחרות. אבל למשלים בספרי קדשנו, למשל יותם על העצים שהלכו למשוח להם מלך, ולמשל המלך יהואש על החוח ששאל בת הארז לאשה, למשלים אלה לא נודע להם שום דמיון. לפיכך אפשר שבישראל נבראו.

וגם בתלמוד ובמדרש אנו מוצאים את המקור הראשון לכמה אגדות, כגון על חכמת הירושלמיים. אחד מהם אע"פ שלא ראה את הגמל בכל זאת הכיר שהוא סומא באחת מעיניו ושהוא טעון שתי נודות, אחת של יין ואחת של שמן ושני בני אדם המנהיגים אותו אחד ישראל ואחד נכרי (סנהדרין קד ע"א—ע"ב). ודומה לזה מה שנאמר באיכה ר': מעשה בחד מאתינס שבא לירושלים או חד מירושלים שבא לאתינס. בין כך ובין כך חכמת הירושלמי עומדת בכל הנסיונות כגון בעובדא עם הירושלמי שהיה עליו לחלק חמשה פריגין (אפרוחים) או תרנגול מפוטם. וכן אמרו על ר' יהושע בן חנניה שחכמתו גברה על חכמת בני אתונה (בכורות ס'). הענין הזה, נסיונות החכמה (Scharfsinnproben, preuves de sagacité) חביב מאד באגדות העמים, בפרט באגדות הערבים ובראשונה נרשמו בתלמוד ובמדרש, ואפשר שגם הם ממקור ישראלי יצאו. ובאמת אחד מראשי המדברים בחכמת האגדות בימינו אחר שבדק כמה מאות נוסחאות של האגדה הזאת הגיע אל המסקנה שמוצאה, מכורותיה ומולדותיה מישראל Valter Anderson, Der Kaiser und der Abt, FFC 42, 288)

המשל על הדגים שאין השועל יכול לפתותם שיצאו אליו אל היבשה. אינו ידוע ממקום אחר כי אם מספרי היהודים, וקרוב הדבר שר' עקיבא עצמו יצר את המשל הזה לכבוד התורה שהיא חיינו וארך ימינו.

Zur rabbinischen Sprach – und Sagenkunde יוסף פערלעס

זכה להוכיח שכעשר אגדות בחבור אלף לילות ולילה, על גמול הצדקה, על ישראל חסיד, על כושי ידיד אלהים, על עונש החנף, על נסיון הצניעות, על נסיונות חכמה שכולן ממקור ישראל. ואחר פערלעס בא החכם V. Chauvin ומלא את דבריו והוכיח שגם במעשיות אחרות של אלף לילות ולילה נכנסו אגדות ישראל. ע"י הקוראן וע"י Voltaire וע"י כמה אגדות עממיות נתפרסם מאד הספור על המלאך והחסיד שהלכו יחדיו בדרך, המלאך מתמיה את החסיד במעשיו: ממית נקיים, גומל טוב לרעים ורע לטובים אך בסוף מכיר החסיד במעשים האלה משפטי אלהים, וצדקתו עומדת לעד. החכם Gaston Paris בקש להוכיח שהאגדה על יהושע בן לוי היא תחלת המסורה העממית הזאת.

ועוד נעיר על אגדה מפורסמה. אדם חסיד מפואר (משה, דוד, ר' אליעזר, ר' יהושע, אביי, רבא, רש"י, הגמון, קדוש הכנסיה) מבקש לידע חלקו בעולם הבא, מי יהיה שכנו בעה"ב, והנה כאשר נודע לו שאדם שפל או גוי (טבח, ספר, שומר קובת הזונות) יקבל שכר כשכרו, צר לו מאד לחסיד. אבל בסוף הוא מכיר את צדקת חברו העתיד ויודה: "אשרי שחלקי כחלקו. גם על האגדה הזאת מסכימים גסטר ואף Reinhold Köhler שממקור ישראל נבעה, כי נמצאה כבר במעשיות דרב נסים.

כמו כן על אגדת הטבעות השוות הרומזות על הדתות השונות, היא אגדת האגדות שנעשית מפורסמת ע"י Lessing, גם עליה מסכימין גדולי החוקרים שיהודי אחד, אפרים סאנחא, ברָאָה להצלת היהודים.

וגם יקרה מאד עדות החכם Heinrich Günter שהרבה מאגדות הכנסיה הנוצרית ממעין אגדות ישראל נשאבו.

(ג) סגנון אגדת היהודים ומעלתה.

כמו שנאמר שסגנון אחד עולה לכמה נביאים, ואין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד. כך יש לומר סגנון אחד עולה לאגדות של כמה עמים ואין אגדות של שני עמים שוות זו לזו. בפרט יש להן לאגדות ישראל סגנון מיוחד. אמת הדבר שסגנון הזה אינו בולט בכל מקום. בעל אלפא ביתא דבן סירא לא איכפת ליה אם הוא מתקן את המוסר, ואינו טרוד אלא להתמיה את הקורא, כמו כן בעל ס' השעשועים מספר כמו חרירי או כאחד מן הערבים שאומנתם לספר לכל מי שמשלם להם. ובכל זאת רשאים אנו לומר שאלה ואחרים כאלה יצאו מן הכלל. בכלל יש סגנון לאגדות ישראל.

בכלל: האגדות, גם אם הושאלו מעם אחר, מטהרות מכל מה שמתנגד

לגמרי לדת ישראל. ברכיה הנקדן (משל נ"ח) משים תחת Satyr גבר אחד. האגדות מתייחדות. באגדה נוצרית מפורסמה מאד Der Gang nach dem Eisenhammer: נער חסיד ניצול מפני שהתעכב לשמוע missa; הספור הזה נכנס לקובץ מעשיות בעברית שהוציא לאור ר' ישראל לוי והנה פה הנער החסיד מתעכב להתפלל עם החזן ולומר ברכו. בכמה נוסחאות ידועה האגדה המאוחרת על ר' עקיבא שפגש איש נידון להשרף בכל יום באש גיהנם והצילו ר' עקיבא ע"י שמל את בן הנידון ולמדו ולומר ברכו (בנוסחאות מאוחרות: קדיש); לכאורה המילה היא תחת טבילת הנוצרים וקדיש וברכו הם תחת תפלת הנוצרים בעד המתים¹). באגדות העבריות (אפשר שאולות מן הערבים) החנף מתעטף בטלית ומתפלל בתפילין. במעשיות דרב נסים בשני אחים החסיד העני מתעשר ע"י אתרוגים, כמו כן עקרב אחד שעל ידו מתעשר ומתרומם ר' יוחנן הוא מתגדל בכוס של פסח—ואגדה מתייחדת לגמרה הוא «מעשה ירושלמי» שנתייחסה (שלא כדין) לאברהם בנו של הרמב"ם. ה«מעשה» מלא נפלאות כמו אגדות העמים: עופות נפלאים, עצים נפלאים, איים נפלאים, שדים מזיקין שמריחין בשר אדם— אבל גם השדים לומדים את התורה. מתקבצים בבית־הכנסת, דנין על פי דין תורה, מסדרין קדושין כדת משה וישראל.

כל זה אינו אלא סגנון חצוני, אינו אלא קליפה. כמו כן סגנון חצוני הוא שהרבה אגדות שאולות מעמים אחרים נסמכו על פסוקי המקרא; גם אלפא ביתא דבן סירא, גם ס' שעשועים, גם משלי שועלים דר' ברכיה הנקדן מלאים הם פסוקים, מלאים אגדות, ופעמים רומזים גם על הלכות. מכל משלי שועלים של ר' מאיר לא שמר לנו התלמוד אלא ג' כתובים שעליהם סמך ר' מאיר את משלו, ומשל אחד ידוע כבר ליונים ע"י Aesopus. וכך נהגו גם אחר זמן התלמוד. בכמה אגדות אדם ניצול ע"י חיה או דג שגמל לו טוב; האגדה העברית על דג הגומל טובות נשענת על הכתוב: שלח לחמך על פני המים, כי ברב הימים תמצאנו (קהלת י"א א'). באגדות הערביות פעמים יוצא המשפט מעוקל מלפני דוד המלך ואחר כך בא שלמה ומתקן את המעוות. אגדה כזאת נמצאה גם בקובץ המעשיות שהוציא לאור ר' ישראל לוי ושם נסמכה על המקרא: לשלמה אלהים משפטין למלך תן וצדקתך לבן מלך (תהלים ע"ב א'). מסורת ישראל רחוקה מאד משנוא את הנשים ומשפוך עליהן בוז ולעג; אבל אם בכל זאת נכנסה אגדה זרה כזאת בישראל, מיד מצאה לה כתוב: ואשה בכל אלה לא מצאתי (קהלת ז' כ"ח).

ונראה לי שפעמים בראו אגדה או משל, מפני שמצאו לו פסוק. דוגמאות: משל אמרו על שני כלבים בעדר אחד שהיו צהובין זה בזה, אבל כאשר בא הזאב, עמדו עליו יחדיו והרגו אותו. המשל הזה לא נברא אלא להראות שמואב

ומדין שנאו זה לזה ורק נגד ישראל התאחדו (סנהדרין ק"ה ע"א). ואמרו משל על עטלף ותרנגול שהיו מצפין לאור ואמר התרנגול לעטלף: אני מצפה לאורה שאורה היא לי. אבל את מה לך ולאורה? (סנהדרין צ"ח ע"ב); נראה שכל המשל הזה לא נהיה אלא לפרש הפסוק: למה זה לכם יום ה', הוא חשך ולא אור (עמוס ה' י"ח).

אבל פעמים אגדת העמים כשהיא נכנסת בישראל תשתנה שנוי פנימי. ידועה היא האגדה שנותנים רשות לאשה לשאת את מה שהוא לה היותר יקר, והאשה (הנשים) נושאה את בעלה ובערמה היא מצילה את בעלה (טיפוס: Weiber von Weinsberg) ומזה נולדה האגדה על אשה ששהתה עם בעלה עשר שנים ולא ילדה, ורצה בעלה לגרשה, אבל נתן לה רשות ליטול מביתו כל מה שחפצה בו, והיא נטלה את בעלה כשהוא ישן והביאה אותו אל בית אביה (פסיקתא דר' כהנא, קמ"ד ע"א; שיר ר' על א' ח'). בכמה ספורי ילדים יש לתנין נורא שבעה ראשים והוא מאבד את בני המדינה עד שבא גבור המתין בחרבו את ראשי התנין; באגדת התלמוד השד שהיה מזיק לבני בית מדרשו של אביו היה דומה לתנין בעל שבעה ראשים, ובא רב אחא, עמד נגדו והתפלל ובכל כריעה וכריעה שכרע ר' אחא, נפל ראש אחד של התנין (קדושין כ"ט ע"ב).— כמו כן ידוע באגדות העמים ובמליצותיהם המשל על העור והפסח שהיה להם לשמור את הגן, וישב הפסח על גב העור וגנבו כן יחדיו את פירות הגן. חכמי ישראל דרשו את המשל הזה על הנשמה והגוף שעתידין יחדיו ליתן דיין-חשבון.—ע"י Aesopus וע"י Babrios ידוע המשל על השועל הרעב והכחוש שנכנס דרך פרצת הגדר לכרם ואכל ושבע ענבים, אבל לא היה יכול לצאת דרך הפרצה עד אשר צם וברעב נהיה כחוש כמו שנכנס; המשל הזה היה ידוע כבר, ובא גניבא ודרשו על העולם הזה, שהאדם נכנס בו ערום ואע"פ שאסף וקבץ הון ועושר ונכסים, הוא יוצא ערום מן העולם (קהלת ר' ה' כ"ט).

האגדות שנוצרו ונולדו בישראל לטובת ישראל ודתו נוצרו. ר' עקיבא ברא משל על הדגים והשועל לכבוד התורה. האגדות על חד מאתינס, על חכמי אתינס, על הירושלמים, אגדות שבהן תמיד חכמת ישראל גברה על חכמת האומות, לכבוד ישראל נולדו. וראוי לשים לב לאגדות ישראל שנכנסו באלף לילה ולילה. הקובץ הזה של אלף לילה ולילה מצטיין בקלות ראש ופעמים גם בנבול פה; ומן הכלל הזה יש להוציא דווקא את האגדות שהושאלו מישראל, הלא הן כמו עשרים, ורובן ככולן מפארות את החסידות, את גמילות-החסדים, את הענוה או מרשיעות את החנופה. כמו כן מפארה הענוה באגדה של החסיד המפורסם עם שכנו בגן-עדן.—המגמה במעשיות דרב נסים שלשמה נאספו, היא להראות לעינים משפט אלהים וצדקתו. וגם האגדה על ר' יהושע בן לוי עם אליהו הנביא (טיפוס

— (L'ange et l'ermite) באה להצדיק את הדין ולהוכיח את השגחת האלהים. — המשל על הטבעות השוות ברא אפרים סאנחא להראות שאין רשות לדת אחת להתגאות על דת אחרת. — ובדורות האחרונים ספורי המעשיות של ר' נחמן מברצלב מגידים בקול רם שהעושרי הגבורה הערמה הלמודי החכמה אינם כלום כנגד הענוה נגד נפש תמימה נגד לב נקי ; ר' נחמן הגדיל לעשות בכח הדמיון ובכוח הספורי אבל יותר מזה הפליא לעשות באהבת אלהים באהבת בני־אדם באהבת כל בעלי חיים.

בכלל אע"פ שיש כמה אגדות יוצאות מן הכלל הנה רשאים אנו לומר שיש לאגדת ישראל סגנון מיוחד.

ביבליאוגרפיה

בכלל

Volkskundliche Bibliographie, herausgegeben von Eduard Hoffmann—Krazer; מן 1919 והלאה.

אתנוגרפיה ואתנולוגיה

חבורים עתיקים:

John Lubbock 1) Prehistoric Times as illustrated by ancient remains and the manners and customs of modern savages 1865.

2) The origin of civilisation and the primitive condition of man, 1870.

3) Researches in the early history of mankind and of civilisation 1865.

4) Primitive culture 1871.

Friedrich Müller, Allgemeine Ethnographie 1879.

ב. חבורים חדשים:

Rich Andre, 1) Ethnographische Parallelen und Vergleiche I 1878 II 1879. 2) Die Flutsagen, ethnographisch betrachtet 1891.

Ad. Bastian, 1) Die Vorgeschichte der Ethnologie. 2) Allgemeine Grundzüge der Ethnologie.

James George Frazer, 1) Totemism and Exogamy 1910. 2) The golden Bough 1908 etc.

Leo Frobenius 1) Atlantis 1910, 2) Und Afrika sprach 1913.

Fr. Graebner, 1) Die Methode der Ethnologie 1913, 2) Das Weltbild der Primitiven 1924.

Ernst Grosse 1) Die Anfänge der Kunst 1894, 2) Die Formen der Familie und die Formen der Wirtschaft 1896.

Mich. Haberlandt, 1) Völkerkunde I 1922^a II 1920^a 2) Einführung in die Volkskunde 1924.

Eduard Hoffmann—Krazer, Die Volkskunde als Wissenschaft 1902.

Andrew Lang, 1) Customs and Myth 1885^a, 2) Myth, Ritual and Religion I, II 1899.

Lévy — Brühl, Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures 1910.

Lutz Mackensen, Über die Ziele und den Inhalt volkskundlichen Schaffens. Zeitschrift für Deutschkunde 1926.

Eduard Hugo Meyer, Deutsche Volkskunde 1921.

Hans Naumann, Grundzüge der deutschen Volkskunde 1929^a.

Oskar Peschel, Völkerkunde 1897.

Friedrich Ratzel, Völkerkunde 1897.

Salomon Reinach, Cultes, Mythes et Religions 1905.

Wilhelm Schmidt, 1) Die Stellung der Pygmäenvölker in der Entwicklungsgeschichte des Menschen 1910, 2) Der Ursprung der Gottesidee 1912.

Herbert Spencer, Principles of Sociology 1876.

Edward Westermarck, 1) History of human marriage 1891, 2) Origin and development of moral ideas 1905—1908.

Wilh. Wundt, Völkerpsychologie VII 1917.

פולקלור בכלל.

Antti Aarne, 1) Verzeichns der Märchentypen. Folklore Fellows Communications № 3, 1910. 2) Leitfaden der vergleichenden Märchenforschung FFC. № 13. 1913.

Joseph Bédier, Les Fabliaux 1925^a.

Theodor Benfey, Panchatantra, fünf Bücher indischer Fabeln, Märchen und Erzählungen I II 1859.

Johannes Bolte und Georg Polivka, Anmerkungen zu den

Kinder-u. Hausmärchen der Brüder Grimm. I 1913 II 1915 III 1918 IV 1930.

Charlotte Burne, Manual of Folklore 1914.

Dr. Braun Soma, A népmese s. a. (1922)

Victor Chauvin, Bibliographie des ouvrages arabes on relatifs aux Arabes I—XII Liège 1892—1922.

Emmanuel Cosquin, 1) Contes populaires de Lorraine 1887 2) L'origine des contes populaires européens et les théories de M. Lang 1891, 3) Les contes populaires et leur origine 1895.

Arnold von Gennep, Le Folklore 1924.

Reinhold Köhler, Ausätze über Märchen and Volkslieder 1893.

Karle Krohn, Die folkloristische Arbeitsmethode 1926.

Friedrich v. der Leyen, Das Märchen 1925^a.

P. Saintyves, Les contes de Perrault et les véctis parallèles 1926.

Paul Sébillot, 1) Folklore de France 1904—1907 2) Le Folklore.

Stith Thompson, The Types of the Folktale. Folklore Fellow Communicotions № 74. 1928.

Wilh. Wundt, Völkerpsychologie III 348—383.

פולקלור בכתבי הקדש.

Bolte, Anmerkungen zu den Kinder-u. Hausmärchen der Brüder Grimm. IV 1930.

Osker Dähnhardt, Natursagen I. Sagen zum Altern Testament 1907.

James George Frazer, Folk-Lore in the Old Testament I, II, III 1919.

Hermann Gunkel, Das Märchen im Alten Testament 1917.

P. Saintyves, Essais de Folklore biblique 1922.

פולקלור יהודי.

האגדות בתלמוד ובמדרש.

רשמות מאסף לדברי זכרונות, לאתנוגרפיה ולפולקלור בישראל, ערך ע"י

ביאליק, דרויאנוב, רבניצקי א-ו תרע"ד-תר"ץ.

משה גסטר, ספר המעשיות, תרפ"ב.

דוב העלל ע"י דברים אחדים על חכמת האגדות (פולקלור) הצופה

לחכמת ישראל תרפ"ה 170–162.

Mitteilungen der Gesellschaft für jüdische Volkskunde herausg.
von Max Grunwald 1898 sq.

Jahrbuch für jüdische Volkskunde, herausg. von Max Grun-
wald I 1923 II 1925.

Jewreskaja Starina, Petersburg B. I–XII ed. S. Dubnow.

עד כך י"י

S. Back, Die Fabel in Talmud und Midrasch MGWJ 1875–1884.

[ש' ביילין, ספורים ואגדות נודדות בספרות הרבנית העתיקה (רוסית)

אירקוטסק 1907].

Micha Josef Bin Gorion, 1) Die Sagen der Juden 1914–
1927. 2) Born Judas I–VI 1916–1922.

Victor Chauvin, La Récension égyptienne des Mille et
une Nuits 1899.

Louis Ginzberg, The Legends of the Jews I–VI 1909–1928.

Heinrich Günter, Die christliche Legende des Abendlandes
1910 Kap. 3: Die Legenden–Quellen.

Heller, 1) A héber mese I, II 1923, 1924. 2) Tendances et
idées juives dans les contes hébreux REJ 1923, LXXVII, 97–126
3) Quelques problèmes relatifs aux légendes juives REJ 1925 LXXX
1–26. 4) Neuere Literatur zur jüdischen Sagenkunde MGWJ 1926,
1927, LXX 385–410, 476–496 LXXI 13–38. 5) Das hebräische
und arabische Märchen, Bolte Polivka, Anmerkungen zu den
Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm IV, 315–418.

Landsberger, Die Fabeln des Sophos 1859.

Israel Lévi, Folklore, Croyances et Rites, REJ 1926 LXXXII,
23–25.

Joseph Perles, Zur rabbinischen Sprach- und Sagenkunde
1873.

Siegfried Passarge, Das Judentum als Landschaftskun-
lich-ethnographisches Problem. München 1929.

Hans F. K. Günther, Rassenkunde des jüdischen Volkes.
München 1930.

שאלות למקבצים ומאספים לעניני אתנוגרפיה ופולקלור.
החברה הא"י להיסטוריה ואתנוגרפיה, שאלון פורים. ירושלים, תרפ"ו.
ידישער וויסנשאפטלעכער אינסטיטוט, עטנאגראפישע אנקעטעס, העפט 1,
יומטובים, ווילנא 1928. — וואס איז אזוינס ידישע עטנאגראפיע?
[אנ"סקי פראגע בויגען. ערשטער קאפיטאל. דאס קינד פון יצירת הולד
ביז דעם חדר. פעטערבורג 1914].

J. Ballassa, Kérdőív a magyarországi zsidóság néprajzi
felvétele céljából, Budapest. s. a.

Schweiz. Gesellschaft für Volkskunde 1) Volkskundliche Um-
fragen, 2) Dr. H. Schwab, Anleitung zur Hausforschung, Basel 1922.

L. Martin, Questionnaire d'Ethnographie. Paris 1925.

Szendrey Zsigmond, Néphagyományaink gyűjtőive, Ethnog-
raphia. Budapest 1927, 272, 273.

Atlas der deutschen Volkskunde, Fragebogen Berlin 1930.

III. הלכה למעשה.

החברה הא"י להיסטוריה ואתנוגרפיה אין לה להסתפק בזה שתוציא לאור
דרישות על האתנוגרפיה ועל הפולקלור. לעתים רחוקות, כאן מעט וכאן מעט:
צריך שתהי תמיד עושה ומעשה. צריך שממנה תצאנה ואליה תשובנה החקירות
האלה. ראשיה הנכבדים מעידים: «יש לנו פה בארץ בכלל, ובירושלם בפרט, מאות
צעירים בעלי השכלה פחות או יותר ובעלי נפש, בהם הרבה מבני עדות המזרח
המרובות שיש בידם לאסוף חמר רב ועשיר במקצועות הללו». לכן השיטות
והסברות אינן אלא טפלי, העיקר הם דרכי המחקר. ויש להבדיל בין חובת החכמים
המומחים הבקיאים ובין חובת המקבצים, שבאמת די להם אם הם «בעלי-השכלה
פחות או יותר ובעלי נפש» חובבי ישראל, חובבי העם וחובבי האמת. חברות
האתנוגרפיה בארצות אחרות מפיצות גליוני שאלות בין המקבצים. בימינו
אלה נולדה באשכנז חברה חשובה לעבודה רבה Volkskunde, והנה דווקא לעת הזאת מתקנת החברה את שאלוניה לאלפי מקבציה.
ובחסד החכם Johannes Bolte הגיעו לידי השאלות האלה (אע"פ שעדיין לא
באו למסקנא גמורה). גם אלה גם אחרות היו לי לדוגמא ולהועיל כאשר חברתי
לצורך החברה הא"י להיסטוריה ואתנוגרפיה את השאלון הכללי הרצוף כאן.

ש א ל ו ן

לכל המקבצים והמאספים עניני אתנוגרפיה ופולקלור בארץ־ישראל.
[התשובה על כל שאלה ושאלה צריכה לבוא על נייר מיוחד].
א. המקבץ, שמו, שם עירו [מולדתו ומושבו], שנות חייו, מלאכתו, זמן קבוצו.

ב. מקום הקבוצ. שם המקום בעברית [בימים קדמונים והיום]. בערבית, בלשונות אירופא. אם הוא עיר, כפר, טירה או חצר בודדת. ההר, הנהר, הנחל הקרובים למקום. האם מקום תחנת מסלת הברזל או הספינה הוא? כמה שורות בית, כמה חוצות, כמה רחובות יש במקום? מאין שואבים בני המקום את המים, ממעיין, מבור, מנחל, מנהר; היש צינורות מים במקום? במה מאירים את המקום? איך מגינים אותו מן האש? — בית הקברות (ב' עלמין, ב' חיים). מאימתי יושבים בני ישראל במקום ומאיזה ארצות באו לשם? היש להם בית־הכנסת, או אגף הולכים להתפלל? האם במקום עצמו עושים היושבים את מלאכתם או אגף הולכים לעבוד עבודתם? אגף הולכים למקח ולממכר? ציורים ותמונות אור!

ג. הבית. היש טיפוס לבתי בני ישראל במקום? טיפוס של בתי כנסיות, בתי מדרש, בתי ספר, הנבנים שם בתים גם מעץ? לכל טיפוס וטיפוס: כמה חומותיו, הגג הוא במישור או במדרון, בשיפוע? יש לגג מעקה? במה מכוסה, בקש, בקנה בעצים, בלבנים? הדלת היא מצד אחד או מכמה צדדים? היש לבתים חצר? איפה האשפה? כמה חדרים יש בכל טיפוס? איך נערכים? במה מסיקים? בתנור, בכירים, באח? בעצים או בפחמים, בנפט, איך נעשו החלונות וארובות העשן? היש לבתים ארוות סוסיים, רפתים, מכלאות צאן, לולין לעופות? מתבן, גורן? היש מנהגים בהנחת אבן היסוד? לחנוכת הבית? היש הבדל בין בתי בני־ישראל ובין בתי הערבים, הנוצרים? היש הבדל בבתים בין בני־ישראל לפי מה שבאו מארצות שונות? ציורים ותמונות אור!

ד. רהיטים, כלים, בגדים, תכשיטים.

(1) מטה, ערש, עריסת יונקים, כרים וכסתות; שולחן [לאכילה, למלאכה] כסא, מנורה, נרות, מפות, מרבדים. — כלים לבשול ולאפיה: סיר, פרוור, דוד, קלחת

פורמה לחלות ולעוגות. כלים לאכילה: קערה, כף, מזלג, סכין. — כלי תשמיש בבית: מדוכה, מלקחים, מספרים, או גם גרון, מגרה, קרדום. — כלי משחק לילדים ולגדולים.

בגדים: בגדי יונקים, ילדים וילדות, נערים ונערות, אנשים ונשים. בגדי-חול ובגדי-שבת ויום-טוב. בגדים מיוחדים לתפלה (כגון קיטל, מצנפת).

תכשיטים: תכשיטי ילדים, תכשיטי נערים ונערות, תכשיטי אנשים ונשים. כלי בהמה: מתג, רסן, אוכף וכו'. תכשיטי בהמה: מצלות הסוס, פעמוני

בהמה וצאן.

ציורים ותמונות.

וצריך לקבץ לצרכי מוזיאום כפי האפשר: כל מיני רהיטים, כלים, בגדים

ותכשיטים.

(2) רהיטי בית-הכנסת ורהיטי בית-המדרש. תכשיטי קדושה ותכשיטי

בית-הכנסת: מזוזה, «מזרח», ארון-הקודש, פרוכת, מפה, כלי קודש, «כתר-תורה»,

«עץ-חיים», ידות, עמוד, שלחן, בימה, נר-תמיד, מנורה, כתבות ולוחות.

ה. אומנות.

(1) אומניות הבית. אם אופים, מכבסים, אורגים וטווים בבית?

כמה פעמים אופים את הפת ביום או בשבוע? מאיזה מיני דגן אופים את הפת? כמה מחמיצין אותו? פת, עוגה, חלה, לחם לחול ולימים טובים. צורות מיוחדות לחלות קדוש לשבת ולימים טובים.

כלי-כביסה.

פלך, כסא אורגים. מיני מחט.

(2) אומניות של אומנים מומחים. מה היא מלאכתם של יושבי

המקום; עובדי-אדמה; בעלי מקנה שומרי בהמה וצאן; דייגים; פועלי מחצב,

ספנים [ציידים?]; שומרי המקום ביום ובלילה. חייטים, סנדלרים, נגרים, פחמים,

ספרים, סוחרים; פועלים, שכירים אריסים, עבדים ושפחות. אומניות מיוחדות;

אורגי טלית, סופרים, אופי מצות.

בפרט: עבודת האדמה, זמניה, משפטיה. מנהגיה. חרישה, זבול, זריעה,

קצירה, דישה: העומר הראשון, האלומה האחרונה. זמירה, בציר, עוללות. נוקף

זית. קטיפת התאנים, הגרוגרות ושאר הפירות.

מיני הדגן, הפירות והירקות, עבודתם, כלי עבודתם, מנהגי עבודתם.

יין לקדוש, להבדלה, לפסח; קמח של פסח למצות; אתרוגים, לולבים

מנהגיהם.

בפרט גם כן: עבודת המקנה. עדרי בקר, עדרי צאן, גמלים [פרדים], איפוא

רועים, איפוא גיוונים, במרעה, על ההרים, ביער, על השדות, ברפתים?

חלב, חמאה, גבינה, ושאר מאכלי חלב.
שמות האומניות האחרות והאומנים האחרים. כלי אומנותם. מנהגיהם. ציורים,
תמונות אור וגם לפי האפשרות הכלים עצמם לצורך המוזיאום.

ו. משפטי העם.

משפטי העם שתלויים במנהג ולא בדיני הממשלה או בדין-תורה. משפטי
העם בין האבות והבנים, בין האחים, בין הקרובים, בין בעל הבית והפועלים. מתי
שוכרים את הפועלים ואת האריסים, לאיזה זמן? באיזה מנהג? [ערבון, שלום
מקצת דמים]. תקיעת-כף, משתה אחר המקח והממכר.
משפטי קרקעות, מרעה. גורל?

ז. לשון העם.

כל הפעולות והעבודות, כל האומנים והאומנות, כל הכלים וכל המנהגים
בלשון העם [בין שמות, בין פעלים].
כגון בעבודת מקנה. היש שמות מיוחדים לרועי בקר, לרועי כבשים, לרועי
עזים, לרועי סוסים, לרועי חמרים [חמרים?], לרועי גמלים [גמלים?]. היש בעברית,
כמו בערבית, לבהמה, לצאן, לסוסים, לחמורים, לגמלים שמות מיוחדים לפי
המין, לפי השנים, לפי הצבע וכו'.
שנוי המבטא לספרדים, לאשכנזים, לתימנים וכו' (כגון: המדגישים הם את
הרי"ש?) מבטאים, דרכי לשון ושמושי לשון מיוחדים לילדים או לתלמידים, או
מיוחדים למקומות ידועים.

ח. המשפחה ובית-הספר.

לידה, לוחות וקמיעות על מטת היולדת. תפלת ילדים בעד היולדת. ליל-
שמורים לפני המילה. סנדק. כסא של אליהו. קריאת השם לילדות, הול קריש. פדיון
הבכור. יציאה ראשונה של החייה [אשה שילדה] אל החוץ, לבית הכנסת, בר-
מצוה. היש גם מנהג לבת מצוה? שמות, כנויים (של תפנוק ושל לעג).
אירוסין וקידושין. תנאים, כסף קדושין, נדוניא, מוהר. שבת לפני חתונה.
יום לפני החתונה, בגדי הכלה [עטרה, צניף] עטיפת הכלה. חופה וקדושין. שושבינין.
היש רושם למנהג הקדמון שקראו לחתן מלך [כמו בשיר השירים]? גירושין.
בקר-חולים, חברה לבקר-חולים.
מיתה. יציאת הנפש. תפלות ומנהגים בשעת יציאת הנפש ואחר יציאתה.
שמירת המת. טהרה. תכריכין. מה מניחין בארון? הליות המת. סעודת הבראה.
הספד. נר נשמה. הזכרות נפשות, מצבות. חזרת יום המיתה [יאהרצייט]. היש עוד
זכר למקוננים ולמקוננות?

מתי הולך הילד אל בית־הספר. במה מתחילן את הלמוד? בחינות.
מנהגי בית־הספר.

ט. לוח עממי. ימים טובים ומפורסמים, מועדים.

ימי השבוע, איזה מהן יש לו מזל טוב או מזל רע. באיזה יום אין מתחילין מלאכה, אין נוסעים ממקום למקום, אין נושאים ונותנים, אין עושים חתונה. שבת, מנהגי שבת, זמירות של שבת ושל מוצאי שבת, מאכלי שבת, מנהגי בית הכנסת, כגון מכירת העליוח.

ניסן: מנהגים ואמונות (כגון: מי שמת בניסן נפטר מחבוט הקבר). שבת הגדול, דרשות. בדיקת חמץ, מכירת חמץ, שרפת חמץ, אם נוהגים לשרוף אותו עם ההושענות של הושענא רבה. בגדים חדשים לפסח. מה אוכלים ערב פסח בבקר ובצהרים. סיום בע"פ, ערב פסח על יד «הכותל־המערבי», סדר מנהגים (כגון שמסיקין התנור). זמירות מיוחדות, מאכלים, אפיקומן, מי פותח הדלת ל«שפוך חמתך», אגדות על אליהו, מעשים ואגדות על עלילות דם בפסח. מנהגי חול המועד של פסח: חתונות, תנאים עם המלמדים, משרתים ומשרתות. באחרון של פסח אם נוהגים לעשות תמונה: «ברכו של חמץ».

ספירה: מנהגי אבל. ל"ג בעומר, מנהגי ל"ג בעומר בבית הכנסת וברחוב, ההדלקות וסדריהן. מנהגי הילדים ובפרט מנהגי תינוקות של בית־רבן, טיוליהם ומשחקיהם. שבועות. איך מקשטין את בית־הכנסת ואת הבתים בצמחים, ובפרחים? — מאכלי שבועות.

ג' שבועות בין י"ז בתמוז ובין ט' באב, ט' ימים מראש חודש עד ט' באב, מנהגי אבל באכילה, בשתייה, בלבישה, בכביסה. ט' באב עצמו. ט' באב על־יד «הכותל־המערבי».

אלול. שופר, קברי אבות, סליחות, איך מעוררין את בעלי הבתים לסליחות. הנסיעה ל«קבר רחל» ומנהגיה.

ראש־השנה. טופסי ברכות (לשנה טובה). בגדים חדשים, מאכלים מיוחדים סמליים (symbola), תשליך, מנהגים אחרים.

עשרת ימי תשובה, צום גדליה, קברי אבות, הצבת מצבות.

יום הכפורים. ערב יו"כ: בקשת מחילה, הפרת נדרים, כפרות, ודוויים, מלקות, סגופים, נר נשמה. אם נוהגים במוצאי יו"כ להוציא נר דולק מן ביהכ"נ ולעסוק בבנין סוכה.

סוכות. סוכה, סכך, קישוטים, כתבים. לולב, אתרוג (פיטום). הושענא רבא, אמונות עממיות, קול מבשר, שמחת תורה, הקפות, דגלים, כתרים, משחקי ילדים. אם נוהגים להשליך ממתקים על הילדים, אם נוהגים לרקוד או גם לשתות בביה"כ.

חנוכה. מאכלים. משחקים. Trenderl.
ט"ו בשבט. מיני פירות. מנהגי נטיעות; תהלוכות ט"ו בשבט. ט"ו בשבטבביה"ס.
ניתל, אגדות של תולדות ישו.

שבת שירה: אם נוהגים להאכיל את העופות ומה מאכילים אותם?
פורים. מגילות מצויירות. איך נוהגים לחרף ולקלל את המן בשעת קריאת
המגילה. רעשון. משלוח-מנות. משחקי פורים. אָפֶר, התחפש בבגדים אחרים
(Costume) משחקי אחשוורוש, מחזה (Drama), קדוש של פורים, דווי של
פורים, דרשות של פורים, מסכת פורים, תורות פורים, כתובת זרש וכו'.
שוני הנוסחאות בתפלות ובנגינות.

י. חובת המומחים

החובה היותר חמורה מוטלת על שכם החכמים המומחים בירושלם ובארץ
הקודש. כמה שאלות יכולים המומחין דווקא לתת עליהן תשובה, כגון כל השאלות
מֵעֵין anthropologia או anatomia משועבדות למומחה, למי שהוא בקי למוד
גלגולת, לשער שער המוח, המצח, הלחי, ערך האיברים זה לזה, כל אלה הם חובות
הרופאים או חכמי הטבע—גם בכמה ענינים אחרים תשובה מדוקדקת אינה יכולה
לבוא אלא או מחכם או מאומן בקי. ומלבד זאת עבודה רבה מוטלת על המומחים.
יש לצפות שלמאות, לאלפים יֵאָסְפוּ רהיטים, בגדים, כלי בית, כלי תשמיש,
כלי מלאכה, כלי אומנות, גם כלי משחק בין לילדים בין לגדולים, כל אלה צריך לברור
לפי ערכם העממי ולפי ערכם האומני, לקבצם באוצר ולערוך אותם בתוך מוזאום.
ועבודה חמורה מזאת לציין מקום מצוא לכל עניני האתנוגרפיה, התפשטותם
וגבולם: לכל אופן הבנינים, לכל מיני כלים, לכל המנהגים, לכל תשמישי הלשון
והמלים. המטרה היא Atlas ethnographicus, Atlas philologicus.

וכמו כן צריך ליחד האגרות, השירים עם הנגונים, המשלים, משלי עם,
החידות, ההלצות, מיני השחוק והמשחק. מה שיביאו המקבצים עם כל הנוסחאות
השונות שיביאו צריך ליחדם גם עם זה וליחדם עם מה שיצא כבר לאור במכתבי
העתים. בפרט במ"ע Mitteilungen der Gesellschaft für jüdische Volkskunde
ובספרי השנה של רשומות⁽¹⁾ הן בלשון הקודש הן בלעזים ששבטי ישראל
משתמשים בהן. מכל אלה יש לחבר Corpus traditionum judaicarum.

ואין ספק, שיקומו חכמים בארץ הקודש שיחקרו את המנהגים ואת האגדות
וידמו אותם למנהגים ולאגדות שאצל שאר העמים היושבים בארץ הקודש
וגם ידמו את המנהגים ואת האגדות שהם חיים היום לאגדות קדמוניות. לדוגמא:
בכמה ארצות איירופא עוד נוהגים כעת כשנולד ילד לנטוע לו עץ חיים שגֵּדֵל

(1) דוגמא לרשימת מנהגים בחכמה ע' רשמות כרך א' 377—335.

עב הילד. אם המנהג הזה חי עוד היום בשום מקום בישראל יש לדמותו לאג/ ה
על חורבן ביתר (לפנים בישראל אם נולד בן, היו נוהגים לנטוע ארז, ואם נולדה
בת היו נוהגים לנטוע תורניתא ובשעת הנישואין עשו החופה מארז החתן
ומתורניתא של הכלה. ופעם אחת גדעו הרומיים עץ כזה לתקן אפריון לבת
הקיסר, ומרדו היהודים ונפלה ביתר). האם חיים עוד מנהגים כמו («שריד»)
survival של מנהגים עממיים קדמונים?

נהרא נהרא ופשטיה, וככלות ימים ושנים כל הנחלים הולכים אל הים, נחלי
המנהגים יאספו אל ים הקבלות והמסורות של ישראל ויקוּו אל מקום אחד :
בירושלם וב«ציון».

מקדש לחברות «ענג-שבת»
ולאביהן מיסדן ח. נ. ביאליק

צמחי הבשם במנהגים הדתיים של עדותינו השונות בא"י ובחו"ל.

בני ישראל אשר גדלו על הרי הבשמים ובתוך ריחות השדות אשר בארץ הריחות (והבשמים) ⁽¹⁾ קלטו מהריחות ההם אל תוך חלקי מוחם הקשורים בעזרת עצביהם אל דפנות הנחיריים, וחלקי המוח הללו הלכו והתפתחו על ידך וגברו והשפיעו מכחם המברך גם על חלקי מוח אחרים הקשורים אתם, ובאופן כזה השפיעו צמחי הבשם המרובים בארץ על רוחו ועל עצם גופו של הפרט ושל הכלל בישראל ⁽²⁾. ובבוא אדם מישאל לצקת לפני חברו ולפני יוצרו מצקון לחש נפשו היתה שיחתו בהכרח שיחות ריחות ובשמים, וככל אשר השיחה נבעה ממעמקי נפש יותר פנימיים כן היו הריחות והבשמים עולים אתה משם יותר, ויוצאים ונכנסים לתוך עמקי נפש חברו ונוגעים שם בהמון נימין טמירות ומעוררים בהן המון זכרונות עמוקים והרגשות נפשיות. כי על-כן היתה שיחת הדוד והדודה ב«שיר השירים» שיחת ריחות ובשמים ⁽³⁾. במאה ושבעה עשר הפסוקים שב«שיר השירים» הולכים הריחות וצמחי-הבשם וחוזרים כחמשים פעם ויותר כי על-כן היו בני-

---

(1) הגורמים האקלימיים גרמו לה לארץ-ישראל את ריחותיה ובשמיה. השמש שופעת לה ולצמחיה ב«ימות-חחמה» שפע חם ואור, וחללו מקטירים כנגדה ריחות ובשמים, כי ענני הבשם מגנים על הצמחים מקרני השמש הלוהטות ומאורם הרב, וירבו צמחי הבשם בארץ, ותהי הארץ לבני הערש מקושרת ריחות ובשמים.

(2) כמובן שהיתה דרושה הכשרה גופנית ונפשית לעם בשביל לקבל את אותן ההשפעות של ריחות הבשם, וכן של שאר סגלות הארץ, ולעכלם לכחות גופניים ורוחניים. כך יש להבין גם את דבר גדול אישים מאנשי השם בהשפעת סביבתם—אף כי רבים ושונים גדלו באותה הסביבה, אלא שאותה ההכשרה הנפשית, ולפעמים גם הגופנית, חסרה להם לקבלת כל השפעת התנאים ההם ולעכולם.

(3) מבני עמי המערב אומרים: "Say it with flowers" «הגידה בפרחים»; ובני-ישראל היו משוחחים שיחות נפשיותהם בריחות בשם.

וכן «שפתותיו שושנים» לריח, ולא אך למראה, ורבים מהחוקרים האירופיים בקשו לראות ב«שפתותיו שושנים» את צבע ה«שושנה», וזה שונה היא לדעתם אך ה-Lilie הלבנה, ויתמהו ושפתותיו שושנים של הדוד «נוטפות מור עובר» (וגם לחייו «כערוגת הבשם»).

ישראל נוטים כל-כך להשאל לבניהם שמות משמות צמחי הבשם⁴, וכי על-כן היו מקטירים פעמים ביום ליצר התבל ומלואה בפטום הקטרת אשר אין לעשות כמתכנתו, והמה יצרו את הבטוי «ריח נחושת» – ריח משיב נפש למנוחתה – אשר אין דומה לו בשפת שום אומה ולשון שהכרתי, כי על כן לא יתורגם המבטא הזה כראוי בתרגומי התנ"ך השונים, והריח היה להם לאחד משלשת הדברים המשיבים את רוחו של אדם⁵, והיו מגמרים את כליהם⁶, והיו מברכים איש את רעהו בסעודה בברכת «יבושם לך», והיו מברכים אחרי הסעודה על המוגמר. ועתידים בחורי ישראל שיתנו ריח טוב כלבנון⁷. וכל הנשמה תהלל יה על הריחות⁸.

עברו דורות ודורי דורות, ואבות מסרו לבניהם ובניהם לבני בניהם מלשד מוחם ומכחותיהם, כחות הגוף וכחות הנפש, וכחות הריחות והבשמים האצורים בנפשם, וכן כחות האור אשר ספגו לנפשם בארץ זו, ויחד אתם עברו הגעגועים לאור ולבשמים בירושה גם הם לעדות השונות של בני ישראל בכל מקום שהן – ברב או במעט.

בני העדה האשכנזית בארצות גלותיהם, אשר צמחי הבשם פחותים שם, שמרו בנפשם את זכרונות הבשמים ואת הגעגועים אליהם פחות מאשר בני עדות אחרות, כגון העדה הספרדית, התימנית, וכן הפרסית, הבוכרית, הקורדית, אשר צמחי הבשם מרובים בארצות מגוריהם יותר.

אולם גם בנפש בני העדה הלזו, בנפש אותם הבנים אשר שמרו בנפשם את הקשרים לרוחם ולמעשיהם הטובים של אבותיהם לא ניתקה נימה זו לחלוטין, ובקדושת רגעי מוצאי שבת, עת תהמה הנפש ביותר, יברכו על האור ויריחו את הבשמים ברטט קדושה⁹. כן יתגעגעו עופות הנדוד בכח התורשה לבד לארצות

Dasselbe bedeutet die ⁴ Beiträge 74 Anm. Nöldeke כותב (Beliebte Benennung nach bitteren und dornigen Pflanzen) אבל השמות החביבים על בני ישראל ביותר היו לא המרים כי אם הריחניים. וכבר העירותי על זה במקום אחר. ⁵ כדבריהם בברכות בפרק «הרואה» דף נ"ז ב': «שלשה משיבים ין דעתו של אדם: אלו הן קול מראה וריח». ושלשה אלה הובאו שם על יד שלשה המרחיבים דעתו של אדם. והללו מפורסמים כעת יותר בקהל אף כי הללו אינם אלא להרחבת הדעת, ואלה השלשה נחשבו ליסודיים, להשבת הדעת.

⁶ את בגדיהם. והריחות של הגמור הזה היה מתפשט לרחובות ועולה באף העוברים: «אמר ר' יוחנן המהלך בערבי שבתות בטבריה ובמוצאי שבת בצפורי והריח ריח וכו' מפני שחזקתו אינו עשוי אלא לגמר בו את הכלים» (ברכות נ"ג סוף ע"א). וכנראה שהמנהג של אבותינו לבשם את שלמותיהם היה עתיק. השוה «וריה שלמותיך כריח הלבנון». שיר ד. י"א.

⁷ עיין ברכות מ"ג ב'.

⁸ שם, ויעז"ש.

⁹ ואין דבר אשר ישיב את רוחו של היהודי באבדן הנשמה היתרה לימות החול כאור וכבשמים (ועיין תוספות ביצה ל"ג ב' ד"ה כי הוינן, אשר גם במאכלים טובים וחשובים מתישבת דעתו).

החמות אשר אך הוריהם ראון, ולא הם. כן יתגעגעו בנפשם בני־ישראל בארצות גלותיהם לאור ולריחות הבשם, לאור אשר לא בעיניהם הם ראוהו ולצמחי הבשם אשר לא אפם הריחם.

וערך עצום למעשה הזה, למעשה בפועל, להרחת הבשמים הללו. כי על־ידי כך לא יותן להחלש אותו החלק שבמוח שהיה כל־כך מפותח בישראל. ועם כל הרחה והרחה, וביחוד כשהן נעשות מתוך כונה עצומה (כי המעשה אשר יעשה בכונה כזו פעולתו חזקה ביותר), וביחוד ברגעי המצב שהמוח מסוגל ביותר לקבל השפעה ולהרשם, ברגעי מוצאי־שבת, יש בכח ההרחות האלה לעורר את חלקי המוח הללו שבאו לנו בירושה, לעודדם ולחזקם במדת־מה. יש אשר מעוט שבמעוט של מזון ממין ידוע הכרחי לבעל־חי או לצמח למען יוכלו שאר חלקי המזון להקלט להתעכל ולתת בגוף את כחם. מעוט כזה של ריחות הבשם הכרחי לנפש מבני־ישראל למען לא תתנון חלילה. את המעוט המצער הזה יש לשמור מאד במנהג מוצאי־שבת ב"שמור וזכור", בשמור למען לא יאבד בנפשו זכרון ריחות הבשם וכחם. לצערנו הולך וחלש המנהג היקר הזה בבתים רבים, וגם באותם הנקראים אינטיילגנטיים, הולך ובטל מתוך בטול של יהירות. ואת נשות ישראל המרבות עוד להחזיק בהדלקת הנרות בערבי שבתות יש לעורר להחזיק גם בהרחת הבשמים בבתיהן לבני משפחתן במוצאי־שבתות, במוצאי־שבתות למצער, וכל המרבה וכו' (10).

ובני־העדות אשר חיו בארצות אשר צמחי הבשם מרובים שם ביותר שמרו בזכרונם יותר וכן במנהגיהם הדתיים יותר את ערגת נפשם לריחות הבשם. הנה כי יקהלות האשכנזיות מוציא הש"ץ את הקהל בברכתו על הבשמים כברכתו על האור, והקהל אך ראה יראה את המחזזה ממקומו ויענה מרחוק אמן, והש"ץ שלהם הוא המריח בשביל כלם.

לא כן בקהלות של העדות המזרחיות (והעדה הספרדית בכלל). בבתי־כנסיות של הקהלות האלה יחלק לרוב השמש לקהל חלקי צמחי הבשם למבוגרים וגם לילדים, ובעת שהחזן מברך על הבשמים יריח כל הקהל, כל אחד בנחיריו הוא (11). גם לנשים יביא השמש מצמחי הבשם לעזרת הנשים, כי הרחת הבשמים היא אצל העדות המזרחיות מן המצוות אשר כל נפש מישראל חייבת בה. ואמנם כן הוא.

---

(10) משוררנו בטבע ש. טשרניחובסקי הואיל להקדיש לרעיתי ולכותב הטורים האלה את שירו על אחד מצמחי הבשם שבאוקרינה, "יבשן" ("התקופה", כ"ג) — לשאיפתנו לנטוע את "גן־הנביאים" ורז"ל בירושלים. באותו השיר הנפלא, המבוסס על ספור עובדה שבמסרת (שנרשם בפנקסי הקהלה הוליגית) הועלו חשיבות הריח וערכו לעורר זכרונות ורגשות נפשיים אמיצים — מעל לכח השפעתם של הדבור, השירה והנגינה יחד.

(11) ספרדים אמרו לי בגנדור יפה: "אנו מוציאים בברכה, אבל אין אנו מוציאים בהרחה".

יש שהשמש יחלק לקהל חלקים מצמחי הבשם אחרי תפלת מעריב, בטרם יבדיל הש"ץ, ויש גם מלפני תפלת מעריב וכידוע אין בהם, בצמחי הבשם משום מוקצה, ומותר לקטום את צמחי הבשם חלקים חלקים למען הריחם, מדבריהם בתוספתא שבת פ"ו ט"ו: «מטלטלין עצי בשמים להניף ולהריח בהם וכו' מוללו (בין אצבעותיו להוציא ריחו) ומריח בו וכו'»⁽¹²⁾, כי למזון יחשבו ריחות הבשם בשרא⁽¹³⁾.

בני העדה האשכנזית יכינו להם לרוב את «מיני הבשמים» בתוך קופסה הנקראת בפיהם «אשכנזית» «בשמים-ביקסעל» שהיא מקושטת לרוב, ולפעמים היא של כסף טהור, ויניעו את הקופסה בעת ברכם על הבשמים, ויריחו מן הריחות העולים מתוך הבשמים שבתוך הקופסה; ומיני הבשמים הללו מוכנים שם לכל ימות השנה.

בני העדות המזרחיות יקחו להם לרוב לא בשמים יבשים המוטלים בקופסה, כי אם מצמחי בשם חיים רעננים לחים, ואותם יריחו. ככה היו נוהגים לרוב גם לפנים, כפי שנראה בדברים שבתוספתא שצינו לעיל ובביצה ל"ג ב' («וקוטמן ומריח בן»). ואלה הם הצמחים אשר ישתמשו בהם לרוב העדות המזרחיות אשר בארץ-ישראל לבשמים הפיגם⁽¹⁴⁾, הבשמת⁽¹⁵⁾, רוסמאריין⁽¹⁶⁾, הריחן⁽¹⁷⁾, ההדסים,

(12) ועיין ש"ע או"ח סי' שכ"ב סעיף ה' וסי' תקי"ט סעי' ד'.

(13) באור"ח תקי"א סעי' ד' יש קצת הבדל בנוגע לדין בין הריח ובין המזון הממשי: — «אין עושין מוגמר, דהיינו לפור בשמים, על הגחלים ביו"ט, בין להריח וכו', אבל אם עושה כדי ליתן ריח טוב לפירות למתקן לאכילה מותר». המג"א מבאר שם הטעם מפני שהמזון אינו שוה לכל נפש ומתקן לאכילה מותר (שוה דומה לנוזן לו צבי ביו"ט כדאיתא פ"א דכתובות ז' א' יעו"ש).

Ruta Chalepensis, L. Ruta graveolens, L. (14)

(15) כך קראתי לגרניום שבני העדות המזרחיות נוהגים לגדלם בבתיהם ובגנותיהם לנוי ולברכת הבשמים, כי עליו ריחניים-בשמיים.

בבבל יקראו לה שָׂדָא (בשין שמאלית) ויש גם מבטאים ודאב, ובתימן יקראו לה שָׂדָא (בשין ימנית). והספרדים קוראים לה רודה. השם רודה מקובל אצל הספרדים בארצות שונות כמו במצרים ובא"י ועוד. במרוקו יאמרו «רוטה» השם רודה-רוטה מקובל בכל בשפות הרומניות ונכנס לתוך שפות רבות אחרות. הנה: ספרדית—רודה; איטלקית, פולנית, רוסיית—רוטה; אנגלית Rue; הולנדית—רוואט; שוודית—רינגרטה; פורטוגלית—אררודה; גרמנית—Raute; הודית—ארונקה (וגם «סאטורי»); מצרית תקרא סַנְדָּב; פרסית מביא לה הח' לָף את השם inspand (Flora III. 319). מפי היהודים הפרסים שמעתי אֶסְפַּנְדְּ אֶסְפַּנְדְּ וגם צַפֶּנְדְּ; היהודים הספרדים קוראים בשם רודה-רוטה לצמח לא רק באותן הארצות שבני הארץ קוראים לו כך אלא יש גם בארצות שבני הארץ קוראים לה אחרת, אולם בארם-צובה יקראו לה גם היהודים הספרדים ודביה כשמה שם בערבית, וכמעט שלא ידעו «רווה» מה היא.

(16) כך הוא הלעז בש"ע או"ח רט"ו ז'. הספרדים קוראים לו ספניולית «רומרן»: הש"ע מביא את הדעה (שם) שזהו הסימלאק שבברכות מ"ג, ריש ע"ב, ב' ורש"י והערות מפרשים את הסימלאק שהוא הוא היסמין, ועיין בערוך בערך «כספן» (ובמזרח גליציה ידעתי שם משפחה יהודית בשם רוזמארין, על שם הצמח הריחני הלזה, אשר במקומות רבים יריחוהו במוצ"ש ובהודמנויות אחרות). שמו המדעי של הצמח הזה הוא Rosmarinus officinalis, L. היהודים המוגרבים יש קוראים לו «אָרִי». את השם הזה הביאו אתם מן מרוקו (קנה בִּלְנֶקָה).

(17) Ocimum Basilicum L. בערבית יקראו לו ריחן (בחיריק). בעברית נקרא לו ריחן (בצירי), ועל משקל יתן. בא"י רגילים לגדל שני מיני ריחן אחד שעליו גדולים והשני שעליו קטנים

האזוב, ובתימן גם העבוטראן¹⁸, ולפעמים גם צמחי בשם אחרים. בפרס, באותם המקומות שהחרף קר שם, ושאינו או קשה להשיג שם צמחי בשם לחים בחרף, ייבשו מצמחי הבשם בקיץ, ישימום בתוך שק של בדי, ובמוצאי שבתות שבחרף ישפשופו את שק הבר והריחות יעלו מתוכו.

והעדות המזרחיות אינן מסתפקות בהרחת הבשמים של מוצאי־שבת בלבד, אלא מריחין גם בלילות וביום השבת, גם בבית וגם בבית־הכנסת¹⁹, כך בירושלים וכך בארצות מגוריהם בגלותם. בבית־הכנסת יכין בכלל השמש את את צמחי הבשם²⁰; בבית—האשה לרוב. בשוב הבעל מבית־הכנסת יברך על הבשמים עוד לפני הקדוש ועקרת הבית והילדים מריחים גם הם. בטהרן וכן במקומות רבים אחרים בפרס ירבו לקחת למוצאי־שבת מירד, וביחוד פירות כגון חבושים, תפוחים וביותר נורנג'ס²¹. כן במוצ"ש וכן בליל־שבת, ומקובל אצלם לקשט את השלחן בליל השבת בפירות ומברכים עליהם «הנותן ריח טוב בפירות».

הספרדיות יש שהן שמות לכבוד שבת מצמחי הבשם גם בתוך שעו ראשן: את ה"רודה" ה"רומירה" ואת פרחי הקלאווינה (הצפרנית)²². והתימנים יש אוהבים לשים פירות הדודאים בבגדיהם לבשמים, והשוה למנהג שהיו נוהגים אבותינו לגמר את כליהם (את בגדיהם) בערבי שבתות בטבריה ובמוצאי־שבתות בצפורי עד שהריחות היו עולים ברחובות (עיין ברכות מ"ג א').

יותר, התימנים קוראים לאותו הריחן שעליו קטנים בשם רומיה. ומענין שאת השם של הצמח הריחני הזה השאלו התימנים גם לשם אשה, ועיין לעיל בהערה 4 ובגוף המאמר שם, והשוה גם לשם המשפחה רומזארין. יש מהספרדים המדקדים הפוסלים את הריחן ואינם מברכים עליו בגלל זה שכמרי הנוצרים כשהם מסתובבים על בתי מאמיניהם להיות עליהם מים מזים עליהם בענפי הריחן.

18) זהו הצמח *Teucrium Polium L.* השכיח גם אצלנו ואשר Post הביא לו ב-Flora שלו את השם הערבי *bueitran* ורגילות האנגרמות בשמות הערביים של הצמחים מארץ לארץ ויש גם ממחוז למחוז ומשבט לשבט ומפלחים לבדואים, ובמאמרי "חדושים בשמות הערבים של צמחי א"י", ספר השנה א', תמצא כמה וכמה דוגמאות כאלה. בא"י מפורסם שם הצמח הזה בערבית ג'עדה, ויש מקומות קוראים לו דע'ה (באנגרמה כנ"ל).

19) וכן נוהגים להריח בליל ששי גם מהרביים שבפולגיה. ומחסדיהם יש מבארים את הרחת הבשמים בליל שבת לא רק לצורך השלמת מאה הברכות, אלא גם לשם כך: "כשם שבמוצאי־שבת מריחים לחזק הנפש בעת יציאת הנשמה היתרה, כן יש להריח בליל שבת להתעודדות יתר לקבלת הנשמה היתרה", ואין להגיד שלא צדק בדבריהם. ומספרים על "חתם סופר" שגם הוא היה מריח בליל שבת לשם התעוררות לקבלת הנשמה היתרה.

20) ויש שאיש מיוחד מטפל בזה. ובירושלים היתה אשה שהיא היתה מספיקה בדי רומרו לבתי הכנסיות של הספרדים בנחלת שבעה וגם בבתי כנסיות אחדים אחרים והיתה מוליכה את הרומרו גם לכותל המערבי ופרנסתה היתה על כך.

21) כך נקרא אצלם פרי שהוא דומה לתפוח זהב, אלא שהוא חמוץ יותר.

22) בש"ע רט"ז סע' ב' נרשם הלעז "קלאוו". רגילים לתרגם את הצמח הזה (*Dianthus*) צפרן אבל יש להבדילו מן הצפרן שב"פטרם הקטורת", ולכן נכנסו צפרנית. השוה לשם הפרסי של הפרח הזה "גולי־מייק"; "גולי" ר"ל פרח, "מייק"—מסמר, "מייק"—מסמר קטן, בהקטנה, וכן הוא בהקטנה השם צפרנית.

ביום השבת יריחו ויברכו על הבשמים²⁸). כדי למלא את מספר הברכות החסרות בתפלת «שמונה-עשרה» של שבת. למטרה זו גם יתכבדו בשבת במיני «ברכיות», כלומר בפירות ובמיני גרעינים ומשקאות שמברכים עליהם «בורא פרי האדמה» ו«בורא פרי העץ» וברכת «שהכל», אבל בעיקר יריחו, והמהדרים מברכים גם על «עשבי בשמים»²⁴), וגם על «עצי בשמים» וגם על «מיני בשמים», מברכים ומריחים מברכים ומריחים. וגם לכותל-המערבי יביאו בערבי שבתות ובשבתות ובימות «יום טוב» מצמחי הבשם בכוס מים, או יש מביאים פירות שיש בהם ריח, כון אתרוג ולימון ומברכים עליהם «שנתן ריח טוב בפירות». רוב בתי-הכנסיות של העדות המזרחיות נגש כל אחד וכוס צמחי הבשם ומריח. ויש שהשמש מגיש לאחד, והאחד מעביר לשני (כגון בבתי-הכנסיות של הבוכרים).

הספרדים נוהגים מנהג יתר: לפני צאת הקהל מבית-הכנסת בליל-שבת, ויש גם ביום-שבת, יעמוד השמש על פתח בית-הכנסת וכוס צמחי הבשמים בידו, וכל אחד בצאתו יריח. ויש שאחד החשובים שבעדה יתנדב, והוא יעמוד על-יד הפתח בכוס הבשמים, או בצרור הבשמים, בידו וכל אחד יריח את הבשמים בצאתו ויברך והוא עונה אמן. כך נוהג הדבר כמעט בכל בתי-הכנסיות של הספרדים בירושלים בחברון בטבריה בצפת ובמקומות אחרים בארץ²⁵).

וכך נוהג הדבר גם בבתי-הכנסיות של הספרדים בקושטה, בסלוניקי, וכן בערים אחדות בסרביה, במרוקו, במצרים²⁶) ובבבל. ושדרי"ם שעשו בהודו ובאירן ספרו לי שגם שם נוהגים היהודים הספרדים כך. וכן יעשו גם בארם-צובה, «בשביל זכיה», «בשביל זכות». ובית-הכנסת העתיק שלהם בארם-צובה, (אשר לדבריהם הנהו אולי מימי הבית השני, ואבנים גדולות באחד מקירותיו העתיקים כמעט כעין האבנים הגדולות שבכתל-המערבי), יש אנשים שיש להם כעין חזקה מאבותיהם ומאבות-אבותיהם ל«זכות זו». ובחרף הקר שלהם בעת שקשה להשיג

(23) לא נאמר כך אלא אגב ריהטא דלישנא, כי לרוב יברכו תחלה ואחר יריחו כדן המפורש בש"ע רט"ז בדיני ברכות הריח סעי' א' שיש לברך קודם שיריח. אבל יש גם שישנו את הסדר. (24) ה"טז באו"ח סימן רט"ז סעי' קט"ו י"ב ו«באר היטב» שם בסעי' קל"ג מעירים שאין לומר עֲשֵׂי בְשָׂמִים אלא עֲשֵׂי בְשָׂמִים (כפי הנקוד שבמשל כ"ז כ"ה עֲשֵׂוֹת), והקורדים והקורדיות אומרים לרוב «עֲשֵׂי בְשָׂמִים». ונוגע עד הלב לראות את הנשים העניות הקורדיות, החזרות על הפתחים, כשהן עוברות בחצר שיש בו מעשבי הבשם של השדה, מתכופות, קוטמות מהם, מריחות ומברכות בשם ומלכות «בורא עֲשֵׂי בְשָׂמִים». עניות הן ועשירות: עוד הרגש לצמחי הבשם חי וער בחוכן.

(25) וכן נוהג גם בבית הכנסת הספרדי בשכונת תל נורדוי בתל אביב. שם עומד לרוב ע"י הפתח נכבד ספרדי בצרור צמחי בשם בידו, אשר יביא כפעם בפעם לבית הכנסת מגתו. (26) וספר לי אחד הרבנים הספרדים בירושלים שבהיותו בקהיר לפני כ-25 שנה ראה בליל-שבת בערב אחרי תפלת מעריב שיש כבן ששים עומד ומחזיק בידו בשמים, נותן לכל יוצא מבית-הכנסת להריח, וכל אחד מברך, והוא עונה בקול אמן, עד שגמר כל הקהל לצאת. אחר נודע לו שזה היה מוצרי פשה.

עשבי בשמים או בדי בשמים לחים, יש להם קנקן, הוא ה"קומקום" המפורסם בארצות-המזרח, ובתוכו מי ורדים, או מי פרחי תפוחי-זהב, או מי בשמים אחרים, ועומדים על הפתח ונותנים לכל אחד בידו, ומי שקבל קצת יותר יעביר את שתי ידיו על לחי פניו ועל זקנו ומברך, אם ידוע שמיוורדים או מי פרחי תפוחי-זהב הם אלה יברך «בורא עצי-בשמים», ואם לא ידע מי בשמים אלה של מה הם, יברך «בורא מיני בשמים» (כדין).

המקובלים—גם האשכנזים—ישימו לפניהם ככוס של בשמים כליל שבת שתי אגדות של הדסים, בשלשה בדי הדס בכל אגודה, והרבה נפוץ מנהג זה בצפת, אשר בסביבותיה, על הר-כנען שם, בדרך בין צפת לראש-פנה, וכן בדרך מצפת למירון, שכיחים עגולי קבוצות שיחי הדסים העולים שם מאליהם והמושכים כבר מרחוק את העין והלב, וביתר יחוד בימי הקיץ בעת שהשדות חרוכים והמה שופעים הוד כבר מרחוק בירק הרענן והנעים שלהם, ואת ריחות ניהוחם יקטירו לנגש אליהם מקרוב ומוללם, ולא לשוא העמד לפני זכריהו המלאך המבשר בינות ההדסים (27).

את מצות הרחת שתי חבילות של הדסים בשבתות הננו מוצאים כבר בימי רשב"י (כנראה גם-כן באותן הסביבות של צפת-מירון אשר שם היה רגיל רשב"י להמצא): «בהדין פניא דמעלי שבתא חזא ההוא סבא סבא דהוא נקיט תרי מדאני אסא ורהיט בין השמשות (כנראה שההוא סבא חזר אז מהשדות שמחוץ לעיר אשר שמה הלך ללקטם מהשיחים הללו גם בימי שיבתו ונתאחר קצת, ולכן «רהיט» הסבא), אמרו ליה הני למה לך. אמר להו: לכבוד שבת, ותסגי לך בחד, חד כנגד זכור וחד כנגד שמו"ר. אמר ליה רשב"י לבריה חזי כמה חביבין מצוות על ישראל» (שבת ל"ג ע"ב) (28).

והאר"י ז"ל—גם הוא בסביבות צפת—שר על הני מדאני אסא ב"אזמר" בשבחיין» לכבוד שבת: «ומדאני אסא לארוס וארוסה», אלא שלא ידענו כמה

---

27) Die Kleine Propheten בספרו Dodekapropheten וד' י. נובק בספרו מתקנים את ההדסים הרעננים שבזכריהו ל"ההרים" ול"הדורים". והעלו הרים והדורים בתוך המצולה. ולא שמו לב לקשרי נפש בני ישראל לעולם הצומח בכלל ולצמחי הבשם בפרט ולהדס כלאחר החשובים שבאלה. ושגם הכלה היתה יוצאת בהניגומא של הדסים, ועל רבי יהודה בר אילעאי היו אומרים שהיה מרקד לפני הכלה, «כלה נאה וחסודה», היה מרקד בבד של הדס בידו (כתובות י"ז א'). וראינו את ערך ההדס אצל תושבי צפת גם כיום וכן אצל היהודים בכל תפוצות הגולה ומימי קדם. והוא היה ליהודים לאחר מארבע המינים. ורז"ל דמו את הלומד תורה ומלמדה וכו' להדס וכו' (ר"ה, כ"ג, א' יע"ש). ומה קלה היא, קלה יותר מדי, יד המתקנים והמקצצים באותיות הללו אשר שמרנו על שלמותן וסתרן, בכתב וקרי, זרך להביא אש וזרמי דם טהור של אבות אחים ובנים.

28) ואלו קם רשב"י והיה רואה אותו מנהג עודנו קים אצל יהודי צפת גם כיום, ואף בימים האלה, היה אומר כעת ביתר שאת: חזי כמה חביבין מצוות על ישראל, וכמה גדול כחם של אלה לשמרן ולזכרן במדאני אסא, ב"שמור וזכור", כי רב כח זכרונם של בני ישראל. ויצחק היה אומר: «ראה ריח ק"ב ע"ב» ...

הדסים בכל מדאני, ועפ"י הקבלה יקחו שלשה הדסים בכל חבילה. בבגדד ובמוצול ובבצרה ובמקומות אחרים בבבל ינהגו רבים גם-כן לקחת לשבת את מדאני אסא הנ"ל. שם יגדלו את ההדסים ב"פרדסים". בערבי שבתות יביא השמש אל נכבדי הקהלה את מדאני ההדסים לבתיהם, ובכל חצי שנה או בערבי החגים ישלמו לשמש בעד טרחתו, ואלה אשר אין ידם משגת לשלם לשמש טורחים בעצמם והולכים בערבי שבתות השוקה ומשיגים שם את מדאני ההדסים בפחות הוצאות. בהדסים האלה ישתמשו גם להריחם בשבת וגם לברכת בשמים בהבדלה במוצאי-שבת.

ויש קהלות הנוהגות לשים בשמים במי נטילת הידים של הכהנים העולים לדוכן ביום-טוב⁽²⁹⁾. ואצל הבוכרים בבוכרה וכן בירושלים נפוץ המנהג לצקת מי ורדים על ידי הכהנים לברכת הכהנים בתפלת נעילה לאחר שרחצו את ידיהם יפה במים פשוטים. בית-הכנסת מתמלא ריחות בשם מידי הכהנים והקהל מריח ויש מברך «בורא עצי בשמים»⁽³⁰⁾. והנשים העקרות, וגם הבלתי עקרות שעמדו מלדת, שותות ממי הבשמים הללו⁽³¹⁾. אע"פ שלפי הדין אין לשים מי בשמים בתוך המים בשבת ויו"ט וגם אין לרחוץ בימים האלה את הידים במי בשמים. ולא הועילו להם גם אזהרות הט"ז אשר חזר עליהם פעמים⁽³²⁾. וכן יש נוהגים בקהלות הספרדים בחו"ל כגון בארם צובה, ובקצת קהלות אחרות. הנשים מביאות שם את מי הורדים לצקת על-ידי הכהנים, ואח"כ במוצאי-הצום, תשנינה מהם גם שם, והשאר כנ"ל. בבתי-הכנסיות של הספרדים שבקרית בירושלים לא ראיתי עוד ולא שמעתי שיצקו על ידי הכהנים בתפלת נעילה מי בשמים, כנראה מפני האסור. והנשים חוטפות גם כאן את «מי הכהנים» ושותות אותם בלי בשמים.

מי הכהנים («מִיַּת כהנים» בשפת ההמון) של ה"נטילה" של «צומת-כפור» בתפלת נעילה מפורסמים הרבה בפעולתם הבדוקה לעקרות בעוד ארצות רבות ורחוקות, כן בתימן ובפרס ובארם-נהרים ובמרוקו⁽³³⁾. הנשים הבוכריות והפרסיות והקורדיות ואחרות תשקינה «מית כהנים» גם את הילדים הקטנים «הצועקים

(29) וכבר הביא מנהג זה הט"ז באו"ח רט"ז בדיני ברכות הריח ובתק"א סעי' י"א.

(30) ולפי הדין מחויבים כולם לברך.

(31) הספרדיות העקרות ושעמדו מלדת שותות גם את «מי-אליהו». אלה הם המים שהן שמוות בכוסות מתחת ל"כסא אליהו" בברית מילה (ויש אומרות שהמים הללו «טובות לכל דבר»), ולנשים החברניות שעמדו מלדת (שעמדו מלדת דוקא ולא העקרות) ישנם עוד מים אחרים, מי המעין אשר בקרבת חברון הנקרא ערבית אל-מזרוק, וספניוליות «איל-כיבאס», הן מתרחצות באותו המעין או מביאות ממנו המעין שהוא ומערבות אותו במים אחרים להתרחץ בבית (היו עובדות שבני חו"ל בבואם להשתטח על קברי אבות לקחו אתם מים ממי המעין הנ"ל לנשותיהם).

(32) מפני שהם מולידים ריח. ועיין בט"ז בסימנים שצינתי לעיל בהערה 29.

(33) בבגדד אין הנשים נוהגות בכלל להביא מי בשמים לצקתם על-ידי הכהנים ולשתותם, אלא לוקחות להן בכלי מעט ממי נטילת ידי הכהנים שבת פלג, וכשהן עומדות במקוה, בתוך המים, לטבול לטהרתן, הן יוצקות מהמים הללו על ראשן, והן מעידות שזה מועיל הרבה ומיעצות לידידותיהן לעשות כך.

ושלא ישקוטו, ואת הילדים החולים ברגליהם (ברכיסטיס), כן תעשינה בארצות מגוריהן וכן בא"י. וחולי עינים מעבירים באצבעותיהם הטבולות ב"מי כהנים" על עיניהם הדואכות למען תרפאנה. וגם ה"אשכנזים" שבא"י יש עוד בהם חוטפים הרבה את ה"נעילה וואסער" להעינים. בארצות אירופה לא ראיתי כך (34).

הגורג'ים שבארץ, אשר שוחחתי אתם, אמרו לי שבקוק לא ידעו כלל מכל המנהג הזה, ואך כאן, בא"י קבלוהו (35).

וגם בברית מילה יריחו בבשמים בני עדות המזרח גם התימנים גם הספרדים וכן הבוכרים והפרסים והגורג'ים: חחון המברך ברכת מילה מברך ומריח וכל הקהל מריח.

ובליל הברית – "ברית יצחק" יקראו לו הבוכרים והפרסים, ובמצרים יקראו לו "ליל הזהר" (36) – אין נוהגים אמנם להריח, אבל את השרשראות של

(34) כנראה מפני שבא"י היו מרובים דוויי העינים. והסובל מבקש תרופה. זקני ירושלים ספרו לי שבימי ילדותם היה העם להוט הרבה אחרי ה"נעילה וואסער". כבר לפני הנעילה היו מכינים אגנים וכלים אחרים לחטוף לתוכם מ"מי הנעילה", ואחר הצום היו רוחצים בהם את ידיהם ואת פניהם. והיו מתקנים כלי קבול גדול לקבלת מי הנטילה של הכהנים בנעילה, והיו מרבים לצקת מים על ידיהם של הכהנים, וכל זה לא היה מספיק והיו מריבות וקטטות, והיו נהרגים ממש על ה"נעילה וואסער". עכשו נחלש קצת המנהג הזה. ויש לעורר את תשומת לב העם לסכנה הרבה הכרוכה מהמנהג הזה לעיני האנשים המשתמשים ב"מי הכהנים" לתרופה לעינים. כי מי נטילת ידיים אינם נקיים מזוקקים. וביום הכפורים לא ירחצו גם הכהנים את ידיהם כראוי לא במשך כל היום, ואף לא בבוקר. ויש גם שאחד הכהנים חולה בעצמו בעיניו. והמסכנים הבאים להרפא ב"מי הכהנים" יוסיפו להם מחלה על מחלתם. מן הראוי היה שרופאי העינים שלנו ירסמו כרוזים בערב יוה"כ בכל בתי הכנסיות שלנו ויבארו לעם את הסכנה הכרוכה לעיניהם בשמוש "מי הכהנים" ויתכן שגם מגדולי רבנינו יואילו לחתום על הכרוז הזה, להציל דוויי עינים ממחלות יתרות.

(35) ועוד הוסיפו שאין להם שם כהנים כלל. לויים יש להם. והיה מעשה שהביאו להם כהן מספרד והיה קדוש בעיניהם.

(36) וכן יש יקראו לליל הברית "ליל הזהר" גם בארם-צובה, כי בליל זה יקראו בזהר(בפ') לך לשם שמירה על היולדת. במרוקו (בקזה-בלנקא) יקראו לליל הברית "ליל העריכה" ואחרים אומרים "ליל הריחה", וכן יאמרו לרוב הספרדים "בכבוד לריחה" "בכבוד לריחה", ומדגישים בהבעתם את חתוך האות ח'. אחרים מוסיפים ואומרים "בכבוד לעריכה" "בכבוד לעריכה", וקשה להציל דבר ברור בענין השם הזה, כי גם הספרדים גופא אינם בקיאים בשם הזה ויש מהם חכמים וזקנים ורבנים מפורסמים האומרים: כל ימינו הרהרנו בשם הזה ולא ידענו את טעמו ופרשו, ויש מהם האומרים: מי יודע אולי שם ספיוולי הוא.

בעלי ה"עריכה" נותנים טעם לשם: כי בליל זה יערכו בסדר את הנרות בבית היולדת, (ומבעלי הריחה יש מעלים סבא שהמלה "ריחה" קטורה לשם "ריח" והסבא אורא בשמעה את ההומנה "בכבוד לריחה" לא תלך שמה מפני הריחות). ואחרים אומרים מפני שבאותו ליל כותשים את ה"קנה" בסכר שמחלקים אותו למחר, וגם מביאים הבשמים המברכים עליהם בעת ברית המילה למחרת. התימנים קוראים לליל הברית "ליל א-דארי" ומבארים: "בעבור שמדליקים את המנורה שהיא עגולה" (כ"דור-). הבאר הזה מאשר, כמדומני, את דעתם של בעלי ה"עריכה" של הספרים. הגורג'ים עושים בלילה הזה רק סעודה וקוראים לה סעודת אליהו הנביא (גורג'ית: "ח'שמי אליהו הנביא").

האשכנזים יקראו לליל זה במדינות פולין ובמקומות אחרים "וואך-נאכט" (ויש ישימו את סכיניו של המוהל למראשותיה של היולדת. יש כהן לצין את "ליל הזכר" של ה"אשכנזים" שהוא בליל השבת של הנוולד (וכיום השמיני

מנורות הזכוכית—הנקראות אצל הספרדים «קראיות» — שהנשים הספרדיות רגילות להביא ליולדות בליל זה. הנן מקשטות לרוב בענפי צמחי בשם, ולפעמים תקשטנה גם כן את המנורה גופא. ונאה מאד מנהגן אשר יש תנהגנה לקשט את עצם המטה היולדת בענפי צמחים ובפרחים ובצמחי בשם. את המנורות הנ"ל תסדרנה על חבל ארוך. ויש תסדרנה מנורה אחת גדולה הנקראת ערבית ובז'רגון ספניולי «טארה» אשר בסביבה נתונות כוסות של שמן ופתילות בתוכן, כמו בבתי-הכנסיות שלהם, וכן יש יעשו גם בתימן ובמורקו. ובארם-צובה ישימו לרוב נרות שעה. את הנרות יתנו מסביב ל«קערה». הנרות האלה שמסביב הם קטנים ובאמצע הקערה יתנו נר שעה גדול. ויש יתנו גם פרחים סביב הנרות הללו. ויקראו לקערה הלזו «קערת-אליהו»⁸⁷. ואומרים זהר כל אותו הלילה ומביאים עלי הדסים וטוחנים אותם הדק היטב ולמחרתו יפזרו את אבקם על ברית המילה של הנמול. ולכן יקראו בארם-צובה אותו ליל «שד אל אס», כלומר «ליל לקיחת ההדס». וספרדים מזקני ירושלים ספרו לי שבליל הברית היו לוקחים את ה«טארה» מבית הכנסת כשהיא מודלקת ומקושטת בשרשראותיה ובנרותיה בצמחי בשמים ובפרחי ורדים ו«קלאווינה». וכשהיו מגיעים לחצר של בעל הברית היו מתחילים לשיר עד הכנעם לביתו. והיו לוקחים אתם את כסא אליהו מבית הכנסת. והיו מניחים אצל המטה של היולדת סמוך לילד. והיו מקשטים לא רק את המטה של היולדת בצמחי בשם ובפרחים כי אם גם מסביב לראשה בכעין עטרה. והיו נעורים כל אותו הליל ולומדים וגם עורכים סעודה.

ויש גם אשכנזים שלמדו למנהג זה אלא תחת להביא את ה«טארה» שאין להם, היו מביאים כל אחד נר בידו.

בשבת של הולדת מביא אבי הבן לבית-הכנסת «קומקום» של מי בשמים מי ורדים לרוב—ובעלותו לתורה יוצק השמש לידי הקורא מעט מי בשמים והקורא מברך על הבשמים, בשם ומלכות, ואחר יברך אבי הבן את ברכת התורה. הש"ץ קורא בתורה, ובינתיים מחלקים את מי הבשמים לידי הקהל. הש"ץ קורא והקהל עסוק בהרחת הבשמים, והמדקדקים אינם מקבלים לידיהם את הבשמים ועיין בהערה⁸⁷). כן נוהגים הספרדים בחברון ובעוד מקומות בארץ. כן יעשו גם

ימול" — שלא יעבור עליו שבוע בלי שבת, — וליליו של השבת ליליו של הזכר הוא) — ונוהגים לאכול באותו ליל מיני קטניות: סימן לאבל — לאבלו של הנולד: «אשר עוב עולם חשוב, ובא לעולם חשון». והשוה: הללו מריחים בשמים בשבת של הנולד, והללו אוכלים קטניות...

(37) וכל אחד המדליק נר נותן כסף לקערת אליהו, «כל אחד לפי כבודו». והכסף

קדוש לרוב ל«רבי מאיר בעל הנס». אחר הדלקת כל הנרות רגילים למכור את ה«קערה» ב«מכירה פומבית» (כמו שמוכרים את העליות אצלנו בשבת), וכל המוסיף זוכה. ואחר מונים את הכסף שבקפה אם הפסיד הקונה עליו להשלים את הסכום החסר לקופת «רבי מאיר בעל הנס». ואם הרויח לא ישים חזו את הרוח בכיסו אלא ימסור הכל לקופת רמבע"ג, וכל הקניה אינה אלא לזכות בזכות «קערת אליהו הנביא».

בארם-צובה ושם נוהגים יותר שכל אחד יברך לעצמו. גם הבוכרים בירושלים נוהגים כך בשבת של הנולד, אבל לא היו נוהגים לעשות כך בבוכרה. וכן יריחו גם בפדיון הבן. ויש יורקו מי בשמים מן ה"קומקום", והקהל יושיט את ידיו ויריח; לרוב ישימו בקומקום מי ורדים והקהל מברך «עצי בשמים».

וגם בחתונות יריחו, הספרדים, התימנים וכן בני העדות המזרחיות האחרות. בסעודת מצוה יברכו ויריחו. (ולחתן ולכלה ישימו ענפי «רודה» הריחנית. לחתן בדש בגדו ולכלה בשערות שבראשה, אף כי אלה הם בעיקר לעין הרע אלא שבינתיים מריחים החתן והכלה מריחותיה). וגם בחתונות רגילים לזלף מי-שושנים מתוך ה"קומקום".

כן חתן הכלה, וכן חתני התורה בשמחת תורה. כל אחד מחתני התורה³⁸, מביא אתו «קומקום של מי ורדים, וכשכל חתן עולה לתורה מזלפים את הבשמים על הקהל: כשעולה הראשון—ה"חתן מעונה"—יוצק השמש לידי הש"ץ ממי-הורדים והש"ץ מברך בקול על הבשמים לפני ברכת-התורה של החתן. כן נוהגים בחברון ובמקומות אחרים שבארץ. כן יש נוהגים גם בחו"ל. הבוכרים אינם נוהגים לעשות כך בחו"ל אבל בירושלים קבלו את המנהג הזה מאחיהם בני עדות המזרח.

וביום השבת שבתוך שבועת ימי המשתה, קודם שיעלה החתן לקרוא לספר התורה מזלפים לקהל מי-ורדים ומחלקים שושנים ובשמים, והחזן מברך על הבשמים וכל העם מריח. ואומרים פיוט ואחר קריאת-התורה ישירו לפני החתן, ואחר קורא החזן פסוק ב"ואברהם זקן בא בימים", «וה' ברך את אברהם בכל» וכו' עד גמירא. החזן אומר הפסוק והפיטנים משוררים תרגום אונקלוס של אותו הפסוק. ויכבדו בריחות גם את האורחים הבאים בשבת של החתונה לבית המחותנים. בשעה שבאים יכבדום במיני מתיקה ובשעה שהולכים יעמוד אחד המחותנים ב"קומקום" בידו ויתן על ידם מי בשמים לברכת הפרידה³⁹.

ובפרס יש נוהגים ידידי החתן ומיודעיו להעמיד «בשבת של החתן» כסאות לפני הבתים ברחובות אשר החתן צריך לעבור שם מבית הכנסת לביטו, למען ישב שם להנפש. ובשבתו על אחד הכסאות שבדרכו יזלפו בני אותו הבית מי בשמים על החתן ועל קהל מלווי.

ויש מקומות שנוהגים לנדב את כסף «קערת אליהו» לשמש או לבית הכנסת. ויש יתנדבו לקערת אליהו «בשביל החיה».

38) לספרדים כמו לאשכנזים 3 חתני תורה בכלל (האשכנזים יקראו להם חתן מעונה, חתן תורה וחתן בראשית, והספרדים קוראים לרב לשני האחרונים חתן מסים וחתן מתחיל). אבל יש שהספרדים מוסיפים להם גם חתן רביעי וקוראים לו מן וליוסף אמר וכו' עד ולקדקד בזיר אחיו.

39) הדודה שבשיר השירים הטיפה מור על כפות המנעול לקבלת הדוד (שיר ה'ד)—והאם יש לשאול מכאן שכן היו נוהגים אבותינו לפנים לקבל את האורחים הרי"ז בריחות ובבשמים?

וריות גם לנפטר.

הפרסים והמשפחות נהגים בפרס לרחוק את מתייהם הנכבדים, «אם הוא כהן או ת"ח». «או נכבד או עשיר» ב«גל-אב»⁽⁴⁰⁾, ויש ישימו במי הרחיצה הדסים. לרחיצת הנפטר בבשמים יקראו הפרסים רחיצה גדולה ולרחיצה בלי בשמים יקראו רחיצה קטנה. ב«ירושלים» יאמרו כמעט בתלונה—אין כאן רחיצה קטנה וגדולה כי אם רחיצה אחת לכל, בלי בשמים, אף כי בוכרית אחת זקנה ספרה לי שאת בעלה הנפטר רחצו במי ורדים בירושלים, וכן התימנים בתימן (בצנעא ובמקומות אחרים) יש ישימו בימי הרחיצה לנפטר «ריחן», ואם אפשר הדסים, וביחוד מאותם שנשארו מהלולב של סכות, ויש שהם שומרים שם את ההדסים של סכות «ואם יש נפטר ישימום בימי הרחיצה», וישנן גם קהלות ספרדיות בחו"ל אשר גם הן נוהגות כך לשים צמח-בשם במי רחיצת המת, וביחוד הדסים ואזוב, כן במרוקו וכן במקומות אחרים. צמחי הבשם במי הרחיצה, וביחוד ההדסים, וביתר יחוד הזעתר (אזוב), הם «תרופה נגד הסיטרא אחרא שלא יגע בו», «וטוב שיהיה תמיד זעתר (אזוב) על השלחן נגד הסיטרא אחרא» (מרוקו). המנהג של קהלות ספרדיות אחדות לשים הדסים במי רחיצת המת נכנס בתור דין לתוך סדוריהן. הנה למשל בסדור «בית-עובד», «כמנהג ק"ק ספרדים של יאודה שמואל אשכנזי, ליורנו תרכ"ב» דף רי"ח נאמר: «ברחיצה רביעית וחמישית ירחצו במים נקיים, ובששית בעלי הדס ואומרים יהי רצון וכו'».

מלבד הבשמים שבמי הרחיצה יש יגמרו בבית-הנפטר בשמים להעביר את הריח הרע. אלה המה הבשמים של המת אשר עליו שנו בברכות ריש «ואלו דברים» (נ"א ב') «אין מברכין לא על הנר ולא על הבשמים של מתים», וכדפרש בגמרא שם (נ"ג א') «לעבורי ריחא הוא דעבירי». התימנים מגמרים בכמה מקומות לובאן (לבנה?) על הגחלים הלוחשות. בכדי להסיר הרוח הרעה מן המתעסקים במת.

יש מקומות בתימן שנוהגים שם לשים בשמים מכל המינים גם בתוך התכריכים של המת! «על הראש, על החזה ובכל מקום», ובמקומות אחרים בתימן ישימו אך בידיו של הנפטר בשמים, יכל זה בשביל הסיטרא אחרא, כי הסיטרא אחרא מפחדת מהבשמים (הסיטרא אחרא מפחדת כנראה משני אלה: מהאור ומריחות הבשם!).

ישנן קהלות המרבות בצמחי בשם ובפרחים לנפטר אם הוא מת בלתי נשוי, מתוך רחמים עליו, בטהרן גם יכסו היהודים את מטת המת ב«ש"ל» כפי שיעשו

(40) כך יקראו הפרסים למי ורדים ונמי הבשמים בכלל: «ג"ל ר"ל» פרח; «אב» — מים. וימי ישימו את «הגול סורק» (סורק: אדם—גול סורק, פרח אדם—הורד).

לנכבד בעמיו, ולא בכסוי שחור פשוט, ומלמעלה ישימו זרי ורדים. וישנם יהודים בפרס הנוהגים להניח על כחור שמת לא נשוי בשמים וגם ינגנו לו שירי אבל בכנורות! בעבור «שלא ראה שמחה מימיו». הדבר נוגע עד הלב: כנור למת! ומה נורא המחזה וקורע לב הורים וידידים. אבל רבים מהיהודים הפרסים מתנגדים למנהג הזה משום שיש בזה משום עבודה זרה.

ובשבעת ימי האבל גם כן בשמים. לפני הבאים לנחם את האבלים בימי ה«שבעה», וכן לפני המתפללים הבאים להתפלל בבית האבל, ישימו «ברכיות» וגם «עשבי» או «עצי» בשמים. כן יעשו גם בשושן-הבירה, «כדי להוסיף הארה לנשמה». ויש מהפרסים הנוהגים כך גם על בית החיים מיד לאחר הקבורה והקדיש הראשון, למען שזכות הברכות הללו תעמודנה לנפטר.

היהודים הקורדים «מי שיש לו מת» (כלומר מי שמתו לא נגמרה עליו השנה) מסדרים לו בכל שבת אחר הצהרים «משמרה»: יבואו השכנים והידידים לבית משפחת הנפטר ויגידו שם תהלים לנשמתו, ילמדו זהר ויקראו בכתובים ובנביאים ונותנים להם «ברכיות», ומגישים לפנייהם צמחי בשם. הקורדים אומרים: מלבד שהברכות על הבשמים הן לזכות למת ישמש ריח הבשמים לזכר ולסימן למעשיו הטובים של הנפטר.

בבגד בבצרה ובמוצול ובמקומות אחרים בבבל יעמדו (או ישבו) היתומים והיתומות, וגם האלמנות, באין יתום, על פתחי בתי-הכנסיות ומגישים לכל נכנס ספרי תהלים וספרי תפלה שזכות תפלתם תעמוד לנפטר, וגם צמחי בשם להריח בהם—לברך עליהם. בבגד, קהלות בתי הכנסת גדולות בה ב"ה, ולכן רב שם מספר היתומים הצובאים על פתחי בתי-הכנסיות בספרי הקדש ובצמחי הבשם שבידיהם.

וביום ה«יארצייט»⁽⁴¹⁾ נוהגים הספרדים וגם הקורדים וכן הפרסים ואחרים

---

(41) גם בני עדות המזרח, הספרדים וגם הקורדים, וכן הפרסים ואחרים, משתמשים במונח זה מבלי לדעת פירושו, ויש מבטאים מלה זו «הארציט», כפי ששמעתי מפני יהודים קורדים רבים, ומפי תימנים שמעתי «ארציט», ומפי יהודים שבארם-צובה שמעתי «הורציט», ומפי גורגים «יאהרציט», ומפי פרסים טהרנים שמעתי «יאהר-ציט», בתתם לחלק מהמלה משקל עברי, ומפי יהודים מוגרבים שמעתי גם «אַרְצִיָּה», בבקשם גם הם לתת למלה זו משקל עברי, כי לא ידעו מה משמעות מלה זו מלבד הבודדים היודעים «אשכנזית». מתוך ספרי הפוסקים נתפשטה בינותם מלה זו בארצות פוזריהם. (כי ע"כ אמרתי למחודשים למיניהם שבטרם יבואו לחדש מלה יש לבדוק יפה אם איז המונח הנדרש נמצא בשו"ע ובשאר הפוסקים. כי ספק רב הוא אם המלה המחודשת (ולו גם ע"י ועד הלשון) תתפשט בכל תפוצות הגולה כאותה הנמצאת בספרים הללו, ואין כמובן לדבר על ספרים מספרותנו העתיקה).

לעשות משתה ויש מביאים גם בשמים להריח⁴². בצפת נוהגים להביא ב"יארצייט" הדסים – צפת והדסיה!

הנה כי כן מדי שבת בשבתו ויש גם בהזדמנויות אחרות, מיום הולדו עד יומו האחרון, ויש גם באותו היום, ואף בימים הבאים אחרי כן לזכרו, קשורה נשמת היהודי לריחות צמחי הבשם, ויחד אתם גם לאור לרוב – האור וריחות צמחי הבשם והשמינים אשר ינקנו מהם בארץ עריסתנו בילדותנו לא עזובנום גם לעת זקנתנו בכל ארצות פזורנו, ברב או במעט – כי אך עם האור וריחות הבשם הוא עם ישראל⁴³.

פתחתי את מאמרי בדברי הקדשתו לחברות ענג-שבת ואסימנו בהצעה שהיא כעין תביעה: חברות אחדות של ענג-שבת הנהיגו כבר מלבד דברי למוד ודרש גם שירה במהקהלה לענג-שבת והגיע הזמן להכניס גם את הרחת ריחות צמחי הבשם לענג-שבת⁴⁴.

ירושלים, האוניברסיטה העברית, המחלקה לצמחי ספרותנו העתיקה.

42) וכן היו נוהגים אצל הבוכרים לעשות ב"יארצייט" סעודה גדולה ולהזמין מזומנים רבים, ולהוציא על הסעודה הוצאות רבות. ולמן שנת תרפ"ו סודרו תקנות ע"י הועד היהודי בוכרה לבטל את הסעודה הזאת מפני מצוקות הזמן. ומביאים רק פירות, ואחר כך מסדרים כל הלילה "תקן כרת": לומדים "אירא רבא" ו"אירא זוטא" ואומרים בתהילים, ובחצות הלילה יתקנו תקן חצות. אבל בשמים אינם מביאים.

43) ובבית מקדשם העלו בני ישראל את האור ואת הריחות שבנשמתם במנורה ובפטוס הקטרת יחדיו. ויותר מאוחר בימי הזהר מצאה לה עובדה זו בטוי נפלא באמרתם: כשהיה הכהן הגדול מעלה את הקטרת היתה השמחה והחדוה מתעוררת בכולהו עלמין (זהר בהעלותך. יע"ש).

44) וכן הייתי מעורר את עסקנינו הלאומיים הנוהגים לקבל אורחים בשבת, לכבדם לא רק בכבודים רגילים, כי אם גם להגיש לפניהם מצמחי הבשם של הארץ להריחם – ולחברות עונג שבת שבחור"ל היינו מיעצים להשיג צמחי בשם מא"י להריחם בשבת. אלה מהחברות אשר ירצו להשיג צמח בשם מא"י למטרה זו יוכלו לפנות למיסד חברות ענג שבת בא"י, ורעיתי לחיים ולעבודה ואנכי נעזור על ידו להמציא צמחי הבשם של א"י לאחינו שבגולה, לענג שבת.

יוסף י. רבלין, ירושלים.

«ספור דוד וגלית»

בלשון תרגום.

השיר הזה הוא אָפּוס, שיש בו גם מן הדרמה, על־אדות מלחמה דוד וגלית, בלשון התרגום, הלשון החיה בפי אחינו היהודים יושבי פורדיסתאן החל בגבולות בבל וכלה בגבולות פרס האחרונים, ואם אמנם כי איננו רשום בכתב אצל היהודים דוברי ארמית, הנה חי הוא בפיהם ונפוץ מאד. כמובן שזה שהוא נמסר בעל־פה גורם לשנויים רבים ושונים שמכניסים בו מפעם לפעם ומדור לדור. כאן בירושלם שמעתי מפי אנשים שונים נוסחאות שונות, על־פי הרוב השנויים קלים. את השיר הזה רשם בשבילי ידידי החכם המקובל מה"ר אליהו אברהם דהוכי מזרחי הי"ו, מדהוך הקרובה לזאכו, וגם נקדו לפי הבטוי שבני שבטו מבטאים אותו. הנני מוסר בית אחד המתאים לבית ז' בשיר, שרשם בשבילי חכם אליהו מעמדיה הי"ו-מלבד זה הואיל בטובו החכם הנכבד מר ד"ר קלאר ששהה לפני שנתיים איזה חדשים בערי פור־דיסתאן למסור לי בתים אחדים שרשמם שם על המקום מפי השמיעה. את השיר תרגמתי לעברית, ואת הבתים שמכר לי מר ד"ר קלאר הנני מוסר בתרגומי כפי שמסר לי. השיר הזה נחלק לבתים, כאשר מסרתי אותם, ובסוף כל בית ובית ישנו «חזור» החזור תמיד. ואולם אין הבתים שיום בגדלם, היות שהשיר נתון לשנויים ולתמורות במשך הדורות. משום זה אין גם החרוז קבוע ועומד. והשורות אינן שוות בגדל. משקל שיר אין למצוא כאן. התאמצתי למצוא את החרוז, ולקבוע על־ידי זה את השורות, ואולם לא תמיד הצליח הדבר בידי, ואפשר ששגיתי בזה פה ושם; יבוא בעל־טעם טוב ממני ויקבעם על מתכנתם. הנני נמנע כאן מלמסור הערות פילולוגיות. על הרבה מהן יוכל החכם לעמד מתוך התרגום, שאת הדיקוּב בו שויתי לנגד עיני, ואת השאר הנני שומר להזדמנות אחרת בהיות לאל ידי לתת מלון מקיף יותר וראשי פרקי הדקדוק לדיאליקט ארמי זה, אחרי בדיקת את החומר הרב הנמצא בידו.

לבסוף הנני להעיר עוד במה שנוגע לתכן השירה. הוא לקוח ברובו מתוך ספור התנ"ך, תוכו ריבוף גם מן האגודה ולעתים קוי אגדה נוספים מתוך חיי השבט היהודי הזה והשקפותיו, לתשומת לב מיוחדת ראויה האגדה הנזכרת בבית כ"ו, שאין אני יודע מקורה. אמנם נזכר באגדה שבת־שבע אשת אוריה החתי היתה ראויה לדוד מששת ימי בראשית (סנה' קו' ע"א), ואולם זר הוא הספור הנמסר כאן שבשעה גלית שנפל, ועמד דוד לכרות את ראשו לא מצא חרב, ובקש מהערל אוריה החתי לתת לו חרב. אך הוא התנה אתו תנאי, שתמורת חרבו יתן לו אשה מבנות היהודים. דוד הבטיח לו לתת לו. אך באותה שעה יצאה בת־קול ואמרה לו:

אתה הבטחת לו אשה מבנות ישראל ; חייך שאיני נותן לו אלא את האשה היעודה לך מתחלתה. אגדה זו מתנגדת למקרא מפורש האומרי, שדוד הרג את גלית בחרב גלית (ש"ח י"ז ד). וכן זרה האגדה שאבני דוד נהפכו לאבן אחת (בית כ"ד) אפשר שהיא לקוחה מאבני יעקב (חולין צא' ע"ב). בית כ"ה האגדה שעקר גלית הר לקוחה מאגדת עוג מלך הבשן ומשה (ברכות נ"ד ע"ב).

אציין עוד לאחרונה את ההופעה שיהודים אמיצי־לב אלה האמונים על הטבע החפשי זה, יצרו להם מלבד פיוטים שונים וקנות לט"ב, שני שירים היוצאים ללמד על תכונת הגבורה הנוססת בהם, והם שירה זו על דוד וגלית ושיר אחר על דבר «שמשון הגבור», שני שירים אשר אם גם רוח הדת מחופפת עליהם, הנה ישבהם הרבה מהבעת הגבורה הנוססת בלבם.

קיצטית דוד וגלית

ספור דוד וגלית

א.

דִּי אִישְׁמוּאוֹן יֵא כּוֹלוֹכוֹן מְחוּבִּי דִּידִי

דִּי מְצִיתוֹן כּוֹלוֹ עֲזִיזִי דִּידִי

אֶל דִּיהַא נְצוּתִית דִּוד וְגוֹלִית פְּלִישְׁתִּינֵא

דִּדְאֲנִצִּילִי בֵית דְּשִׁתִּית מְגִידוֹ

הֵאִי חִיפ וְצֵט חִיפ

יֵא חִיפ וְגִבְיִי תֵא דִוד שְׁוֹלְטֵאנֵא

א.

הוי שמעו אתם כלכם חביבים שלי,

הנה האזינו כל יקירים שלי,

לזאת מלחמת דוד וגלית הפלשתית,

שנלחם בשדות מגדו

הוי חבל ומאה פעמים חבל,

הנה חבל וחבל לדוד המלך.

ב.

דִּי גִמְעָלוֹ כּוֹלוֹ פְּלִישְׁתֵּאנִי

וְתִילִי אִימוֹהוֹן גּוֹלִית מִן גִּיתֵאנִי

גִּימִיר אֲנֵא בְּאִינוֹא מְכֻלְצֵנוֹ

יִשְׂרָאֵל מִן שְׂרַעֲאִי וִידְעוּאִי

יֵא חִיפ

ב.

הוי נאספו הפלשתים כלם

ובא לו עמחם גלית מן גיתאי

אמר אני אלך אכלה (אבטל)

את ישראל מדת ומתפלה.

ג.

אֵיגֵאָר שְׁאוּל שְׁוֹלְטֵאנֵא צְרִיכְלִי וִיבְכִילִי

גִּימִיר כּוֹת אֲזִיל גּוֹלִית פְּלִישְׁתִּינֵא קֵאטִילִי

כְּלִי מִיכָל בִּירְאָתִי בִּינְאוּנֵא טֵאָלִי

וְהֵם כֹּא סֵאָהֵמָא מִן חִיכּוֹם דִּידִי פֵאנִי אִילִי

יֵא חִיפ

ג.

אז שאול המלך צרח ובכה,

אמר כל מי שילך את גלית הפלשתית יהרג,

אכן את מיכל בתי אתן לו.

וגם חלק אחד ממלכותי יהיה לו.

ד.

דויד שיבאנִית אִיבִי וִילִי

אִיכֵלָא אֱלִיאָב אַכּוֹנִי טאַלִי מוֹתִילִי

אַיזא דויד מִיִּרִי תא אֱלִיאָב אַכּוֹנִי

מִרִי אִוְהָא קאַלא מן אִיכא תִּילִי

וְחִיפ תא דויד שוֹלְטַנא

ד.

דוד רועה צאן היה

אֶכֶל לֵאלִיאָב אַחִיו אֱלִיו הִבִּיא

אז דוד אמר לֵאלִיאָב אַחִיו

אמור לי הִקּוּל הוּא מֵהִיכָן בא.

ה.

שאול ויִשְׂרָאֵל גִּיצְרִכִּינוּא מן קְמוֹהוֹן

כּוּד יוֹמָא גִיזִינוּא גִידוֹקִינא דְרִגְהִית כְּנִישִׁיאַתָּא

דוהוֹן קְרִיאַת שְׁמַע אֲרָבִי יוֹמִי מִיבּוֹטְלָא מִינוּהוֹן

אַיִתְאִיוֹן אִינְצִאָן אִימִינִי גִימִרִינוּא טְלוּהוֹן

יא חִיפ

ה.

שאול וישראל היו צורחים מפניהם.

כל יום היו הולכים אוחזים בדלת בית-הכנסת שלהם.

קריאת שמע ארבעים יום בטלה מהם.

בואו, הלחמו עמנו היו אומרים להם.

ו.

יִשְׂרָאֵל כּוּלוֹ גְּמַעְלוֹ

ראבא, גז אִידְגֵּאדִי וִילּוֹ וְתִילּוֹ

כא גִינוּואב תא גוֹלִית פִּלִּישְׁתִּינא לא מִיִּצִּילּוֹ הִנִּילוֹ תשובה אהת לגלית הפלשתי לא מצאו לתת.

יא חִיפ

ז.

ז.

גולית פִּלִּישְׁתִּינא יִרְכּוֹת דִּידִי 6 דִּירְאִי דוהוֹן

ויכא סִיסַא וִילִי

גלית הפלשתי ארך שלו 6 אמות שלהם וורת אחת היה.

וְלוֹיִשָּׁא זִירִי וְכוּם זִירִי מִיתְקַאֲלִי כְּמֶשָׂא

אַלְפִי דִיד צִיפִּיר וִילִי

ולבוש שריון וקבע שריון משקלו חמשת אלפים של נחשת היה.

וְשׁוֹלְפִית רֹמְחִי אִישְׁתָּא אִימָאֵהִי מִיתְקַאֲלִי

דִיד פִּרְיָזְלָא וִילִי

ולחב חניתו שש מאות משקלו של ברזל היה

וְטַאנִית סִלְאֲחִי גִיזִלוּוא אֶל קַאמִי

ונושא זינו היה הולך לפניו.

ח.

ח.

גוֹלִינִיאַת פִּלִּישְׁתַּאֲנִיא אַחְמִילִי רִיש טוֹרָא

וְאֵל יִשְׂרָאֵל אַצְרִכְלִי וְמִיִּרִי

טַמְהָא אַכְתּוֹן זוֹרִי

גִינְפִקִיתוֹן וְגִינְצִיטוֹן אִימִי

הֵלא אַנָּא פִּלִּישְׁתַּאֲנִיא וְיִנָּא

גלות הפלשתי עמד בראש הרי.

ואל ישראל אצרכלי ומירי

כיצד אתם קטנים

תצאו ותלחמו אתי ?

הלא אני הפלשתי הנני:

ט.

מִן שִׁינֵי קִמְאֵי וְזִמְאֵי

דִּיד וִילֵי אֶל יְלִינְכִית עֵילִי כֶהֱן דּוֹכּוֹן

וְקִם קִטְלִינוּ וְבִיתְהוֹן קִמְקְרִינֵי

וְנִהְבִּלִי סַגְדֻקֶת תּוֹרֵה דּוֹכּוֹן

וְפִישְׁלֵא גּוֹ בֵיתִי שׁוֹאָה יִרְכֵי

וְקִדִּיר דּוֹקִלִי טֹאֲלִי וְקִם עֲזִינֵי

אֲנֵא אֹקֶאד וְיִנֵּא אֹיִדֵא תֵא מְלִיתֵא דִּינֵי נֶאֱמוּסִי

בְּלִי שְׁאוּל חֲכוּמֵה דּוֹכּוֹן

כֵּא נֶאֱמוּס לִינֵי אֹיִדֵא טְלוּכּוֹן

וְאִכְתּוֹן אֲתֶקֶד גַּמְחִיבִיתוּלִי

בְּלִי סֶאֶן מֶאֶרֶן טֹאֲלִי

שׁוֹת אִמְגֵאבִי כֵּא גִבְרֵא אֲתִי קֶאֱמִי מְחִמִּילִי

וְכֹאֲנִינֵא דִית יֵאִינֵא מְגִילִי

י.

גּוֹלְיִינֵא מִיִּרִי טְלוּהוֹן

כִּילִי אֹו גִבְרֵא דִיד מִיִּרִי טְלוּכּוֹן

שׁוֹת אֲתִי אִינְכֵאן אִמְעִי אֵלִי מֶאֱלִילִי וְקִטְלִי

כּוֹ אִכְנָאן וְכִילֵא מְלִיתֵא דִינֵי זֹרִי וְרִינֵי

בְּפִישֵׁךְ אִילוּכּוֹן אֹדִי וְגּוֹלְמֵתֵא טְלוּכּוֹן פֶּאֶנוּכְנֵי

וְאִנְכֵאן אֲנֵא אִמְעִילִי אֵילִי וְקִמְקִטְלִינֵי

כּוֹ חִיפִית שׁוֹאָה דּוֹרִי דִיד שׁוֹאָה בְּבוֹתֵא

מִינוּכּוֹן בִּישְׁקִלְכְּנֵי

וְאִכְתּוֹן בּוֹלְכִלוּכּוֹן גּוֹלְמוֹאֲתֵא דִינֵי וְאִילוּכּוֹן

בִּיחֶךְ מְכֻנֵי

יא.

וְשְׁאוּל כִּימִית אֹהֵא כְּבֵרֵא אִשְׁמִיֶאֱלִי

וְזִידֹאֲתֵא גּוֹ לִיבִי מְוִיֶאֱלִי

וְמִיִּרִי תֵא יִשְׂרָאֵל וְלוּכּוֹן

אֹהֵא גּוֹלְיִינֵא גִזְרֵא גּוֹ דְנוּנֵי לֵאֲתֵא אִימְעִי אֵילִי

ט.

משנים קדמוניות וזמנים

שהלכתי אל בני עלי הכהן שלכם.

והרגתים וביתם החרבתי

ושביתי את ארון התורה שלכם

ונשאר בתוך ביתי שבעה ירחים

וכבוד נהגתי בו וכברתיו.

אני כל-כך עשיתי לעמי כבוד;

אך שאל המלך שלכם

כבוד אחד לא עשה לכם

ואתם עד כדי כך אוהבים אותי.

אכן לכו אמרו לו.

שימצא גבור יבוא לפני יעמדי,

ואראה שאדע מי הוא.

י.

גלית אמר אליהם:

היכן הוא הגבור שאמרתי אליכם,

שיבא נא. אם יוכל (ימצא) לי להכותני ולהרגני

אז אנהנו וכל העם שלנו קטנים וגדולים

נהיה לכם עבדים ומשרתים לכם נהיה.

ואם אני אוכל לו ואהרגנו,

אז שבעה דורות של שבעה אבות

מכם נקח.

ואתם נעשה אתכם למשרתים שלנו

ובכם נמשול.

יא.

ושאל כאשר הדבר הזה שמע,

ופחד לתוך לבו נכנס

ואמר לישראל: הוי לכם

זה גלית איש בעולם לא יוכל לו.

יב.

מִן דִּרְחָאֵל כֹּא גֹרֵא מַעְקֹל מִן בֵּית לָחֶם

יְהוּדָה וַיְלִי וַתִּילִי

וְשִׁמְיִי יִשִּׁי וַיְלִי וַתִּימְנִיָּא בִּינֻזְנִי אֵיתְנוּאֵלִי

וְאִיו גֵּאשָׁא גֵאזִית מַעְקֹלִית וְרוּנָאִית יִשְׂרָאֵל

וְתִינוּא וַיְלִי

וְהֵם אֶטְלֵהָא מִן יְלוּזְנִי דִידִי אִימִית שְׂאוּל אֶל

נִצְוֹתָא מִישׁוֹדְרוּאֵלִי

וְשִׁמְיִית אֵן אֶטְלֵהָא אֶלִיאֵב בּוֹכְרָא וְאֶבִּינְדָב ,

וְשִׁמָּא וַיְלִי

וְזוּרִית כּוֹלוּ דְוִיד וַיְלִי

יג.

וְדוֹיד שְׂיַבְאֲנִית אִירְבָּא וַיְלִי

וְדִ'יֹאֲרִי תָא אֶלִיאֵב אֶכוּנִי נֻבִּילְנוּאֵלִי

וְשִׁמְאֵלִי קִאֲלִית בְּכִיִּית שְׂאוּל תִּילִי

וּמִירִי תָא אֶכוּנִי יָא אֶכוּנִי מְרִי

אוּהָא קִאֲלִית מְנִי אִילִי

יד.

וּמִירִי אֶלִיאֵב תָא אֶכוּנִי יָא אֶכוּנִי דְוִיד

אוּהָא קִאֲלִית שְׂאוּל שׁוֹלְטָאנָא אִילִי

נֹאל גִימִיר קִמְתִּי דִיד אַזִּיל אֶלְגֻלִּית

פְּלִישְׁתָּאנִיא וְקִטְלִי

אָנָא מִיכָל אֶבְרָתִי אֶבִּינֹאנָא טֹאֲלִי

וְהֵם כֹּא סֶהְמָא בֵּית פְּלֻגֻתִית חִיכּוּם דִּידִי

אֶבִּינֹאנִי טֹאֲלִי

וְהֵם וְזִירִית יִמִּי דִידִי אֶבְדְּרִינִי

טו.

וּמִירִי דְוִיד תָא אֶכוּנִי אָנָא בְּאִינָא

וּבֵית אִילֵהִית יִשְׂרָאֵל אֶבְתְּכִלִּנָא

וְאִדִּיו נִצְוֹתָא קָם פְּלִישְׁתָּאנִי אֶמְבִּינִינָא

יב.

באותו זמן איש אחד חכב מבית לחם
יהודה היה ובא.

ושמו ישר היה ושבעה בנים היו לו.

ואותו האיש בתוך חכמי וגדולי
ישראל היה יושב.וגם שלשה מבניו עם שאול אל
המלחמה שלח.ורשם אלה השלשה אליאב הבכור
ואבינדב ושמה היחי

והקטן ככולם דוד היה.

יג.

ודוד רועה צאן היה.

ומתנה לאליאב אחיו הוביל.

ושמע קול בכי שאול בא

ואמר אל אחיו: הוי אחי, אמור

הקול הזה של מי הוא?

יד.

ואמר אליאב לאחיו: הוי אחי דוד;

זה הקול לשאול המלך הוא.

היה אומר: כל מי שילך אל גלית
הפלשתי ויהרגהו.

אני את מיכל בתי אתן לו.

וגם חלק חצי המלכות שלי אתן לו.

וגם וזיר ימינו אשימנו.

טו.

ואמר דוד אל אחיו: אני אלך

ועל אלהי ישראל אשען

והיום מלחמה לפני הפלשתי אערוך.

וְשִׁמִּית אֵילֶהָ גֹהוֹן אֲמַתְבְּלִינָא
וְרִישִׁית גּוֹלֶית אֲבָקְטָאִינָא
וְתָא אֶסְתַּאנִּי שְׁאוּל אֲבַנְבְּלִינָא.

ושם אלהים בתוכם אשא
וראש גלית אכרותי
ולאדוניי שאל אובילני.

טז.

וְאֵלִיאֵב אֵלִית אֶלֹנִי דְּנִיד גְּגֵרִי וְכַרְבְּלִי
וַיֵּכָא רְשׁוּמָא אֲבַרְשִׁית דְּנִיד אֲמַכִּילִי
וְגִמִּירוּנָא וַאֲנִי בָאבוּ נְאִי דְאֵי
אוּמָא דְנִיד זֹרָא וְלִ גִּימִיר
בִּאֲזִין אֶל גּוֹלִיית גְּבֵאֲרָא
וְגֹרָא וַיִּרְיֵכָא בְּקִטְלִינָא
וְגִצְדִּילִי בֵּית כָּא דְרֵבָא מְנִפִילִי

טז.
ואליאב על אחיו דוד כעם וועם.
ומכה על ראש דוד הכה.
והיה אומר: הוי אבי, הוי אמי,
זה דוד הקטן אומר
אלך אל גלית הגבור
והאיש והארוך, אהרגנו;
וירא אנוכי שבמכה אחת יפילנו

יז.

וְדִיד וַיְלִי שִׁיבְאַנִּית אִירְבִּי
וְתִילוּ אֶרְיָה אֵמִית דִּיבִי
וְגִבִּיּוּא מִפְּקִיּוּאָלוּ כּוֹלִי־אֲתִי מִן גְּנִית
מִרְבִּי וְלִיבִי
וְקַמְלִי אֵילוּהוֹן קַמְקִטִּילוּ כְּתִירוּהוֹן בִּידְרֵבִי

יז.
ודיד היה רועה צאן,
ובאו האריה עם הדוב,
וחפצו להוציא כליותיו מתוך
החלב והלב,
וקם עליהם והרגם פלם במכה.

יח.

וּמּוֹלֶשְׁלִי שְׁאוּל אֶל דְּנִיד גּוֹלֶית זְרִי
וְכּוּם זְרִי דִּידִי

יח.
והלביש שאל את דוד שריון
וקובע שריונו,

וַיִּסִּירִי סִפִּי אֶל כְּאֲצִי
וְמִיָּרִי דִּיד בָּאבוּ יְקֹרָא אֵילִי, הַתְּחָכָא
לִיבִי וְלֵאֵת אִיגְבָּאֲרִי
וְשְׁלִיכִילִי דִּיד גּוֹלִי

וקשר חרבו אל מתניי
ואמר דוד: אבא; כבדים הם כל-כך
לא אוכל ואין לי כח.
ופשט דוד הבגדים.

יט.

וְדִיד דְּרַחֲמָל אֵלִית כְּוֹרָא אֶרְקִילִי
וְמִיגּוֹבִילִי כְּמִשָּׂא כִּיפִי וְדִירְקִילִי
גְּנִית אֶלֹוִידִנְכִי דִּידִי וְאֶל כְּאִפִּי מוֹתִילִתִּי־אֵלִי
וְאֵלִית גּוֹלִיית פִּלְשְׁתַּאֲיִיא אֶקְרֹלִי

יט.
ודיד תכף ומיד אל הנהר רץ,
ובקש לו חמש אבנים, ושם
בתוך ילקוטו ועל כתפו תלהו,
ואל גלית הפלשתי קרב,

כ.

וְכִימִית תִּלְלִי גּוֹלֵינֶאת פִּלְשְׁתַּאֲנִיא

דִּיד מְנִי אֶבְנֵאֲצִי אִימִי וְלֹ אֶגְבֵּאֲזִי דְּוֹד אִילִי

וְכִימִית גִּיזִילִי כֹא יֵאלֵא זֹרֵא וְסִימֹקְנֵאֲנִיא אִילִי

קִם כְּרֶהֱלִי גִימִיר מוֹ כֹּאֲלֵבא דִּידִי וַיֵּנֵא

דִּיד אִיגְבִּיךְ אִילִי

לִיּוֹי עֵיבֵא אִילִי אֲנֵא חֲמֵלִינֵא בְּרֶקְוִלִי

בְּלִי מֵא אוֹדִינֵא מִן שֹׁאוֹל

דִּיד חִירִי בֵּית אֶגִּינֵאֲנִי דִּיד לִיבִי אִילִי

וְלֵא כִּיֵּאִי מֵא אֲוִיד דִּיד חִירִי אֶבְחֵאֲלִי

דִּיד גִּימְחֵמִילִי בְּרֶקְוִלִי כֹא יֵאלֵא מְנִזְוִדִי

דִּיד לֵאת כִּיֵּאִי מִן יִמִּינִי וְשִׁמְאֲלִי

כ.

וכאשר בא גלית הפלשתי,

ראה שזה שילחם אותו דוד הוא,

וכאשר ראהו ילד קטן ואדום,

בז. לו. אמר: הכלבו הנני שיצחק עלי

האין זאת בושה שעמוד נגדו

אכן מה אעשה לשאול

שנבוך בלבו שלא אוכל לו

ולא היה יודע מה יעשה שנבוך,

שהעמיד נגדי ילד אחד

שאינו יודע בין מיניו לשמאלי.

כא.

וְמִירִי גּוֹלֵינֶית תֵּא דְּוִיד לֹא אֶמְרִיתִין

לְבִי, יֵאן בִּיר מַעֲקוּלִי וַיִּתִּין

בְּלִי אֲנֵא בִּישׁ קוֹיֵא מִיבּוֹךְ וַיֵּנֵא

אֶלְפֵּא וְכִמְשִׁמֵּא וְשׁוֹאִי וְשׁוֹאֵה מוֹכְנֵאֲתוֹךְ

בֵּית כֹּא צִיבּוֹאֲתִי אֶבְמִזְכְּרִינֵא

וְאִין לֵאת גִּימְחֵמִינִיתִין אֲתֵא אֶבְכִּינִיתִין קוֹיִתִּי

אֵיתְלוֹךְ דִּיד פִּסְרוֹךְ תֵּא חִינוּנִית אֶרְאֵה

וְתֵא סִירִית שִׁימִי אֶבִּיאֲוִינֵא.

כא.

ואמר גולית לדוד: לא תאמר

לא אוכל אם בן חכמים אתה.

אכן אני יותר חזק ממך הנני.

אלף וחמש מאות ושבעים ושבעה
כמותך

באצבעי האחד אסובב.

ואם אינך מאמין, עתה תראה כוחי.

בוא שאתן את בשרך לחית הארץ
ולעופות השמים.

כב.

וְמִיגִיבְלִי דְּוֹד אֶל גּוֹלֵינֶית וְמִירִי

אֶהֱית אֶגְאִיתִין בֵּית קְוִיתוֹךְ וְבֵית סִיפֵא

וְמִשְׁאֲלִי וְרוֹמְחִי

וְאֲנֵא בֵּיתְכֵלִינֵא בֵּית אֵילֵהִית יִשְׂרָאֵל

וְאֵילֵהֵא בְּמִסְלֵמְלוֹךְ בֵּית אִידִי וְרִישוֹךְ

אֲנֵא בְּקִטְאִינֵא

וְאוֹרְדִית פִּלְיִשְׁתַּאֲנִי בְּקִטְאִינֵא

כב.

והשיב דוד לגלית ואמר:

אתה מתגאה בכוחך ובחרב ומגן ורומח,

ואני בשען על אלוהי ישראל,

ואלוהים ימסור אותך בידי, ואת ראשך
אני אכרות,

ומחנה הפלשתים אכרית,

וּבְכֹאזִי בּוֹלוּ נֹאשָׂא אֵין שׁוֹלָא
 דִּיד לֹא הֵיבּוּ אוֹדִילִי לֹא גִנְרִי וְלֹא פִירְסִי
 וִירָאוּ כָל הָאֲנָשִׁים אוֹתוֹ הַמַּעֲשֶׂה
 שֶׁלֹא יִכְלוּ לַעֲשׂוֹת לֹא אֲנָשִׁים וְלֹא פִרְשִׁים
 וְלֹא גִבּוֹרִים וְלֹא גְבָאָרִי :

כג. כג.
 וְדוּד מִיָּרִי יֹא גוֹלֵינִיאת אֶהֱיָת אִמְכִּי דְרַבָּא דִּידוּךְ
 גִּנְכִּי וְאֵל פִּישׁ כֹּא סֹאעֵא מִן עוֹמְרוּךְ
 וְדוּד אִמְרִי הוּי גִלּוּת אַתָּה הִכָּה הַמַּכָּה שְׁלִי
 כִּי נִשְׁאָרָה רַק שְׁעָה אַחַת מַחִיךְ
 וְאֶחָד־כֶּךְ תַּכְרַת מַעֲמָךְ וְאֶחָד־כֶּךְ תַּכְרַת מַעֲמָךְ :

כד. כד.
 וְדוּד מִיָּגוּבִילִי כְּמֹשָׁא כִּפְּא וְדִירִילִי גֵאנִית
 אֶלְדוּנְכִי דִּידִי
 הִיל וְיֹלָא כֹּא סֹאעֵא גּוֹפְלָנָא כֹּא כִּפְּא וְאֵל פִּישְׁלִי עַד שְׁהֵלךְ שְׁעָה אַחַת בְּאַמְצַע אֲבָן אַחַת
 וְדִירִילִי פֹכְרִי הוּא וְפֹהֶמְלִי :
 וְשֵׁם אֶת דַּעְתּוֹ הִיטִיב וְהִבִּין שֵׁם אֶת דַּעְתּוֹ הִיטִיב וְהִבִּין :

כה. כה.
 וְגוֹלִית גִּימִיר עֵיבָא אֵלִי אֲנָא נְצִינָא אִימִית
 דְּוָהָא יֹאֵלָא בֵּית צִילָאחִי
 וְשִׁקְלִי כֹּא טוֹרָא קָם אֶקִּירִי מִן אִיקְרִי וְבֵית
 וְדוּד מֵאֵת וְיֹלִי כְּפִיפֹא בֵּית דְּקִיקָא רִישִׁית
 טוֹרָא פִּירִי וְנִידִילִי :
 וְגִלִּית אִמְרִי בּוֹשָׁה לִי שְׁאֲנִי אֶלְחָם עִם יֶלֶד
 זֶה בְּנִשְׁקִי וְזֶה אֶלְחָם עִם יֶלֶד
 וְלִקַּח הָרָא אֶחָד שַׁעֲקִיר מִעִיקִירוֹ וּבְדוּד הִכָּה
 וְדוּד כְּמָה שְׁהִיָּה קֵל בְּרִגְעָה לְרֹאשׁ הָהָר
 בְּרַח וְקִפְּץ וְרִחַק וְקִפְּץ :

כו. כו.
 וְדוּד מְנִדִילִי אִידִי אֵל אוֹ כִּיפֹא גּוֹ
 בְּרַקְאָנִיָּה דִּירִילִי
 וְטִילְהָא נִקְלִי אִישְׁאִישְׁאֵלִי וּמְכִינִיָּאִלִי
 וְכִיפֹא פִּירִי וְיֹלִי גּוֹ גֵאנִית גּוֹ בֵּאִינִית גּוֹלִינִית
 פְּלִישְׁתֵּאִינִי יֹאֵלִי וְנִינְצוּלִי
 הִיל אִשְׁאִישְׁלִי גֵינִינִי גּוֹלִינִית תִּירִי וְאֶצְלִי וְוֹאֵלִי
 פִּישְׁלִי וְתֹאמָא נְפִילִי
 וְשֵׁלֶשׁ פַּעֲמִים סָבַב וְהִכָּה
 וְהֵאָבֵן בְּרַחָה וְהִלְכָה בְּתוֹךְ מִצַּח גִּלִּית הַפְּלִשְׁתִּי
 נִכְנָסָה וְנִצְבָּה
 עַד שֶׁסָּבַב עֲצָמוֹ גִּלִּית שְׁתֵּי חֲתִיכוֹת הָיָה
 וְשִׁמְשָׁה גַּפְלִי וְשִׁמְשָׁה גַּפְלִי :

כז. כז.
 וְדִמְתִּי דוּד גִּיזִילִי גּוֹלִינִית אֶנְפִּילִי
 וְאַרְקִילִי דוּד רִישׁ גּוֹלִינִית אֶחְמִילִי
 וְכַאֲשֶׁר רָאָה דוּד שְׁגִלִית גַּפְלִי
 וְרַץ דוּד לְרֹאשׁ גִּלִּית עֲמָדִי

ואמר לאוריה החתי: חרב לי תן.
ואמר: חגמול שלי ממך אני מבקש.
ואמר דוד: מה הוא התגמול שלך?
וענה אוריה: אני אשה אחת מהיהודים מבקש.
השיב ואמר: טוב רצונך אמלא.
וענה אלהים ואמר לדוד: מולך הראשון
אתן לך.

כח.

ואת חרב גלות ביד הימנית תפס.
וראש גלות שמאלו החזיקה, ולקח
ולתוך מ'נה ישראל רקד.
ושאל שאל ואמר: אָמְרוּ לִי
זֶה הִילַד בֶּן מִי הוּא?
שֶׁכֶּךָ יוֹדֵעַ וּגְבוּרָה—חֵיל וּמִבֵּין יֵצֵא.
אֲבָן וּמִשְׁלֵה שְׁלִי יִקַּח.

כט.

ויצאה השמועה בתוך הקהלה: הילד הזה מרות
המואביה יצא.
ואמרו: אסור שיביא ישראל משום שעמינו
הוא.
וכאשר שמע עמשי בן יתר הרבה חרה לו.
ואמר: כל מי שיאמר שדוד פסול הוא,
הנה את דמו בחרב אשפוך.
כי למדתי לפני שמואל הנביא מורי ואמר:
כשר הוא.
והוא הגדול בכולם יהיה, ואתם כולכם ראיתם
בעיניכם

את המעשה הגדול ההוא ואת אותו הכבוד

שעשה, שהאלהים הגדיל אותו.

וּמִיָּרִי מֵאֲוִרְיָה הַחֹתִי סִיפָא טָאֲלִי תָאֲלִי
וּמִיָּרִי אֶלְיָאָתָא דִּידִי מִינּוּךְ גְּבִינָא
וּמִיָּרִי דְּדֹד מְאִילָא אֶלְיָאָתָא דִּידוּךְ
וּמִיגְוִיבְלִי אֲנָא כֹּא בְּתָא מִן הֹדְאִי גִיבִינָא
מִדְּאֹרִי מִיָּרִי הֵוָּא מִירְדוּךְ אֶבְמַחְצִילִינָא
וּמִגְוִיבְלִי אֵילָהָא וּמִיָּרִי מֵאֲדֹד אֵוֶל נְצִיבוּךְ
טָאֲלִי אֶבְיָאִינָא:

כח.

וְדָד סִיפִית גּוֹלִית בִּדְלִית יָמֵי דְּוִיקְלִי
וְהִישִׁי בְּאִדְלִית גָּפִי אֲדוֹנִיקְלִי וְשִׁקְלִי
וְנִגְאִית אוֹרְדִי דִּיד יִשְׂרָאֵל אֶרְקִלִי
וְשָׂאֵל מִיבּוֹקְרִי וּמִיָּרִי מֵאֲרוֹן טָאֲלִי
אוֹהֵא יֵאלָא בִּיר מְנִילִי
דִּיד הַתְּכָא יְדֻאָה וְשֶׁחֶרְזָא וְפָהוּמָא דִּיד נְפִיקְלִי
בְּלִי חִיכּוּם דִּידִי אֶבְשִׁקְלִי:

כט.

וּנְפִיקְלִי כְּבָרָא נְנִית גְּמַעָה אוֹהֵא יֵאלָא מִן
רֹת וְאֵל אֶבְרִילִי
וּמִירוּ חֶרָאָם אֲתִי גּוֹ יִשְׂרָאֵל גְּנָכִי עֲמוּנִיָּא אֵילִי
וְכִמִּית אֶשְׁמָאֲלִי עֲמִסָּא בִּיר יֵתֶר רֵאבָא אֶכְרְבִלִי
וּמִיָּרִי כּוֹת אֲמִיר דִּיד דְּנִיד חֶרְמָאֲלִי
אֲתָא דִּמִּי בִּית סִיפָא בְּשִׁטְפָנִי
גְּנָכִי אֲנָא לְפָלִי כֶּסֶם שְׁמוּאֵל הַנְּבִיא
אֶסְתָּאֲלִי וּמִיָּרִי חֵלָאֲלִאֲלִי
וְאֲנוּא רִיגִית כּוֹלוּהוּן פֹּאנִי וְוָאֵל כּוֹלוּכּוֹן
אֶגְנִיִּלְכּוֹן בְּאִינוּכּוֹן
תָּא דֹהֵא שׁוּלָא רִיוּא וְתָא דֹהֵא גְמוּס
דִּיד אֶוִּיךְלִי

דִּיד אֵילָהָא קְמַרְנִילִי

ל.

בְּתִיר דִּיד נִדָּר קְטִילִי גִזְלִית פְּלִישְׁתִּינָא
וְהִישִׁי אֶקְטָאֲלִי וְבִאֲנִי אֶדְוִיקְלִי וְרַקְלִי
וְגִזְ אִוְרְדִית דִּיד יִשְׂרָאֵל חֲמִילִי
וְהִישָׂא תֵּא שְׂאוּל הָוִילִי בֵּית דִּינֵאֲרִי נִוְבְּלִי
וְהִיפִית כּוּלוּ יִשְׂרָאֵל תִּילִי בִּאֲנִי סֵאעָא
וְשְׂאוּל אֶפְשָׁקְלִי
וְמִינִי שְׂאוּל אוֹהֵא נְמוּס דִּיד דָּוִד אֶוִּיֶּדְלִי
בִּאֲנִי סֵאעָא שְׂאוּל מִינִי אוֹהֵא מִיטְּיִלִי
חֲזִיכּוּם אֵילִי

לא.

בְּתִיר הַדָּךְ אֶרְקֵלוּ יִשְׂרָאֵל בְּתִיר פְּלִישְׁתִּאֲנִי
וְקִטְלִי וְנִהְבְּלוּ
וְפִלְשְׁתִּאֲנִי אֶתְוִירוּ וּיִשְׂרָאֵל מֵאֵל דִּוְהוֹן
אֶנְהִבְלוּ וְמוֹתִילוּ
וְאִנִּי וְכוּלָא דְוִנְיָיָה אֶמְעִזְגִּיבְלוּ
תֵּא דִוְהָא גִזְלִית פְּלִישְׁתִּינָא דִּיד אֶקְטִילוּ
וּמֵאֵל דִּוְהוֹן נִהְבְּלוּ וְמְעִזְגִּיבְלוּ
וְאִילֵהִית יִשְׂרָאֵל כּוּלוּ אֶמְפּוֹצִינוּ
וְכוּלוּ מְלִיתִינֵאֲתָא מִירוּ בִּאֲבוּ כִימָא
אִילֵהֵא דִוְהוֹן גִּיבְנוֹאֵלוּ
אִיו אִילוֹהוֹן רַבָּא רִינוּא אֵילִי
בְּלִי אִוּוּא אֵילִי דִּיד מִן גִּזְ מִיֶּצִיר קְמִפִּיקְלוּ
דִּיד אֶוִּיֶּדְלִי בִּוְרְהֵאֲנִי וְעִגְבוּתָא טְלוֹהוֹן
וְטִלְאֲתִי וְאִישְׁתָּא חֲכוּמִי וְאַתְוִירִילִי טְלוֹהוֹן
וְלִירוּשְׁלַיִם קְמִתִּילוּ וְיִירוּשְׁלַיִם מִוְּמָלְכוּבְלוּ
גִנְכִי אִימִיוּאֲלִי תֵּא בְּבוֹתוֹהוֹן
וְמוֹמֵאֲתִי מִזְקִילִי אִימוֹהוֹן :

ל.

אחרי שדוד הרג את גולית הפלשתי.
וראשו כרת והחזיק בירו ורץ.
ובתוך מחנה ישראל עמד.
וראש גלית לשאול נתן במתנה, הוביל לו.
ושמחת כל ישראל באה באותה שעה.
ואמר שאול: הכבוד הזה שדוד עשה.
באותה שעה אמר שאול: זה, הממשלה מגיעה
לו.

לא.

אחרי זה רדפו אחרי הַפְּלִשְׁתִּים והרגו ובזזו.
והפלשתיים נשברו וישראל בזזו את רכושם
והביאו.
והם וכל העולם התפלאו.
שאת אותו גלות הפלשתי הרגו,
ואת רכושם בזזו, והתפלאו.
ואת אלהי ישראל כולם הללו.
וכל העמים אמרו: (אבא) אלהים! כמה
אלוהיהם רוצה בהם
האלים ההוא גדול מאד הוא.
אכן הוא אשר ממצרים הוציאם,
שעשה מופתים ונפלאות להם,
ושלשים וששה מלכים הכניע להם
ולירושלם הביאם ואת ירושלם הנחלים,
כי נשבע לאבותיהם
ושבעתו תקים אֲתָם

נוסחאות אחרות

לבית ז'. מאת חכם אליהו מעמידה

דוד שיווניד אירבי וילי
זוודא טאלי אליאב אכזניה מותילי
מריה יא אכזני אוהא קאלא מיכא יתילי.
דוד רועה צאן היה.
מזון לאליהאב אחיו הביאן
אמר ; הוי אחי הקול הזה מהיכן יבוא ?

קסע שהביא הא' דר' קלאר מערי קורדיסטאן.

ל בית ז'

דֶּה שְׁמוֹאוֹן כָּלוּ יִבְרָאנִי דִידִי
דֶּה שְׁמוֹאוֹן כָּלוּ גּוֹזִינִי דִידִי
נְצוּתֵד נְצִיאֻנְאֵלֶה גּוֹלִיית פִּלְשֶׁתָא וְדוֹד שׁוֹלְטָנָא
אַלֵד נְשֶׁתֵד מְגִידֵי תִיף וּמְגִבִינֵד דוֹד שׁוֹלְטָנָא
חידד, שמעו כל ידידי,
חידד שמעו כל רעי,
מלחמה שנלחם גלות הפלשתי בדוד המלך
על שדה מגדו; הלואי ולא היה מת דוד המלך.

ל בית ב'

גְּמַעְלוֹ וְתִילּוֹ כָּלוּ פִלְשֶׁתָאִי רִישֵׁד טוֹרָא
גּוֹלִית פִלְשֶׁתָא מְכַנְזֶרֶה מְכַנְזָתֵד כְּזוֹרָא
גִימִיר דֶּאֶרֶן גּוֹ שׁוֹנָאִי יִשְׂרָאֵל צוֹרָא מוֹרָאן.
נאספו ובאו כל הפלשתים בראש ההר
גלות הפלשתי גועה (נוחר) כמו חזיר
אומר אשים בישראל סם מר,

ל בית ג'

שְׁאוּל שְׁלֹטָנָא צְרִיכְלֶה וּבְכִילֶה
גִימֵר כּוֹת אֲדִיו אָנֹל גּלִית פִלְשֶׁתָא קֹאטְלֵלֶה
מִיכֵל בְּרָאֲתִי פִיֶּאֱנִיאֵלֶה
סֶהָמָא מְנַנֵד חֲכָם דִידִי פֹאזִילֶה. חִיף
שאוּל המלך צוח ובוכה
אמר: מי שילך היום אל גלית הפלשתי ויהרגנו
(את) מיכל בתי אתן לו
וחלק ממלכותי יהיה לו.

ל בית ד'

דוֹד שׁוֹלְטָנָא שִׁינְאָנֵד בְּרַכִּי וְיִלֶּה
אֵלִיאֵב אָכּוֹנֶה גִדְאִיא תֵאלֶה מוֹתִילֶה
דוֹד מִיֶּרֶה יֹא אֲכּוֹנִי אֵיא קֹאֲלֹא מִיָּבֵא תִילֶה
דוד המלך רועה צאן היה
(ל)אליאב אחיו פת שחרית מביא לו.
דוד אמר לו אחי, זה הקול מהיכן בא

ל בית יג' יד'

גִימֵר : אֵיא קֹאֲלֹא שְׁאוּל שְׁלֹטָנָא וְיִלֶּה
גִימֵר: כּוֹת אֲדִיו אֲזֹל גּלִית פִלְשֶׁתָא קֹאטְלֵלֶה
מִיכֵל בִּרְאֲתִי בִיֶּאֱנִיאֵלֶה
וּסֶהָמָא חֲכָם דִידִי פֹאזִילֶה
אמר: זה קול שאול המלך
אומר: כל מי שילך היום אל גלית הפלשתי ויהרגנו
מיכל בתי אתן לו
וחלק ממלכותי יהיה לו.

ל ב י ת ט ו וראה סוף כא

גִּמְר דוד שלטאנא :	אומר דוד המלך :
אדיו אנא באַזינא	היום אני הולך
גלית פלשתאה כְּטָלִינא	והורג את גלית הפלשתי.
פֶּסְכָּא דידה תא טִירִיד שְׁמִי פִּיאַזינא	בשרו לעוף השמים אתן.

ל ב י ת ט ז

דוד שולטאנא שיואנד ברכי וילה	דוד המלך רועה צֶאן היה.
אליאב אכונה גדיא תאלה מותילה	(ל)אליאב אחיו פת שחרית מביא לו.
ראַבא אֵלֶּה כְּרַבֵּלֶה	הרבה חרה לו (לאליאב)
בא לאטומא גו רִישֵׁד דוד מְכִילֶה	מכה בראש דוד הכה.
גימר: אַיִא בַּאזֶל גלית פלשתאה קטללה חיה	אמר: זה הולך להרוג גלית הפלשתי

ל ב י ת ט ו

דוד שולטאנא גימר אדיו אנא באזינא	דוד המלך אמר: היום אני הולך.
זְכוּתֶד באבאואתא פֶּתְכָלִינא	בוטח בזכות האבות.
פֶּסְכָּד גלית פלשתאא תא טִירִד שְׁמִי	בשר גלית הפלשתי לעוף השמים אתן.
פִּיאַזינא חיה	

ל ב י ת י ט

דוד שלטאנא אריקלה	דוד המלך רץ.
ארבא פִּיאַ גו כְּוִידְנְכִי דְרִילֶה	ארבע אבנים בכיס הרועים (בילקוט) שם
זכוּתֶד באבאואתֶה תְּכַלֶּלֶה	בזכות אבותיו בטח.
גלית פלשתא קְטַלֶּלֶה חיה.	ו(את) גלית הפלשתי הרג.

אלזאר.

אלזאר¹) הוא שם למחזה הורדת הרוחות מעולמם ונוחם בגוף האדם והתלבשם בו. הוא דומה להאוב ביחס בוא המתים מעולם הרוחות, אמנם באוב הרוח עולה ובא ע"י בעלת-אוב בלי הכנה מראש, ובאיזה זמן שיהיה, חוץ מיום השבת²), וכשהוא בא, הוא מדבר ומשיב, ביחס ובמגע ישר, לשואלו בלי אמצעי, בלי בעלת-האוב. מה שאין כן הזאר. הרוח שורה על האדם בטקס מיוחד, ובהכנות רבות ובעסק גדול ובזמן קצוב מראש, ומודיע ע"י המכשפת שלו. אכן מהאוב יש לנו מה שכתוב בשמואל א' כ"ח, ומה שאמרו חז"ל, שהמת עולה ויושב בשחי תחת אצילי הידים, או על פרקי האצבעות, או פרקי הברכים של בעל-האוב, ומדברי, ומעלה בזכורו הינו שמושיב את המת על זכורו, ואינו עולה בשבת (סנהדרין ס"ה) וכן: לא כשם שהוא עולה למלך כך הוא עולה להדיוט, אלא למלך, פניו למעלה ורגליו למטה כדרך כל העולם, ולהדיוט פניו למטה ורגליו למעלה, ושלשה דברים אמרו במעלה המת בזכורו: המעלה אותו רואהו ואינו שומע את קולו, והשואלו שומע את קולו ואינו רואהו, והעומדים שם לא שומעין ולא רואין (תנחומא אמור, ב) אולם בזאר יתלבש הרוח בגוף אשר אוה אותו למושב ושורה עליו עד עולם, וכן לא דוקא מתים כ"א גם לילים (Demons). אכן הזאר, הוא מחזה מוזר, ומשחק רמאות גסה, ונצול תמימות נשים פתיות, ועשוק בעליהן האנוסים לעשות רצונן, כי הנשים המצריות האמן תאמיננה. כי כל מה שעושות כהנות הזאר הוא על פי דין האשלום ותורתו, ומעקרי הדת והלכותיה, וכל מי שאינו מודה בהן ובתורתן הרי הוא כופר בעקר!

הממשלה המצרית אסרה את הזאר בכל תוקף, אך אין לך דבר העומד בפני הנשים ובערותן: בבית אשר בו יערכו את הזאר, ירחיקו ברצי כסף את השוטר העומד ברחוב ההוא, ועשו את מעשיהן לבטח באין מכלים דבר.

(1) האפשר לשער כי השם הזה הוא עברי הינו "זר", כי זר מעשהו?

(2) הסופרת והמחברת המפורסמת זינב פואז, ראתה את הזאר המצרי והצעירי, ותפרסם מה שראתה, במאמריה בעתון אלניל, אשר הופיע אז במצרים, במספרי 189/200 חדש צפר 1310=ספטמבר 1892 ומספרי 397/399 בסוף רגב 1311=פברואר 1894 ואח"כ נאספו מאמריה אלה בספר "אלרסאיל אלזינביה" ח"א – היא כתבה שהזאר הצעירי שראתה היה ביום השבת וביום ראשון.

הזאר הוא, בלי שום תפונה, שארית פלטה מהאוב או מאיו עבודה אלילית אשר מרב ימים נשכחו שמות האלים גבוריה, על ידי שהכרחה לפשט את צורתה האלילית העתיקה. ותתלבש בשמות חדשים, בשמות גבורי האשלאם ונוזיריה, וקדושי חסידיה וקוטביה, ותחת שמות הבעלים והגלולים, קראו את קדושי האשלאם בשמותיהם, כמו: אלסיד אחמד אלברוי, אחמד אל רפאעי, עבד אלקאדר אלג'ילאני, אברהים אלדסוקי, אלמתבולי, אלביומי, אלמתולי, אבו-אלעלא-אלחסיני, אלחנפי, אלשעראוי, מחמד אל גואץ, וכאלה וכאלה.

הזאר הוא אבי «האינדולקו» אשר היו עושים הספרדים ואשר למענו חבר הרה"ג מנשה סתהון את ספרו «כנסיה לשם שמים» (ירושלם תרל"ד)⁽¹⁾. ארבעה דרכים להזאר: מצרי, צעידי, (מצרים העליונה נקראת «צעיד») סודאני (כושי). מערבי (מרוקאני) ולכל או"א מהם טקס מיוחד ומנהגים מיוחדים להדרך ההוא. נשים מיוחדות למעשה הזאר ועריכתו, והן נקראות כודיות, והאחת כודיא. ולהן כודיא גדולה העומדת בראשן, ומספרן למעשה הזאר לא פחות משבע, ואחת גדולה עליהן, ולהן תלמידות היוצקות מים על ידן.

הכודיא היא המליצה בין האדם להרוחות, היינו בין השיכים הגדולים הנז'ל או הלילים האדירים (Denions עפאריט) מלכיהם ושריהם. כל כודיא יש לה שוך גדול או ליל (Demon עפאריט) גדול שהוא מלך או שר אשר ינוח עליה וישכן בקרבה והוא יגיד לה הכל, גם מה שהנשים (המאמינות בה) עושות בחדרי חדרים יודיענה, והוא הוא אשר יורנה את הדרך אשר תלך בה בכדי לפייס את הליל שקצף על אחת מבנות חוה זבינותיה.

מעשה הזאר נפרץ בארץ מצרים בין כל השדרות, וכל אחד יעשנו לפי אשר תשיג ידו, דלת העם אשר אין בתייהם מוכשרים לעריכתו, יערכוהו במסגדים ידועים כמו מסגד אבו-אלסעוד ביום שלישי וביום ששי⁽²⁾.

אין השם «שיך» או «שיכה» (לנקבה) נוהג בזאר ותחת השם «שיך» יאמרו רומאנוד, מאמא, רומנגדיי ותחת השם «שיכה» יאמר מרומה, מקטגית⁽³⁾ ועוד שמות כאלה, ואין לגבר להמצא בעריכת הזאר.

---

(1) כאשר עלה הרב הרמ"ס מארץ ירושלימה למטרה זו התאכסן אצל מר זקנו הרב החסיד מוהר"ר שלמה יחזקאל יהודה ז"ל בשנת תרכ"ט.

(2) הוצאות חגיגת הזאר יעלו לערך ארבעים לי"מ, והבגדים והתכשיטים של זהב יעלו לערך שבע מאות לי"מ, ולעניים העושים בביתם עולה חגיגת הזאר לשבע לי"מ בערך, והבגדים והתכשיטים של כסף בערך ארבעים לי"מ, ושכר הכודיות רב מאד, כי מלבד השכר שהן מקבלות מבעלת הזאר הן מקבלות מכל הבאות אל הזאר, העשירה לפי עשרה, והעניה לפי ערכה.

(3) איני יודע פירוש השמות הללו ומקורם. מאמא שהוא אחד משמות השיכים «הגברים» הוא בלהג שפות שונות שם לאם, אפס מסתגית הוא שם ערבי ופירושו מושיעה, המבוקשת לעזרה.

סבת עשית הזאר

סבת עשית הזאר היא, אדם כי יחלה במחלה ארוכה אשר נלאו מלרפאה, או סתם פגע או נגע דמיוני או מחלת העצבים או מיחסים זאת לאיזה אדון או ליל. היות—לפי הנראה—אין ממלכת הרוחות אוהבת שיהיה לה עסקים עם גברים על כן כל הנפגעים הם דוקא נשים ולפעמים גם תינוקות. לאמר, האדון או הליל כעס על האשה ההיא ואינו מרוצה ממנה ועל כן הפגיע בה, ולכן יערכו זאר בכדי לפיס את הרוח ההוא ע"י האמצעים אשר יעלו לו לרצון, והסיר אז את ידו הקשה מהנפגע ההוא ושב ורפא לו.¹

אכן אין כל האדונים שוים במעלה אחת בזאר, מעלותיהם שונות זו למעלה מזו, החל ממלך ומלכה וסיים באביון ואביונה, וכמו כן הם מגזעים שונים ותוארים שונים ישנם בהם, לבנים ושחורים וכדומה.

האשה המכרת בכח הזאר ומודה ברבנות הכמרה שלי, היא הכודיא, תקרא «הַחֶפְצָה» (אלמרידה)², והאשה אשר למענה ובעבורה יערך הזאר תקרא ביום עריכת הזאר בשם «הכלה» (אלערוסה), ואז אין דורשים בשלומה, ואחרי עשותה את הזאר ישרה עליה רוח השיך הגדול או ליל אדיר אשר פי הכודיא יקבנו, לקולו תשמע ואת רצונו תעשה ככל אשר יצוה עליה (וככל אשר תדבר לה הכודיא בשמו, אפילו דבר עברה) ומהיום ההוא ומעלה ונודעה בקהל הזאר ובאי סודו בשם «מאכסנת», אֶשְׁפִּיזְכְּנִית (מְצִיפָה), על שם שהזמינה ואכסנה אצלה בביתה את השיך הגדול ובני ביתו ותזבח להם וזבחים ותהי להם לאכסנאית ופונדקית.

בסיום עריכת הזאר תודיע אותה הכודיא את שם האדון אשר אוה אותה למושב לו וכן את שם הגברת אשתו ושם עבדם ואמתם היא אשת העבד, ע"פ הדרך והאופן שיבא להלן, כמו כן תגיד לה את הימים אשר אסור לה לצאת מפתח ביתה וחוצה ואם עבד תעבור ותצא דמה בראשה, כמו כן תגיד לה את צבע וגון הבגדים אשר תלבש ואת הגון אשר אסור לה ללבוש.

קרבנות לנהר.

בכדי לפייס הרוח, ליקחת הכודיא תרנגולות לבנים אשר אין בהן אף נוצה

---

(1) יש אשר תהיה אמונתן הנבערה להן לרועץ, כי ימות החולה או לא יתרפא, מחמת הונונים הדרישה ברופאים, ורק בזאר ישימו כל מבטחם, ולא יחכמו אף בראותם כי בושו ממבטחם בזאר, ותחולתם ושבם נכובו, ותמיד ימצאו במה לתלות הקלקלה, כי מאנו להשכיל.

(2) מי שיש לו רב ומנהיג רוחני המכיר ברבנותו ונכנע לו וטר למשמעתו, כמו «בעלי-הדריכים» אצחאב אלטרק), נקרא «החפץ» (אלמריד), והראש המנהיג נקרא שיך, כעין חרבי והחסיידים אשר אצל האשכנזים, להבדיל.

אחת מגון אחר⁽¹⁾ ושחטה אותן מבלי לקרא את שם ה' עליהן⁽²⁾ ואח"כ תשלח להשליך אותן. בערב לפני שקיעת השמש, בנילוס והמלח המשליך אינו אומר בשם ה' בשעת השלכתן⁽³⁾.

ש ל ח נ ע ר ו ך .

ויש אשר תערך לרוחות שלחן. מכל מיני ממתקים ופרי מגדים, וסביבותיו נרות דונג דולקים, ותלחש עליהם לחשים ותקטיר קטרת. **הזאר .**

אם החולה או הנפגעת מבקשת לערוך זאר ובאה הכודיא וראתה כי «החפצה» הסכימה לערוך זאר. והחליטה את דרך עריכתו ואופניו ע"פ הוראה מגבוה. לאמר מהשיך הגדול השורה עליה. וקצבה את היום. ואם צעידי הוא הזאר וקצבה לו יומים עם לילותיהם וטקס ואופן עריכתו כדת הזאר והלכתו.

ב ג ד י ם .

וצותה הכודיא ועשו חליפה בעד השיך הגדול, היינו מַעֲטָה משי מובחר. ושפתו. היינו האימרא. עשויה בכסף ואדרת (עבאה) מרוקמת זהב ותרבוש משובץ במרגליות וחרב ופגיון בנצבי כסף.

ובעד הגברת אשת השיך יעשו שבע חליפות ממבחר המשי אטון הודו מרוקמות זהב עם תורי זהב (שראיט). כל חליפה מגון אחר. לכל חליפה רעלה. מגון החליפה ההיא מתחרים משי (ברנגך). ואימרא להן לכלל מזהב מוסבות במטבעות זהב (כיריאת)⁽⁴⁾ סביב סביב (העניינים שמים גרשי"כסף). והבגדים עשויים לתפארת מרהיבים העינים ומפליאים רואיהם.

ואם צעידי הוא הזאר והיה גון האדרת להאדון הגדול, אדום, וכמו כן יעשו שמלות אדומות לטקס רקוד העבדים והשפחות. **ה ת כ ש י ט י ם .**

עגילי זהב, אצעדות וצמיד זהב, טבעות גדולות זהב, רביד זהב, שרשרת זהב ושרשרת כסף ותיק"קמיע (חגאב). זהב, ואצעדות לרגלים זהב, וחגרת כסף (פֶּמֶר = קמרא).

---

(1) כמו הכפרות אצלנו שהמהדרין מן המהדרין נוהגים לקחת תרנגולים לבנים דוקא.
(2) כאשר שוחטים צריך לבטא המלים: ה' הוא הגדול (אללה אכבר), ואם לא אמרו אסור באכילה כי אצלם ברכה מעכבת, וביזה אינה מזכרת את שם ה' בעבור שהוא לשם הרוחות, ואצלם צריך לאמר בעשית איזה מעשה שיהיה גם לפני בעילה: בשם ה' הרחמן והרחום. וכן כתוב בקוראן פרק הבהמות: אכלו מאשר נזכר שם אלהים עליו. וכן בפרק הדבורים 115: אמנם נאסר לכם, הנבלה, הדם, בשר החזיר, ומה שנובח לזולת אלהים.

(3) עפה"ר המלח מתכוין להשליכם במקום שאינו עמוק, ואחרי לכת האשה שהביאתם יורד לתוך המים ולקחם והיו לאכלה לו ולב"ב.

(4) מטבע זהב תרכית ערכה מארבע לחמש שילנג.

מעשה העגילים, האצערות, הטבעות, הרבידים הצמידים, מעשה צורף אומן, יש שהם עשויים מחוטי זהב פתילים שזורים ומפותלים ויש שהם עשויים מחתיכות מעשה מקשה ומחוברות אחת אל אחת. וזה מעשה הקמיע, רבוע יהיה כפול כקופסא מרובעת קטנה ככף איש ובשני קצותיה שרשרת זהב ובאמצעה יוצאה עוד שרשרת, ובסופה אונקלי בכדי לתחוב איתו בשערות הראש להתאחז בהם, וסביבותיו פעמוני זהב קטנים לצלצול סביב סביב וכלו זהב טהור. ויש אשר יעשוהו חצי עגול כשהרוך. שרשרת הזהב הולכת ויורדת מהצואר על החזה כחצי מטר, כלה עשויה בציצים קטנים אצל הצואר, וככל אשר השרשרת הולכת ויורדת כן יהיו הציצים יותר גדולים משני עבריה וקצותיה אחוזים בטס בתמונת כף איש ואצבעות, ופי'מונים סביב סביב לצלצול, הכל זהב, ושרשרת כסף יותר גדולה ויציאה יוצאים מהשרשרת משולשלים בשלשלאות קטנות ובסופה טס ומעשיהם כמעשה שרשרת הזהב. ואת זאת תולים מהצואר ומוציאה היד הימנית וירדה על הצד הימני על המתנים—חגורת הכסף עשויה בפעמונים מקצה ועד קצה, הפעמונים בתכשיטים הללו הם להשמיע קול צלצול בשעת הרקוד.

ואם בן קטן להאדונים והביאו צעצועים וכלי משחק ומעות⁽¹⁾ (ודע copnilles, shells) למען ישחק בהם בבואו להזאר.

מ כ ו ל ת .

יכינו ראשים של סכר, ארז, קהה (גרעינים בלתי קלויים), וכל מיני ממתקים ופרי מגדים, נרות דונג, נרות שעה פשוטה תריסרים אחדים וסבון. וכבש גדול תמים אשר אין בו מום ממבחר הכבשים וחלביהם, ויש אשר יעשו במקום כבש, גמל קטן, ואם הזאר הוא צעידי יכינו שני כבשים כבש ליום כבש ליום לזבח בחגיגת הזאר, וסמים להקטיר קטרת. ותרנגלים לבנים.

מ ק ו ם ה ז א ר .

את הזאר יערכו בחדר גדול או באולם. ורחצו אותו ונקו אותו היטב היטב וסדרוהו יפה ועל הארץ יציעו מרבדים יקרים ומצעות וכסותות וכריס לשבת, אך לא גבה הרבה מהארץ כי אין לכודיות לשבת על ספסלים ודרגשים ומטות כי על הארץ תשבנה, לענוה, ושפלות רוח, וישבו הכודיות במקום מיוחד להן לבדנה והנשים הקראות לבדנה, אך אין מושב הנשים גבוה ממושב הכודיות כי אין להתגאות ולהתרומם עליהן.

(1) מעה, מעות הן נתיקי החלוונים העגולים והשטוהים ובקצה שפתם עמוק מעט מצד אחד, והם נמצאים לרוב בחול אשר על שפת הים (גם ביבשה במקום שהיה שם ים לפניו ואולי מימיו). בלי שום ספק היו המעות האלה במקום כסף בימים אשר ערך כסף וזהב טרם יודע, והיו עוברים לטוחר (ככתוב בספרי הנוסעים כי בערבות אפריקה כנימז יש מקומות עמשתמשים בהם במקום כסף), וכאשר החלו להשתמש בכסף למשא ומתן נשאר שם מעה על המטבעות החדשות ונשכח העקר והשם נשאר, וזהו פרוש הכתוב: ויהי כחול ורעך וצאצאי מעיך כמעוהו (ישעיה מח יט), כמעות אשר בחול אשר על שפת הים ובתוך הים, ואמר זה בלשון נופל על לשון.

ואם צעידי הוא הזאר ויחדו חדר לערוך שם שלחן בממתקים ונרות דולקים
וקטרת ושם יהיו הרקודים.

ק ר ו א ו ת ה ז א ר .

ובעלת הזאר תקדיש את קרואותיה יידותיה וקרובותיה לבוא לחוג אתה
חגיגת הזאר, ובפרט את אל, אשר עשו זאר. הנקראות «מאכסנות», אשפזכניות, כי
גם הנה תבאנה במערכת הזאר, ולהן תפקיד חשוב בסדריו. הקרואות הבאות לחגיגת
הזאר תלבשנה את בגדי החמודות היקרים והחשובים ממשי ורקמות זהב ושפה
הינו אימרא זהב עם תורי זהב, ורעלות יקרות באימרא זהב ומטבעות (כיריאת)
זהב סביב סביב, ותעדינה את כל עדיהן ותכשיטיהן, ותתהדרנה ברב פאר, לכבוד
האדונים הגדולים (אלאסיאד) והלילים (אלעפאריה) האדירים הבאים מעולם
הרוחות «לנוח בהן» בחגיגת הזאר פה: עלי-אדמות.

ולפני עריכת הזאר, תכננה הכודיות כל הדרוש לזאר, ותשיגנה כי הכל
יהיה מוכן ומסודר בסדר נאה ונכון כמשפט, אין נעדר.

ח ג י ג ת ה ז א ר .

ביום הנועד ובזמן הקצוב, תבאנה הכודיות אשר מספרן לא פחות משבע,
והכודיא הגדולה בראשן, הן ותלמידותיהן, וכן הקרואות של בעלת הזאר, אשר
תקרא כיום «הכלה», ונועדו כלן באולם אשר נועד למערכת הזאר, וישבו הקרואות
במקום המיוחד להן לבדנה, והכודיות כמו"כ תשבנה במקום המיוחד להן לבדנה.
ס ד ר ה ת ר נ ג ו ל י ם .

אחרי שבתן על מקומן, תקום הכודיא ותקח כסא ותשים אותו באמצע
האולם ותקי את בעלת הזאר היא «הכלה» והושיבה אותה עליו והביאו שתי
תרנגולות ותרנגל אחד, לבנים, אשר אין בהם אף נוצה אחת מגון אחר, וקשרה
את רגליהן ושמה את התרנגל על ראש הכלה ואת שתי התרנגולות על שתי
כתפיה מזה ומזה ותחל לשיר השירים המיוחדים לזה ובתף שבידה, הנקרא אצלן
בנדיר⁽¹⁾, תתופף, והתרנגלים כשמעם את קול השירים לעמתם יקרקרו ויקראו
מאימה ופחד, הקולות מתמזגים ומתערבים וזעזעו את האולם והפכו אותו לגיא-
תפת וחרדת אלהים! והקרואות תתחלחלנה ותנגבנה פניהן מזיעת הפחד והאימה
החשכה אשר תפל עליהן, ותאמרנה: אנא אדונים חוסו נא! אנא אנשי-אלהים
עזרו נא! מבט, הוי אדונים! והכודיא תשורר ובתוף תתופף עד גמרה את
שיריה והסירה התרנגולות מעל הכלה.

ז ב ח ה כ ב ש .

אחרי-כן תצאנה מהאולם אל החצר והביאו את הכבש וצותה הכודיא ושחטו

---

(1) פנדירו הוא התוף בספרדית, זאת אומרת כי הזאר היה נוהג גם בספרד בתקופת מושב הערבים
שם, וישאר שם התוף למסורת בפיהן עד היום הזה.

אותו וקבלה את דמו באגן ולקחה מהדם ונתנה להכלה לשמות¹, ואת פניה וראשה וידיה ואבריה תמשח בדם ואת בגדיה תגאל בו.

ת ה ל ו כ ת ה כ ב ש .

וכמו שהיא מגאלת ומנוולת ובגדיה חמוצים בדם תסבינה אותה הכודיות בתפים ובצלצלים ובשירים ורננים והכניסו אותה להאולם פנימה בתהלוכה חגיגית מפוארה, והנשים אחריה תריענה תרועות גדולות תכופות: לו לו לו (זגרוטה-זגלוטה). באופן אשר ביום חתונתה לא נעשתה לה תהלוכה חגיגית נהדרה כמות. והכודיות מושיבות את הכלה אצלן וכל אחת יושבת במקומה ומביאים קהוה לשמות ונחות כחצי שעה, ותהלוכה זו יקראו «תהלוכת הכבש החגיגית» (נַפֶּת אֶלְכָרוֹף).
ה ה ל ב ש ה .

אח"כ תקחנה הכודיות את התפים ותופפו בקול רעש גדול ושאון מרגיז ושרו את שיריהן המתמיהים, והכלה כורעת על ברכיה נגדן וראשה כפוף ומוטה לארץ לפניהן, אח"כ תבא אחת הכודיות, וחליפת שמלות גבר בידה, הינו אדרת (עבאה) רקמת זהב, ומַעֲטָה משי אטון הודו ושפתו בכסף, ותרבוש משובץ במרגליות, וחרב ופגיון בנצבי-כסף, ולבשה הבגדים, ואת החרב תחגרי, ואת הפגיון תאחו בידה, ועמדה באמצע האולם בין כל הקהל אשר שם, והתנועעה והתנוודדה לקול התפים והצלצלים הגועשים ורועשים והשירים הסואנים.

ב ו א ה ר ו ח ו ת .

אח"כ תזורר ותתנער ותאמר: שלום עליכם! בקול עב כקול גבר, ואמרו: שלום בואך (אהלא וסהלא), מי אתה? ואמר: אני השיך עבד אלסלאם, ותופפו אז לפי מנהגו ושרו לפי ההימנון שלו, והיא תרקד יפה יפה עד אם גמרו שירתן ותקום הכודיא הגדולה ותלחץ בידה על ראשה בכח, לאות לכת השיך מעליה, אח"כ תבא אשת השיך, ונתנה שלום בקול עדין, וענו לה שלום, ובקשה הלבושים והתכשיטים, והביאו לה את שבע החליפות היקרות עם שבע הרעלות אשר להן, כל חליפה בגון אחר, ואת כל התכשיטין בקצרת נחשת, ויתופפו וישירו לה שבעה אופנים, ובכל אופן ואופן תלבש חליפה אחרת, עד תם שבע החליפות בשבעה רקודים וכשהיא מרקדת, תצאנה מקצת הנשים הקרואות אחת אחת ורקדה עמה עד תם רקודיה, ונתנה שלום לכל אחת ואחת מהנמצאות והלכה, ומדי פעם בפעם בלכת אחד הרוחות, תקום הכודיא הגדולה ולחצה בידה על ראשה בכח, לסימן כי הלך הרוח ההוא, אח"כ יבא בן השיך הקטן וינוח עליה, והיה קולה כקול ילד קטן (החקוי המלאכותי נרגש) ותשנה את טעמה ותהי לילד, ותחל לפזז ולקפץ כמו תינוקות, וישבה על הארץ לשחק במעות ובצעצועים, ושרו ותופפו לפי הדרך

1) הדם אסור ע"פ הקוראן, עין למעלה הערה 4 עמוד 128.

הנאות לו. עד גמרן ההימנון ההוא, והלך הילד אל אמו, ובא העבד ודבר כדבר העבדים, ורקד כרקודם, ורקע ברגליו, והניע את כתפיו, ותופפו ישרו לו בלהג העבדים ובשיריהם. עד תם ההימנון ההוא, והלך לו. ובאה האמה אשתו, ורקדה כרקוד השפחות ותנועותיהן, ותופפו ושרו על דרך השפחות, ובתום אופן ההימנון שלה תלך¹). ובזה יתם סדר הזאר המצרי.

אח"כ תקום הכלה בעלת הזאר ותזמין בסבר פנים יפות את כלן אל המשתה אשר עשתה.

ה ז א ר ה צ ע י ד י .

הזאר הזה הוא שני ימים עם לילותיהם.

ה ק ט ו ר ו ק ש ו ט ה כ ב ש .

ביום הנועד ובזמן הקצוב תבאנה הקרואות, והכודיא הגדולה עם שבע כודיותיה תבאנה והביאו את אשר הכינו לאולם הזאר: סכר, ארז קהוה (גרעינים בלתי קלויים), נרות דונג, נרות שעה פשוטה, וסבון ומיני ממתקים, ולחשה עליהם לחשים והקטר קטרת, ושני כבשים גדולים ומובחרים ותמימים יביאו והציגה אותם הכודיא לפני הקהל, וקשטה את הכבש האחד בתכשיטים ואת קרניו תכסה כתום (בהרג'אן).

ת ה ל ו כ ת ה כ ב ש .

ושמה הכודיא על הכבש תחרים אדום ורכבה עליו בעלת הזאר, היא הכלה, כשהיא לבושה גלימא לבנה, והכודיא הגדולה עם שבע כודיותיה על ידה תלכנה לפניה כשהיא רכובה על הכבש הלך ותפוף בתפים וצלצל בצלצלים ושרות שיריהן, ואחריה כל קהל הגשים מריעות תרועות גדולות: לו לו לו לו לו, וככה תלכנה ותקיפנה את כל הבית, חדריו ואולמיו והחצר עד גמרן ההקפה ובאו אל המקום המיועד לשחיטת הכבש. התהלוכה החגיגית והמפארה הזאת נקראת תהלכות הכבש (זפת אלכרוף).

ז ב י ח ת ה כ ב ש .

ובא הקצב ושחט את הכבש ואת דמו תקבל הכודיא באגן והשקתה את

---

(1) הסופרת זינג פיאז ספרה: כי בכוא השפחה ריחאנה אשת העבד מרגאן, צעקה צעקה גדולה שהדהימה והבעיתה את כל הנמצאות שם, באמרה בשצף קצף כי היא לא תבשל בבחשת הנחשת כי אם בבחשה של כסף וגם בסיר הנחשת לא תבשל, ואם לא יעשו לה הבחשה והסיר מכסף היא תעורר את בעלת הזאר, תחליא אותה תדכאנה, ולא תתן לה לקום מעל הארץ, ובזעקותיה זעזעה את לבבות כל הנמצאות שם ותפל חתתה עליהן. לשוא התחננו לפניה בנשיקות יריה כי תשוב מחרון אפה ומרגזה וכי תסלח לה לבעלת הזאר, וכל אשר הוסיפו להפציר בה כן התקצפה עוד יותר עד שקמה הכודיא הגדולה וזבטיח לה כי יעשו לה את מבוקשה בשבוע הבא ושתקה, וסבת הרונה היא על אשר לא התחשבו אתה ולא הכינו בעדה מאומה. גם כתבה: כי אחת המאכסנות הגידה לה, כי בחגותה במשא (מכה) והיו שטים (טואף) סביבות הכעבה, היו הממונים שם מזכירים! אתם החוגגים בבית ה', המתינו עד אשר יבקרו הרותות, והיינו רואים אותם כצללים, כמו בעד הבד הדק של קלה.

הכלה מהדם ומשחה בו את ידיה ופניה וראשה ובגדיה ואחר־כן יביאוהו כמו שהיא מגואלת בדם. לאולם אשר בו השלחן הערוך במיני ממתקים הנועד לרקודים בתפים ובצלצלים ובשירים.

ה ר ק ו ד י ם .

וישבו הגבירות הקרואות והסתדרו כדבעי ולקחו הכודיות לתופף בתפים ועמדה אחת הגבירות וקראה אותן למחול אחת אחר השנית הלוך וטפוף תלכנה כשהן לבושות בגדי־משי ברקמות זהב ועדויות בעדי עדיים מבהירות עינים ומקסימות רואיהן. ובצאת אחת לרקד ונתנו עליה מעטה משי בגון אשר תבחר בו הכודיא. ובנוח עליה הליל (כי רוחות הזאר הצעדי הם לילין) ונגשה סגנית הכודיא הגדולה ואמרה: «אנא אדוני סלח נא לה. היא תעשה ככל אשר תפקד עליה ותבקש ממנה». וככה תצאנה כלנה לרקד עד גמירא.

ה י ו ם ה ש נ י ק ש ו ט ה כ ב ש ו ה ק פ ת ה ש ל ח ן .

כמו ביום הראשון תועדנה כל הקרואות באולם הזאר וקשטו הכודיות את הכבש בתכשיטים (כמו הכבש של תמול) ואת קרניו יכסו כתום (בהרג'אן) והקטירה קטרת ושמה עליו תחרים אדום ורכבה עליו הכלה כשהיא לבושה גלימא לבנה והלכו הכודיות לפניה כשהן שרות ומתופפות ומצלצלות בצלצלים וכל הנשים אחריה מריעות וככה תלך. כמו תמול. התהלוכה החגיגית והמפארת. עד בואן לאולם אשר שם ערוך השלחן. והקיפו עמה את השלחן הערוך אשר עליו הטס (ציניה) בכל מיני ממתקים וסביב סביב נרות דונג דולקים עם עתר ענן הקטרת ומשם ילכו עד הגיען למקום הנועד לשחיטת הכבש⁽¹⁾.

ז ב י ח ת ה כ ב ש

ובא הקצב ושחט את הכבש. וקבלה הכודיא את דמו באגן ונתנה להכלה לשתות ממנו. ואת פניה וראשה וגבה וידיה ובגדיה תמשח בדם. והלכו משם בתהלוכה חגיגית בתופים ובצלצלים ובשירים ותרועות לאולם השולחן הערוך והכניסוה שם.

ה ר ק ו ד י ם .

ועמדה אחת הגבירות וקראה אותן אחת אחת לצאת למחול. ובצאתן לחולל נוע תתנועענה. והתנודדנה כמתהלכות במחזה קסמים. ובגדי החמודות וברק התכשיטים וזהרם ותפארת הטרבושים המשובצים מרגליות החבושים לראשן והרעלות על שכמן באיבות זהב ומטבעות זהב סביב והשרשרות והפעמונים המצלצלים ישיתו על יפין והדרן נוספות והרהיבו העינים בקסם חנן. ובצאת אחת לרקד ולבשה בגד מהבגדים שהוכנו להאדונים לכל אחד לפי

---

(1) זינב פואז כתבה: כי הכבש נבוכה ונבהלה מהמית התפים ושארן השירים ותט ימינה ושמאלה בעינים מבלבלות ויגעה למבקשת עזרה ותחשובנה זאת הנשים. לאות ולמופת מצד האדון הגדול ותתברכנה בו.

מעלתו. ואין להבדיל בין שמלת גבר לשמלת אשה, כי הלילין אשר בזאר הצעידים הם מנומסים ועדינים מאד, ובעת הרקודים ירד השיך ובא בגוף «החפצה» ואחרי צאתו תבא הגברת אשתו. ואם בנים להם יבאו גם הם אחריהם, אולם העבדים והשפחות יבואו בפני עצמם (בסוף¹) וככה יארכו הרקודים עד הצהריים וחדלו אז הכודיות מלתופף והנשים תעמודנה מלרקד.

ב ר כ ת ה כ ו ד י א .

אז תקום הכודיא הגדולה ולחצה את ראש כל אחת ואחת מהמחוללות ולחשה לחש לפי ערך וחשיבות המחוללת במערכת הזאר, אח"כ יכינו עצמן להוצאת השם של האדון והגברת ומשרתיהם אשר אוו את בעלת הזאר למושב למו, כמו שיבוא לקמן.

ה ש מ י כ ה .

על-פי בקשת הכודיא הגדולה יביאו שמיכה חדשה אשר עוד לא השתמשו בו וצותה ופרשו אותה על הארץ באמצע החדר. והשיבה על ארבע כנפותיה ארבע גבירות אשר כבר עשו את הזאר המיוחד ואשר זבחו לו זבחים ואשר הוציאו להן השם של השיך ומשפחתו השוכנים בקרבן—הן הנה הנקראות «מאכסנות», אשפוזכניות (מְצִיפָאָת), כאמור למעלה, ותקום הכודיא והשיבה את הכלה על השמיכה ושמה בחיקה את החתיכות שאספה מהנותר מנרות וזדונג שנדלקו, חתיכות גדולות וקטנות, וגם את קערת הנחשת אשר בה התכשיטים תשים על חתיכות השעוה באופן שנמלא חיקה ועד הצואר הגיעו, ואצלה תשים את ראשי הסכר, נירות הקהוה, נרות שעוה פשוטים תריסרים אחדים, סבון (בערך חמשה קילו) וארזי, ותסדר הכל בסדר נאה, אחרי-כן תקום הכודיא ותרחץ ידיה ורגליה (כשכל בגדיה מגואלים בדם) ותשב על השמיכה לפני הכלה ותכרע על ברכיה להתפלל²).

ה א ז ה ר ה .

לפני אשר תתחיל הכודיא לעשות את מעשיה וגבורותיה, תקום אחת מתלמידותיה ותקרא בקול גדול וברור: גבירות! אל תבאנה בנעלים ולא יהיה עליכם תכשיט אשר לו קול ואל תוציאנה הגה מפיכם כי האדונים יקצפו, ואשר תעבר ע"ז אין לה להתרעם כ"א על עצמה. אז ישלך הס בכל הבית ודומית מות תשר שמה, ושתקי כלן כאילו היו פסילים אלמים.

(1) זינב פואו שאלה את האשה היושבת אצלה שם: האם הגוף הזה הוא ארמון המכיל בקרבו אדונים ובניהם ועבדיהם? ותאמר לה האשה בפתח ותלחלה, אנא החרישי פן ישמעו האדונים את דבריך וקצפו.

(2) זינב פואו כתבה שהכודיא אמנם כרעה על ברכיה, אך היא (הסופרת) לא ראתה אותה מתפללת, אולי — הוסיפה הסופרת — הסתירוה האדונים בשעת התפלה?!

ה כ ר כ ו ר י ם ל ה ו צ א ת ה ש ם .

אח"כ תתעטף הכודיא הגדולה בסדין משי אטון הודו והשתחותה על הארץ. אח"כ יפרשו עליה סדין צמר־גפן וארבע הגבירות היושבות על ארבע כנפות השמיכה תאחזנה בארבע כנפות הסדין המכסה את הכודיא הגדולה. והחלה הכודיא לזחול על חזה על השמיכה מתחת הסדין ותנפח בקול מרגיז ומרעיש. ופעמים תנחר כאשר ינחר הנרדם בתרדמה עזה. ופעם תרטן דברים בלתי כובנים. והתגלגלה הכודיא על השמיכה מתחת לסדין שבע פעמים. ואח"כ תוציא ראשה מתחת הסדין המכסה אותה כשהיא עטויה על שפמה ברעלה לבנה דקה באופן שלא יראה רק חוטמה ועיניה. וזה רק להמסתכל היטב. ופנתה על ימין ועל שמאל כשדם שותת מפיה⁽¹⁾. והיא תוציאנו מפיה באומנות נפלאה ונהמה כגמל (אחר²)

ה ו ד ע ת ה ש ם .

אז תשאל אחת התלמידות: אדוני⁽³⁾ מהו השם? וענתה הכודיא בגמגום ובשפה נלעגה: (כמבטא הזרים בדברם ערבית) השם הוא מאמא. ומה שם הגברת? ואמרה מְרוֹמָה. ומה שם העבד? ואמרה מרג'אן. ומה שם השפחה? ואמרה: נדא. והכודיות והקרואות כששומעות את השם יוצא מפורש מפי הכודיא הגדולה בקצף ובדם תריענה תרועות גדולות ותכופות: לו לו לו לו. לסימן טוב ומזל טוב. בפרט תגדל השמחה ל«המאכסנת» הנמצאת שם אשר השיך הנקרא בשם זה הוא הוא גם השוכן בקרבה. והיתה לה בעלת הזאר החדשה כאחות. הואיל ואדון אחד וגברת אחת לשתייהן.

ה מ ל ב ו ש ו י מ י ה ס ג ר .

אח"כ תשאל השואלת: ואיך יהיו המלבושים? ואמרה הכודיא, (למשל) אדום

---

(1) היא תשים בפיה ספוג טבול בדם בעת שהיא תחת הסדין.

(2) הסופרת זניב פואז בספרה את מעללי הכודיא זעמה וזעפה, כתבה:

והכודיא שמעה עלי כי אני איני מאמנת בהבלי הזאר, ותחפץ להראות לי את הדם, אשר שמה בפיה ע'י ספוג, אחת למען אשר בראיתי את המופת הזה אאמין בגדולת קדושת רומאנוד, ושנית למען הטות לבי אליה ולא ארהיב להכחיש אותה בכל אשר אני רואה, ותגש אליה אחת הגבירות ותאמר, סליחה אדוני אין פה זר, וכל אשר ישנו פה במערכה היא לנו ועמנו, ומר רומאנוד צועק ומביט לצד הגברת אשר היתה הנסבה לבואי לזאר, כאלו יאייים עליה, אך לא דבר דבר והגברת מתנפלת לפניו ואומרת, כי לא יפחד פן יתגלה סודו, ובלט ובחשאי לחשה לו שהיא תבקש ממני שלא אגלה את הסוד והתלמידה מתנפלת לרגליה באמרה: סליחה אדוני, חסוך אדוני! אנשי החסד היו טובים, הסליחה היא ממדות הנדיבים ועוד חלקלקות כאלה, ובכל זאת אני מביטה עליהן בעין מבקרת וחושדת, אח"כ נגשתי אליה ואמר: היה בטוח כבו, מעלת החכם אל תפחד, כי בואי פה הוא רק להתברך, אכן אמרתי כזאת מיראה פן יפחד ממני איזה דבר ממסתרי הזאר, וכאשר שמע ממני זאת הסביר פניו וינח מועצו וידבר, ותקחנו התלמידה ותחבקנו על לבה ותאמר: החושק את הנביא, ידרש בשלומי, הריעו גבירות הריעו! ותשאן את קולן ותריענה תרועות גדולות, ואח"כ החלה לנגב את פיה מהדם השותת ממני, והיא נראה דם ישן שנקרש כותיכות כבד.

(3) במחזה הוצאת השם הכודיא היא אז בבחינת זכר מפני שרומאנוד שכן עליה ודברו אליה בלשון

וכחול, אך (למשל) שחור אסור לה ללבש. והוסיפה לשאל: באיזה ימים מימי השבוע מותר לה לצאת מהבית? ואמרה ביום פלוני אסור לה לצאת מפתח הבית וחוצה ובשאר הימים מותר לה לצאת ואם תצא ביום פלוני אשחטנה.

אופן דבור הכודיא.

ודברה הכודיא הגדולה את דבריה בקול משונה מלאכותי, בשפת עלגים ובמבטא נלעג ובסדר הפוך כאלו לא תבין לדבר כן, למשל עבר תחת עתיד וצווי רבים תחת יחיד, זכר תחת נקבה, שין ימנית תחת שמאלית, וכן להיפך, למען תדענה השומעות שלא פיה הוא המדבר אליהן ולא מבטנה יצאו הדברים כי אם ממקום קדוש יהלכו, ומעיר וקדיש נעתקו המלים כי פי רומאנוד הנאדר הוא המדבר אליהן.

הברכה והחלוקה.

אח"כ תקרא הכודיא הגדולה לכל הגבירות לגשת אליה, באמרה «באתם» (תחת באנה), וקרבו אליה, ולחצה לכל או"א את הראש בידה, וברכה את כל אחת כברכתה הראויה לה, לפי מדרגת מעלתה בסוד הזאר.

אח"כ תקום וחלקה את הארו והקהוה והסבון והשעוה ויתר הדברים המסודרים שם אצל הכלה, בין כודיותיה ותלמידותיה.

אח"כ תשתרע ותשכב וקשרה ידיה ורגליה והחלה לפהק, ושמה סדין על פניה וכסתה את פיה ועשתה כאילו היא רוצה להקיא, עד אשר תוציא כלאחר יד ומבלי משים את ספוג הדם מפיה, וכרכה אותו כלאחר יד בסדין אשר שם, ועזורתיה יקחו את הסדין והוציאוהו החוצה, וברעלה הלבנה המגואלה בדם אשר הוציאה מפיה, תנגב את פיה, והסירה אותה מעליה, וקמה וישבה, ואח"כ מביאים קהוה ושתתה.

הסעודה.

אחרי הקהוה יערכו השלחן, ומנהגן לערוך אותו על הארץ בשימן את הטס (ציניה) על הארץ, ולא על כסא או שלחן, לענוה ושפלות רוח, גם לכודיות גם לקרואות, ושמו עליו מטעמים שונים, וישבה הכלה לצד השלחן וקמה הכודיא ולקחה מכל מין לגימא ושמה אותה בפי הכלה, ואח"כ תשים את השלחן הזה לפני הכודיות. וכמו כן יערכו שלחן אחר לקרואות ואכלו ושתו ואח"כ ישתו קהוה.

תלבושת הרקוד.

אחרי הסעודה תבאנה כלן לאולם הרקודים והכיננו עצמן למחול ולבשו כלן שמלות אדומות וגלו את ראשן ותעמדנה לרקד כלן יחד, מפני אשר בזאר הצעידי יבאו העבדים והשפחות (השחורים הסודאניים) לרקד כלם יחד במחול המיוחד להם.

ה ר ק ו ד י ם .

ובעמדם לרקד ותופפו הכודיות בתפים ובצלצלים וכל אחת תקפץ ותנחר כאשר יעשו הילדים והתנועענה והתנוודדנה ואת כתפיהן תנידנה ותריעשנה וברגליהן תרקענה על הארץ, כי באו העבדים והשפחות הכושים וינוחו עליהן, והכודיות תשירנה השירים אשר להעבדים בנוסח להגם ובנעימתם.

ה ש ת י ה כ ד ת .

ובאמצע המחול יביאו להן את השכר הסודאני הנקרא בוזה⁽¹⁾ ושתו ממנו המרקדות לרויה, גם את ראשן תרחצנה בשכר הזה, ואחרי אשר העבדים והשפחות ישתו בוזה לשכרה ילכו⁽²⁾.

אפס מראה הגבירות המרקדות נורא, בשמלות האדומות ובראשן הגלוי בשערותיהן המנוולות והנוטפות בוזה⁽³⁾.

ה ק פ ו ת .

אחרי שעה של מנוחה תקומנה ותחליפנה את בגדיהן האדומים ולבשו את בגדי החמודות ועדו את עדייהן, והכודיא הגדולה תקום ולקחה ביד הכלה והושיבה אותה על כר באמצע הבית, והכודיות המתופפות תתאספנה סביבותיה וגם הגבירות ה"מאכסנות" האאפיוכניות תקחנה גם הן תופים בידן, ותופפו בתפים וצלצלו בצלצלים ותשירנה שירים סרי טעם, כמו: אלנמנס יכיה (יגיה ?) באלעאפיה ואדיה, ואן גאני רומאנוד באל שרבאת אשקיה, ואן גאני מאמא באלקהוה אשקיה — (תרגומו: הנמנס יבואני⁽⁴⁾ הולך אותו בריא, ואם רומאנוד יבאני משקה־נופת אשקנו ואם מאמא יבואני קהוה אשקנו) וכנוסח הזה תלכנה הלוך והזכר את שמות כל האדונים, וכל זה, והן תסובינה סביבות הכלה הלוך וסוב, ובכל פעם

---

(1) השכר הסודאני עשוי מלחם שעיסתו שאור חמוץ מאד מאד, ואופים אותו ככרים גדולים, כחמשים ששים קילוי הככר, והסודאנים שותים את השכר הזה לתאבון, כמו האירופאים את הבירה.

(2) עשרה קבין שכרות ירדו לעולם ט' נטלו כושים (קדושין מ"ט ע"ב)

(3) זינב פואו בתארה את המחול הזה כתבה: ובאמצע המחיל הובאה הבוזה ותשתינה המרקדות ואת ראשן רחצו בה, ואבהל מהמראה. אח"כ יצאתי ואמצא את אחת הגבירות יושבת שם בפרוודור ואומר לה, מדוע פרשת מן הצבור למה אינך מרקדת עם המרקדות את העבדים, אמרה: גברתי, העבד אשר עלי נפשו גבהה ואינו רוצה להיות עם העבדים האלה, אמרתי לה מה שמו? אמרה, פירוד משו והוא שחרחר — למען ה' וזיר? אמרה, בממלכת האדונים. אמרתי כל הממלכות הן אדונים. אמרה בממלכת בעלי הרשות (דסטרורין), לאמר אלה שצריך אליהם בבקשת רשות, דסותות) — למען ה' רבוני! רשות, ה' ר'! — אמרה הסופרת, מגמתי בשאלתי היתה כי תודה ותאמר ממלכת הלילין אך לא אמרה כן כ"א הסתפקה באדונים ובדסטרורין וכל אשר להם) רואות את הכחות ענים אל פנים, מפני שהם נראים אליהן ומדברים עמהן ומביעים להן חפצם ורגשותיהם הואיל והאשה הנז' לא רצתה להשתתף ברקוד העבדים מפני שהעבד השוכן בתוכה הביע לה את מאונו להתחבר אל העבדים ההם ותתאר את מראהו כי הוא שחרחר וכי הוא וזיר.

(4) הדברים הם הם עמקי שפה ולא מובנים אולם בדרך כלל ר"ל כי בבוא האדונים יכבדום בכל כבוד שאפשר.

אשר הכודיא הגדולה תגיע אל הכלה «תשב על גבה ועל כתפיה» ובידה תתופף ובפיה תשיר ותרנן בקולה הערב, וככה תעשינה עד תם סדר ההקפות סביבות הכלה, ואז תעמדה וקמה הכלה, וצותה אותה הכודיא כי לא תתרחץ מהדם עד עבור שבוע ימים.

חסל הזאר הצעידי.

ובכן מה נפלא הדבר כי האמונה האלילית עודנה משתררת על ההמון השקוע בבערות ועודנה מכה שרשים עמוקים בלב הנשים הפתיות במדה כזו שהן רואות ומרגישות את כל אשר יראה להן דמיונן המוליך אותן שולל, וזה בימים האלה ובזמן הזה, בסוף המאה השביעית להאלף הששי, כאלו אנו חיים בזמן שלפני שלשת אלפים שנה! צדק רב אשי באמרו כי המלך מנשה הגיד לו בחלומו: אלו חיה בימים ההם היה מגביה שולי בגדיו ורץ אחריו לעבודת אלהים אחרים (סנהדרין ק"כ ע"ב). כי עוד כיום הזה עובדים את האלילים, ועושים להם כונים, ועורכים מזבחות בהיכלי תפארה, בטקסים נהדרים, ובהליכות חגיגות, כי דור הולך ודור בא והאלילות עודנה לא חלפה.

ובכדי להראות עד כמה גדול כחו של הזאר אביא את העובדה הזאת: נערה צעירה מבנות עשירי מצרים וחוריה, יפה להלל, מאנה להתחתן, וכל מבקשיה שבו בפחי נפש, באמרה כי האדונים אינם נותנים לה להתחתן. הוריה עשו לה כל הסגולות וכל הקמיעות וגם זאר ערכו למענה, אך הכל לשוא, כי היא באחת שהאדונים אינם רוצים שתנשא.

ובחור אחד מבני מרום הארץ חשקה נפשו בה ותכל נפשו אליה, וישתדל בכל התחבולות ובכל האמצעים לדבר על לבה ולפתות אותה ולא הצליח, ואש האהבה נשקה בו ותאכל מורשי לבו ומיתריו, וישאל את נפשו למות אבל אין לך דבר העומד בפני האהבה, ויבא עצה מרחוק, כי קם והלך אל הכודיא הגדולה ויספר לה את צרת נפשו ומצוקת לבו ויתחנן לפניה כי תבא לעזרתו, ואחרי נתנו סך הגון בידה, הבטיח לה, כי יתן את כל אשר תשאל ממנו, אם יעלה בידה לפתותה להנשא לו, ותאמר לו הכודיא, לך לשלום, «אנכי אתננה לך».

ולכודיא אח מתופף ערום ופקח, ותשלח אותו אל הנערה, לתהות על קנקנה ולדבר על לבה, וילך האיש וידבר אתה וירבה שיחה עמה, אך ללא הועיל, כי אטמה אזנה משמוע, ולכל דבריו היתה תשובתה אחת: ממאנים האדונים לתת לה להתחתן, בראות הערום הזה כי מתעקשת היא, נחר בה (בנחיריו) ויאמר לה: האמנם את אומרת לרמותני? הגידי נא לי מי המה האדונים אשר בשמם תדברי ובכבודם תתימרי? הלא אנכי הוא היודע את טיבם ואת שיחם,

ובמה כחם גדול! הבי תהתלי כאשר תהתלי בהוריק? דברי נא דברים ברורים ואשמעה!

אז תגלה לו את כל לבה, כי בלכתה פעם לטיל עם בן דודה נתפתתה לו ויקח את פניה (המצרים אומרים כן במובן התלמודי, נדה י"ד) ועתה איך תנשא ובתולים אין לה? ויאמר לה המתופף, הרגעי ידומי, ואל תדאגי, כי לא אשקט עד אם גמרתי עסקך.

והכודיא הגדולה באה בדבר השיך הגדול אל אם הנערה לאמר: השיך הגדול נראה אלי, ויאמר כי לעוד ימים שבעה, יבא לחוג את חג חתונתו את בתך, ואחר תנשא לאשר יישר בעיניה, ועתה איפה זאת עשי, ערכי זאר גדול ונהדרי, לכבוד השיך הגדול בבואו להתחתן בבתך המאושרה, ולא אחרה אם הנערה לעשות כדבר הכודיא ותערך זאר גדול ברב פאר.

וביום חגיגת הזאר לקחה הכודיא הגדולה חתיכת בד לבנה חדשה ותטבלנה בדם הכבש הזבוח ותתנה בסתר להנערה ותצו אותה לקשור אותה אל בשרה מתחת לבגדיה התחתונים, והיה בצאתה לרקוד במחול הזאר והרבתה לחולל ולרקוד, ובאמצע המחול תתיר את הקשר למען תפול לארץ חתיכת הבד הטבולה בדם, ותעש כן. והיה בצאתה לרקוד ויתופפו הכודיות בתפים ויצלצלו בצלצלים בשירים ורננים, וירבו לתופף והנערה מרקדת ומסתובבת בלי לאות ובלי תכלה, עוד היא מחוללת לקול שאון הזמרה והתפים, ובתנועה כלאחר יד התירה את הקשר וחתיכת הבד החמוצה בדם נפלה על הארץ, ותשאנה כל הכודיות את קולן ותריענה: לולולולי, וברנה ובחודה מחאו כלן כף לסימן טוב ולמזל טוב, לאמר בצע השיך הגדול את מעשהו...!

לא עברו ימים מועטים והחושק חגג את חתונתו עם בחירת לבו!

הכתבות היהודיות בהר־הבית.

הכתבות היהודיות שנתגלו בהר־הבית מאמתות ללא כל פקפוק את הידיעות שנמסרו לנו על־ידי עולי הרגל היהודים בימי־הבינים על מקומות תפלה ועליה לרגל שהחזיקו בהם היהודים במשך מאות־שנים רבות בשערי הר־הבית. הכתבת הראשונה מסוג זה מצא דה־סולסי בשנת 1863 חרותה על העמוד המונוליטי שבפרוודור השער הסגור שמתחת למסגד אל־אקצה, כאשר הסיר מעליו את שכבת־הטיח שכסחה אותו. שער זה הוא, כנראה, אחד מ־שערי־חולדה שהיו במקדש הורדוס. מלבד העמוד הזה ישנם בשער הזה עוד חלקי־בנין עתיקים in situ מאותה התקופה. הכתבת הזאת מכילה בתוכה ארבע שורות שבכללן ברורות הן למדי (ציור א')⁽¹⁾.

1. יונה ושבתיה

2. אשתו מן

3. [ס]קליא חזקו

4. בחיי[ם]

יונה ושבתיה
אשתו מן
סקליא חזקו
בחי

(ציור א')

---

(1) פכסימלי של הכתבת הזאת אפשר למצוא אצל דה־סולסי Voyage en Terre Sainte
עמודים 325-26 II כמ־כן אצל חוולסון Corpus Inscriptionum Hebraicarum
לוח א', מספר 49 ואויטינג לוח י"א (Hebr. 21) №68 Epigraphische Miscellen
Sitzungsberichte d. Preussischen Akademie d. Wissenschaften XXXV-XXXVI

הרבה נכתב על הכתבת הזאת ואין כאן המקום לעמוד על כל פרטי הפירושים שהשיעור חכמים שונים אודותיה. אין מן הצורך גם להתוכח עם דה-סולסי, שיחס את הכתבת הזאת לזמן שלפני חורבן בית שני. צורת הכתב וגם נוסח הכתבת מעידים על תקופה לא יותר קדומה מאשר סוף שלטון ביזנטיה בארץ-ישראל.

פירוש הכתבת הוא ברור: עולי-רגל יהודיים, כנראה מסיציליא, באו להשתטח במקומות המקודשים והשאירו את שמם חרות באחד משערי הרה"בית העתיקים. שנשארו בו שרידים שונים של בית-המקדש, בתוספת ברכה לעצמם.

מלבד הכתבת הזאת החרותה על העמוד המונוליטי מצא דה-סולסי עוד כתבות כתובות בצבע אדום על העמוד השני שממולו. אולם אלו הן מטושטשות ובלתי ברורות וקשה להוציא מהן משהו. כתבות אלו מראות, שעולי הרגל מסקליא לא היו היחידים שהתפללו במקום הזה⁽²⁾.

במכתבו של ר' שמואל בר' שמשון יש לראות, לדעתי, זכר לתפלות שהיו נוהגים להתפלל במקום הזה. הוא מספר: — «ונבוא להשתטח עד לפני העזרה ונפול על פנינו לפני שער שכנגדו מבחוץ מרוח לעין עיטם הוא בית הטבילה לכהנים»⁽³⁾. ברור הוא שרשב"ש קורא את מעין השלח «עין עיטם», והשער «מרוח לעין עיטם» הוא ודאי בדרום הרה"בית («שכנגדו» — נגד העזרה)⁽⁴⁾. יש לחשוב שעד לימי הצלבנים היו היהודים עוד באים להתפלל בפנים השער הזה. כשכבשו הצלבנים את ירושלים היה, כידוע: במסגד אל-אקצה תחלה בית-המלך (Domus regia) ואח"כ נמסר לכנופית ה«היכלנים» והם אסרו על היהודים לבוא לשם ונקבע אז המנהג להתפלל «מבחוץ» לשער הזה. זה מתאים גם למה שר' אברהם בר חייא מספר על «מלכות אדום הרשעה» ומנעו את ישראל מלהתפלל בבית ולקיים בו מצות תפילה וכו'.

כתבת שניה נמצאת ב«שער הזהב» שבמזרח הרה"בית. לפי תאורו של H. Hannauer⁽⁵⁾, נמצאת הכתבת בפנים שער הזהב על הקיר הדרומי, במרחק של שלש רגל בערך מזרחה מהאומנת המערבית ובאותו מרחק מהקרקע. הכתבת שנתפרסמה בצירוף פכסימילי (צירוף ב') על ידי מקליסטר⁽⁶⁾ מכילה בתוכה שתי שורות.

להכנת הפכסימילי הרצופה למאמר השתמשנו מלבד בצירורים הניתנים בספרים הנ"ל גם בצלום של העתקה בגבס, הנמצאת בלובר בפריס, מתנת דה-סולסי; עיין Dussaud, Les Monuments Palestiniennes et Judaïques 38 ע.

⁽²⁾ De Saulcy, Voyage etc I p. 127, II p. 327.

⁽³⁾ ראה «המעמר» ללונק, חלק ג' עמוד 27 ואחריו.

⁽⁴⁾ ההמון היהודי קורא, כידוע עד היום את מעין השלח «טבילת ישמעאל כהן גדול».

⁽⁵⁾ Ou. Statement 1908, p. 7.

⁽⁶⁾ The Hebrew graffito in the Golden Gate שם עמ' 261.

השורה הראשונה ברורה למדי ומקליסטר חשב שהשורה השניה מכילה בתוכה רק שם אחד: לולמאחוק אבי אברהם הנזכר בשורה הראשונה. הוא מוסיף אמנם שהשם הזה בלתי ידוע לו. ביכלר⁷ העיר אח"כ שאת הכתבת הזאת יש לקרוא:

1. אברהם בר

2. לולינא חזק

אברהם בר לולמאחוק

(ציור ב')

יש להודות שהאותיות י' נ' בשורה השניה הן משונות למדי, ואולם אין, כנראה, אופן אחר לקריאת הכתבת הזאת. הצורה לולינא במקום יולינא נמצאת גם בתלמוד ירושלמי וגם בערבית (עיין המקורות שביכלר מביא שם). השער היחידי הזה שבמזרח הר"הבית, שנשתמרו בו עוד חלקי בנין עתיקים, נמצא בודאי במקום השער הקדום שהיה בצד זה. ההשערה שזהו «שער הכהן» שעליו נאמר במדרש רבא שיה"ש שביחד עם «שערי חולדה» «לא חרבו לעולם»⁸ מתקבלת על הדעת.

ערך מיוחד יש לכתבות שמצא ד"ר ל. א. מאיר בצד צפון של הר"הבית במדרשה אסערדיה⁹. גם הכתבות הקודמות מוכיחות שהביקור בשערים האלה לא היה מקרי ובודד ולא בהסתר כי אם בהיתר ובגלוי. כי אחרת אי-אפשר היה לעליי-הרגל לחקוק את שמותיהם במקומות אלה. אולם כאן ברור הדבר שהחדר שבו נמצאות הכתבות הללו שימש במשך תקופה ארוכה למקום קבוע לעריכת תפלות.

מכיון שלרגלי התנאים המיוחדים שנוצרו בזמן האחרון קשה יהיה בודאי להכנס למקום הזה, חושב אני לכדאי למסור כאן פרטים אחדים מהמקום הזה שבקרתיו ביחד עם ד"ר מאיר ביום 5-2-28. החדר הזה נמצא מערבה «לשער החשך» (בב אל-עטם) בקומה השניה. כשנכנסנו פנימה נמצאנו בחדר שגדלו לא יותר מאשר 4X4 מטרים, שבאמצעו מתרומם קבר המיסד. את החלק הגדול של

(7) שם. עמוד 261.

(8) עיין יהודה «ציון» ג' ע' 98 הערה ב'.

(9) עיין «ציון» ג' ע' 22 ואילך.

הקיר הדרומי תופסת אבן גדולה שגבהה 1:80 מ' ורחבה למטה 3:34 מ' (את צורת האבן אפשר לראות בתכנית שבמאמרו הנ"ל של מאיר). האבן כולה שחורה מהשמן שהיו מושחים אותה לפנים. בפני האבן ישנן כתבות שונות שרוטות באבן או גם כתובות בדי. רובן נראות רק כשמות פרטיים בלבד. שכמעט אי־אפשר יותר לבררם. רק בחלק העליון של האבן נראות ברור שתי כתבות חקוקות חקיקה עמוקה שנשחמרו עדיין היטב. הכתבת העליונה היא בת שתי שורות בלתי שוות בארכן (ציור ג') (10)

1. מוסי דוד עמרן קיומה
2. בני מוסי סלימן

מוסי דוד עמרן קיומה
בני מוסי סלימן

(ציור ג')

הכתבת הזאת נחרתה ודאי כבר בימי שלטון הערבים בארץ מתחת לכתבת הזאת חקוקה כתבת אחרת בת שבע שורות; הכתבת כולה ברורה ורק בצד הימני של השורה הראשונה אותיות אחדות מטושטשות ואולם אפשר להשלים גם אותן (ציור ד').

1. יי אלהי צבאות
2. תבני הבית הזה
3. בחיה יעקב בן
4. יוסף ותיופולקטוס
5. וסיסיניה ואנסטסיה
6. אמן ואמן
7. סלה

גם צורת האותיות וגם השמות שבכתבת הזאת מראות על תקופה יותר קדומה מאשר הכתבת הקודמת. תגליות השנים האחרונות הביאו לנו מספר של כתבות המכילות בתוכן תאריכים. מתכוין אני למצבה היהודית מצוער ולכתבות שבפסיפסים של בתי הכנסת העתיקים בבית־אלפא ובגרש. הכתבת שלפנינו הכתובה על־ידי אמן במלאכת הכתיבה, דומה מאד ביחוד באותיות ט', ס' שבה לאלו שבגרש ובבית־אלפא וחושב אני שאין לאחרה ליותר מאשר למחצית הראשונה של המאה הששית לפסה"נ. על השם ססיסיניה העיר כבר מאיר במאמרו הנ"ל (11) השם תיופולקטוס (θεοφύλακτος) מתאים לשמריה, בעברית. השם אנסטסיה

(10) הפכסימילי של שתי כתבות אלו נעשו על יסוד צלום של טביעה שהכין ד"ר מאיר.
(11) עיין עוד ד"ר הראובני, לחקר השמות והכנויים "לשוננו" כרך ב' חוברת ז', ע' 45, הערה 1.

יְיָ אֱלֹהֵי עַבְדֶּךָ
תְּבַנֶּה בֵּית הַזֶּה
בְּחַיֵּה יַעֲקֹב
יֹסֵף וְתִיפֹלֶק טוֹט
וְכִי יִסְיֶנָה וְאֵנֶסְטִיָּה
אֲכִין וְאֶמְנֶה
סֵלָה

(ציור ד')

'Αναστάσια נפגש בכתבות היהודיות שבקטקמבות ברומא. פנוניה, וינוזיה כשם גבר 'Αναστάσης, 'Αναστάσιος לשם הזה מעיר דייסמן¹² שמקובל אמנם לראותו כשם נוצרי, ואולם באמת יש לחשוב שמוצאו מחוגים יהודיים—פרושיים (רמז לתחית-המתים).

האבן השחורה כולה מרוב השמן שמשחיה המתפללים וכמו"כ הכתבות שתקופה של אילו מאות שנים מבדילה ביניהן. מוכיחות שהבית הזה שימש למקום תפלה במשך תקופה ארוכה. החדר הזה נמצא במקום הבירה (מצודת אנטוניה) וקרוב לודאי שהאבנים הגדולות הנן שרידים ממנה. כבר העיר מאיר על השמות היהודיים שנשארו בפי הערביים לחלקים שונים בצד הצפוני של הרה"בית. יש לחשוב ששמות אלה עברו אליהם מהיהודים שהחזיקו בכל המקומות האלה עוד מלפני כיבוש הערבים את הארץ והמשיכו בהחזקתם. כנראה עד כיבוש הצלבנים או אולי עד זמן לא רב לפני כן¹³.

Müller-Bees, Die Inschriften der jüdischen Katakombe am 12

Monteverde zu Rom № 28, 1 הערה

(13) מאיר מביא אמנם במאמרו הנ"ל שמצא מתחת לשמות אחדים את המספרים 546, שבה

אין להתפלא לאפשרות שהיתה ליהודים לפני כיבוש הערבים להחזיק במקומות שונים של הר־הבית. אחרי הפסק שלטון רומא המערבית בארץ־ישראל וביחוד אחרי שקיסרי ביזנטיה קבלו עליהם את הנצרות היה הר־הבית לגמרי עזוב; היכל יופיטר שהקים הדריינוס נחרב ודאי וכל השטח היה כנהוג במקרים כאלה לעי מפלה. לנוצרים היה רצוי להשאיר את הר־הבית חרב, כי בזה ראו את התקימותה של נבואת ישו על בית־המקדש.

יש אמנם כאלה האומרים שיוסטינינוס בנה על הר־הבית במקום מסגד אל־יִקְצֶה את הכנסייה שלו לכבוד «מרים הקדושה». ואולם אין כל הוכחות ברורות לזה; כי לפי התיאור הניתן אצל פרוקופיוס מתאימה יותר למקום הכנסייה הזאת הסביבה של «קברי דוד» שלמוסלמים על הר «ציון». בכל־אופן במפה של מידבא אין הר־הבית מסומן כמעט כלל. לפי עדויות רבות היה הר־הבית מכוסה אשפה וזבל עד כבושו של עומרי. ליהודים היה המקום קדוש גם בחורבנו וכפי שהחוגג מבורדו מספר במאה הרביעית, היו באים היהודים לבכות ליד «אבן מנוקבה» (כנראה הסלע שעליו בנויה «כפת הסלע») שהיו גם מושחים אוהה בשמן. כאשר שטח ההר נתכסה אשפה, סידרו להב היהודים בית־תפלה או בתי תפלה בתחומי הר־הבית, שאחד מהם היה בצד הצפוני, שבו נמצאות שתי הכתובות האחרונות.

אפשר אולי לראות את התאריך 1546 ואולם כפי שהעיר, סימון כזה בספרות אירופיות ולספירת הנוצרים מוזר מאד במקום כזה. יש עוד להוסיף שזסימנים האלה בלתי ברורים הם לגמרי, וכפי שאמר לי חוזר הוא כעת מקריאתו זו.

ל ק ו ט י ם

א. דיר-אלקמר

במאמרי «יהודי דיר-אלקמר» בציון ב' (ע' 76–79) הזכרתי את דבר עלילת הדם משנת תר"ז (1847) בעיר הנזכרה, אשר פרטיה לא נודעו לי באותה שעה. לאחר זה נודמן לי חומר נוסף, השייך לעלילת הדם הנ"ל. בספרו האיטלקי של מונדובי⁽¹⁾ העשוי לשם חיזוק עלילת הדם על היהודים בכלל ועל יהודי המזרח בפרט מובא כל הספור על דבר הילד הנוצרי יוסף בנו⁽²⁾ של אסעד אבו שאקרי. הדבר קרה, לפי דבריו, בדיר אלקמר. ביום השבת שחל להיות ביום 27 לחדש מרץ 1847 (למנין הישן). באותו יום שנעלם הילד חפשוהו ולא מצאוהו ורק כעבור ג' ימים דהיינו ביום 30 למרץ נמצאה גופתו, בעודנה חמה, מחוץ לעיר בין צורים וכפים. מיד אחרי שנעלם הילד עוררו הנוצרים על עדת היהודים שבדיר-אלקמר עלילת-דם. הנוצרים הסתמכו על ימי הפסח הממששים ובאים. בבקשת הנוצרים אל המושיר, צאלח אפנדי, נזכר פרט אחד (החסר מתוך הרצאת הרופאים)⁽²⁾ דהיינו שהילד נעלם. לאחר שעבר יחד עם חבריו בשכונת או בשכונות היהודים אשר שם קשקשו בדלתות לכבוד אלעזר או לעזר, קדוש הנוצרים. מתוך כך אנו רואים שבאותה שעה היה מקום מיוחד בדיר אלקמר לשכונת או גם לשכונות היהודים⁽³⁾. להלן כותבים הנוצרים, שהם הודיעו לרבני היהודים, שאם לא ישתדלו למצוא את הילד, ונפל החשד עליהם.

מקרוב נודמנה לידי תעודה אחרת, אשר נמצאה בתוך עזבונו של הרב הראשון לציון חיים אברהם גאגין⁽⁴⁾. הניר הוא פתשגן מכתב ערבי, שתרגומו

Relazione Istorica del P. G. B. Da Mondovi M. A. C. concer- (1)
nante le compendia delle vita del Padre Tomaso da Calangiano di
Sardegna, Marsiglia, Gennaro 1850 הנני אסיר תודה לד"ר י. בראויר שהעיר תשומת לב,

על הספר הזה, הנמצא ברשותו וכן גם קרא עמדי את הטכסט האיטלקי הנוגע לענין.

(2) הרופאים החתומים הם: אברהם אפנדי, דוד הנחח (חירורג) וגאלב אלחורי, רופא.

(3) עי' רשימתי «בדיר-אלקמר» «דבר» י"ד תשרי תרפ"ט

(4) נמסרה לרשותי ע"י חוקר עתיקות עה"ק ר' פנחס גריאבסקי. התרגום נעשה ע"י מר

המדויק אני נותן בזה. תעודה זו מספרת לנו על החשד שנפל על העדה היהודית. על תשעת היהודים שנאסרו. ועל חשש של סכסוכים בין שתי עדות (היהודית והנוצרית). לאחר שסודרה רשימה זו לדפוס הצלחתי להשיג את המכתב של סיר משה מונטיפיורי שנדפס ב"טיימס", הנזכר בציון א' בתעודות שנתפרסמו ע"י מר ב. צ. דינבורג (עמ' 89, הערה 4). וצרפתיו אל המאמר הזה.

מתוך התעודה מתברר קצת מהלך העלילה בדיר אלקמר: הנוצרים (מרניתיים השפיעו על הממשלה לאסור תשעה יהודים. אולם המושל הבירואי (כנראה שהתעודה שהבאתי לעיל היא פתשגן מכתב מושל בירות) צוה לשחרר אותם. יתכן, שהמושל הבירואי עשה זאת בהשפעת הקונסול האנגלי וכפי שאפשר להבין מתוך מכתבו של סיר משה ב"טיימס" הרצוף לזה.

16 אפריל 1263

לגובה דיר אל קמר

נתקבל מכתבכם שנדונו הוא, שהילד הנוצרי אשר נעדר בשבוע שחלף נמצא כבר, במקום שזחין לעיר. ולא הוברר היטב מי הוא הרוצח, אלא שנפל החשד על העדה היהודית. ובכדי שלא לתת מקום לדין ודברים בין שתי העדות אסרתם תשעה אנשים מהיהודים, ושלחתם לנו תזכיר הבקרת על הילד, וכל מה שהזכרתם בתזכיר זה נודע לי. והיות והימים הללו הם ימי הפסח לכלם, לכן עכשו תשלח לחפשי את האנשים היהודים האסורים, ואחרי עבור ימי החג תשלחו את כל אלה שנפל עליהם החשד אלינו בכדי לברר את המשפט הזה אצלנו באופן צודק. ואתם מצד שני לא תפסיקו בינתים מלחפש ולבקר במקומות אחרים כגלוי ובסתרי. ותחקרו את הדבר בעיון רב.

מהצד השני רשום בספניולית: מאמר הפחה להוציא אותם מבית האסורים.

והנה עוד עובדות אחדות הנוגעות לקדמות הישוב היהודי בדיראלקמר. בין רשימת תושבי פקיעין שנערכה בפקודת מונטיפיורי בש' תרט"ו נמצא שמו של ר' מרדכי צרורי, שהוא בן שבעים שנה, ונולד בדיר אלקמר ורק לפני 30 שנה עבר לפקיעין (במקור כתוב ל"אה"ק", וברור שהכונה היא לפקיעין). מכאן ברור שר' מרדכי זה נולד בש' 1786 בדיר אלקמר. ואמנם, בין יוצאי דיר אלקמר הדרים בבירות ובצידון נמצאות משפחות צרורי, צרורי שעבן וצרורי ח'לוף (מנברך אשר על יד דיר אלקמר) — עד היום הזה.

ברשימה אחרת מסוג זה (משנת התקצ"ט) רשומים בתוך תושבי צידון עוד שני שמות: חיים מערבי (בעל אשה וארבעה ילדים עוסק במו"מ) שבא מדיר אלקמר בש' הנזכרה (1839) ורפאל מ'רבי שבא משם לצידון בשנת

התקצ"ז (1837). מתוך התעודות הללו נתוספות לנו ראיות ארעיות אולם בטוחות על רציפות הישוב היהודי בסוף המאה הי"ח ובתחלת הי"ט. נוסף על זה הצלחתי להשיג ידיעות מפי אחדים מזקני דיר־אלקמר החיים עדיין בבירות באמצעות ידידי הח' אליהו גליקמן שגבה עדות מהם לפי בקשתי.

בית־הקברות היהודי בדיר־אלקמר, הקיים עדיין שם, קדום מאד. והוא נחלק לשני חלקים. בנוגע לחלק הקדמון לא ידעו זקני דיר אלקמר לקבוע את זמנו. השני נקנה לפני 150 שנה בערך, בעד 40 גרוש זהב. תעודת הקנין היתה קימת בידם. אולם שרפוה בזמן המגפה הגדולה ביחד עם יתר הנזירות מחשש של התדבקות. מגפה זו פרצה, לפי דבריהם, לפני 120 שנה.

בית הקברות הזה שייך עד היום ליהודים, אף על פי שאין מוסיפים לקבר בו מתים. החלק הקדמון נשמר בעינו ולא נשתנה, אבל מן החדש גוזלים התושבים הנוצרים כבורות אדמה מזמן לזמן.

בקשר עם זה ספר המספר, שאדמת בית הקברות היתה קשה כסלע. בכדי לחצוב קבר היו עמלים יום שלם, מן הבקר עד הערב, ואף זה לא היו מספיקים אלמלא גבורתם המפורסמה של יהודי דיר־אלקמר. שום כתובות על גבי הקברים לא רשמו מעולם. את האבנים למצבות היו גוללים מתחת להר למעלה, כי בית הקברות הוא במדרון ההר, וכל בחור בעמו היה גולל אבן ענקית, כי גברתנים היו. ולא פלא הוא—אומר הזקן אברהם זיתוני לבית חביה—איר כזה ומים כאלה! כשהיו עולים בני דיר־אלקמר להילולא דרשב"י לצפת, היו אומרים בני המקום זה לזה: „הזהרו באלה, כי דמכם בראשכם הוא!“ והנה עוד ספור אחד מפי הזקן הנ"ל:

מעשה בבני דיר־אלקמר שבאו להילולא דרשב"י, וקרה המקרה שנאבדה ה„עביה“ (המעיל) של הקאימקאם של צפת. אחד מיהודי דיר־אלקמר מצא את העביה ולבשה על מנת להחזירה לו. כשראה הקאימקאם את העביה על גבי היהודי אמר, שמעכשיו טמאה היא לו. רגז היהודי על דמות המושל אותו לאיזה שרץ. מיד הוציא את פגיונו (כי כל בני דיר אלקמר היו באים מזוינים בפגיונות קצרים ורחבים, כרוחב כף יד) ופצע את הקאימקאם קשה בברך. באותו מעמד היתה יהודיה אחת מפורסמת ובעלת השפעה בין השלטונות, אשתו של פרחי הידוע, שבקשה מאת המושל שירף מן היהודי היום, ולמחרת ישלחהו כבול וקשור לעכו. יהודי דיר־אלקמר נמלטו בינתיים על נפשם, והנאשם אתם. כשנודע הדבר לקאימקאם שפך את כל חמתו על יהודי צפת, חמס וגזל כרצונו.

---

(1) בהזדמנות זו עלי לתקן טעות קטנה שנפלה במאמרי הנזכר בציון ב' — במקום השם שמואל כהן ארזי צריך להיות שואל כהן ארזי.

תקופת הזוהר והשפע ליהודים היו ימי האמיר בשיר שהאב, אשר «מלך» על הלבנון 55 שנים, וקרוב לשנת 1840 מת או נרצח בידי האנגלים שהובילו אותו לקושטא. בזמנו היו הרבה יהודים עשירים, בעלי קרקעות וכרמים, ולהם עבדים ושפחות לרוב. היהודים עסקו בפלח ה', עבדו בעצמם והעסיקו עבדים על ידם. לכלם היו כרמי זיתים וגפנים. הם היו קונים עדרי צאן שלמים מן הדרוזים ומן הבידואים בהרי חורן, עדרים בני 100 ראש ובני 500 ראש ומפקידים אותם בידי רועים ערבים על ידי דיר-אלקמר. רבים עסקו במסחר ובהלוואות. אבל עיקר פעולתם ומקור עשרם היתה, לפי דברי א. זיתוני, תוצרת המשי. ז. א. גדול תולעי המשי. מתמוז ועד שבט היו יהודי דיר-אלקמר עוסקים בזה, את כל תוצרתם זו היו מוכרים לדמשק ורואים הרבה ברכה בעמלם. הסבון. למשל, או יותר נכון תעשית הסבון, היתה מסורה במונופולין לאביו זקנו של זיתוני זה. הוא, ביחד עם שותף יהודי שני, היו מספקים לכל הלבנון. זכיון זה קבלו מאת האמיר בשיר שהאב בעצמו. בתור שמירה על הזכיון שמש אסור חמור מטעם המושל להכניס סבון אחר לגבולות הלבנון.

כל הספורים המענינים האלה על חיי היהודים נמסרו לתומם ע"י עד ראייה, ואף המעשיות שהבאתי ע"ד גבורתם של עולי-הרגל היהודים אינן משוללות ערך, באשר קרוב לודאי שיש להם גרעין במציאות.

לאיזה תקופה יש ליחס את ישוב היהודי בדיר-אלקמר?

על שאלה זו קשה לענות בדיוק. המסיונר היהודי וולף כתב בשנת 1822 כי יהודי של דיר אלקמר יושבים שם כשלש מאות שנה. מר א. סתהון, מצדו, מביא ידיעה, שבית הקברות הקדמון הוא משלש מאות שנה.

והנה בין שו"ת הר"מ גאלנטי (סמוך לשנת 1600) נמצאת תשובה אחת בנוגע לעבודה בשביעית בקרקעות ישראל, שהם מנהר קאסו-מיאה להלן, לצד צידון, שלא יכלו היהודים לשמט אותן הקרקעות בשנת שמיטה «בשביל הגוים שמאימין אותם שיקחו מהם שוורים וכל כלי המחרישה ושאר דברים». אם לא יעבדו שדותיהם בשנה השביעית, המשיב ר' משה גאלנטי מוכיח, שההקאסומיאה ואילך אינו בלי ספק מכיבוש בבל להיות דינו כארץ ישראל ממש ומבאר את הספק, אם המקום נחשב בגבול של כבוש ראשון (עולי מצרים), או נחשב בגבול סוריא «ולפי זה נראה שאינן יכולים לפטור עצמם מהשביעית», והוא מורה למכור הזכות לגויים, אך אוסר על היהודים «להטפל לעשות שום עבודה» בשביעית אף בסוריא.

לאותה תקופה ממש — מחצית השניה של המאה ה' — שייכות עוד שתי תשובות; האחת, המובאה ב«נבחר מכסף» להר"י פיינטי, היא סתמית, המדברת באופן כללי

על דיני שמיטה למעשה בכרם של ישראל בסוריא, והשניה המובאה בשו"ת מהרי"ט משנת שס"ב (1602) שאלה פ"ד, שהיא יותר מפורטת ומזכירה את השו"ת המובאה לר"מ גאלנטי, ואולם היא נבדלת ממנה בתכנה, כפי שנראה להלן. בתשובת מהרי"ט מובא: פה צידון לעולם החזיקו בה שהיא חוצה לארץ מן הנחל הנקרא בערבי וואדי אל קאסומייא ולהלן, מהו לזרוע בה בשביעית, ועוד, אם יש שם ישראלים שיש להם שדות בחברת עכו"ם וצמדי בקר, אם הוא מותר שעכו"ם יזרעו לעצמם בשביעית יורינו מורינו את אשר יורוהו מן השמים.

מתוך כל השו"ת המובאות – ושכלן שייכות לתקופה אחת – ברור הדבר שבאותה תקופה היו ליהודים סמוך לצידון נחלות שדה וכרם, וחלק מהם עסק בעבודת האדמה ממש, דהיינו בחרישה בבקר וכו', ועוד דבר, נראה שהם עבדו בגופם, ולא רק על ידי אחרים (יוכיח ע"ז המבטא, שאסור ליהודים להטפל לעשות שום עבודה, שהרמ"ג משתמש בו בתשובתו). מצד אחר נראה שהם השתתפו עם העכו"ם שכניהם. מי הם העכו"ם? יתכן שהכונה היא לא אל המוסלמים – אלה נחשבו על הרוב לא לעכו"ם אלא לגויים – כי השם עכו"ם יכול היה לחול על כל הנוצרים, ואולי גם על הדרוזים. ביחס למוסלמים משתמשים על הרוב בכנוי «גויים». איך שהוא, ברור שהיתה גם עבודה בשותפות (תשובתו של מהרי"ט). נראה לי כמו כן שכאן שני מקרים מיוחדים – השני מדבר על זה אם מותר שהעכו"ם השותף «יזרע לעצמו» בשדה «מושע», שהיהודי שותף לו, והראשון – אם מותר ליהודי להטפל לעבודה, ולעשות איוז עבודה בשביעית.

ועוד דבר, מה הוא היחס שבין היהודים ובין הגויים המאיימים עליהם. נראה לי שהגויים המאיימים עליהם הם לא מסוג שותפיהם העכו"ם, הנזכרים אצל מהרי"ט, אלא מוסלמים ממש מסוג שרי הממשלה, כגון «המוסתלזם» (המוכסן המחזיק מטעם הממשלה בחכירת מסי העושר והקרקעות) שהיה מעונין בעיקר בגביות המסים וזכותו, וחשש להכנסותיו שתתמעטנה ע"כ שהיהודים ישבתו מעבודתו בשנת השמיטה, ולכן איים שיקח מהם את השוורים וכלי החרישה וכו'. מענין, שהגויים הנ"ל לא איימו שיקחו מהם את הקרקע. כנראה, לא היתה להם שום זכות לכך, ולכן מיעץ הרמ"ג שימכרו באופן פורמלי את זכותם לגויים, כעין מכירת חמץ. אולם, במקרה האחרון, של שותפים עכו"ם לא איכפת לשותפים, אם היהודים יעבדו או לא, והשאלה כלל לא היתה על עבודת היהודים או על הטפלים לעבודה אלא – על עבודת שותפיהם העכו"ם לעצמם ואין בו שום איומים ושום סכנות. ולכן נראה לי שהכונה על שני מקרים שונים, כפי שרמזתי לעיל.

מה שנוגע למקומות המעשה, נרמז עליהם, פעם אחת סתם «צידון» ופעם שניה – שהמקום הוא בין צידון ובין קאסימיה. ברור שאין זה דיר-אלקמר, אלא

מקום אחר. אולם מה שחשוב לנו מתוך שו"ת זו, זוהי העובדה שבסוף המאה הט"ז ובתחילת הי"ז היו ישובים היהודים עוסקים בחקלאות. עובדים בעצמם ומשתתפים עם הערבים שכניהם במקומות שונים בסוריה. סמוך לצידון, ויתכן, איטוא, שגם יהודי דיר-אלקמר עסקו בחקלאות באותה תקופה. כמו אחיהם שעל יד קאסומייה הנזכרים בשו"ת המובאות בזה.

ידיעה יותר ברורה ומפורשת מהישוב היהודי בדיר-אל-קמר אנו מוצאים ביחס לתקופה קצת יותר מאוחרת בשאלות ותשובות של ה"מגן", ר' מרדכי גלאנטי — דברי מרדכי, דפוס ליבורנו, שנת תקל"ז.

בדברי מרדכי סימן ט"ו אנו מוצאים, ספור שפרטיו ממולאים מתוך מקומות אחרים שבשו"ת הנ"ל. הרבנים הדינים, החתומים מטה מספרים שישבי בתור בית דין של שלשה ובא לפנייהם נסים בכר מעתיק והעיד לפנייהם בשבועה ובכח התורה בוו הלשון: בהיותו בחצביה בא גוי דרוזי אחד וספר ליהודים שבשעה, שהוא הדרוזי היה בצור נזדמן אתו גוי מערבי אחד הידוע בחצביה שהיה בזמנו "חבאס" ז"א שר בית הסוהר אצל האמיר. ואמר הגוי המערבי לדרוזי הנזכר — לך והודיע לחצביה שהיהודי מורא נושא בתו של הרודיסלי היה אצלי בצור ואחרי מחלה של ששה או שבעה ימים מת והוא קבור בקברי הנוצרים בצור. על החתום באו: יהושפט בירדוגו, מרדכי דאגה ושלמה הכהן. דר אל קמר, ניסן תקל"ז. מכאן אנו רואים שבאותה שעה, בשנת התקל"ז היה בית דין בדיר-אל-קמר מה שלא יתכן אלמלי היתה שם קהלה מיושבת הקימת במשך זמן רב. אנו רואים מזה, כמו כן שישב יהודי זה לא היה יחידי בהרי הלבנון, וקשרים חזקים היו לו עם יהודי חצביה, בירות, דמשק וכו'. זוהי התעודה שבכתב הכי חשובה שעלה בידי למצוא ביחס לישוב יהודי זה בחלק השני של המאה הי"ח.

ע"ד אחריתו של ישוב היהודים בעירה זו העיר לי מר י. רבלין על ידיעה שהובאה מדיר-אלקמר ב"לבנון" שנה ב' מספר 14 (20 תמוז תרכ"ה, ע' 211). כאן מובאה קורספונדציה מביירות, מיום ערב רא"ח תמוז תרכ"ה (1865) בחתימת בצלאל ברש"ח. את השם דיר אלקמר הוא כותב באופן משובש "דיר אלכמיר", וזו לשונו:

"כעת לא ישבו שמה בני ישראל, כי כלם ברחו משם בעת השערוריה בין הנוצרים והדרוזים (תרי"ט—תר"כ), ויראו לנפשם ובאו צדונה וביירות ומכרו כל נחלת שדה וחרם, שהיה למוזמה, בהיותם יושבים לבטח, איש תחת גפנו ותאנתו. וכעת לא נמצא שם רק צובע אחד, מתגורר לבדו. ואולם מהם נודע לי, כי אחינו התישבו שמה מזמן רב, והחוזה שיש בידם על אחוזת בית הקברות, הוא מזמן שלש מאות שנה, וזה ערך שמונים שנה שבנו להם בית הכנסת. ועתה בעונותינו הרבים הנוצרים

שרפו את אשר בתוכו, רק (ה)ספרי [ה]קדש הצילו היהודים ולקחו אתם בברחם משם. ו(ה)בית הכנסת עצמו, באשר כי הוא בית אבנים, לא יכלו לשרוף וכמה שנים השתמשו בו הנוצרים לדברים בזוים, וממקום קדוש עשו דיר לחמורים ולשורים ושאר בהמות. והיהודים שאלו מבית דין של ק"ק הספרדים בירושלים, אם מותר להם למכור (ה)בית הכנסת לגוים שידורו בו ובזה לא יהיה הפקר לתשישי בוז, והשיבו להם כראוי, כי אין מוכרין בית הכנסת כי אם לצורך בנין בית הכנסת אחר, ולמען תהיה הצלה פורתא, הלכו היהודים שמה וסתמו באבנים הפתחים והחלונות.

הספור ע"ד רצונם למכור את ביהכ"נ שיין ליציאתם בפעם הראשונה בש' (1860). אולם סוף סוף מכרוהו, כפי שכבר פרסמתי במקומות אחרים (בציין ב' וברשימתי ב'דיר אלקמר" ב"דבר" י"ד תשרי תרפ"ט).

ב. לקביעת זמנה של הקינה «קברי אבות»

הפרופ' ד"ר א. מרמרשטיין, בהקדמתו ל«קברי אבות» שפרסם בקובץ ציון, ספר ראשון 31 והלאה, מתאמץ לקבוע את זמן הקינה הזאת, ואולם בלא תוצאות. אחרי שעיינתי בקינה נדמה לי שהגעתי לתוצאות יותר נכונות. בע' 33 הוא כותב: «מה שנוגע לזמנו של הפיטן יש להעיר בראשונה על מה שאמר פעמים: כי אליל על המערה וגם בידה אליל תחתם משררת — בודאי רמז על מסגד הישמעאלים במקום המקדש». הביאור הזה תמוה, ובודאי שאינו קולע למטרתו, באשר אין להסכים לכך, שפיטן יהודי מימי הבינים יכנה למסגד מוסלמי בשם «אליל».

אכן בהתבונני במקום המצוטט נוכחתי, כי אמנם במקום הזה צפון סוד זמנו של הפיטן, אך לא לפי סברתו של פרופ. מרמרשטיין. ואמנם, נקח את הציטטה השניה, בניקודה הנכון:

«עולה וְכָלִיל וְגִיל גֶּאֱסָף, וְהוֹקֵם בְּחֵיל מִקֶּדֶשׁ»

עולה בְּיָדָה אֱלִיל תַּחְתָּם מְשֻׁרְרָת»

הכונה (בשורה ב') היא על פסל של אשה ותינוקה (עולה) בידה, ולכן מתאים לה הפעל בלשון נקבה (משוררת). הכונה היא לדעתי — לפסלה של מרים עם ישוע התינוק בידה, שהתנוסס במקום המקדש, ולזה מכוונים דברי הפיטן הנזכרים. «משוררת» יש לקרוא, לדעתי בשין שמאלית, מלי שררה («שורר בביתו»). ומכאן שזמנה של הקינה הזאת הוא: זמן שלטון הנוצרים, ולא המוסלמים.

לזה מכוונים לפחות עוד שני מקומות שבקינה: ראשית — שאליל על

המערה, המכילה קברי מלכים, ואם היא מסוגרת, שגם כאן הכונה על פסל ממש ולא על דת האסלאם. ושנית: «קרעו לבבכם (ה) כי צרים ועדת כופרים גרים מקום שם כרוב ממשח וכפורת». המושג כופרים (לעומת «כפורת») אינו פראזה בעלמא, והוא הולם ביותר את הנוצרים, מאשר את המושלמים או אפילו את הקראים. בתקופה מאוחרת זו, שלאחר נצחון הצלבנים לא נשאר כבר זכר לעדת הקראים, ואין להם עוד שום דריסת הרגל ב«מקום שם כרוב ממשח וכפורת».

נשארת רק השאלה, לאיזו תקופה מתקופות נוסעי הצלב שיכת הקינה הזאת. בס' החקירות הארכיאולוגיות באר"י בשנות 1873–1874 מאת קלירמונט גאנו¹⁾—מביא החוקר תיאור של כותרת עמוד אחד עם תמונות שנשחת תארם ע"י המושלמים, שקלקלו כל סימן של עבודה זרה. הכותרת בנויה בתוך מנורת אחד שבמסגרת הר הבית, בחלקו הצפוני מערבי, ועדיין ניכרו בה אותות של אם ישוע וזרועותיו של «שמעון», וכמו כן חוג-הזוהר עם צלב, שהוא מכוון, כנראה, לראשו של ישוע הילד. שנעקר ע"י המוסלמים. מתוך חקירותיו והתיעצויותיו עם מומחים בא קלרמונט-גאנו לידי הוכחה, שפסל זה מתאר לנו את חזיון הקרבת ישוע הילד ע"י הוריו למקדש ה' בירושלם (לוקס ב', כ"ב–ל"ה).

מתוך בדיקת עדויותיהם של עדים קדומים, כגון מג'ר אלדין, וביחוד עדי-ראיה כמו פֶּוֹקָס יוֹהַן וּרְצִיבֹרֶג (1165) יוצא לנו: זה האחרון מתאר שבחלק הימני של המקדש היתה אבן מיוחדת, שעליה עמד ישוע בשעה שגירש את המוכסנים מן המקדש, וסמוך לה-אבן שנייה, שעליה נפסלה תמונת הקרבתו של ישוע הילד. הפסל הוא יצירה צלבנית. קרוב, איפוא, לודאי שהפיטן («ינחש בן החבר יצחק» התכוון לפסל זה שבו מתוארת האם («אליל») ועולה.

התיאור יכול להיות מכוון, איפוא, לתקופה הראשונה של נושאי הצלב, זו שלפני שנת 1187, ואז נצטרך להסכים להשערתו של מרמרשטיין, שהקטע ע"ד קברו של הרמב"ם בטבריה הוא מאוחר, ונתוסף על ידי המעתיק. אחרת לא יובן לנו ענין ה«אליל» בהר הבית, באשר המוסלמים בזמנם הצמיחו את כל הפסלים, הנוצריים ובמשך השלטון הקצר של הצלבנים הטיטוניים (פרדריך השני) על ירושלים וערי החוף—נשאר הר הבית בפירוש ברשותם של המוסלמים, ופולחן הצלמים לא חודש בו עוד. במקרה זה לא היה מקום לפייטן לקונן על האליל השורר ב«חיל המקדש».

---

1) Archaeological Researches in Palestine by Ch. Clermont Gannau Vol I, 1899.

ג. כפר יסיף*

פרט קטן לישובה של כפר יסיף נתוסף לי מתוך רשימת תושבי עכו שנעשתה לפי פקודתו של ר"מ מנטיפורי בשנת תרט"ו (1855). בין השאר נמצא רשום השם חיים נעים, מתקן מנעלים (=נעלים) שנולד בכפר יציב, חמשים שנה לפני זמן סדור הרשימה הנ"ל. כלומר בשנת 1805 בערך. תקופה זו מתאימה לזמן קיומה של הקהלה היהודית בכפר יסיף. כפי שידוע לנו ממכתבי ההמלצה של הר"ש עבאדי ושאיר מקורות הידיעה הזאת משלימה את האינפורמציה הנ"ל ומאשרת את רציפותו של הישוב היהודי בכפר יסיף.

בהזדמנות זו אני רואה חובה לעצמי לפרסם כאן שלש הערות חשובות אשר העיר לי ידידי מר יצחק ריבקינד לרגלי חליפת המכתבים אשר בינינו (במכתביו מיום כ"ז מרחשון ומיום כ"א שבט שנה זו). את דבריו חזק מר ריבקינד בהעתקת צלומים מתוך השערים והקדמות הספרים שאנו דנים בהם.

א. הספר «שערי רצון» כולל שני חלקים, עם שער משותף, הראשון מסומן קמ"ו והשני נ"ח עמוד. לפיכך יש, איפוא, לתקן את מסקנתי. ספר קטן בן נ"ח עמודים נמשך סדורו שבעה חדשים בביטוי יותר מדויק ע"ד ספר קטן בן ר"ד עמודים (קמ"ו+נ"ח).

ב. מר ריבקינד מתקן הלאה, שטעיתי בכתבי כי שמו של הר"ש עבאדי נקרא על סידור התפלה ע"פ כונת האר"י שנדפס בקניגסברג וכו', וצריך להיות רק ששמו נזכר בסידור התפלה לאריה לייב בר' מרדכי עפשטיין, קניגסברג תקכ"ה, אלא שבאותו הסידור בפנים חזרו והעתיקו והביאו רק את השער וההסכמות של רבני סלוניקי. שנתנו בשנת אש"ר (תק"א, שנת הדפסת «שערי רצון»). לפי זה יש, אמנם, לתקן את מדרש המלה «אשר» אצלי (שאר ישוב עמ' 86) שהוא מסמנת, איפוא, לא את שנת כתיבת הספר, כהשערתי, אלא שנת הדפסתו של «שערי רצון» כמבואר אצלי בקובץ הנ"ל ע' 85 (בהערה, שם).

ג. מר ריבקינד עדיין מסופק אם «שערי רצון» ו«שערי רחמים» הם שני ספרים מיוחדים, או שני שמות לספר אחד. מן הסדור של עפשטיין אנו רואים שבאותה שנה נדפסו בסלוניקי, מלבד הספר שערי רצון, גם שערי רחמים. לדעתי יש מקום לקבוע בהחלט, את השערות של ריבקינד דהיינו שהספרים הללו הם רק שני שמות. בזה נווכח אם נשוה את שני השערים: את השער של שערי רצון, הנמצא גם בספרית שחר וגם בבריטיש מוזיאום (ואשר הבאתי בהערה לע' 85 של הקובץ «שאר ישוב») — עם השער לשערי רחמים. המובא בתוך סדור התפלה לר' לייב עפשטיין, הנמצא בספרות שחר בניו-יורק.

(*) [ע' ציון א' 57 והלאה; ב' 174.]

הנני להשוות כאן את שני השערים.

זה השער לה'	זה השער לה'
ספר ש ע ר י ר צ ו ן	ספר ש ע ר י ר ח מ י ם
האריא"ל ז"ל	ה ר ב ר ב נ ו י צ ח ק ל ו ר י א ז כ ר
בשגם קצת	צדיק וקדוש לברכה ולחיי העולם הבא.

תפילות וכוונות אשר ליקט מקדשי שמים ה"ה החכם השלם חסיד ועניו כמה"ר (בשערי רחמים: כמוהר"ר) ש ל מ ה ע ב א ד י נרו יאיר לעד:
הביאו לבית הדפוס לזכות בו את הרבים וזכות הרבים תלוי בו יהי רצון שיראה ז' י"א¹) ותורה לא תשכח מפני זרעו אכי"ר.

והוגה ע"י החכם המ' כמה"ר ב נ י מ י ן ק מ ח י נרו יאיר אמן:
נדפס בשאלוניקי יע"א. אשר (בשערי רחמים מובלט א ש ר) תחת ממשלת אדוננו המלך שולטן מחמוד (בשערי רצון נוסף: «יר"ה») בשנת דע את אלהי אביך ועבדיהו לפ"ק.

(בסידור הנ"ל מוסיף: ע"כ השער שנדפס בשאלוניקי).
ההשוואה הזאת אינה משאירה מקום לספק ע"ד זי הוי שני הספרים—
«ש ע ר י ר ח מ י ם» ו «ש ע ר י ר צ ו ן». שנתפרסמו כנראה בשני שמות מסעמים שאינם ברורים לנו.

(1) = זרע יאריך ימים אמן.

הו ס פ ה

רצופים לזה שני מאמרים הנוגעים לעלילת הדם על יהודי דיר-אלקמר
סמוך לפסח התר"ז. בעד השגת הטכסט האנגלי הנני אסיר תורה לח' ז' ו י ל נ א י ,
ובעד תרגומו המדויק לעברית למר י' עבאדי.

קטע מה"טיימס" מיום השבת, 1 במאי 1847

בענין המאורע ב"דיר-אלקמר".

העתון הפריזאי "אוניון מונרשיק" מביא מכתב מבירות, מיום 6 לחדש
שעבר שבו מאשים הכותב את היהודים שבסביבת בירות ברצח מאותו הסוג
שיחסוהו ליהודי דמשק לפני כשש או שבע שנים.
«פשע נתעב», אומר ה"אוניון מונרשיק", שגרם לידי התרגוזות מרובה בכל
הלבנון נעשה לא מכבר ב"דיר אלקמר", עירה קטנה השוכנת בין הרי הלבנון,
במרחק שלוש פרסאות (ליגות) מבירות. בחג הדקל הנוצרי נערכה תהלוכה דתית,
לפי מנהגי המרוניטים, לזכר כניסת הנצחון של הגואל לירושלים. בתהלוכה
השתתפו ילדים רבים. בשעת התהלוכה קמה סערה נוראה, שפורה אח כל
המשתתפים בתהלוכה ואחדים מהילדים שהשתתפו בה חפשו למו מקלט בבתי
הסמוכים. באותה שעה הגיעה התהלוכה לשכונת היהודים, וכעבור הסערה נספחו
שוב כל הילדים לתהלוכה, לבד מילד קטן אחד בן שש. מיד נערך חפוש בבתי
היהודים, אך ללא כל תוצאות. טבעי היה שיחדשו בגרי בתי היהודים
בגנבת הילד, בזכרנו את מאורע האב טומס, כשאחד מאלה, שנרשמו ברציחתו
שקבל עליו את דת האשלאם למען המלט מחמתם ונקמתם שבו בני אמונתו הודה
על חטאתו ואמר שהיהודים זקוקים מדי שנה בשנה לדם נוצרים למען הכן את
מצותיהם לחג הפסח. הוא הוסיף שהאב טומס נרצח למטרה זו וכי דמו שמש
לעסת המצות. סוף-סוף כעבור שלשה ימים נמצאה גופתו של הילד האומלל בשדה,
ידי, רגליו וצלעותיו נמצאו קטועות וגם דם נראה בצוארו. אי-אפשר היה לבלי
להכיר מיד ידי מי היו בפשע. המחשבה הראשונה שעלתה על דעת הנוצרים היתה
עשות דין לעצמם, ואולם סוף-סוף נשמעו לעצת השלטונות שהשפיעו עליהם לפנות
לבתי-המשפט בקובלנות ולדרש משפט צדק. היהיה משפט צדק? ספק גדול אם יהיה.

בינתיים נטרפה דעתה של אם הילד האמלל מרוב צער על האסון. האב בא לבירות להגיש את עדותו על עצם המעשה. הוא מחכה להחלטת השלטונות. היא נשבע שאם לא יצא משפט צדק, או יקום בעצמו את נקמת בנו והנקמה תהיה אכזרית. יהודים אחדים נאסרו כאן והושמו בבור. השלטונות מהססים ואינם אוחזים בצעדים משפטיים. נוסף על זאת הנה המשפט התרכי מתנהל בעצלתיים ובכבודות ובבצע כסף יקנה. מה יעשו הקונסולים הארופיים? יש לחשוש שהם יתמהמו ויהססו וינסו לטשטש את כל הענין.

מכתבו של סיר משה מונטיפיורי ל«טיימס»

‘נדפס ב«טיימס» מיום השני 3 במאי 1847’

אדוני,

הטו את תשומת לבי לקטע מידיעה שהופיעה ב«טיימס» מיום אתמול, והמועתקה מהעתון הפריזי «אוניון מונרשיק». הקטע הנ"ל מתכון למסור ספור המעשה על חטיפת נער נוצרי ורציחתו על ידי יהודי דיר אל קמר, הסמוכה לבירות, עוד מוסיף המספר לומר, ששלשה ימים לאחר הַעֲלָם הנער נמצאה גופתו בשדה, כשידיי, רגליו וצלעותיו נמצאו קטועות וכי דם נראה גם בצוארו; לאשרי קבלתי ידיעות מיום 5 ו-6 באפריל במכתב, מבירות שיש לי יסוד נכון להאמין במהימנותו וכוונתו, ויש איפוא לאל ידי למסר לכם את ספור המעשה הנכון. נראה שבערב «חג הדקל» הנוצרי נצטרפו, לפי מנהגי המקום, נערים נוצרים לתהלוכה דתית. סמוך לשעת בין השמשות נעלם אחד הילדים, ילד בן ארבע, בדרכו, והתרחק מהחבורה, ויתעה לבין השדות והכרמים. למחרת כשנודע דבר העלם הילד, האשים ההמון האדוק את היהודים בחטיפת הילד. התחילו מתקיפים את בתי הכנסיות של היהודים, ואת בתיהם ועורכים בהם חפושים נמרצים, אך כמובן שהילד לא נמצא. לאחר כך מצאו את הילד בכרם כשהוא קופא מקור ורעב ללחם, כמעט חצי מת. ואמנם מת הילד לאח"כ כתוצאה מלאותו ורעבונו, אפס כי גם בזאת לא שקט ההמון הנבער, ולבסוף הובא הענין בפני המושל הכללי. הנאשמים הושמו בבור, ואולם כשאחיהם בני עמם התחייבו לערב להופעתם במשפט, נתן המושל לשחררם מיד וכן פקד לערך חקירה ודרישה בפני בית-הדין המתאים.

הנני מאושר להודיע שהקולונל רוז, הקונסול הכללי של הוד מלכותה בבירות הואיל להתערב בענין וכי הודות להתערבותו הנאצלה ולמדת היושר של מושל המחוז, הוגנו אחי האומללים בפני סערתם וקנאותם של המאשימים. קוה קייתי, אדוני העורך, שאפילו במזרח חדלו לתת אמן בעלילות המזרות, אך אכזריות, שהופצו נגד אמונתנו, ועם כל זה בארץ שבה הבערות ואמונות ההבל פשטו במדה כזאת לא נתפלא שמפעם לפעם קמה לתחיה עלילה

מגוחכה ונתעבה כזאת מימים קדומים, אך עלינו להצטער על כך. אפס כי חייב אני, אדוני העורך, להביע את תוגתי העמוקה, שמקרה מצער זה נתפרסם בכל-כך אי־דיוק וברוח איבה כזאת בעתון האמרי. ברצוני לטשטש את כונת הזדון של הידיעה ע"י מסירת נוסחה נכונה של מסבת המקרה, ולא אפונה, עם היותי מכיר בערך המקום שאגרתי זאת תופשת בעתונם הנכבד, שאתה אדוני תתן לה מקום בעמודי עתונך, באשר על ידי זה תפיץ את הנוסחה הנכונה הזאת באותה מדה שבה הפיצות לצערי את הנוסחה המוטעית—אם כי מאמין אני שאפילו מבלי סתירה אך מעטים יתנו אמון לעלילה זו שלתוגתנו העלוה מבור הנשיה.

והנני אדוני מתכבד להיות עבדך הנאמן והנכנע

משה מונטיפיורי

גרוונור גייט, פרק ליין 2 במאי.

מפת ארץ-ישראל בעברית משנת 1840.

מפה עברית משנת 1840 ישנה בידי ד"ר שלם. מחברה הוא ר' יחיא ל בר' יוסף מעיר הקדושה ירושלים. חכם בלתי נודע כלל ומלבד שמו על המפה איננו נזכר אף פעם יחד עם חכמי ירושלים. לא האשכנזים ולא הספרדים ממאה שעברה באופן שכל חייו ופעולתו הם בשבילנו חידה סתומה.

המפה היא היסטורית ומתארת את יציאת בני ישראל ממצרים וחלוקת גבולות השבטים¹. קנה-המדה היא בערך 1:750-000² ומשתרעת בין 290°-330 במעלות הרוחב הצפוני ובין 540°-510 (ע"פ Ferro) במעלות האורך המזרחי מ-310 ולמעלה ארץ-ישראל ומקיפה עד החרמון לצפון-מזרח ומואב-לדרום-מזרח א"י. ומלמטה-המדבר הגדול, ים-סוף, מפרץ אילת, מדבר סין, הר-חורב וסיני.

בצד-המערבי, מקום ים-התיכון, ישנה תמונתו של המדבר, פניו-פני רב מערבי, תלבושתו-כמו חכם ספרדי, בידו ספר «חק לישראל», בצד הדרומי ישנה תמונתו של משה רבינו הרגילה בספרים הקדושים מהמאות האחרונות, כשידו הימנית נטויה ומראה במטה «פנו לכם צפונה»!

בציונים³ שונים מסומנים עיר-מלכות, עיר גדולה, עיר קטנה, עיר מקלט, עיר לויים ומחנה ישראל, המפה עברה ואושרה-כפי שנהוג גם עד היום בהוצאת ספר חדש-ע"י הקונגרס האמריקאי⁴ בשנת 1840 ונדפסה בליטוגרפיה בניו-יורק⁴.

אין ספק כלל שאת צורתה החיצונית העתיק המחבר ממפה אחרת ועתיקה-אם כי קשה למצוא את עקבותיה-כפי שיש ללמוד מצורת ים-המלח ותיאור ה«לשון». שמות הערים הנזכרות במפה אין קביעותן מדויקות כלל, באופן שאין להאריך את הדבור על קו המראה את סביב בני-ישראל במדבר, קריעת ים-סוף, קבלת-התורה על הר-סיני וכו'-המהלך הזה שצוין על-ידי המחבר בודאות גמורה.

1) יש להעיר שהאנגלית על המפה היא משושבת מאד ואני מוסיף אותה ככתבה וכלשונה:
Map of the Journey of the children of Israel from Egypt through the Desert to the Holy Land and the Dividing of the same into the twelve Tribes by the in Lawgiver, Moses According to Scripture with a portrait of the Autor Rabbi Jachial Bar-Joseph from Jerusalem.

2) במפה מסומנת «מדת י' פרסאות» אבל לא ברור מהיכן עד היכן.

3) Entered according to Act of congress in the gear 1840 b. Rabbi Jaehiel Bar-Josph in the clerks office of the Discript court of the united States the Southern District of N. J.

4) Lith of G. Endiccot 152 Tulton St. N. Y.

ואותו הדבר בנוגע לחלוקת גבולי השבטים וציוני הערים שקביעותן אינן מדויקות. בהחלט.

המחבר לא התחשב כלל עם החקירות שקדמו לו בנדון זה ואף גם לא בקביעת המקומות של התלמוד⁵ כמו: יבנאל—ימא, רקת—טבריה וכדומה מה שנתן מקום לפקפק בידעיותו של המחבר בספרות התלמודית והמדרשית. ואף גם במקומות התנ"ך ישנן שגיאות גסות כמו: «פגע»—רשומה במפה בתור עיר קטנה בנחלת אשר כנראה. על סמך מה שכתוב ביהושע י"ט כ"ו: «ופגע בכרמל» או בפסוק כ"ז; «ופגע בזבולין» שהמחבר לא הבינה.

המחבר מזכיר רק שמות ערים אחדות הנזכרות בתלמוד והמפורסמות מאז. כמו—טבריה, צפרי ומירון (תחת מירון רשום «קבר רשב"י ובנו»).

בשולי המפה ישנה (ממערב למזרח) חותמת עגולה בהעגול חרות «ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה» ו«אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני», בפנים בחצי עגול—«פעה"ק ירושלים ת"י», באמצע ציון ועליו עץ. בצד—כפה. עליה חצי לבנה. המזכיר מסגד מושלמי (ואולי הכונה למקום המקדש בסימן של מסגד—עומר?) ומלמטה כתוב—«חותם דקהל אשכנזים» ובאנגלית מבואר שזוהי חותמת מבית כנסת אשכנזי—⁶. עד כמה שבדקתי לא עלה בידי למצא חותמת דוגמתה וישנו הרושם שהיא מזויפת וגם קשה להעלות על הדעת שהיהודים היו מסמלים בחצי לבנה בית כנסת.

אחרי החותמת ישנו כתב ספרדי עם שלש חתימות. מתחת לכתב כתוב באנגלית;—«המלצת רבי יונה נבון ושני עוזריו»⁷ וזה זיוף גמור. האמת שזהו שטר־חוב וכתוב בו: «מודה אני החתום מטה בהודאה גשו"ק⁸ (היות אמו"ץ⁹) שנטלתי וקבלתי ממעלת פאר הזמן הרב המפורסם כמוהר"ר שמואל (?) אשכנזי נ"ע (קארה¹⁰) וחצי עין¹¹ שחייב לי מעלת הרב צדוק אשכנזי נ"י מזה שלושה שנים. ועד אמו"ץ ח"ש¹² פה נא־אמון¹³ בח' תמוז (קצ"א¹⁴) לפ"ק».

החתימות הן מסולסלות מאד בכתב ספרדי אבל בכל זאת אפשר להכיר מהן—«אשכנזי ס"ט»; «רב צדוק כהן»; «שמואל חיים». בלי ספק שהמחבר עשה את זה בכוונה, בידעו שאף אחד באמריקה אינו יודע לקרא כתב ספרדי ולא יתפשו בוויפוי. לכן כתב מלמטה באנגלית שזוהי המלצה מרבי יונה נבון ועוזריו—

(5) ירושלמי, מגילה פ"א ה"א ועוד.

(6) This Seal is the inpression of the german Sinagogue in Jerusalem.

(7) Rabbi Jonat Nevon and two ossosiates rocomendations,

(8) גמורה, שלמה וקיימת.

(9) אמת וצדק.

(10) קארה—שם מטבע אוסטריית בערך ארבעה שילינגים או חמשה פרינק ועד היום משתמשים

במצרים במונח זה.

(11) בשלמות.

(12) חתמתי שמי.

(13) אלכסנדריה של מצרים.

(14) התקצ"א.

כנראה כדי להפיק מזה תועלת כספית—בהראותו שעל מפתו חתום «הראשון לציון», הרב והחכם המפורסם בדורו—ר' יונה נבון. זיופו נכר גם מזה שע"י החתימה האמצעית כתובות האותיות «רב» וזה דבר בלתי־אפשרי ולא קרה אף פעם שחכם ספרדי יחתום בעצמו עליו התואר — רב. גם נשתמרו¹⁵ חתימות ר' יונה נבון ואף־אחת מאלה שעל המפה אינה דומה להתימתו הנכונה. באמצע מפסיק האשור של הקונגרס הנזכר לעיל ואחריו כתב ערבי «רשיון מהפאשא מירושלים»¹⁶ (וכתוב בו¹⁷). «מובילי התזכיר הזה שלשה אנשים יהודים מנתיני ממשלת אוסטריה הולכים להשתטח על קבורת שמואל הנביא והרצון הוא שבהגיעם אליכם ששום אדם לא יפגעם וימנעם, לא לבקש כסף ולא בענינים אחרים אולם תהיה להם החסות והשלום בכל האופנים»...
6 רביעאל שנת 1249 (18).

עבר ה'
של חסן באשא ?
נאמק ?
קדש שריף
בן אשחק
אם אמנם בעצם הרשיון אין להטיל ספק אבל בנוגע לחותמת הפאשא יש לפקפק באמתותה. במסגרת החותמת ישנן מלים בלתי מובנות כלל. אחרי הכתב הזה ישנם ציורי שני שקלים באחד ענף וסביבו—«הקדושה דירושלים», ובהשני פך שבלים (?) וסביבו האותיות—«שקל ישראל» ובאנגלית מבואר «שאלה הן המטבעות שהיו נותנים לבני־ישראל בספרם אותם בכדי שלא יבאו עליהם יסורים»¹⁸...
אחרי השקלים ישנה עוד חותמת עגולה. כתוב בעגולה «ציון במשפט תפדה ושבִּיה בצדקה» — «ונחם ה' עוד אח ציון ובחר עוד בירושלים» בתוך העגול ישנו «מגן־דוד» ובקצות כתוב—«עה"ק ירושלים תוב"ב, צדק, ילין, בה, אמן». ובאנגלית כתוב שזוהי חותמת מבית־כנסת פורטוגזי בירושלים²⁰. גם על חותמת זו יש להגיד כמו על חותמת הראשונה שהיא מזויפת בהחלט...
בכל זאת המפה על כל לקויה וזיופיה—מענינת מאד והשאלה הטעונה פתרון היא—מי הוא מחברת של המפה?
יש לשער שהמחבר לא היה ספרדי, מפני שהספרדים בזמן ההוא היו מתעסקים לרוב בתורה ולוי היה חכם ספרדי המתעסק בעניני מדע ארץ־ישראל ודאי היה ידוע ומפורסם מחמת החדוש שבדבר, וגם השם יחיא אל אינו מצוי כל־כך אצל הספרדים ולמרות התלבשת הספרדית אפשר לדעת להחליט שהיה אשכנזי. אבל אם הוא היה באמת רב—זה דבר המוטל בספק גדול, כמו־כן יש לפקפק בכלל בישרנותו של בן־אדם זה.

15) ישנה אצל הסופר הנכבד ש"י עגנון ועוד.

16) Certificat from the Bashaws of Jerusalem.

17) בהזדמנות זו אני מביע את תודתי העמוקה לה"ה דוד ילין, אליעזר ריבלין, יוסף מיוחס ויצחק יחזקאל יהודה - בעד עזרתם בפתרון שתי התעודות האלה.

18) לפי ספירת ההגירה 25 יולי 1833 תמוז תקצ"ג.

19) This impression is the Childern of Jsrael gave them thy numberd the plague might not Come amongst them.?

20) Impression of the seal Portigese Slnagogue in Jerusalem,

הוספה.

על המפה היתה כתובת המעידה על הסכמה ירשיון הקונגרס האמריקאי להופעת המפה. אחרי שלא עלה בידנו להודיע מי נמצא המחבר «ר' יחיאל בר' יוסף איש-ירושלים» פניתי באמצעות מנהל הספריה הלאומית והאוניברסיטאית ד"ר הוגו ברגמן ע"פ כתובת הנ"ל.

טפל בשאלה זו ד"ר י. שפירא ראש המחלקה השמית בספריית הקונגרס בושינגטון ולא עלה בידו לפתרה שאחרי «ששום ידיעות על ר' יחיאל בר' יוסף לא נמצא במקורות מחלקתו».

ד"ר שפירא פנה לה' ליאון הוגר, הקורטור של החברה האמריקאית עברית להיסטוריה, גם הוא לא הצליח לתת תשובה חיובית ועצתו לפנות לקהלה העברית בניו-יורק, אולי בא זכרו לפנייהם ובאמת לפי הודעת ה' טילר פיליפס, פקוד הקהלה «שארית-ישראל» בניו-יורק נמצא בארכיון של קהלה זו כי: ב-26 לחשוון 5600—נובמבר 3, 1839 בקשה מאת יחיאל בֶּסֶל (Besel) מירושלים עכשו כאן, בבקשו עזרה נתקבלה, ואשר על ההצעה הוחלט שהגבאים אינם יכולים להסכים עם זה». וגם בכ"ב לתמוז ת"ר, יולי 1840/23 הפרטיכל של משרד הגבאים מזהיר שלפי הצעת א. לזרוס (אלעזר ס. לזרוס, גבאי) עשרים דולר היו מוקדשים בשביל לשלם את ההעברה של רבי יחיאל בר-יוסף לאירופה» שני השמות הללו הם אידנטיים, עד כמה שטפלנו בפתרון שאלה זו—לא הצלחנו להודיע שום פרטים על בן-אדם זה, ועדיין השאלה נשארה פתוחה⁽²¹⁾ מי הוא ר' יחיאל בסל (Besel)—ר' יחיאל בר' יוסף?

מענין, שראש-המחלקה של המפות—מודיע ש«בית-הספרים של הקונגרסים אין לו שום העתקה מהמפה הנזכרת ושום אינפורמציה בנוגע ל«רבי» זה איננה נמצאת במחלקתי».

האם הכתובת של רשיון הקונגרס האמריקאי שעל המפה גם היא מזויפת?

---

(21) עין «תולדות חכמי ירושלים» לאריה לייב פרומקין חלק שלישי (ירושלים תרפ"ט עמוד 301 סימן ל', הוספות אליעזר רבלין).

«המקום ההדור הבנוי עליו נפל».

(הערה למאמרו של מר דינבורג ב«ציון» ג').

ה' דינבורג במאמרו החשוב «בית-תפלה ומדרש ליהודים על הר-הבית בימי הערבים», פרק ג': «עדותו של ר' שלמה הכהן ראש ישיבת גאון-יעקב» רוצה להוכיח, כי במכתב של ר' שלמה הכהן שפרסמו גוטסהיל-וורל מסופר ע"ד בית-הכנסת שהיה בנוי על הר-הבית שנהרס, לפי דעתו של ה' דינבורג, ע"י החליף אל-חאכם.

בשורות האחרונות של המכתב הזה כתוב—ואנחנו וכל יש' שלום והמקום ההדור הבנוי עליו נפל ביום י' לחודש א[ב והו] א יום אחד בשעה העשירית ביום יהי רצון שיבנה בנין מקוים ושלומך⁽¹⁾ ושלום חמודיך ושלום כל נלויך ירבה נצח וכו'. המו"ל חושבים, שכאן מדובר על בית-הכנסת שנפל ברעידת-האדמה בשנת 1016. דינבורג מסכים למו"ל שהמדובר הוא ביהכ"נ ואולם הוא חושב שביהכ"נ הזה לא נהרס ע"י רעידת-האדמה, כי אם בגזרת החליף הנזכר. לדעתו צריך לפרש, כי «המקום ההדור» הוא הר-הבית ו«הבנוי עליו» הוא בית-הכנסת. ואולם עיון פשוט בטקסט שלפנינו מראה, כי קריאתו היא רחוקה מאד. ברור הוא כאן, כי בפסקא זו «המקום ההדור» הוא הנושא ועליו נאמר ש«נפל». לפי פירושו של דינבורג צריך לחשוב, ש«הר-הבית» נפל ולא בית-הכנסת «הבנוי עליו». נוסף לזאת צדקו המו"ל, שהביטוי «נפל» מראה באמת על רעידת-אדמה.

לדעתי מספרת פסקא זו לא על בית-הכנסת, כי אם על כפת-הסלע⁽²⁾ (קבת א-צחרה) שכפי שידוע לנו ממקורות ערביים שונים נהרסה ע"י רעידת-אדמה בשנת 407 להג'רה (1016 לסה"נ). אכן אל-אתיר מספר: בשנת 407 נפלה הכפה הגדולה על גבי הסלע בירושלים⁽³⁾, גם מג'יר אלדין⁽⁴⁾ מספר, כי ראה בספרי

(1) גם המו"ל וגם מר דינבורג קוראים «בנין מקוים ושלום»; ואולם ברור הוא לדעתי, שאת המלה האחרונה צריך להשליך ו«שלומך» ונמשכת היא למלים שלאחריה. בצלום אפשר עדיין גם להכיר סימני האות כ'.

Guy le Strange, Palestine under the Moslems p 101 (2)

(3) אנס אלג'ליל, ע' 269 השורה השביעית מלמטה ואילך.

היסטוריה המספרים, «כי בשנת 407 נפלה הכפה הגדולה אשר על הסלע של «בית-המקדש» וכו', כנראה שרעידת-אדמה זו הסבה בירושלים נזק אך ורק לבנין הזה, כי המקורות אינם מספרים על הנזק שנגרם למקומות אחרים בירושלים, מה שמסופר בקשר עם רעידות אחרות, שגם בשעתן ניוזקה הכפה הזאת. וזהו גם מה שמספר ר' שלמה הכהן במכתבו «ואנחנו' וכל ישראל שלום»

נכונה העירו גם הרב אסף וגם מר דינבורג שבשנת 1016 חל יום י"ז באב לא ביום א' בשבוע, כי אם ביום ד'. אבל יש לשער שנפלה כאן טעות במכתב. המכתב הזה נכתב לכה"פ אילו חדשים לאחרי המאורע, כי הכותב מספר «והייתי מקוה לך לבוא בעצרת וכן לתשעה באב [וכן לי] מות החגים והנה נתאחרת וכו', יש להניח שבזכרונו נשמר יותר היום בשבוע, יום א', ואולם טעה בסימון היום בחדש. חפצתי גם להעיר שההשלמה «לחודש אב» אינה ודאית. אם נקבל את דברי מגייר אלידין, כי זה קרה בחדש «רביע אל אואל», אז צריך אולי להשלים אל'—אלול.

להערתו של מר סוקניק.

(1) אינני מבין כלל, מדוע לפי פירושי יש לחשוב כי נפל «הר הבית» אם הנושא הוא «הבנוי עליו», והבנוי עליו—זהו בית הכנסת? להפך ברור הדבר כי שער המאמר הוא כך: ומה שנוגע למקום ההדור, הרי הבנוי עליו נפל וכו', יהי רצון שיבנה בנין מקוים (ולא יפול עוד). (2) מר סוקניק מסכים, כי המדובר הוא על הר-הבית, אלא שנפל לא בית-הכנסת, אלא כפת-הסלע. ברם, קשה להניח כי ר' שלמה הכהן יתפלל, ש«כפת הסלע» (הבנוי עליו) תבנה «בנין מקוים»!

(3) ההנחה, שהכותב שמצא לנחוצו לרשום את היום ואת השעה יטעה דוקא בסימון תאריך המאורע החשוב—אינה מתקבלת כלל על הדעת.

ב. דנבורג.

היסטוריה המספרים, «כי בשנת 407 נפלה הכפה הגדולה אשר על הסלע של «בית-המקדש» וכו'», כנראה שרעידת-אדמה זו הסבה בירושלים נזק אך ורק לבנין הזה, כי המקורות אינם מספרים על הנזק שנגרם למקומות אחרים בירושלים, מה שמסופר בקשר עם רעידות אחרות, שגם בשעתן ניוזקה הכפה הזאת. וזהו גם מה שמספר ר' שלמה הכהן במכתבו «ואנחנו' וכל ישראל שלום»

נכינה העירו גם הרב אסף וגם מר דינבורג שבשנת 1016 חל יום י"ז באב לא ביום א' בשבוע, כי אם ביום ד'. אבל יש לשער שנפלה כאן טעות במכתב. המכתב הזה נכתב לכה"פ אילו חדשים לאחרי המאורע, כי הכותב מספר «והייתי מקוה לך לבוא בעצרת וכן לתשעה באב [וכן לי] מות החגים והנה נתאחרת וכו', יש להניח שבזכרונו נשמר יותר היום בשבוע, יום א', ואולם טעה בסימון היום בחדש. חפצתי גם להעיר שההשלמה «לחודש אב» אינה ודאית. אם נקבל את דברי מגייר אלידין, כי זה קרה בחדש «רביע אל אואל», אז צריך אולי להשלים אל'—אלול.

להערתו של מר סוקניק.

(1) אינני מבין כלל, מדוע לפי פירושי יש לחשוב כי נפל «הר הבית» אם הנושא הוא «הבנוי עליו», והבנוי עליו—זהו בית הכנסת? להפך ברור הדבר כי שער המאמר הוא כך: ומה שנוגע למקום ההדור, הרי הבנוי עליו נפל וכו', יהי רצון שיבנה בנין מקוים (ולא יפול עוד). (2) מר סוקניק מסכים, כי המדובר הוא על הר-הבית, אלא שנפל לא בית-הכנסת, אלא כפת-הסלע. ברם, קשה להניח כי ר' שלמה הכהן יתפלל, ש«כפת הסלע» (הבנוי עליו) תבנה «בנין מקוים»!

(3) ההנחה, שהכותב שמצא לנחוצו לרשום את היום ואת השעה יטעה דוקא בסימון תאריך המאורע החשוב—אינה מתקבלת כלל על הדעת.

הערה ל«ציון» א.

בספר הראשון של «ציון» מצד 31 והלאה הו"ל פרופ' ד"ר א. מרמנשטיין קינה על «קברי-אבות». זהו המקור היחידי, כמעט, המזכיר לנו מסורות על קברים בצורה ספרותית כזו, כלומר בדמות קינה.

והריני רוצה בזה להעיר אי-אלו הערות על מקומות אחדים שבקינה זו. בעמ' 34 שורה 9 אנו קוראים שבמערת-המכפלה «אברהם יצחק ויעקב בה למשמרת». המו"ל עמד על דבר זה והציד כי לפי כל המסורות לא רק האבות אלא גם האמהות קבורות במערת-המכפלה. ובין כל מראי-המקומות, המראים כי גם האמהות קבורות במערת-המכפלה הוא מצין גם את יחוס הצדיקים, אבל דוקא ביחוס הצדיקים כתיב כי האמהות הן מחוץ למערה. והנה דברי «היחוס» * «חברון, שם קבורת האבות אברהם יצחק ויעקב אדם וחוה במערה ושרה ורבקה ולאח וישי אבי דוד בהר צבר ון». וגם ברשימת הקברים לר' יוסף בר' נחמן (ת"א ר"י), שהיא רשימה קדומה, אנו קוראים «ובחברון אברהם ויצחק ויעקב», והאמהות אינן נזכרות. כנראה, התהלכה מסורה בא"י, כי רק האבות קבורים במערת המכפלה, ויש עוד לבדוק היטב את הענין.

בעמ' 35 שורה 7: בדברו על קבר רחל יוסיף «ובנה קברי מלכים ואכן היא מסוגרת». שעל-יד קבר-רחל ישנה מערה מוסר לנו ר' יעקב שליח ר"י מפרייז, וכה דבריו: «קרוב לקבורת רחל מערה לצדיקים וחסידים וצ"ל». והיותר מענין הוא כי בקבלת צדיקי א"י אנו מוצאים כדברי בעל הקינה «בבית-לחם בדרך רחל בציון מערה ובה קברי מלכים וגוריה». מכל אלה נראה שעל-יד קברה של רחל היו עוד קברים רבים. אמנם ידוע לנו כי אפילו הערבים היו מביאים את מתיהם לקבורה על-יד הקבר הזה, ואפשר מאד כי במאות הי"ג, הי"ד והט"ו היו שם הרבה קברים ובתוכם «צדיקים וחסידים», והמסורה העממית הוסיפה אפילו «מלכים».

בעמ' 8 שורה 6: ושם אם לא יכבד מקברת». ואין לזה כל מובן. אבל באמת יש כאן, לדעתי, לתקן תקון קל והכל יתברר. ובמקום «לא יכבד» יש לכתוב «אי-כבוד», כלומר ביחד עם עלי ושני בניו קבורה בשילה גם אִם אי-כבוד אשת פנחס בן עלי (שמו"א ד' ד"א). ואמנם בקבלת צדיקי א"י אנו מוצאים כי «בשילה עלי וחפני ופנחס ואי כבוד» **.

(*) [הוצ' מנטובה שכ"א ע"ו א"].

(**) [על קבלת צדיקי א"י כמקור של הקינה העיר כבר א. ר. ב. לין ב«ציון» ב' 171].

I.

**Metternich's Weisung an den österreichischen
Internuntius Baron Sturmer**

Vienne, le 18 Décembre 1840.

Un des objets sur lesquels, dans la situation actuelle de l'affaire turco-égyptienne, je dois plus particulièrement appeler l'attention de Votre Excellence, c'est la condition future des sujets Chrétiens de la Porte en Syrie.

De tout tems la tolérance envers les croyances étrangères à l'Islamisme et l'éloignement de toute ingérencé directe dans les questions religieuses des différentes nations vivant sous la domination ottomane, a été un des principes invariables de son Gouvnt.

Indépendemment de cette tendance générale de l'administration turque, il existe depuis des siècles un nombre considérable de Fermans, de Hattichérifs et autres ordonnances souveraines émanées succesivement en faveur des Chrétiens de tous les rites, leur assurant le libre exercice de leur religion et leur accordant protection & assistance. Mais une grande partie de ces fermans & ordonnances n'a point reçu son exécution, on ne l'a eue que partiellement et d'une manière incomplète suivant le bon plaisir et le caractère individuel des Pachas et gouverneurs des provinces auxquels ils étaient adressés; d'autres, enfin, sont tombés en désuétude.

Mais ce que ces anciens réglemens ont laissé incomplet, a été rempli et achevé par le Hattichérif de Gulhané, publié en 1839, qui érige la protection des Chrétiens et la reconnaissance de leurs droits civils en principe fondamental de l'Empire.

Dans un moment tel que le présent, où, avec l'aide & l'assi-

stance des Puissances Chrétiennes de l'Europe, Sa Hautesse rentre en possession de la Syrie, dont une grande partie des habitans professe la religion Chrétienne, la Porte ne saurait adopter une marche plus prudente et plus conforme à ses intérêts, que celle de faire l'application la plus étendue et la plus complète du dit Hattichérif à la Syrie, pour tout ce qui concerne les affaires de religion, et accorder au culte des Chrétiens toutes les faveurs et immunités qui peuvent en assurer le libre exercice

Les regards de toute l'Europe sont actuellement fixés sur la conduite que la Porte va tenir dans les provinces nouvellement rentrées sous sa domination. Rechid Pacha est un Ministre trop éclairé, il connaît trop bien la Chrétienté, pour ne pas sentir le tort extrême que se ferait le Divan aux yeux de toute l'Europe, si le sort des Chrétiens en Syrie devait être moins heureux, si leur culte y était moins respecté, moins protégé, moins favorablement traité sous le sceptre du Sultan Abdul Meschid, qu'il ne l'a été, et nous dirons même, s'il n'était mieux assuré qu'il n'a pu l'être sous l'administration tyrannique de Mehemed Aly.

En recommandant à Votre sollicitude les intérêts des populations Chrétiennes de la Syrie, il n'est nullement mon intention de plaider uniquement la cause des Catholiques ; ma recommandation s'applique à toutes les croyances chrétiennes sans distinction de rite, de secte, ou de profession.

La question qui forme l'objet de la présente dépêche me paraît d'un si haut intérêt, que je Vous engage, Mr. le Baron, à donner part de son contenu à MM. les représentans des Cours de la Grande Bretagne, de Prusse & de Russie, en les invitant à se concerter avec Vous sur les moyens les plus propres d'atteindre le but que nous nous proposons.

Recevez ....

II.

Der preussische Minister Werther an den Gesandten Maltzan in Wien.

Berlin le 24 février 1841.

Depuis longtemps l'état où se trouve la Palestine sous la domination turque et le sort qui peut être réservé encore à ce pays, a attiré l'attention particulière du Roi, notre auguste Maître. Les sentiments profondément religieux de S.M. et l'intérêt vif qu'Elle voue à tout ce que se rattache à l'histoire de l'Evangile, Lui ont inspiré l'idée de protéger à l'avenir les villes saintes de Jérusalem, de Béthléem, de Nazareth etc. contre l'avilissement, où la domination des Turcs les ont réduites et d'assurer aux populations chrétiennes de ces villes des garanties contre le fanatisme des Musulmans. Depuis que les villes saintes se trouvent soumises au pouvoir des Ottomans, aucun moment de l'histoire n'a été plus favorable pour arriver au but que le Roi, notre auguste Maître, désire atteindre. L'Empire turc vient de sortir victorieux d'une crise qui infailliblement aurait tourné à sa ruine, sans l'appui que quatre Puissances chrétiennes lui ont prêté, et sans la généreuse intervention des forces armées britanniques et autrichiennes. Le Sultan reconnaît ces éminents services rendus par des chrétiens à sa propre cause et à celle de son peuple.

Pénétrée de la conviction que si on laissait passer le moment actuel, un autre, qui serait également favorable, n'arriverait pas, S. M. est décidée à profiter des circonstances présentes pour intervenir en faveur des populations chrétiennes et de l'exercice de la religion chrétienne dans les villes saintes, et pour faire régler les droits des chrétiens de ces villes d'une manière solide et, si faire se peut, par des statuts organiques. D'ordre du Roi, j'ai exposé ces idées dans le Mémoire que Vous trouverez ci-joint en copie et que S. M. a également fait communiquer aux Cours de Londres et de St. Petersbourg. En Vous chargeant, Mr. le Comte, de porter ce Mémoire à la connaissance de Mr. le Prince de Metternich, le Roi

veut que Vous priez Son Altesse de le soumettre à S.M. l'Empereur. Vous exprimerez en même temps, Mr. le Comte, à Mr. le Chancelier de Cour et d'Etat tout le prix que notre auguste Maître met à l'accomplissement de la noble oeuvre qu'il propose d'entreprendre, aux trois Souverains, ses amis et alliés.

Quand le plan ébauché dans le Mémoire ci-joint sera arrêté entre les quatre Cours, il sera nécessaire d'inviter la France à y accéder. Son concours en facilitera l'exécution. D'ailleurs la France exerce depuis des siècles une protection sur quelques-uns des lieux saints et sur des convents qui en sont voisins. Aussi le Cabinet des Tuileries a-t-il déjà témoigné le vif désir, que l'arrangement définitif de l'affaire d'Orient profite aux populations chrétiennes de la Syrie, que les brillants succès de la marine et des troupes anglaises et autrichiennes ont replacées sous la domination des Turcs.

Vous êtes chargé, Mr. le Comte, de porter à la connaissance de Mr. le Prince de Metternich la présente dépêche qui a été aussi adressée aux Cours de Londres et de St. Petersburg.

P. S. I. ad Nr. II.

Berlin le 24 février 1841.

Je dois ajouter à la dépêche qui précède que le Roi N.A.M. pense, qu'après que les 4 puissances seront tombées d'accord entre elles & avec la France sur le plan proposé par Sa Majesté, il conviendra qu'elles fassent une démarche collective auprès de la Porte Ottomane pour régler définitivement, moyennant une convention, l'affaire entre elle & les puissances.

Vous êtes autorisé à porter aussi le présent P. S. à la connaissance de Mr. le Prince de Metternich.

P. S. II-dum ad Nr. II.

Berlin le 24 février 1841.

Je me fais un devoir, Mr. le Cte., d'appeler votre attention particulière sur le passage que j'ai souligné dans ma dépêche précédente, dans lequel je vous ai fait observer, d'ordre exprès du Roi: que S.M. regardait le moment actuel comme celui qui offrait

aux puissances chrétiennes l'unique chance d'obtenir de la Porte Ottomane pour leurs correligionnaires, qui habitent les lieux saints, & pour ces saints monuments mêmes, les garanties que depuis des siècles on a réclamées envain pour eux.

Je ne doute pas, Mr. le Cte., que vous saurez faire valoir de votre mieux cette considération importante près du Gouv't. Impérial.

W. St. A. England Fasz 305.

III.

Metternich's Denkschrift über den Schutz der Christen in Syrien.

La question traitée dans le mémoire du Cabinet prussien avait depuis longtemps fixé l'attention de celui de Vienne, et la preuve s'en trouve dans les divers travaux que nous avons fournis sur le même objet. Dans le mémorandum que notre Cabinet a adressé à Londres le 3 Février dr., se trouvaient réunies en un cadre les vues qu'une connaissance approfondie des positions, tant morales que matérielles, lui faisaient envisager comme les seules propres à assurer aux Chrétiens en Syrie la protection qu'il importe aux Puissances de leur faire accorder.

Nous consignerons dans le présent exposé des considérations de détail, que nous n'avons point cru devoir faire entrer dans le mémorandum du 3 Février.

La question dont il s'agit offre de grandes difficultés; elle est incontestablement du nombre de celles, où le mal que l'on peut faire, se trouve si près du bien qu'il s'agit d'opérer, qu'à moins de tirer la ligne distinctive avec une sévère prudence, en voulant faire le bien, on court aisément le risque de ne point écarter le mal existant, et même d'en créer du nouveau.

Diverses considérations planent sur la question, nous nous bornerons à énumérer les suivantes :

1. Deux intérêts se trouvent d'abord en présence: *l'intérêt politique et l'intérêt religieux*. Le premier réclame des égards pour

la Porte Ottomane; le second se subdivise malheureusement, vu l'existence de confessions chrétiennes différentes.

Les derniers mois ont vu éclore bien des plans, et nous avons lieu de présumer que leur presque totalité a été portée à notre connaissance. La majeure partie de ces plans pèche par un oubli complet des droits de souveraineté du Sultan. S'il est entré dans l'intention des auteurs de ces projets de ne tenir aucun compte *de la question politique*, au moins auraient ils dû faire entrer dans leurs calculs, tout ce que la séparation de la Syrie ou de la Palestine seule, pour être consommée, exigerait d'efforts matériels; or l'emploi de pareils efforts, et je dirai même leur simple prise en considération, établirait la question, dès son point de départ, sur un champ vaste et pour ainsi dire sans limites.

2. En écartant la question politique, on se trouve placé en face de celle de la diversité des confessions et c'est malheureusement sur ce terrain que se présentent les plus grands embarras.

Depuis des siècles trois églises luttent entre elles dans les lieux saints; l'église catholique romaine, l'église grecque et l'église arménienne. Primitivement réunies sous un seul centre d'union, elles se trouvent depuis leur séparation dans une position hostile les unes envers les autres. La délivrance des saints lieux opérée par les efforts de tant de princes et chevaliers, marchant sous la bannière du souverain Pontife, et trouvant dans leur unité religieuse un contrepoids contre les ambitions nationales et politiques, a dû établir en faveur des catholiques romains des droits, que dans la suite des tems ont su contrebalancer sur les lieux mêmes, le nombre, la richesse et la proximité des populations grecques et arméniennes. Il en est résulté une lutte entre les trois confessions qui, depuis longtemps, aurait tourné en faveur de l'une ou de l'autre d'entre elles, et aurait amené l'expulsion des églises rivales, sans l'existence du Gouvernement turc, dont la justice distributive a su modérer en partie la gêne et parfois même les souffrances, que l'oppression des autorités locales imposait aux Chrétiens des trois confessions.

La loi musulmane n'est pas intolérante dans son action. Elle est indifférente à l'égard des non-croyans; elle ne s'occupe en aucune manière du règlement intérieur des confessions; elle ne se mêle pas des objets des cultes étrangers, et si, dans le cours des tems, on a eu à déplorer plus d'une déviation à cette règle, ce n'est point dans l'esprit de l'Islamisme qu'il faut en chercher la cause, mais d'une part dans les rivalités et les excitations des adhérens de l'une ou de l'autre des confessions chrétiennes, et d'autre part, dans les abus de pouvoir des gouverneurs et de leur sous-ordres; ces actes arbitraires, connus dans les contrées de l'Orient sous le nom d'avaries, sont pour ainsi dire entrées dans les habitudes populaires.

3. Le bien véritable qu'il aurait à faire en Syrie, y rencontre encore un autre obstacle — et ce n'est pas, à notre avis, le plus facile à surmonter; j'entends parler de l'élément de politique étrangère, qui, dans ces contrées, joue un si grand rôle dans des intérêts qui ne devraient en aucune manière être placés sous son influence. L'un des défauts des français en particulier, c'est de mêler de la politique nationale à tout ce qu'ils touchent. Les rois de France qui ont porté tant de sacrifices au soutien de la religion dans les contrées du Levant, y ont acquis des droits de protection sur les Chrétiens, que des traités ont sanctionnés. Si l'emploi que la France fait de ces droits se bornait à la protection religieuse, nul n'aurait celui de s'en plaindre, mais tel n'est pas le cas. Les Gouvernemens français, quelle que soit leur origine ou leur croyance, amalgament constamment leur intérêt et leurs vues politiques avec la protection religieuse, et l'histoire de l'année qui vient de s'écouler est riche en nouvelles preuves d'un fait, qui a le double désavantage, d'abord, de discréditer la protection étrangère auprès des populations chrétiennes en Syrie, puis, d'inspirer à la Porte une méfiance, qui lui fait englober dans une même réprobation toutes les Cours Chrétiennes. Il en est tout autrement encore de l'influence que la Cour de Russie entend exercer sur ses coreligionnaires dans toute l'étendue de l'Empire Ottoman, d'une influence qui, sans

être moins active que celle de la France, est soutenue par de bien autres élémens de succès.

Après avoir indiqué ici les difficultés que présente la question, et que, pour ménager les termes, nous ne voulons qualifier que d'embaras, nous croyons devoir appuyer sur la distinction, que dans notre memorandum du 3 Février nous avons établie entre les différentes classes de Chrétiens, habitans la Syrie, ou ne s'y trouvant qu'en qualité de pèlerins ou de simples voyageurs. Cette distinction est d'une exactitude matérielle, et on ne pourrait négliger d'en tenir compte, sans s'éloigner du but, que doivent se proposer les Puissances.

Nous nous permettrons maintenant des remarques sur les articles qui forment la seconde partie du mémoire prussien.

ad 1-um. Tout ce que réclame cet article est déjà sanctionné par une quantité de firmans et de Hats sultaniques et des Califs antérieurs. Ce qu'il faut, c'est d'acquérir un gage, *que les droits établis à jamais par ces actes aux églises, convents et autres établissemens religieux*, seront désormais observés. C'est afin d'y parvenir dans les voies les plus faciles, que nous avons proposé, qu'un Commissaire sultanique de haut rang, dépendant immédiatement de la personne même du Souverain, et représentant le Souverain, soit établi à Jérusalem; que les gardiens du St. Sépulcre et les procureurs des diverses confessions soient accrédités auprès de ce fonctionnaire supérieur, dont la position serait indépendante des autorités locales; que l'office de ce commissaire sultanique soit le tribunal devant lequel les ayants-cause des confessions chrétiennes auraient à faire valoir en première instance les privilèges et les intérêts de leur nationaux; enfin qu'il soit réservé à ceux-ci le droit d'appeler d'une première décision à Constantinople même par l'organe des Missions diplomatiques.

ad 2-dum. Distinguant, ainsi que nous l'avons fait dans notre memorandum du 3 Février, entre la population chrétienne stable et celle mobile, nous sommes d'avis que le Hat de Gulhané, en supprimant la qualité de Rajahs et en assimilant quant aux charges

publiques et aux droits de propriété les chrétiens sujets de la Porte aux musulmans, a rempli cet objet, quant à la population chrétienne sédentaire. A l'égard de la population mobile, elle trouvera sa garantie dans son entière assimilation avec le grand nombre d'étrangers qui visitent les échelles, et qui nulle part ne sont molestés. L'office des Consuls devra être rempli dans les lieux saints par les procureurs des diverses nations.

ad 3-um. Cet article rencontrerait immanquablement de bien grandes difficultés dans son exécution. Il ne regarde pas les Turcs, mais bien les diverses corporations chrétiennes de la Syrie, qui reposent toutes sur d'antiques fondations. Elles sont alimentées par des collectes qui, depuis des siècles, ont annuellement reflué des pays catholiques de l'Occident, des Grecs du Nord et de l'Orient, et des Arméniens vers les établissemens dans les lieux saints, au moyen desquelles ont été fondés les grands hospices, où les pèlerins et les voyageurs de tous les pays, sans distinction de leur confession, reçoivent l'hospitalité.

ad 4-um. La même remarque subsiste pour l'Art. 4 On ne peut, certes, qu'abandonner au libre arbitre des confessions chrétiennes, qui jusqu'ici ne possèdent pas des fondations pareilles, d'en créer, si elles le jugent à propos.

ad 5-um. La direction des communautés existe déjà en Palestine, mais leurs Chefs ne portent pas le titre de résidens. Les catholiques sont réunis sous l'autorité suprême du délégué pontifical, les Grecs et les arméniens le sont sous leur patriarches. Les nationalités ont besoin de représentans particuliers, car le même individu ne pourrait point exercer la protection sur les Allemands et les Français.

ad 6-um. Tous les Convens et hospices en terre sainte sont des forteresses, et le besoin s'en est fait sentir d'abord pour résister aux attaques violentes auxquelles ces établissemens ont été exposés dans des tems reculés, puis comme mesure de quarantaine pour se préserver de la peste. La présence de faibles détachemens de troupes étrangères, loin de contenir la population musulmane,

servirait bien plutôt, selon notre conviction, à l'exciter, en faisant même abstraction des scènes de rivalité et des conflits auxquels des troupes de diverses Puissances pourraient aisément être exposées dans des lieux, où la vie en est une de privations et d'abnégation de toute espèce.

Quant à la Mosquée qui occupe la place du temple de Salomon à Jérusalem, il serait impossible que les Monarques ottomans y renonçassent autrement que par suite d'une conquête, car Jérusalem compte parmi les quatre villes saintes de l'Islamisme, dans l'ordre suivant : La Mecque, Médine, Jérusalem et Damas. C'est ce qui a été oublié par ceux qui, dans ces derniers tems, ont cru qu'il suffirait du voeu des alliés de la Porte, pour faire déclarer Jérusalem une ville libre et chrétienne !

W. St. A. England.

IV.

Fürst Metternich an Esterhazy.

A Mr. le Pce. Esterhazy

à Londres.

Nr. 2.

Vienne, le 7 Mars 1841.

Le Roi de Prusse vient de nous adresser le Mémoire ci-joint, dont l'objet est la protection des Chrétiens en Syrie. Ce Mémoire a été simultanément adressé par le Cabinet prussien à Londres et à St. Pétersbourg et il entre dans l'intention de S.M.P. de le communiquer également au Cabinet français.

Nous avons remarqué avec surprise que ce travail ne fait aucune mention de celui que je Vous ai adressé le 3 Février dr. et que j'ai envoyé alors également à Berlin. C'est qu'entre les deux exposés il existe en effet une différence fondamentale; je regarde le nôtre comme pratique, tandis que dans celui de Berlin, rien n'y est approprié aux positions de fait ni exécutable dans l'application. Deux pensées prédominent évidemment dans le plan prussien ; l'une c'est d'obtenir pour l'église caractérisée d'Evangelique une représentation dans les lieux saints ; l'autre, c'est de faire participer

cette église aux propriétés que possèdent dans ces contrées les églises catholique romaine, grecque et arménienne schismatique. Si la première de ces prétentions est privée d'une saine application morale, la seconde heurte contre les considérations matérielles qui rendent son admission impossible. La conception ainsi est creuse; elle vise à créer un état de choses pour lequel manquent tous les élémens; elle n'a pas un point de départ saisissable ni un point d'arrivée possible. Ce que nous en pensons en détail, Vous l'apprendrez dans le court travail ci-annexé que je compte adresser l'un de ces jours à Berlin.

Je dois supposer que Mr. de Bülow aura reçu l'ordre de produire le Mémoire en question au centre de Londres; il se peut même qu'il l'ait fait avant que la présente dépêche n'arrive entre Vos mains. Dans ce cas, V.A. et Mr. le Br. de Neumann, aurez sans doute regardé comme utile de puiser dans notre travail du 3 Février les élémens nécessaires pour faire ressortir ce qu'il y a de fantastique dans le Mémoire prussien. J'admets d'un autre côté et je regarde même comme probable, que Lord Palmerston se sera refusé de prime abord, à entrer même en discussion sur un travail qui évidemment a une valeur organique et qui par cela même engagerait les Puissances dans une voie, qu'Elles doivent ne point vouloir suivre, car la seule discussion pourrait susciter des questions dont la portée ne serait point à calculer d'avance. Pour en être convaincu ne suffit-il pas en effet de la seule considération, que pour donner du corps au projet prussien, il faudrait : mettre en cause les droits de souveraineté du Sultan sur la population chrétienne en Syrie; scruter les rapports moraux des diverses confessions chrétiennes; soumettre à un examen la fusion des sectes protestantes en une seule église évangélique; procéder à une liquidation des fondations existantes et à leur partage en autant de lots, qu'il y a de confessions; enfin, s'occuper de la distribution de biens immeubles appartenans à des corporations qui sont à la fois religieuses, nationales et placées sous la garantie qu'exige la propriété particulière et privée. N'est-il pas clair d'un autre côté,

que les Cours qui ne reculeraient pas devant une entreprise aussi pleine d'embarras et de dangers, auraient à combattre, avant que de pouvoir arriver à un résultat, la Cour de Rome, le Patriarchat grec de Constantinople et le saint Synode à St. Pétersbourg, enfin le Patriarchat arménien, l'esprit religieux des populations en Syrie et les controverses religieuses et politiques qui ne manqueraient pas de se faire jour immédiatement dans toute la Chrétienté? Examinez notre projet et comparez le avec la conception mort-née du Cabinet prussien, et Vous n'aurez pas de peine à distinguer de quel côté réside la saine pratique.

Le Cabinet français auquel j'ai communiqué dans le temps mon travail du 3 Février, s'est déclaré d'accord avec notre système de conduite. Vous en trouverez la preuve dans les annexes. J'ai dû aborder envers le Gouvernement français l'intérêt catholique lequel ne regarde, ainsi que Mr. Guizot l'a très justement remarqué, que les deux Cours qui professent ce culte. J'ai eu l'honneur de Vous le dire dernièrement, nous ne trouvons rien à objecter si dans un act final, quel que soit la forme que l'on conviendra de lui donner, on jugeait nécessaire de faire mention de l'intérêt des populations chrétiennes en Syrie. Ce qu'à cet égard j'ai cru devoir recommander à nos Plénipotentiaires, c'est de veiller à ce que l'on se maintienne dans le principe et que l'on ne dévie pas de la ligne simple et pratique que nous avons indiquée et que seule peut conduire au but.

Je répète cette recommandation pour le cas, où il serait temps encore, mon Prince, que Vous puissiez en tirer parti. Veuillez en tout état de cause, si Vous jugez que cela puisse être utile, Vous expliquer confidentiellement sur notre point de vue envers Mr. de Bourquenay. Si nous n'entendons point faire de la politique à propos de question religieuse, nous n'entendons pas davantage faire souffrir les intérêts de la religion par des considérations politiques.

Recevez etc ...

W. St. A. England, Fasz. 305, Weisungen.

VI.

Neumanns Bericht über seine Unterredung mit
Wellington.

Lit. C.

Paris, le 18 Août 1841.

Mon Prince,

Le Duc de Wellington m'ayant fait promettre, d'aller le voir à Walmer Castle, à mon passage pour le continent, j'acceptai avec d'autant plus de plaisir une pareille invitation, qu'il m'aurait été impossible de quitter l'Angleterre, sans présenter mes respects à Sa Grâce et lui témoigner ma reconnaissance pour toutes les marques affectueuses de bonté, que j'en ai toujours reçues, et pour la confiance dont il m'a honoré.

Je me rendis donc à Walmer Castle le 7 de ce mois, pour le dîner, et y passai plusieurs heures.

Après le dîner le Duc me prit à part et me dit ce qui suit :

“Vous savez, qu'il n'y a pas longtemps encore, je désespérais d'un retour à un meilleur ordre de choses dans ce pays. Eh bien ce retour a eu lieu d'une manière tout à fait miraculeuse; personne ne s'attendait à un résultat aussi immense que celui qu'ont eu les élections; il y a une grande réaction dans l'esprit public en faveur des principes conservatifs; je ne doute maintenant plus, que nous ne soyons en état de former un Gouvernement fort et durable. Nous ferons tout pour que ce soit ainsi en ne compromettant rien. Nos partisans nous générons peut-être quelquefois par leurs exigences, mais nous trouverons le moyen de les apaiser et de les maintenir dans les bornes de la modération. Nous pouvons espérer que le bon esprit, qui s'est manifesté en Angleterre, augmentera à proportion que nos mesures inspireront la confiance. Nous espérons même gagner pour nous l'Irlande dès que la nouvelle loi sur l'enregistrement, qui sera reproduite sans obstacle l'année prochaine, y aura été introduite. L'Irlande apaisée, nous n'aurons plus rien à craindre au dedans — et quant au dehors, je Vous prie de dire au Prince de Metternich, què je considère l'Empire Ottoman, malgré ce qu'on a fait pour diminuer la puissance

de Méhémet Ali, comme le point que nous devons ne pas perdre un instant de vue et sur lequel nous devons continuer à exercer une surveillance active et tutélaire;— en conséquence je proposerais un centre d'entente, sous la forme de conférence ou autre qui conviendra le mieux à Son Altesse, sur ces affaires, à Vienne, qui est le seul point convenable à cet effet par sa position centrale, par la confiance que nous plaçons dans la sagesse du Cabinet autrichien et par l'influence qu'il est naturellement appelé à exercer sur une question de cette importance; à côté de Vienne, il faudrait un autre centre à Constantinople, subordonné au centre dirigeant, et finalement un troisième placé sous la direction du second à la suite des inspirations du premier, qui serait à Jérusalem, où nos agens consulaires veilleraient à la sûreté des Chrétiens de la Syrie, pour les protéger contre la mauvaise administration des Pachas environnants;— enfin une autorité Turque siégeant à Jérusalem, indépendante du Pacha administrant le Pachalick—laquelle correspondrait avec le Divan, auquel elle communiquerait les plaintes ou représentations des dits Agens consulaires, sur lesquelles cette autorité ne se croirait pas suffisamment autorisée de faire droit. Vous voyez“ dit Sa Grâce, “que j'ai entièrement adopté l'idée du Prince de Metternich, mais il faut la mettre en pratique et la tenir en action par une surveillance vigilante; je suis d'avis, que la France doit entrer dans ce conseil, d'abord parce qu'il serait dangereux de la laisser en dehors, où elle ferait plus de mal que lorsqu'elle sera à côté de nous, où nous pourrions mieux la contrôler. Un concert de ce genre aura l'objet d'empêcher les intrigues et les protections exclusives, qui tourneraient à l'avantage de l'une ou de l'autre Puissance, mais surtout de la Russie, qui acquerrait la prépondérance par la majorité de ses coreligionnaires, et qu'il est de notre intérêt de tenir également serrée dans nos rangs. Si ces deux Puissances, la Russie et la France, avaient jamais la velléité de se rapprocher—(ce qui n'est pas probable aussi longtemps qu'il y aura une aussi grande antipathie entre l'Empereur Nicolas et le Roi Louis Philippe:)—nous pourrions entraver ce rapprochement

ou au moins les suites funestes qu'il pourroit avoir, par l'union intime de l'Autriche et de l'Angleterre auxquelles il faudrait joindre la Prusse. Il résulterait de cette surveillance en faveur des Chrétiens de la Syrie un bien réel pour la Porte, en ce que Méhémet Ali ou tout autre Pacha, qui aurait l'intention de s'émanciper, la verrait toujours entourée des grandes Puissances et non abandonnée par elles."

Je fis observer au Duc la difficulté de mettre en pratique un pareil projet, vu la répugnance qu'aurait la Russie de s'y associer, en ce qu'elle y verrait bien plus un contrôle contre elle plutôt qu'un acte bienveillant et tutélaire pour les populations chrétiennes; qu'en 1839 l'Empereur Nicolas avait refusé le point de Vienne comme centre d'entente, que nous ne voudrions pas nous exposer à un second refus, que nous avons déjà obtenu de la Porte en partie ce que l'on désirait, puisqu'elle avait promis d'envoyer à Jérusalem une spécialité revêtue de l'autorité nécessaire pour protéger les Chrétiens Syriaques. Ce qu'il faut envisager avant tout, c'est de tenir la Turquie en dehors du jeu politique européen, de lui laisser un peu d'indépendance, pour qu'elle apprenne à marcher seule, sans cependant prétendre, que nous refuserions à prêter notre appui moral pour tout ce qu'il y aura d'utile à faire dans l'intérêt de cet Empire chancelant, que depuis la Conférence Hollando-belge et les discussions sur l'affaire, que nous venions de terminer, nous étions peu enclins à figurer dans de nouvelles conférences ou dans un centre d'entente, où l'intérêt commun est souvent sacrifié à l'intérêt particulier.

Le Duc croit, que l'union intime de l'Autriche, de l'Angleterre et de la Prusse suffirait pour parer à ces inconvéniens et insista à ce que je soumise son plan mal digéré à Votre Altesse pour qu'Elle lui donne une forme pratique.

Le Duc de Wellington lorsqu'il a une fois conçu une idée fixe n'est pas facile à en ramener; il m'avait entretenu antérieurement déjà de ce plan, mais éloigné alors des affaires je n'y ajoutai aucune importance; maintenant qu'il en est rapproché, et bien qu'il

n'aura pas la direction des affaires étrangères, et qu'elle tombera probablement en partage à Lord Aberdeen, la grande influence qu'il est appelé à exercer dans les conseils de la Reine, fait qu'on ne peut plus traiter une pareille idée de Sa Grâce avec la même indifférence. Elle m'a d'ailleurs spécialement chargé de la communiquer confidentiellement à Votre Altesse en me priant de lui écrire et de lui dire comment Elle envisagerait sa proposition ; — quant à la difficulté qui pourrait venir de la Russie, soit d'établir cette entente à Vienne, ou de s'y prêter sous une forme quelconque, le Duc me dit, que pour nous éviter le désagrément d'un second refus, il se chargerait d'en faire même la proposition à la Russie comme une idée venant de lui ; il n'en a pas, à ce qu'il m'assura, parlé à Lord Aberdeen, ni à Sir Robert Peel, parce qu'il voulait avant connoître l'opinion de Votre Altesse, mais il ne doute pas qu'ils ne seront de son avis.—En effet le langage, que m'a tenu le Chevalier Peel sur l'état de l'Empire Ottoman, prouve que, si même il n'avait pas été question entre lui et le Duc de l'objet spécial dont m'a parlé celui-ci, ils ont examiné ensemble la question de l'existence de cet Empire et des intérêts généraux et spéciaux qui s'y rattachent.

Le Duc a tenu à l'égard de notre Cabinet absolument le même langage que Sir Robert Peel, et m'a dit, que le désir et l'intention bien décidée du nouveau Ministère seraient d'établir des rapports de confiance les plus intimes et de s'entendre avec nous sur toutes les grandes affaires de politique extérieure, de resserrer le plus qu'il serait possible cette intimité en utilisant la puissance de la Prusse et du corps Germanique, persuadé que l'union de ces quatre grands pouvoirs suffiront pour assurer le maintien de la paix "Le triomphe que les principes conservatifs viennent de remporter en Angleterre, si nous parvenons à nous maintenir au pouvoir, comme tout le fait espérer, réagira avantageusement même sur la France, devenue plus calme depuis l'avènement de Mr. Guizot aux affaires ; cependant elle ne peut rester dans l'attitude armée où elle est ; il faudra voir comment nous

pourrons la remener au niveau des autres Puissances, il faut aussi que nous nous entendions avec le Prince de Metternich à cet égard, les Puissances continentales y étant encore plus intéressées que nous, qui sommes à l'abri d'une incartade française par notre position insulaire, quoique nous serons dans le cas d'avoir des explications avec le Gouvernement français au sujet de ses armemens maritimes portés au delà des proportions d'un état de paix.

Vous comprenez, dit le Duc, que si même nous n'avon d'abord une affaire spéciale à traiter, le monde est gros d'événemens qui couvent sous la cendre et que nous devons surveiller ; nous aurons donc beaucoup d'objets à traiter en secret et confidentiellement et nous désirons nous entendre de préférence avec vous pour prendre en considération des éventualités, auxquelles il faut être préparé d'avance pour ne pas être pris en défaut, par exemple comme le serait le décès du Sultan que l'on dit d'une santé délicate

En parlant de la personne qui pourrait remplacer Lord Beauvale, il me dit, qu'il ne connaissait pas les idées de Lord Aberdeen (:absent en Ecosse) à l'égard des reviremens diplomatiques, qu'il ne voyait pas pourquoi Lord Beauvale ne resterait pas à son poste s'il possédait la confiance de Votre Altesse et si Elle le désirait, qu'il avait l'avantage d'une grande expérience d'affaires et d'avoir été Tory lui-même, mais qu'il comprenait que Lord Beauvale se croirait par décence obligé de suivre le sort de son frère Lord Melbourne. Quant à Lord Ponsonby il sera rappeté de suite. Les Candidats pour les Ambassades ne manquent pas. Sir Robert Gordon, Lord Heytesbury, Sir Charles Bagot, Sir Stratford Canning et même, à ce que l'on dit, Lord Clanwilliam se présentent en première ligne—ensuite viennent Lord Cowley, que l'on désire beaucoup ici, mais qui est bien cassé, Lord Londohderry, qui n'est pas sans prétention, Lord Strangford et Lord Stuart de Rothesay ; l'on croit cependant que ces trois derniers ont moins de chances.

Veuillez agréer, mon Prince, l'hommage de mon plus profond respect.

VII.

Kenigsmarck's Bericht au den Pruissischn Koenig
Annexe à la dépêche secrète au Baron de Neumann

du 21 Octobre 1811

Rapport du Comte de Koenigsmark au
Roi de Prusse

Buyukdere le 6 Octobre 1811

Avant de rendre compte de la manière dont je me suis acquitté des ordres dont V. M. a daigné me faire munir en faveur des protestants en Turquie, je crois devoir tâcher d'expliquer en peu de mots la position des différents habitants de cet Empire à l'égard de la Porte, attendu qu'il est difficile de s'en faire une idée exacte lorsqu'on n'a pas résidé dans ce pays, et que Mr. Bunsen, en rédigeant les deux pièces qu'il a remis à Lord Palmerston en date du 15 Juillet et qui devaient servir de règle à Lord Ponsouby et à moi, semble avoir ignorée plus ou moins.

La position des Francs est surtout exceptionnelle par suite des privilèges et avantages dont ils jouissent, soit conformément aux us et coutumes, soit en vertu des traités dont les arrêtés sont invoqués indistinctement par toutes les Puissances étrangères, chacune ayant stipulé d'être traitée sur le pied de la nation la plus favorisée.

Les Francs se composent de sujets et de protégés européens. Ces derniers sont : ou bien descendants d'étrangers ou bien eux ou leurs ancêtres ont réussi à se procurer légalement ou abusivement quelque document qui les fait envisager comme relevant de la Mission étrangère au nom de la quelle ou des autorités nationales de laquelle le document a été délivré. Le nombre des Francs est fort considérable ; il y en a plus de mille placés sous la Légation de V. M. et aucune mission des Puissances du 1er et du 2° ordre ne compte moins de protégés.

Si les Francs font le commerce, ils payent les droits de douane stipulés par les traités. D'ailleurs la Porte n'a ni droit ni prise sur

eux. Les traités leur assurent le libre exercice de leur culte; ils sont exempts de toute imposition publique et ne sont soumis qu'à la juridiction de leurs Légations respectives. Dans les procès avec des sujets ottomans, ils sont assistés et soutenus par leurs autorités nationales, et lorsqu'ils ont des contestations en province pour des réclamations excédant la valeur d'environ deux Ecus de Prusse, ils ont le droit d'évoquer leurs adversaires devant les tribunaux de Constantinople. Ont-ils été arrêtés pour crimes ou pour avoir contrevenu à des ordonnances de police, ils sont remis immédiatement à la Mission ou au Consulat dont ils relèvent et qui les punissent d'après les loix du pays qu'ils représentent, les y envoient à cet effet, ou, pour en éviter les embarras, se bornent à une simple réprimande ou à un court emprisonnement. Ce ne sont que les assassins de musulmans et les faux monnoyeurs que la Porte réclame le droit de punir elle même, sans qu'on ait voulu jusqu'à présent le lui accorder.

La proposition d'assurer aux sujets étrangers la véritable jouissance des dispositions du Hatti Scherif de Gulhané, ne semble donc trouver aucune application, à moins que les Puissances européennes ne renoncent à la juridiction de leurs sujets respectifs et ne fassent ainsi des concessions qui, dans l'intérêt de ceux-ci pourraient devenir fort nuisibles.

Mais aussi longtemps que les Puissances européennes conservent la juridiction de leurs sujets respectifs et n'accordent à la Porte aucune prise sur ceux-ci, il paraît difficile de faire renoncer le Gouvernement Ottoman à l'ancienne règle de l'Empire d'après laquelle, il n'est par loisible de permettre officiellement aux Francs d'acheter des immeubles et de les en reconnaître propriétaires devant la loi.

Cette règle n'empêche cependant pas que les Francs possèdent depuis des siècles, de père en fils, des terrains et des maisons, qu'ils en achètent journellement, et que les autorités turques respectent et ont de tout temps respecté religieusement

ces propriétés, mais les titres en sont inscrits sous le nom de quelque femme parente réputée Raya, c'est à dire sujette non musulmane de Sultan, et dont on a fait délivrer une contre déclaration pour invalider le titre que l'inscription pourrait lui en donner dans la suite. Il n'y a pas d'exemple qu'un franc ait été exproprié, et il n'y en a même pas que des terrains vacoufs possédés par des francs, soient revenus aux mosquées, quoiqu'il soit de la nature de ces terrains qu'ils leur reviennent lorsque le dernier possesseur meurt sans héritier. Pour constater le droit qu'elles conservent sur les immeubles dits vacoufs, les mosquées en perçoivent annuellement un impôt, mais qui, au reste, est si peu considérable, que pour les plus grandes maisons à Pera et sur le Bosphore, il ne dépasse pas un Ecu de Prusse par an.

A l'exception des établissements religieux qui existent encore du temps de l'occupation des Genoïs, les titres des terrains sur lesquels sont bâties toutes les autres Eglises et hospices catholiques qui se trouvent dans l'Empire ottoman sous la protection de la France et de l'Autriche, sont également inscrits sous le nom de femmes. C'est encore une ancienne règle de l'Empire de ne pas accorder la permission de construire de nouvelles églises, mais de permettre seulement la réparation des anciennes. Les communautés catholiques des francs veulent elles ainsi établir quelque part une Eglise, elles y achètent sous le nom d'une femme un bâtiment, commencent à y faire leurs dévotions; et obtiennent ensuite la faculté de la reconstruire en église. De la même manière à peu près les anglais viennent d'établir à Pera un temple protestant dont les cloches appellent les fidèles régulièrement au service divin depuis près de deux ans, et la tolérance de la Porte est telle qu'il est fréquenté non seulement par ses sujets de tous les rits, mais même par des femmes turques. Je n'attends que mon arrivée à Berlin pour prier très humblement Votre Majesté d'accorder à la Légation de Constantinople également un chapelain, dont, pendant les sept années de mon séjour ici, j'ai vivement senti le besoin tant pour moi et ma famille, que dans l'intérêt des centaines de

protestants allemands et suisses confiés à mes soins. On ne rencontrerait de même aucune difficulté si l'on voulait établir des chapelles évangéliques à Jerusalem, après y avoir envoyé un Consul et partout où réside un Agent prussien ou anglais. Le Sultan n'a pas de sujets protestants. Outre les musulmans formant environ un tiers de toute la population et qui sont à regarder comme la noblesse du pays, tout en n'étant ni la partie la plus riche ni la plus instruite, et quelques peuplades d'Asie et d'Afrique avec des croyances à part, les sujets ottomans se composent de Grecs, d'Arméniens schismatiques et catholiques, des Latins et de Juifs. Ils sont désignés en commun sous la dénomination de Rayas, c'est-à-dire sujets conquis les armes à la main ou soumis volontairement, et payent, à côté des impôts auxquels sont assujettés les Musulmans, une capitation (Haradg) qui varie d'un à quatre écus par an et par tête pour chaque homme dans l'âge de pouvoir gagner sa vie, et qui dispense du service militaire, réservé seul à la charge des Musulmans.

Les Rayas, tant chrétiens que Juifs peuvent se livrer avec une liberté entière à l'exercice de leur culte, et obtiennent la permission de bâtir les églises et les synagogues dont ils ont besoin. Ils sont constitués en nations d'après la religion qu'ils professent, forment des états séparés dans l'état, et sont régis par des Chefs religieux et des Magistrats à eux qu'ils choisissent eux-mêmes, et dont les premiers sont confirmés par la Porte. Les Patriarches grecs, arméniens schismatiques, et catholiques, le Chef temporel des Latins assisté d'un Chef spirituel nommé par la Cour de Rome sous la protection de la France, et le Grand-Rabbin sont les Juges suprêmes de toutes les affaires civiles et religieuses de leurs corréligionnaires. Les Chefs militaires turcs ont ordre de faire exécuter leurs sentences qui de droit ne doivent pas être définitives, puisque les parties ont celui d'appeler de leurs tribunaux à ceux des Turcs, mais qui le deviennent par le fait attendu qu'on engage les parties toujours d'avance, par un serment et par un compromis à s'en tenir à la sentence du Chef de l'église ou de la

synagogue. Les crimes ne sont pas du ressort des Chefs religieux; cependant il est rare que ceux-ci remettent à la justice des Turcs les voleurs et les assassins et ils se contentent ordinairement de les envoyer aux galères pour travailler dans les arsenaux de Constantinople.

Les impôts qui payent les sujets ottomans, quelle que soit leur religion, ne sont pas considérables; les principaux consistent en dix pour cent sur les produits des terres, soit en nature soit en contrevaletur, en une légère rétribution, dont le montant n'est pas encore définitivement fixé, sur les biens fonds, afin de remplacer les anciennes corvées et charges communales pour l'entretien des routes et des postes, pour le passage des troupes, le transport de leurs vivres etc, et en une contribution d'environ trois à seize gros de Prusse par mois, pour ceux qui exploitent un métier suivant la nature de celui-ci. Les différents Chefs spirituels des Rayas prélèvent en sus de leurs corréligionnaires, des rétributions pour l'entretien des pauvres respectifs, pour fraix de justice et pour honoraires de baptêmes, mariages, enterrements. Les pauvres Musulmans sont secourus par les mosquées auxquelles sont affectés une grande quantité de legs pieux; il en existe même en faveur des animaux.

Les sujets de S. H. sans distinction de religion et de secte, peuvent acheter des terrains et des maisons où bon leur semble et quoique la propriété des Turcs, à l'exception de celle des Ulemas ne fût autrefois que rarement respectée; (les Sultans se regardant alors comme les héritiers de leurs Serviteurs et Employés) celle des chrétiens et des juifs l'a presque toujours été, et l'on a même rendus, dans les dernières années de la vie du Sultan Mahmoud aux grecs en grande partie les immeubles qui avaient été confisqués durant la révolution. Aussi avons nous vu bien des hellènes redevenir sujets de Sa Hautesse, Les droits de vente ou d'inscription des titres se montent à trois pour cent. Cependant comme ils sont prélevés pour les Mulks (immeubles libres) par le Mehkiémé (tribunal) devant lequel, la vente est faite et par lequel

les document constatant les titres sont délivrés, et que l'acheteur peut s'adresser à cet effet à chaque tribunal de l'Empire, on s'arrange avec celui qui demande le moins, et on ne paye ainsi guères au de là d'un à un et demi pour cent. Quant aux droits de vente et d'inscription sur les vacoufs, ils doivent être acquittés en entier,; ils s'élevaient autrefois à dix pour cent, et les héritiers de biens vacoufs en payaient autant pour le transport des titres, tandis que leur changement ne conte aujourd'hui qu'un et demi pour cent. La condition des Rayas en général n'est nullement dure aujourd'hui; elle est même préférable peut être à celle des Turcs qui, à cause de leur indolence at parce qu'aucune mission étrangère n'intervient en leur faveur, ont plus souvent à souffrir maintenant de l'arbitraire et de la cupidité des agents subalternes. Il y a bien par ci par là des exceptions dans les provinces; mais elles deviennent de jour en jour plus rares ainsi que des actes de barbarie et des injustices exercées sur les personnes des Rayas. Ceux ci sont deux fois plus nombreux que les turcs; ils coptent parmi eux les gens les plus riches et les plus instruits de l'Empire; presque tout le commerce et l'industrie et une grande partie de l'agriculture se trouvent entre leurs mains; toutes les belles maisons qu'on voit s'élever et tous les champs qu'on défriche leur appartiennent, tandis que les deserts et les bâtimens bui tombent en ruine sont la propriété des Turcs. L'amélioration progressive qui s'est opérée depuis deux ans dans la position des Rayas est frappante; elle laisse pressentir l'evenir, et elle deviendrait plus imminente pour la sécurité des Rayas, si les Rayas ne se détestaient et ne se surveillaient pas réciproquement. Dans le Mémoire susmentionné de M. Bunsen, il dit que les plus respectables portent à trois mille le nombre des protestants dans la Turquie asiatique; mais comme on y ajoute que ceux ci maintenaient autant que possible leur nationalité primitive il devient évident que ces trois mille individus sont des Fracs, et que par conséquent, ils ne voudront pas changer cette position privilégiée contre celle de Rayas, aussi avantageuse qu'elle puisse être.

Le fait est que la Porte n'a pas du tout des sujets protestants, à l'exception de quelques Juifs, Grecs et Arméniens que des missionnaires anglais ont réussi à convertir dans les dernières années, et c'est de là et des arrières pensées; qu'on attribue, quoique sans doute fort à tort à l'Angleterre relativement à la Syrie, qui sont venues les difficultés de la Porte, d'émettre un firman pour reconnaître l'existence légale de l'Eglise protestante dans l'empire, difficultés bien plus grandes que celles, auxquelles je m'attendais au commencement.

Le Gouvernement craint le renouvellement des embarras des essais de conversions, qui ont provoqué naguères de la part des chefs religieux grecs, arméniens, latins et juifs, les plaintes les plus violentes, à cause de l'inquiétude, qu'ils prétendaient qu'on jetait par là dans l'esprit de leurs corréligionnaires, en même temps qu'on affaiblissait leur attachement au Souverain légitime l'introduction de nouvelles doctrines.

Ces essais de conversions n'ont cependant eu jusqu'à présent que des succès bien minimes. J'ai connu la plupart des ecclésiastiques qui les ont entrepris, et dont l'un m'avait apporté une lettre, si je ne me trompe, ou sans cela des compliments de la part de Mr. Bunsen. Les deux principaux ont prêché chez moi et ont baptisé mes enfants. J'ai assisté de même au service divin qu'ils célébraient chez eux et je me suis intéressé officieusement en leur faveur auprès de la Porte, qui, poussée par les Patriarches et la Grand-Rabbin, voulait faire clôre les écoles gratuites qu'ils avaient établies pour répandre ici des connaissances utiles. J'ai lieu de croire que Mr. l'Ambassadeur d'Angleterre et Mr. le Ministre des Etats Unis d'Amerique les auront soutenus de leur côté; néanmoins ils ont quitté Constantinople; les chefs s'en sont retournés en Europe, et les autres, à ce que je crois, sont les mêmes qui viennent d'ouvrir au mont Liban des écoles gratuites, contre lesquelles le clergé grec et catholique s'acharne maintenant autant là bas, qu'il l'a fait dans le temps ici.

Les uns m'ont raconté qu'ils n'avaient opéré à Constantinople,

aucune conversion; un autre, assisté d'un medecin Prussien payé par une société de Londres, n'évaluait qu'à quatre Juifs le nombre de ceux qu'il a convertis durant les quatre années de son séjour, ici et il en attribuait la cause, nullement à des entraves mises par le Gouvernement ottoman, auquel il était bien indifférent si ses sujets fréquentaient l'église catholique, grecque, évangélique ou la synagoge, mais à la grande influence que le clergé exerce en Turquie sur ses corréligionnaires respectifs. Le chapelain de l'Ambassade anglaise évalué à une douzaine d'individus le nombre de Rayas convertis au protestantisme à Constantinople et aux environs; il semble supposer, que c'est moins la foi que le désir d'obtenir une protection étrangère qui leur a fait abjurer la religion de leurs pères et de renvoyer ceux qui s'adressent dans ce but, à lui en leur observant seulement que l'église était ouverte les dimanches pour tous ceux qui voulaient y venir.

On m'assure que les prêtres catholiques s'abstiennent d'essayer de leur côté d'opérer ici des conversions, dans la persuasion qu'en cas contraire ils auraient peins à écarter les intrigues dont ils deviendraient l'objet de la part des autres religions et que dans le peu de cas où l'Archevêque croyait devoir faire une exception à cette règle, il s'empressait chaque fois d'éloigner le converti du pays, au moins pour quelque temps. Ce prélat paraît également d'avis qu'il est extrêmement rare, que des sujets Ottomans changent de religion sans des vues temporelles.

Telle étant la situation des Francs et des Rayas. Il me semblait que pour remplir les intentions de V. M. il fallait commencer par faire constater par la Porte, que les traités assurent en Turquie aux sujets et protégés étrangers de l'église protestante pour l'exercice de leur culte, les mêmes droits, liberté et privilège dont y jouissent ceux de l'Eglise catholique, et qu'il est de la volonté de S. H., que les Rayas protestants qui pourraient se trouver par ci par là dans l'Empire ottoman, ou qui pourraient y arriver encore, puissent librement exercer leur culte et soient traités de la même manière que les autres Rayas, et conformément aux dispositions

du Hatti Scherif de Gulhané, qui porte expressément: "Ces concessions Imperials s'étendent à tous nos sujets de quelque religion ou secte qu'ils puissent être; ils en jouiront sans exception".

En conséquence, et après avoir échangé mes idées avec l'Ambassadeur d'Angleterre, qui les approuva entièrement, ainsi qu'un projet de Note que je lui avais soumis, mais qui était d'avis que nous devions commencer par insister avant tout sur la délivrance d'un ferman qu'il demandait depuis plusieurs semaines, afin de faire ériger une église protestante à Jerusalem, pour laquelle un Mr. Nikolaison de Londres, agent de la société pour la conversion des juifs, avait déjà acheté les terrains nécessaires, je me rendis le 12 septembre chez Rifaat Pascha. Je lui dis en résumé, que V. M. avait appris avec une vive satisfaction tout ce qui avait été fait en dernier lieu par le Gouvernement de S. H. pour améliorer le sort des Rayas, pour préserver les Francs d'avanies et pour assurer aux Chrétiens et aux Juifs le libre exercice de leur culte dans l'Empire ottoman, que les décrets souverains émanés à cet effet de la sagesse du Sultan Abdul Meshid et de celle de Son Auguste père, en parlant des Chrétiens en général, ne faisait aucune distinction entre les différents rits de sorte qu'il s'entendait, que tous les Chrétiens y fussent compris, quel que fût d'ailleurs la nuance de leurs croyances que néanmoins, attendu que le nombre des Protestants n'était pas considérable en Turquie, et qu'ils n'y avaient jusqu'à présent guères d'établissements religieux. S. M. le Roi de Prusse et la Reine de la Grande Bretagne, comme chefs de l'Eglise protestante, émus par des sentiments d'une profonde piété désiraient qu'il fût manifesté, que Leurs corréligionnaires doivent être traités dans l'Empire ottoman tout à fait de la même manière que les corréligionnaires de L. L. M. M. d'Autriche, de France et de Russie, et qu'en conséquence et conformément aux démarches déjà faites par M. l'Ambassadeur d'Angleterre, j'avais l'honneur de prier Mr. le Ministre des affaires étrangères de la Sublime Porte, de vouloir bien faire constater, qu'il est de la volonté souveraine, que nos sujets et protégés étrangers protes-

tants ne soient, en vertu des traités, non plus molestés à l'avenir dans l'exercice de leur culte, et que le peu de Rayas qu'il y avait, ou qu'il y aurait par la suite, soient traités tout à fait de la même manière et conformément aux dispositions bienveillantes du Hatti Scherif de Gulhané.

Rifaat Pacha répondit, que le Grand Seigneur et son Gouvernement faisaient tout ce qui dépendait d'eux, pour assurer le bonheur des sujets de Sa Hautesse, sans distinction de religion, et que tous pouvaient se livrer avec une liberté égale à l'exercice de leur culte ; que la Sublime Porte ne s'était jamais mêlée des affaires des étrangères voyageant ou établis dans l'Empire ottoman ; que pour leur faire obtenir ce que les traités leur accordent, et qu'elle ne s'en occuperait pas d'avantage dorénavant, de sorte que les sujets protestants des Puissances amis, pouvaient se livrer ici aussi bien aux pratiques de leur culte, que le faisaient les étrangers catholiques et Grecs, que leurs religieux, quelqu'en fut le grade, lorsqu'ils se tiendraient dans les bornes de état, ne seraient point troublés dans l'exercice de leurs fonctions, et que leurs cimetières, hôpitaux et autres établissemens religieux seraient également respectés ; qu'il était contre les préceptes de la religion musulmane de permettre la construction de nouvelles églises, mais que les étrangers protestants pourraient réparer leurs chapelles dans ou à coté de l'hôtel de leurs agents diplomatiques et consulaires ; que la sublime Porte n'avait pas jusqu'à présent des sujets protestants, mais que, si des familles allemandes ou autres de ce rit et en certain nombre voulaient émigrer en Turquie, et devenir sujets de Sa Hautesse, ainsi que les Juifs d'Espagne l'avaient fait il y a trois siècles, la Sublime Porte à ce qu'il croyait, les recevrait volontiers, leur garantirait d'avance le libre exercice de leur culte, les laisserait se gouverner, sous l'ombre protectrice du Sultan, par ses chefs religieux et les Magistrats choisis par eux, et leur assurerait l'entière jouissance des dispositions de la déclaration de Gulhané, et par conséquent parfaite sécurité quant à leur vie,

leur honneur et leur fortune, ainsi que la faculté de bâtir des églises, d'acheter des terrains.

En sortant de chez Rifaat Pacha, j'ai instruit, sur le champ, de notre entretien Lord Pousouby, le priant de décider s'il y avait lieu d'agir conformément aux explications données par le Ministre turc, pour obtenir de la Porte quelque pièce rédigée analogiquement à notre but.

La réponse de Mons. l'Ambassadeur exprimait la crainte, que la Porte ne permettra pas formellement l'érection d'une église protestante, et que nous devions nous contenter d'une permission tacite, attendu qu'il y avait plus de difficultés dans cette affaire qu'on ne pouvait l'imaginer en Prusse et en Angleterre, et qu'en agissant comme on nous l'ordonnait, nous ne réussirions pas.

J'ai envoyé plusieurs fois le premier drogman de la Légation de V.M. avec celui de l'Ambassade britannique à la Porte, appuyer la demande, telle que Mr. l'Ambassadeur l'avait formulée, mais j'ai dû bientôt me convaincre, que la demande directe et positive de pouvoir construire une église à Jérusalem, avant l'existence d'une commune protestante en Palestine, était une pierre d'achoppement. Ayant attendu plusieurs jours sans que Lord Pousouby m'ait communiqué les renseignemens qu'il espérait obtenir, et ne pouvant réussir à le voir, j'ai fait remettre à Rifaat Pacha, conformément à son désir, en projet de lettre ce que je lui avais dit verbalement en l'engageant à me conseiller tant sur sa rédaction pour la lettre ou la note à lui adresser, qu'en général sur les démarches à faire pour réaliser les vœux de V.M. en faveur de ses corréligionnaires en Turquie. Mr. le Ministre des affaires étrangères répliqua, qu'il devait consulter lui-même l'opinion du Conseil, et qu'il ne tarderait pas à me faire connaître son avis. J'ai essayé ensuite d'éclairer davantage son esprit sur la question, tant par des écrits rédigés à cet effet, et dont le premier drogman de la Légation lui donna lecture, que verbalement, et en me tenant autant que possible au contenu des deux pièces présentées par Mr. Bunsen à Lord Palmerston. Les répliques de Rifaat Pacha se réduisaient aux obser-

ventions, que les Protestants étrangers n'avaient jamais rencontré le moindre empêchement de la part des autorités turques dans l'exercice de leur culte, et que l'émission d'un firman, qui ordonnerait qu'ils ne fussent non plus troublés à l'avenir, laisserait supposer, que la Porte avait manqué sous ce rapport aux engagements contractés par ses traités avec les Puissances amis; que S. H. n'avait point jusqu'à présent de sujets protestants, qu'on ne pouvait pas donner des ordres en faveur de ce qui n'existait pas; mais que si un certain nombre de protestants allemands ou autres, ne fût-ce que cent, ou vingt ou dix familles, étaient prêtes à venir en Turquie et à accepter entièrement la nationalité turque et les conditions de Rayas, ce serait une autre question dont nous arrangerions séparément et facilement les détails à la satisfaction commune.

La décision du conseil, comme réponse définitive aux communications faite par M. l'Ambassadeur d'Angleterre et par moi, nous est promise depuis une semaine d'un jour à l'autre, et ces rétards font présumer qu'elle sera évasive; mais serait-elle même déclinatoire pour le moment, le résultat deviendrait le même, et la Porte finira tôt ou tard par permettre ou par tolérer la construction d'une nouvelle église à Jérusalem et par reconnaître formellement l'existence légale de l'église protestante dans ses états.

Cependant comme il n'y a aujourd'hui dans tout l'Empire Ottoman probablement pas une dizaine de sujets Ottomans qui oseraient réclamer la qualité de Protestants, et que ceux qui composeraient ce petit nombre n'étant en sus vraisemblablement, ni bien considérés ni fort recommandables, on n'obtiendrait pour le moment guères ici une communauté protestante respectable de sujets Ottomans sans engager les habitants de contrées protestantes de l'Allemagne ou de l'Angleterre, où la population se trouve hors de proportion avec l'étendue du territoire, à émigrer en Turquie plutôt qu'en Amérique et en Algérie, comme ils le faisaient jusqu'à présent. Les émigrants, en devenant sujets de Sa Hautesse, donneraient des noyaux aptes à former, sous la direction de leurs propres

écclésiastiques, tant en Palestine, que dans les environs de Constantinople, ou sur d'autres points, des communautés, qui constitueraient ensemble la corporation évangélique en Orient, et qui, sous une sage direction et par une conduite pieuse et exemplaire, pourraient devenir sous peu des modèles auxquels d'autres ne manqueraient pas de se joindre. Il se pourrait qu'un grand nombre d'Arméniens schismatiques, se réunis à eux, attendu qu'ils ont déclaré naguères qu'ils émigreraient, ou se joindraient aux Grecs et aux Latins si la Porte ne leur rendait pas justice contre leur chef ecclésiastique qu'ils accusent d'actes arbitraires et de concussions (voir mon très humble rapport N. 49) Le patriache contre lequel les plaintes étaient principalement dirigées, vient à la vérité d'être destitué ; néanmoins il est probable que des dissensions intestines se répéteront sous peu dans cette corporation,

La formation de colonies allemandes et anglaises en Turquie et l'introduction de l'élément protestant, serait sans contredit, un moyen puissant de civilisation et de prospérité pour ces contrées, et un moyen de leur consolidation sous le sceptre ottoman, un bienfait pour les pauvres Allemands qu'on laissait vendre et immoler jusqu'à présent dans l'autre hémisphère, et un débauché de commerce pour les produits de l'industrie des pays originaires.

Cependant une forte population étant la plus grande richesse d'un état, il ne pourra entrer dans l'esprit d'aucun gouvernement d'encourager des émigrations, et il s'agirait que de diriger celle que la surabondance d'hommes sur un même point rendrait nécessaire ; et ainsi, quoiqu'il ne soit peut-être pas impossible d'obtenir par la suite de la Porte, qu'elle assure aux Européens qui désireraient se fixer ici une position, qui les laisserait envisager comme Francs pour leurs personnes et comme Rayas pour leurs immeubles, il ne semblerait pas être de l'intérêt de la Prusse et de l'Allemagne d'en engager des gens riches à s'expatrier, et à acheter ici des propriétés, comme ils seraient peut-être assez tentés de le faire, où le bon marché, la fertilité du sol, la beauté du climat, et la perspective d'une grande indépendance ; mais on

pourrait peut-être obtenir de même le résultat susmentionné, en permettant la fondation d'une société sur actions qui, à des conditions équitables et sous certain contrôle, se chargerait tant du rassemblement et du transport des colons que de leur organisation politique en corporations, et avancerait les frais de leur premier établissement.

On pourrait encore objecter à un tel projet que jamais des sujets étrangers catholiques et grecs ne se sont faits Rayas, et que l'acceptation de cette condition de la part d'étrangers protestants serait attentatoire à la dignité de leur Eglise, attendu qu'il s'agissait jusqu'à présent de soustraire les chrétiens de la domination ottomane et non pas de lui en livrer. Mais il y aurait à citer contre cette objection, outre le but religieux philanthropique et politique, l'amélioration progressive de la position des Rayes, la disparition plus ou moins définitive de l'arbitraire et d'injustices barbares et criantes, la promulgation de l'Hattischerif de Gulhané et la protection officielle que la Prusse et l'Angleterre accorderaient à leurs corréligionnaires, si la Porte ne remplissait pas ses engagements envers eux. Les Ministres turcs semblent aujourd'hui parfaitement comprendre les avantages politiques et matériels qui résultant pour l'Empire de l'admission de colons protestants. Ils m'ont prié de m'informer s'il y en avait qui voulussent venir, et de leur adresser alors des propositions positives, en me déclarant expressément que la S. Porte leur assignerait des terrains, des habitations provisoires et leur fournirait des matériaux pour en construire de permanentes; qu'elle leur assurerait le libre exercice de leur culte et tous les droits et privilèges accordés aux Grecs, arméniens, latins et juifs. C, à d. qu'elle les laisserait se constituer en corps de nation, sous un chef religieux élu par eux et confirmé par elle, qu'ils seraient régis par des magistrats à eux et d'après leurs loix et coutumes, qu'on leur permettrait de s'ériger partout en communauté, d'acquérir des propriétés comme personnes morales, de bâtir des églises, d'avoir des Evêques et autres fonctionnaires ecclésiastiques, de recevoir ceux qui pourraient venir se joindre à eux, et en général

de faire toutes es actions légales d'une société reconnue, ainsi qu'il est exprimé dans les écrits adressés par Mr. Bunsen a Lord Palmerston en date du 15 Juillet.

Par conséquent lorsque V.M. et S.M. Britannique auront décidé le moment où devra se réaliser la proposition d'introduire l'élément protestant en Orient et d'y favoriser des colonisations, il sera facile de faire consigner dans un Hattischerif les différents points ci dessus indiqués et d'amener une entente sur l'application et les détails entre la Porte et ceux chargés de présider à l'arrivée et au premier établissement des émigrés.

Croyant donc avoir préparé les voies pour la réalisation des intentions pieuses et bienveillantes de V. M. conformément aux instructions que Mr, le Baron de Werther m'a adressé en date du 17 et du 18 Août dernier, l'Empire ottoman jouissant dans toutes ses provinces d'une tranquillité parfaite, et aucune affaire de quelque importance, autant que je sache, ne se trouvant sur le tapis; je profiterai du congé que V. M. a daigné m'accorder pour me rendre à Berlin, où je pourrai donner des renseignemens plus circonstanciés et des explications ultérieures relativement à la question qui forme le sujet de ce très humble rapport.

W. St. A. England Weisungen Fasz 306.

2.

Buyukdere le 9 Octobre 1841

Au moment de quitter Constantinople je viens d'apprendre que le Coseil a décliné l'émission du firman que Lord Pensouby avait demandé à la Porte, pour l'érection d'une église protestante à Jerusalem et qu'une note va être adressée à cet Ambassadeur pour motiver ce refus. J'ai laissé prévoir une réponse évasive ou déclinatoire, et elle ne pouvait guères être autrement, de la manière dont Lord Ponsouby avait formulé sa demande; car s'il est facile aux ministres Turce d'éluder le sens de leurs lois; il ne leur est guères permis d'agir ouvertement contre la lettre,

V.M, aura daigné voir par mon t.h. rapport: 1° que le Coran défend la construction de nouvelles églises, mais, comme il permet de réparer des anciennes, comment les catholiques et les autres rits se prennent pour s'en procurer partout où ils en désirent?

2° qu'aucune permission expresse n'est nécessaire ni aux catholiques ni aux Protestants étrangers pour établir des chapelles et des hospices, partout où réside un de leurs Agents diplomatiques ou consulaires.

3° qu'il n'y a point jusqu'à présent sujets Ottomans protestants, et que la circonstance que c'est la société pour la conversion des juifs s'est mise en avant pour bâtir une église protestante à Jérusalem, devant laisser supposer l'arrière pensée de vouloir faire des prosélytes parmi les sujets Ottomans des autres religions ou sectes, et par là exciter le zèle de leurs chefs religieux de mettre tout en mouvement auprès de la Porte empêcher l'émission du firman demandé.

Si L. Ponsouby, comme j'ai tout lieu de le croire, a en effet donné de l'argent pour obtenir ce firman, il n'aura fait qu'encourager les membres du conseil à en prendre d'avantage de ceux qui regardent comme un devoir religieux d'empêcher la réalisation des projets qu'on prête à la dite société.

Avant ou immédiatement après la prise de Jean d'Acre et durant le Ministère de Reschid Pecha, la Porte aurait pu se croire peut être autorisée à faire une exception à la règle en reconnaissances des services rendus par l'Angleterre, à accorder le firman tel qu'il avait été demandé. Cette puissance pourrait certes l'exiger encore et la Porte serait obligée de céder, mais non sans inconvénients graves pour elle; à moins de vouloir la mettre dans une position embarrassante tant vis à—vis des Musulmans fanatiques que vis—à vis de ses sujets grecs, arméniens, latins et Juifs, on n'obtiendrait aujourd'hui où tout est rentré dans l'ancien ordre de choses, guères une communauté protestante respectable de sujets ottomans en Palestine et par tout ailleurs en Orient qu'en y envoyant des colons protestants et en leur faisant apporter la nationalité

Turque avec la condition de Rayas, aussi que j'ai eu l'honneur de l'exposer très humblement en date du 6 de ce mois.

Si, conformément au désir que L. Ponsouby m'avait exprimé, j'ai fait appuyer à la Porte sa demande, telle qu'il l'avait formulé par le dragoman de la légation de V. M. c'était par ce que mes instructions portaient d'agir autant que possibles de concert avec M. L'Ambassadeur d'Angleterre dans cette affaire de lui en laisser l'initiative.

La réponse déclinatoire de la Porte me semble à regretter principalement à cause de l'impression facheuse qu'elle produira à Londres et cependant je ne saurais accuser le Gouvernement de, S.M. ni d'ingratitude ni de fanatisme.

Quant au fond de la question elle ne changera rien ; l'église à Jérusalem se bâtera sans vu (?) avec un firman, et la Porte reconnaitra formellement l'existence légale de l'église protestante dans ses états dès qu'elle aura des sujets qui pourront en constituer une communauté.

N'ayant pas réussi à voir L. Ponsouby depuis quatre semaines, j'ai donné lecture de mon très h. rapport No. 33 au premier secrétaire d'Ambassade qui va déployer en peu de jour le caractère de Ministre plénipotentiaire de S.M. Britannique, et Mr. Bankhead m'a assuré qu'il comprenait parfaitement ma manière de voir et qu'il ne pouvait qu'a applaudir. J'ai également donné lecture de cette pièce a Mr. L'Internonce d'Autriche, J'en ai communiqué verbalement le contenu à Mr. le Chargé d'Affaires de Russie, J'ai informé M. l'Ambassadeur de France du désir de V. M. à l'égard de ses corréligionnaires, et messieurs mes Collègues tous trois se sont énoncés de la manière la plus satisfaisante. Je vais m'embarquer dans une heure pour Trieste et je me ferais moi même porteur de ce très h. rapport jusqu'à la quarantaine de cette ville.

(W. St. t. England Fasz 306).

VIII.

Neuman's Berichte au Meternich

No. 4 Lit. b.

Londres, le 31 Octobre 1841.

Mon Prince,

J'ai communiqué à Lord Aberdeen la dépêche réservée du 21 Octobre relative aux concessions demandées à la Porte par les Cours de Londres et de Berlin en faveur des Chrétiens de la Syrie.

Votre Altesse verra par un de mes rapports du 27 Octobre, que la gravité de cet objet, dont s'est emparé la presse anglaise, ne m'avait pas échappée, et qu'il avait déjà formé le sujet d'une de mes conversations avec le Principal Secrétaire d'Etat.

La dépêche de Votre Altesse me permit de revenir avec force sur l'affaire. Je ne lui cachai pas qu'à peine délivré des embarras que nous avait causé la Syrie, c'était en créer gratuitement de nouveaux en introduisant dans ce pays un germe de jalousie et de dissention que la présence d'un Evêque protestant y ferait naître. Cette création nouvelle excitera l'attention et la méfiance;— pour ne pas les réveiller, fis-je observer à Sa Seigneurie, il ne fallait pas la revêtir d'un caractère qui à tant d'éclat et vous borner à envoyer à Jérusalem un Chapelain qui eut desservi la Chapelle du Consulat; personne n'y eut fait attention, vos correligionnaires en eussent retiré un bénéfice plus réel que ne sera celui qui pourra naître des obstacles que les localités et les préjugés des différents rites religieux établis dans le pays présenteront peut-être. S'il arrive une avanie à votre Evêque, remarquai-je, placé sous la protection du Consul anglais, celui-ci demandera-t-il réparation, et dans le cas où il le ferait, vous voilà en lutte ouverte avec les autorités locales est ce sage et politique de s'exposer à une pareille éventualité toute à fait possible. Quant à la question du droit, vous n'en avez aucun, pas plus que vous n'essayeriez d'envoyer un Evêque en Russie ou en Autriche pour présider sur vos correligionnaires, non plus que vous le tolériez chez vous un Eveque envoyé par l'Empereur d'Autriche, pour prendre sous sa protection épiscopale des autri-

chiens qui resideraient ici. Je respecte le motif pieux qui a fait agir l'Archevêque de Canterbury, ce digne prélat n'a eu en vue que l'objet religieux, mais le côté politique de l'affaire concerne les hommes d'Etat, et j'espère, finis-je par dire à Lord Aberdeen, qu'il n'est pas trop tard pour revenir sur une détermination qu'il est de leur ressort de prendre en mûre considération.

Sa Seigneurie qui n'avait pas envisagé cette affaire sous toutes ses faces, parût frappée des raisonnements que je lui soumis, et me dit, que lui (Lord Aberdeen) n'avait jamais goûté l'idée de cet envoi et encore moins celle d'un Evêque.

L'individu choisi à cet effet est un juif converti que l'on revêtit de cette dignité. Le Roi de Prusse a donné pour cette création une somme de 15 mille Louis, l'Archevêque de Canterbury, aidé par les donations d'un grand nombre de particuliers en a fourni autant; ce capital rendra un revenu de 1200 Louis qui formera la dotation de cet Evêque intrus, si l'on persiste à l'envoyer à Jérusalem en dépit des droits de souveraineté de la Porte.

Je ne puis répondre, mon Prince, qu'il y aura moyen de revenir sur une mesure que Mr. de Bunsen est parvenu à faire épouser avec chaleur par le parti évangélique de ce pays-ci. Je vois que le Ministres mêmes craignent de s'exposer à leurs reproches, c'était moins dans l'intérêt de la chose, que dans le sien propre que Lord Palmerston avait épousé cette affaire avec chaleur, croyant par là faire sa cour à la haute église et à la classe nombreuse appelée ici saints et qui correspond aux piétistes en Prusse.

Veuillez agréer, mon Prince, l'hommage de mon plus profond respect.

Neumann.

(W. St. A. England Berichte Fasz 304).

Auszug aus Neumans Bericht von

31 October 1841.

Nr. 4 Lit Dr.

La dépêche susmentionnée amenoit la conversation naturellement aux Chrétiens de la Syrie. Je saisis cette occasion pour lui parler sérieusement de l'affaire de la nomination de l'Evêque protestant à Jérusalem. Je lui fis l'exposé des dangers que cette création pouvoit provoquer, en un mot je ne négligeai rien pour l'engager à faire usage de son pouvoir afin d'essayer de revenir de cette mesure s'il en étoit encore temps.

Il me dit que la chose avoit été arrangée sous l'ancienne administration, qu'il l'avoit trouvée toute faite, que le bill proposé dans la Chambre des Pairs par l'Archevêque de Canterbury pour la nomination de cet Evêque, avoit été présenté à la Chambre des Communes par Lord Palmerston, qui en avoit pressé l'acceptation qu'il n'y avoit donc pas moyen de revenir sur cette création, qui du reste n'exerceroit à Jérusalem aucune juridiction étant d'une nature toute pastorale et spirituelle.

Le Chevalier Peel, comme Lord Aberdeen, semble y attacher peu de prix et encore moins d'importance. Il paroît qu'il exista à Paris un exemple semblable dans une personne de l'Evêque anglican Luscombe contre l'autorité duquel l'Archevêque de Paris n'a jamais élevé d'obstacle. Sir Robert Peel a des raisons de croire que l'idée secrète du Roi de Prusse est d'établir une hiérarchie épiscopale dans la Prusse du Nord, et qu'il a essayé ce moyen pour voir l'effet qu'il produiroit chez lui. Le Chevalier Peel sait que ce Souverain s'occupe beaucoup d'objets théologiques et qu'il a eu la patience de lire deux gros volumes d'un ouvrage anglais écrit par le Reverend Gladstone, ouvrage dont lui Sir Robert Peel, à ce qu'il m'assura, n'auroit pu lire deux pages.

Sir Robert Peel me promit de rendre l'Archevêque de Canterbury attentif aux instructions qu'il seroit dans le cas de donner à l'Evêque nommé Alexandre, afin de la maintenir dans la sphère la plus stricte de ses devoirs spirituels. Les Ministres de leur côté

veilleront à ce qu'il ne les dépasse pas et auront à tâche d'amor-
indrir ses facultés au lieu de les étendre. D'ailleurs sa position à
Jerusalem sera à peu près celle d'un Curé président une église,
laquelle portera le nom de St. James. N'ayant pas de diocèse sa
dignité est simplement titulaire. C'est ainsi que Sir Robert Peel
me l'a expliquée.

Parmi les plaies celle des saints et des sectaires de tout genre
n'est pas la moindre dans ce pays, et les Ministres sont forcés
de les traiter avec beaucoup de menagement afin de n'en pas
être écrasés.

Monsieur de Brunnow à qui j'ai rendu compte de ma con-
versation avec le Premier Ministre sur ce dernier objet, me dit qu'il
falloit que nos Cabinets avisassent à prévenir les embarras que
cette nouveauté pourroit créer en Palestine et voir ce qu'il y auroit
à conseiller à la Porte à cet égard.

Veuillez agréer, mon Prince, l'hommage de mon plus pro-
fond respect.

Neumann.

(W. St. A. England Fasz 301).

IX.

Metternich aut Neumann

Vienne, le 4 Décembre 1841.

Réservée

A Mr.

le Baron de Neumann

Londres

La nomination de l'Evêque anglicain à Jérusalem, produit déjà
les effets que j'ai prévus. L'événement excite vivement l'attention
des protestants, sujets prussiens, et d'autres Etats allemands, et il
prépare au Roi de Prusse de grands déboires tant chez lui que
hors de ses états.

Il est clair, que la conception première de la mesure appartient
au Roi et à Mr. Bunsen ; que ce soit le maître ou le serviteur qui
soient au droit de révéndiquer la priorité de cette idée, peu importe.
Mr. Bunsen est sans contredit l'une des individualités les moins
populaires en Prusse, et le Roi, en le choisissant comme son organe

direct pour l'exécution d'une pensée, à laquelle le public prête sans doute une portée que ce Prince (j'en suis convaincu) ne lui a jamais accordée lui-même, a éveillé par cela la critique et lâché le bride à cet esprit d'une controverse qui certes ne facilite point des entreprises pineuses de leurs nature, comme le sont toujours celles dont le caractère réel ou supposé s'annonce sous les dehors d'une forme religieux.

Les protestants en Allemagne ont cru découvrir dans cette mesure (et en cela je cro's qu'ils on tort) l'intention du Roi de les conduire à une église épiscopale. Or, rien n'est plus opposé à l'esprit du protestantisme allemand, et si effectivement le Roi devait en avoir l'idée, il a bien plus de chance d'échouer que de réussir, et le défaut de succès peut le plonger dans de bien grands ambarras.

Vous comprenez Mr. le Baron, que la question toute entière n'a pour nous qu'un côté qui fasse un appel à notre conscience; c'est celui politique.

Si vous suivez la pensée que nous avons invariablement exprimée toutes les fois qu'il a été question de la position des Chrétiens en Syrie,—nulle part Vous ne découvrirez une trace d'idées confessionnelles; nous n'avons jamais tenu en vue que le sort des Nos Croyants, (pour me servir d'une expression musulmans) et cela sous le point de vue de ce que réclame la justice, et sous celui dû bien qui résulte pour les Etats, du respect, que les Gouvernements portent au sort de leurs sujets. Vous ne trouverez, le nom de l'Eglise latine dans aucun de nos travaux, tandis que celui de Chrétiens, pris en masse y figure sans exception. En m'établissant sur cet antécédent, il peut m'être permis d'énoncer sur l'établissement de l'évêché protestant à Jérusalem, ce que j'en pense, sans courrir le risque d'être taxé de viser à de la polémique religieuse. Celle-ci m'est en effet parfaitement étrangère et elle n'entre pour rien dans l'examen, auquel je n'ai que trop de motifs de me livrer au sujet de l'événement du jour.

Cet événement porte à mes yeux le caractère d'une singulière

gravité politique. Il en est ainsi par suite des considérations suivantes.

Il est impossible que l'on puisse reconnaître au Gouvernement d'un pays étranger le droit de fonder dans un Etat tiers une Autorité à moins du consentement explicite du Souverain direct. Or, un évêque, avec une circonscription de diocèse, et appelé à l'exercice de l'autorité spirituelle, est sans contredit une Autorité.

J'ai déjà entendu dire, que dans l'église romaine il y a des Evêques in partibus infidelium, et assimiler les deux positions. Mais ici la similitude n'existe pas. Les Evêques in partibus n'ont qu'un titre sans exercer de fonctions quelconques relatives à ce titre; leurs titres sont la continuation purement morale d'anciens titres, dont la valeur réelle n'a pas plus de consistance que n'en ont les titres de Roi de France, que les Rois de le Grand-Bretagne ont laissés s'éteindre il n'y a guères long-tems; de Roi de Jérusalem que portent les Monarques autrichiens et les Rois de Sardaigne, qui y joignent encore celui de Rois de Chypre; enfin les qualifications de Comtes de Habsbourg, d'archiducs d'Autriche etc. qui entrent encore toujours dans le protocole Espagnole. Ce que peut n'être rien, considéré comme la continuation d'un ancien souvenir, change évidemment de caractère quand il s'agit d'une création nouvelle.

La Porte consentira-t-elle à l'érection du diocèse de Jérusalem. Elle en est assurément la maîtresse, tandis que nulle Puissance n'est en droit de lui en imposer l'obligation.

Si le Sultan reconnaît la nouvelle création, alors commenceront les disputes entre les Confessions Chrétiennes en Syrie et s'élèveront les querelles sur le protectorat. Deux Puissances sont seules en possession de tirer de ces dernières un parti utile pour leur influence directe, et ce sont la Russie et la France: la première, vu la force numérique et la richesse des Grecs et des Arméniens chismatiques; de ces religionnaires placés sous la suprématie soit religieuse soit civile des Monarques Russes; la seconde, vu l'indubitable existence de traités, que stipulent en sa faveur des droits

qui, en particulier, sont applicables aux adhérens de l'Eglise latine. Un fait matériel, qui doit ici frapper au premier aperçu, c'est, que les trois Confessions, aux quelles les sujets chrétiens de la Porte appartiennent, marquant par le grand nombre de leurs adhérens, tandis que le nouveau diocèse, dont l'érection éveillera tant d'embarras, est un véritable évêché in partibus c'est à dire, un évêché sans fidèles. On pourra objecter que les fidèles viendront; mais alors pourquoi avoir commencé l'édifice par le comble, au lieu de l'avoir commensé par les fondements, et pourquoi avoir préféré exciter la tempête plutôt que de procéder dans le calme.

Dans tout cela, Mr. le Baron, il y aurait pour moi, qui a l'habitude de réfléchir avec calme et prévoyance, quelque chose de tout à fait inexplicable, si je ne connaissais pas l'influence que les dispositions morales dans les individus et le prosélitisme de la pensée n'exercent que trop souvent sur les affaires humaines, Retirer ces éléments de la pratique journalière et Vous verrez disparaître un grand nombre des embarras, qui surgissent à toute heure dans la direction qu'il serait si utile d'imprimer aux choses de ce monde.

Je viens d'entrer dans ces détails, pour que vous exposiez dans les voies les plus confidentielles aux Ministres anglais, le jugement que je porte sur ce qui nous affects sous le point de vue politique. Ce qu'il faut toujours éviter, ce sont des illusions, et ce serait se livrer à une illusion que de regarder comme possible que l'Evêché de Jérusalem puisse s'établir sans provoquer bien des embarras. Or, ce sont les embarras politiques, que nous désirions voir évités en Orient, et cela dans l'intérêt de la Porte Ottomane comme dans celui de l'Europe toute entière et de chacun de ses Etats en particulier.

Recevez etc. etc.

(W. St. A. England Meinuglu 1811, Fasz 306).

